مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی یەکەم

دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی

زنجیرەی رۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناوونیشان:

دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گولان، هەولێر

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی یەکەم

نووسینی:

سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

ناوی کتێب: مێژووی وێژەی کوردی - بەرگی یەکەم
نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٧٢٠
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل + فەرهاد ئەکبەری
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٩٤١ی ساڵی ٢٠٠٨ی دراوەتێ

پێشەکی

لە ناو نەتەوەکانی جیهاندا کەمتر نەتەوەیەک هەیە کە وەکو کورد حەز لە هۆنراو و وێژە بکا. هەر بەم هۆیەوەیە کە لە هەر خــول و دەورێکدا گــەلێ هــۆنەر و هەســتــیــار لە ناو کوردەواریدا هەڵکەوتوون و ئەو هۆنەرانە لەم ڕێگەوە توانیـویانە ڕاژە و خـزمـەتێکی گەورە بەزمـان و وێژەی کوردی بکەن. هەروەها ئەو پەڕتووکانەی کە بەزمـانی کوردی نووسراون و بەیادگار ماونەتەوە، لە ئەژمار بەدەرن، بەڵام بەداخەوە زۆربەیان لە چاپ نەدراون.

نەتەوەی کورد بەهۆی دیمـەنی جوان و ڕەنگاوڕەنگی خۆرسکاوی کوردستـان، بەسروشت هۆنەرن، وە، دیمەنە جوان و دڵڕفێنەکەی کوردستان و ژیانی ساکاری خەڵک و ڕووداوەکانی مێژوویی وڵات، هـەمیشـە سەرچاوەی کورتژم بوون بۆ هۆنـەران و هانیان داون کە هەستی دەروونیان بەهۆنراوە، بهۆننەوە.

گەلی کورد سەرەڕای ئەو هەموو تەنگوچەڵەمانەی بۆی پێکهێنرا بوون و زەبروزەنگەی کە لە لایەن ڕژێمی سـتـەمکاری پاشـایەتیـیەوە دەرهەقی ئەنجام دەدرا، با وەکـو نەیدەوێرا کە بەزمـانی زگماکیی خـۆی بخـوێنێ و بنووسێ، لەگەڵ ئەم هەمـوو کۆسـپـانەدا گەلێ هۆنەر و زانا و وێژەوانی لێ هەڵکەوتووە کـە شـوێنەوارەکـانی خـۆیانـیـان بەزمـانی کـوردی داناوە و تەنانەت هەندێ لەو شوێنەوارانەش وەرگێڕراونەتە سەر زمانە زیندووەکانی جیهان.

سـەرەڕای ئەمانە ئەتوانین بڵێین کە دامـەزرانی دەوڵەتەکانی: (حـەسنەوییە و عەییاری و شـوانکارە و جـاوانی و ئـەتابەگی و ئەردەڵان و بابان و سۆران) یەک لـە دوای یەک لە بەشی خۆرهەڵات و باشووری کوردستـاندا بووە هۆی ئەوەی کە وێژەیێکی کوردی ڕێکوپێک پەیدا ببێ و شوێنەوارەکەی بپارێزێ.

وێژەی کـوردی لە نـێوانی دوو وێژەی فـارسی و عـەرەبیدا، وەک نەمـامێکە لە نێوانی دوو داری سـەر بەئـاسـمـان چوودا و گـەلی کورد لەگەڵ ئەوەی خـزمـەتی بەوێژە و ئـەدەبی خـۆی کـردووە و پاراسـتـوویە، شـان بەشـانی دوو نەتەوەی فارس و عـەرەب، ڕاژە و خزمـەتی وێژەی ئەو دوو نەتەوەیشـی کردووە و گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی بەو دوو زمانە نووسیـوە کە ئەگەر ناوی ئەو هۆنەر و وێژەوانانە کە بەزمـانی فارسی و عەرەبی خزمەتیـان کردووە ببەین، دەبێ هەر بۆ تۆمارکردنی ناوەکانیان چەند بەرگ پەڕتووک بنووسین.

جا منیش ماوەیەکی دوورودرێژە کە کاتی خۆمم بۆ بەدەستهێنان و کۆکردنەوەی شوێنەوارەکانی وێژەی کوردی تەرخان کردووە، بۆ پەیداکردنی نوسخە کۆنەکان و دەستنووسەکانی کوردی بەهەموو کەل و قوژبنێکی کوردستاندا گەڕاوم و گوێم بەماندووبوون و شەکەتی نەداوە و دێ بەدێ و ناوچە بەناوچە و شار بەشار بەبێ ئەوەی کۆڵ بدەم و لە گلان بترسم، گەڕاوم و ئەوسا هەرچیم دەست کەوتایە یا دەمنووسییەوە، وە یا لە خاوەنەکەی وەرم دەگرت و سەرئەنجام توانیم (مێژووی وێژەی کوردی) لە چەند بەرگدا بۆ نەتەوەکەم بنووسم و پێشکەشی خوێندەوارانی بەڕێز و هێژای کوردی بکەم.

ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێم کە بەر لە منیش، مامۆستا سەجادی توانیویە بەهەر چەرمەسەرێ و ئەرکێک بێ، ناو و بەسەرهاتی کۆمەڵێک لە هۆنەرانی کوردستان کۆ بکاتەوە و بەناوی (مێژووی ئەدەبی کوردی) لە چاپی بدا. بەڵام ئەمە هەر سەرگوروشتە و بەسەرهاتی چەند کەس لە هۆنەرانمانە و ئەوانەیش لەم سەردەمانەی دواییدا ژیاون، وە ئەو شوێنەوارانەی کە کەوتووەتە دەستی، ئێمە، دیارە ئەو ئاگای لێیان نەبووە، بۆیە هەر تەنیا چۆنیەتی ژیان و بەسەرهات و هۆنراوەی ئەو چەند کەسەی خستووەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

جا هەر چۆن بێ منیش ئەوەی کە لە وزە و توانامدا بوو ئەنجامم دا و، وەنەبێ بڵێم هیچ کەموکوڕیەک لە کارەکەمدا نییە. چونکە مێژووی وێژەی هەر گەل و نەتەوەیەک بەتاقە کەسێک دانانرێ. وە تکام لە مامۆستایان و خوێندەوارانی خۆشەویستی کورد ئەوەیە کە هەر ڕەخنە و پێشنیارێکیان سەبارەت بەم نووسراوە هەیە، بەپێی بەڵگە و دەستاوێز بۆمی بنووسن تا لە چاپەکانی تردا بیخەمە بەرچاو. ئیتر ئاواتەخوازم کە خوای مەزن، دەرفەتی چاپ و بڵاوکردنەوەی بەرگەکانی تری ئەم پەڕاوەم پێ بدا تا خوێندەوارانی بەڕێزی کورد کەڵکی لێ وەرگرن.

تاران – مانگی خاکەلێوە ١٣٦١

سدێق بۆرەکەیی (سفی زادە)

بنج و بناوانی کورد

کورد یەکێ لە نەتەوەکانی ئێرانییە و بزووتنەوەی دەگەڕێتەوە بۆ سێ هەزار ساڵ بەر لە زاین. بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی، نەتەوەی کورد سێ هەزار ساڵ بەر لە پەیدابوونی عیسا لە داوێنی شاخەکانی زاگرۆسدا بەناوانی: "گووتی، لۆلۆ، کاسی، میتانی، سۆباری، نایری، مانایی، کوردۆک، خالدی" زۆرتر بەشێوەی کۆچەرایەتی ژیاوە و پاشان لە ساڵانی ٧٠٠ تا ٥٥٠ی پێش زایندا دەوڵەتێکی بەهێز و دەسەڵاتداری بەناوی دەوڵەتی ماد پێک هێناوە.

هەندێ لە مێژوونووسان لایان وایە کە ئارياييیەکان لە هەزارەی سێیەمی پێش زاین لە باشووری رووسەوە بەسەر باکووری قەوقاس و دەریای ڕەشدا کۆچیان کردووەتە خۆرئاوای ئاسیا و لەوێدا بوون بەدوو بەشەوە کە بەشێکیان چوونەتە ئوروپا و نەتەوەکانی ئوروپاییی ئێستایان لێ کەوتووەتەوە و بەشەکەی تریان هاتوونەتە خۆرئاوای ناوەڕاست و ماوەی هەزار ساڵ لەوێدا ماونەتەوە و پاشان ڕوویان کردووەتە باکووری ئێران، وە، لە پاش ماوەیەک ئەم بەشەش بوون بەدوو دەستەوە، دەستەیەکیان ڕوویان کردووەتە هیند و لە پەنجابدا نیشتەجێ بوون و گەلی هیندیان لێ کەوتووەتەوە، دەستەکەی تریان بەناو ئێراندا بڵاو بوونەتەوە و بەناوی ئێرانی ناوبانگیان دەرکردووە. ئەو دەستەی کە وا لە ئێراندا بڵاو بوونەتەوە، بەرە بەرە زۆر بوون و بوون بەدوو ڕێچکەوە، ڕێچکەیێکیان لە دەشتەکانی ئێراندا نیشتەجێ بوون و بەناوی (پارسی) ناو و ناوبانگیان دەرکردووە. ئەوانەشیان کە هەر بەڕەوشتی کۆچەرایەتی ماونەتەوە، لەسەر شاخەکانی زاگرۆس یا ئاراراتدا پەل پەل بوونەتەوە و ئەوسا دەوڵەتێکیان بەناوی (ماد) دامەزراندووە. فارسەکانیش پاشان پەرەیان سەندووە و دەوڵەتێکیان بەناوی (هەخامەنشی) پێک هێناوە و دەوڵەتی مادیان لە ساڵی ٥٥٠ی پێش زایندا ڕووخاندووە. کەوا بوو فارسەکان دەچنەوە سەر هەخامەنشییەکان و کوردەکانیش دەچنەوە سەر ماد.

ژیانی کۆمەڵایەتیی کورد

کوردستان لەبەرئەوەی شوێنێکی شاخ و داخ و کوێستانییە، بێشە و دارستانی زۆرە و تا حەز کەی تاڤگە و قەڵوەز و چەم و ڕووباری تیا هەیە. لەگەڵ ئەمانەشا زەویوزاری بۆ کشتوکاڵ و لەوەڕگا و بژوێنی زۆرە و ئەمانە هەمـوو بوونەتە هۆی ئەوە کە زۆربەی

کوردەکان بەکشتوکاڵ و ئاژەڵدارییەوە خۆیان خەریک کەن و ژیانی خۆیان لە ڕێی وەرزێری و ئاژەڵدارییەوە ببەنە سەر.

ئەوەی کە ڕوونە، نەتەوەی کورد لەبەرئەوەی ئاژەڵداریی کردووە، هەر لەمێژەوە ژیانی بەکۆچەرایەتی بردووەتە سەر و بەشوێن لەوەڕگا و بژوێندا گەڕاوە و قشلاخ و ئێلاخی کردووە و هەر شوێنێ خۆش بووە و لەوەڕی تێدا بووە، ماوەیەک لەوێدا ماونەتەوە. جا لە خوری و بەرگنی مەڕومالاتەکەیان ڕانک و چۆغە و کەپەنەک و جلوبەرگیان بۆ خۆیان دروست کردووە و ماست و پەنیر و دۆ و ڕۆنی مالاتەکەیان کردووەتە سەرمایەی بژێوی ژیانیان وە بەم چەشنە پیاوی کورد بەشەو لە پاڵ ڕانەکەیەوە، لە گۆشە و قوژبنی دەوارەکەیەوە سەیری جریوەی ئەستێرەکانی ئاسمانی کردووە و بەڕۆژیش لە لەوەڕگەکان و بژوێنەکاندا، سەرنجی گوڵ و گوڵاڵە و سروشتە جوانەکەی کوردستانی داوە و گوێی بۆ هاژەی ئاوی چەم و ڕووبار و سروە و شنەی با و جریوە و جووکەی مەلان شل کردووە و ئەمانە هەموو کاریان کردووەتە سەر ڕەگ و دەماری تا کەم کەم هۆنراوی بەسروشتا هەڵوتووە و بەیادگار بۆ چینەکانی دوای خۆی بەجێی هێشتووە.

نەتەوەی کورد لەبەرئەوەی سەرەتا ژیانی بەئاژەڵداری و مالاتدارییەوە بردووەتە سەر، دیارە هەر لەسەر شاخ و کێو و دەشتا ژیاوە و بۆ بەخێوکردنی مەڕومالاتەکەی هەزاران کۆسپی گەورەی هاتووەتە پێش و ئەویش بۆ پاراستنی ئاژەڵەکەی گیانی خۆی خستووەتە مەترسی و لەگەڵ دوژمن و نەیاری خۆی و ئاژەڵەکەیدا بەشەڕ هاتووە، وە بەم هۆیەوە کورد لە پلەوپایەی یەکەمدا، بەجەرگ و نەترس و شەڕکەر پەروەردە بووە و بۆیە لە هیچ شتێک سڵ ناکا و پەروای لە کەس نییە.

گەلی کورد پاش ئەو ژیانە کە لە دەشت و چیادا بردیە سەر، بەرە بەرە لە شوێنێکا ستاری گرت و نیشتەجێ بوو و ئەوسا بەدەم ئاژەڵدارییەوە خەریکی کشتوکاڵ بوو و ئیتر سەرگەرمی ئاوەدانکردنەوەی زەوی و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بوو و بەدەم ئەمانیشەوە، فێری خەت و نووسینیش بوو و کەم کەم بۆ پەرەدانی فەرهەنگ و وێژەکەی خۆی هەنگاوی هەڵگرت و شان بەشانی نەتەوەکانی تر بۆ پێشخستنی فەرهەنگ و هونەر تێ کۆشا و خۆی نواند.

مێجەر سوون کە یەکێ لە خۆرهەڵاتناسانە، لە گەشتنامەکەی خۆیدا دەڵێ: کورد زۆر ئازا و بەجەرگ و نەترسن، حەز لە ڕاووشکار و یاری دەکەن. پێیان خۆشە کە لە دەشت و دەر و شاخ و کێوا ژیان بەرنە سەر، وە لە ژێردەستەیی و نۆکەری ڕقیانە و قسەیان یەکە و زۆر زیرەک و وریان، زوو فێری زمان و کار و پیشە دەبن و نیشتمان و مەڵبەندی خۆیانیان

زۆر خۆش دەوێ و لەسەری، خۆیان دەدەنە کوشت. گەلێ بەخشندە و دلاوا و جوامێر و لێبووردو و مێواندار و مێوانپەروەرن. ژن لە ناو کوردا پایەیەکی بەرزی هەیە و پیاوی کورد گەلێ ڕێزی ژنەکەی دەگرێ و لە کاروباری خۆیا پرسی پێ دەکا. ژنیش شان بەشانی مێردەکەی کار دەکا: لە جووتکردن و ئاژەڵداری وماڵداری و منداڵ بەخێوکردن و خەرمان هەڵگرتن شان بەشانی مێردەکەی تێ دەکۆشی. ژنی کورد زۆر داوێن پاکە و ئەگەر داوێن پیسیی لێی ڕووبدا ئەوا دەیکوژن. کچ بەئارەزووی خۆی شوو دەکا. دڵداری و ڕەشبەڵەک لە ناو کوردەواریدا باوە و هەموویان حەز لە شایی و زەماوەن و هەڵپەڕکێ دەکەن. ئەمە ئەوە پیشان دەدا کە کورد دڵتەڕ و ڕووخۆش و بەهۆش و وریان.

ئاین و بڕوا لە ناو کوردا:

نەتەوەی کورد لە هەموو خول و دەورێکا پابەندی دین و ئاین بووە. کوردەکان لە بەرەبەیانی مێژوودا سەرەتا وەکو نەتەوە ئارياییيەکانی تر سروشتیان بەخوا زانیوە و پەرستوویانە و خۆیانیان بەپەرستنی خۆر و مانگ و ئەستێرە و ئاو و با و برووسکە و ئەم جۆرە شتانەوە خەریک کردووە و لاشە و کەلاکی مردووەکانیان سەرەتا بەخاک نەسپاردووە و ناویاننەتە بان تاشە بەردەکان و لووتکە بەرزەکان، تا لاشخۆران و درندەکان بیانخۆن و ویستوویانە بەم جۆرە دیسانەوە خۆیان بخەنە ناو لەشی جانەوەرەکانەوە. لە پاشا ئەم ڕەوشتەیان لەناوبردووە و مردووەکانیان ناونەتە ناو هەوێن و لە کێوەکانا بەخاکیان سپاردوون.

پاشان زەردەشت لە بنەماڵەی ئەسپیتمانی ماد لە ئازەربایجاندا پەیدا بووە و خەڵکی بۆ پەرستنی خوای تاق و تەنیا بانگهێشت کردووە و خەڵکیش ئاینەکەیان وەرگرتووە و بڕوایان پێ هێناوە و ئەوسا لەسەر ڕێ و ڕچەی ئەو ڕۆیشتوون.

زەردەشت یازەرتوشترە کوڕی پووروشەسپ و لە بنەماڵەی سپیتەمەیە، کە بەپێی وتەی هرتسفلد، سپیتامە یا سپیتامە یەکێ لە بنەماڵەکانی مادە کە لە شاری ڕەگا یا ڕەیدا فەرمانڕەواییيان دەکرد. پلینووسی گەورەیش کە لە (٢٣ – ٩٧ی زاین)دا ژیاوە، لە پەڕاوی (مێژووی خۆرسکی)دا زەردەشتی بەناوی (زەردەشتی مادی) ناوبردووە. لە پەڕاوی (انجمن آراي ناصري)دا هاتووە کە زەردەشت لە کەناری گۆمی شیز کە لە نزیکی تیکانتەپەی هەوشاردایە لە دایک بووە و پاشان چووەتە کێوی سەبەلان و لەوێدا خوا کردوویەتە پێغەمبەر و ئەوسا چووەتە ڕەی و لە ڕەییەوە ڕۆیشتووەتە پایتەختی لوهراسپ و گوشتاسپ و خەڵکی ئەو ناوچەیە هێناوەتە سەر ئاینەکەی خۆی. هەندێکیش لە مێژوونووسان لایان وایە کە زەردەشت خەڵکی لای دەریاچەی ورمێ بووە.

لە بارەی مێژووی لە دایک بوونی زەردەشتەوە لە نێوان مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. گەلێ لە مێژوونووسانی یۆنانی وەکو ئەرەستوو و ئەفلاتوون و ئیکزان تووس لایان وایە کە زەردەشت لە نزیکەی ٦٥٠٠ ساڵی پێش زاین لە ئازەربایجاندا لە دایک بووە. بەڵام گەلێ لە مێژوونووسان و لێکۆڵەرانی هاوچەرخ، ئەم بیروڕایەیان ڕەد کردووەتەوە ئەم مێژووەیان بەهەڵە زانیوە.

دوکتۆر محەمەدی موعین لە پاش لێکۆڵینەوەیەک لە بارەی مێژووی ژیانی زەردەشتەوە کە کردوویەتی، لای وایە کە زەردەشت لە ساڵی ٦٦٠ی بەر لە زاین پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە تەمەنی بیست ساڵیدا گۆشەگیر بووە و لە سی ساڵیدا لە لایەن خواوە بووەتە پێغەمبەر و لە نزیکی کەناری گۆلی ورمێدا لەسەر کێوی سەبەلاندا سرۆشی بۆ هاتووە و لە چل و دوو ساڵیدا واتە لە ساڵی ٦١٨ی بەر لە زایندا چووەتە بەڵخ و کەی گوشتاسپی هێناوەتە سەر ئاینەکەی و لە ساڵی ٥٨٣ لە تەمەنی حەفتا و حەوت ساڵی شەڕێک لە نێوان ئەمان و ئەرجاسپی تۆرانیدا ڕووی داوە و زەردەشت لەو شەڕەدا لە ئاتەشکەدەی بەڵخ کوژراوە.

ئەگەر ئەم قسە ڕاست بێ و زەردەشت لە ساڵانی (٦٦٠ - ٥٨٣ی پێش زاین)دا ژیابێ دیارە ئەو لەگەڵ دوو پاشای هەرە گەورە و بەهێزی مادا واتە: فەروەرتیش (٦٤٧ - ٦٢٥ی پێش زاین) و هووەخشەتەرەدا (٦٢٥ - ٥٨٥ی پێش زاین) هاوچەرخ بووە. ئەی بۆ لە پەڕاوەکەیدا ناوێکی لەوان و شاری هەگمتانەوە نەبردووە؟ و ئەمانە هەمووی بووەتە هۆی ئەوە کە هەندێ لە لێکۆڵەران و مێژوونووسان، مێژووی ژیانی زەردەشت گەلێ کۆنتر لەم بەروارە دانێن. بۆ وێنە دالای پارسی لای وایە کە زەردەشت لە ساڵی ١٠٠٠ی بەر لە زایندا لە دایک بووە.

هرتل لای وایە کە زەردەشت لە دەوری ویشتاسپی هەخامەنشیدا لە دایک بووە و لمان هاوپت بیروڕای ئەوەیە کە زەردەشت لە زەمانی داریووشی هەخامەنشیدا سەری هەڵداوە. بەڵام وست و جاکسن و هەندێکی تر ئەم بیروڕایەیان پێ دروست نییە و لایان وایە کە زەردەشت لە (٦٦٠ - ٥٨٣ بەر لە زاین)دا ژیاوە، وە، ئەم مێژووەش لە پەڕاوەکانی (بوندهشن) و (ئەرتای وێرافنامە) و هەندێ پەڕاوی تر کە بەزمانی پەهلەوی نووسراون، هاتووە.

زەردەشت لە نامیلکەی گاتاکاندا لە بەشی زەماوەنی کچەکەیا، خۆی لە بنەماڵەی سپیتەمە دادەنێ کە یەکێ لە بنەماڵەکانی مادە. پلینووسی گەورەش، زەردەشتی بەناوی زەردەشتی مادی ناوبردووە و گەلێ لە مێژوونووسان و لێکۆڵەرانیش هەر ئەم بیروڕایەیان هەیە. کەوابوو لە مادی بوون و کوردبوونی زەردەشت شک و گومانێ نامێنێتەوە جگە

لەوەش زۆربەی مێژوونووسانی ئیسلامی و خۆرهەڵاتناسان لایان وایە کە زەردەشت لە ئازەربایجاندا سەری هەڵداوە و پەڕاوی ئاڤێستاشی بەزمانی زگماکیی خۆی نووسیوە کە لەگەڵ زاراوەی گۆرانیی ئێستادا تۆفیرێکی وای نییە. ئاڤێستای کۆن نەماوە و لەناوچووە، بەڵام ئەو ئاڤێستایەی کە ئێستا لە ناو زەردەشتییەکاندا باوە، داگری پێنج جزم یا پێنج بەشە بەناوانی: یەسنا، یەشتەکان، ویسپەرەد، وەندیداد، خوردە ئاڤێستا.

زەردەشت لە ئاڤێستادا خەڵک بۆ پەرستنی خوای تاق و تەنیا (ئەهوورامەزدا) بانگ دەکا و داوا لە خەڵک دەکا کە قسە و بیر و کردەوەیان چاک بێ و لە کاری کشتوکاڵ و ئاژەڵداریدا تێکۆشن و هەتا دەتوانن زەوی بکێڵن تامرۆ و پەلەوەر سوودی لێ وەرگرن. هەر کەسێک دەبێ خەریکی کارێک بێ و لە تەمبەڵی و تەوەزەلی خۆی بپارێزێ.

لە نامیلکەی (وەندیداد)دا زەردەشت لە خوای مەزن دەپاڕێتەوە و دەڵێ: "ئەی خوای تاق و تەنیا و ئەی داهێنەری زەوی، پێم ناڵێی کە خۆشترین شوێنی زەوی لە کوێدایە؟ ئەهوورامەزدا وتی: ئەی زەردەشتی ئەسپیتمان، خۆشترین شوێنی زەوی ئەو شوێنەیە کە پیاوی پارێزگار دەبێ ماڵێ دروست کا کە ئاگردانێکی تێدا بێ و هەروەها گا و مەڕ و ژن و منداڵ و خاوخێزانی زۆری تێدا بێ. وە باشترین جێ ئەوەیە کە ئاردی زۆر و سپلۆتی زۆر و ژن و منداڵی زۆر و ئاگری زۆر و کەلوپەلی پاک و خاوێنی بەزۆری تێدا بێ. خۆشترین شوێنی زەوی، شوێنێکە کە خەڵک خەلە و ئاڵف و داری میوەی زۆریان هەبێ و لە زەویی وشک ئاو دەرکەن و زەویی زۆنگاو نەهێڵن. زەردەشت بەئەهوورامەزدای وت: ئایا خۆشترین جێگای تر لە کوێدایە؟ ئەهوورامەزدا، وەڵامی دایەوە و وتی: ئەی زەردەشتی ئەسپیتمان، ئەو جێگا و شوێنەیە کە چاروای جۆراوجۆری تێدا بەخێو بکرێ و پتر زاوزێ بکا. ئەو شوێنەیە کە مەڕوماڵات کوودی زۆرتر بدا ئەو شوێنەیە کە خەڵک پتر کشتوکاڵ بکا و دار بنێژێ و زەوی تێراو کا و ئاو لە زەوی دەربێنێ. زەوینێک کە کشتوکاڵی تێدا نەکرێ، وەکو ژنێکی جوان و پێکەوتوو وایە کە زک نەکا و منداڵی نەبێ.

هەروەها وتمان بەشێ لە پەڕتووکی ئاوێستا بەناوی "گاتاکان" بەهۆنراوی هیجایی هۆنراوەتەوە کە هی زەردەشتە. کەوابوو زەردەشت بەیەکەمین هۆنەری کورد دەژمێررێ. ئەمەش نموونەیەک لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

یەممە(*) خشتەر ئـــــاورووهە   نویت ئەوتەمَ ئانهە نویت گەرمەم
نویت زووروو ئانهە نویت مرتیوش   نویت ئەرەســــکوو دێوە ئەوداتوو

(*) یەم: جەم. خشتەر: شا، پادشایی. ئاورووو: ناودار، بەناوبانگ. ئەوت: سەرما. زووروو: زوڕهانی، پیری. مرتیوش: مەرگ. ئەرەسک: ڕژدی، قرنوسی. دێوە: دێو.

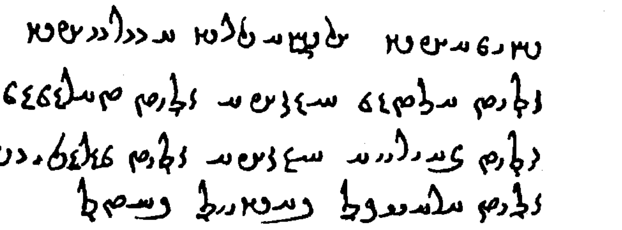

واتە: لە پادشایی جەمی بەناوبانگ، نە سەرما بوو نە گەرما

نە پیری بوو نە مەرگ، نە قڕنووسی و ڕژدی دێوان.

لە پاشا کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام هاتووە، کوردەکان باوەشیان کردووەتەوە بۆ ئیسلام و بەگیان و دڵ بڕوایان پێ هێناوە و لە ڕێی ئیسلامدا خۆیان داوەتە کوشت و بۆ پەرەسەندنی ئاینەکەیان لە گیانی، خۆیان بوردوون، ئێستاش کەم دێ و گوند و شارۆچکە هەیە کە مزگەوتی تیا نەبێ.

شوێنی کورد

ئەو شوێنەی کە کوردی تێدا دەژی پێی دەڵێن کوردستان. لە "دائرە المعارف الاسلامی"دا هاتووە کە کوردستان پارچە زەویەکی بچووکە لە باشووری خۆرهەڵات کە لە لوڕستانەوە دەست پێ دەکا تا مالاتیە بەلای باکووری خۆرئاواوە. دوکتۆر محەمەدی موعین دەڵێ: کوردستان پارچە زەوینێکە لە ئاسیای خۆرئاوا کە لە نێوان ئێران و عێراق و تورکیە و سوریا و ڕووسدا دابەش کراوە. هەتا حەزکەی شوێنێکی پڕ پیت و پێزە و کانی زۆری وەکو: کانی نەوت و کانی مس و گۆگرد و جیوە و زێڕ و زیوی تێدایە. وشەی کوردستان لە زەمانی سەلجووقییەکاندا باو بووە. (حەمدوڵڵا مستەوفی) ئەم شوێنانەی لە ڕیزی شارەکانی کوردستاندا هێناوە: "ئالانی، ئەلیشتەر، بەهار، خەفتیان، دەربەندی تاج خاتوون، دەربەندی زەنگی، دزبیل، دینەوەر، سوڵتان ئاوای چەمچەماڵ، شارەزوور، کەنگاوەر، قرمیسین، کرند و خۆشان، مایدەشت، هەرسین و وەستام".

کوردستان شوێنێکی شاخاوییە و جێی کشتوکاڵیشی زۆرە و گەلێ دارستان و بێشە و چەم و ڕووبار و تاڤگەی تێدایە و هەواکەی بۆ مرۆ و گیاندار سازگارە. لە کشتوکاڵدا ئەم دانەوێڵانەی تێدا دێتە بەرهەم: "گەنم، جۆ، برنج، گەنمەشامی، گاڵ، نۆک، نیسک، کونجی، ماش" و ئەم چەشنە دانەوێڵانە.

لە میوەدا ئەم میوەیانەی تێدا دێتە بەرهەم: "سێو، هەنار، هەنجیر، قەیسی، گوێز، زەیتوون، هەرمێ، هەڵووژە، ترێ، سنجوو" و ئەم چەشنە میوەیانە. لە ئاژەڵ و ماڵاتا ئەمانە

بەخێو دەکرێن: مەڕ، بزن، گا، مانگا، ئەسپ، ئێستر، کەر" و ئەم جۆرە ماڵاتانە.

ئەو شتانەی کە وەرزێران و جووتیاران دێننیە بەرهەم و دەیفرۆشن ئەمانەیە: "گەنم، جۆ، تووتن، خوری، ڕۆن، کەرە، پەنێر، ماست، هەنگوین، مەڕ، بزن، گا، مانگا، ئەسپ، بەرە، ڕایەخ" و ئەم جۆرە شتانە. هەمەچەشنە پەلەوەرێکیش بەهۆی ئاووهەوای سازگاریەوە لە کوردستاندا هەیە.

شارەکانی کوردستانی ئێران بریتین لە: "سنە، کرماشان، بەهار، سەڵماس، سابلاخ، بۆکان، میاندواو، خۆی، شنۆ، سەردەشت، بانە، بیجار، تیکان تەپە، سایندقەلا، ورمێ، قوروە، کرند، سەحنە، سونقور، خۆرەم ئاوا، شاری کورد" و هەندێ شاری تر.

شارەکانی کوردستانی عێراق بریتین لە: "سلێمانی، کەرکووک، هەولێر، دهۆک، ئاکرێ، زاخۆ، کۆیە، کفری، ڕەواندز، پێنجوێن، هەڵەبجە، بەدرە، مەندەلی، خانەقین، مووسڵ" و هەندێ شاری تر.

شارەکانی کوردستانی تورکیە بریتین لە: "دیاربەکر، بدلیس، ئەرزڕۆم، بایەزید، قارس، ئەرزنجان، دێرسم، ئۆرفە، مووش، ئەخلات، ماردین، باشقەلا" و هەندێ شاری تر. کوردەکانی سووریاش پتر لە شاری (قامشلی)دا نیشتەجێن و کوردەکانی ڕووسیەش لە شاری (ئیرەوان)دا دەژین.

سەرچاوەکان:

١- خلاصه تاريخ الكرد وكردستان - تاليف محمدامين زكى بک - قاهره ١٩٣٩.

٢- تاريخ الامارات والدول الكرديه - تاليف محمدامين زكى بک - قاهره ١٩٤٨.

٣- القضيه الكرديه، تاليف دكتور بلچ شيركۆ - قاهره ١٩٣٥.

٤- الاكراد تاليف مينورسكى - ترجمه معروف خزنەدار - بغداد ١٩٦٨.

٥- الاكراد فى بهدينان - تاليف انور المائى - بغداد ١٩٦٠.

٦- المسالک والممالک، تاليف ابوالقاسم ابن خردادبه - ليدن ١٩٢٦.

٧- اخبار الطوال، تاليف ابوحنيفه الدينورى - ليدن ١٨٨٨.

٨- نزهه القلوب، تاليف حمدالله مستوفى قزوينى باهتمام محمد دبيرسياقى - تهران ١٣٣٦.

٩- تاريخ مردوخ تاليف ايه الله مردوخ كردستان - تهران ١٣٢٤.

١٠- شرفنامه تاليف امير شرف خان بتليسى بەهتمام محمد عباسى - تهران ١٣٤٢.

١١- تاريخ ماد تاليف دياكونوف، ترجمەی كريم كشاورز - تهران ١٣٤٦.

١٢- زمان زرتشت، تاليف پروفسور كاتراک - تهران ١٣٤٥.

١٣- گاتاها - گزارش پورداود - تهران ١٣٢٩.
١٤- زرتشت وتعاليم او، تاليف هاشم رضى - تهران ١٣٤٤.
١٥- مزديسنا وتاثير آن در ادبيات فارسي تاليف دكتر محمد معين - تهران ١٣٣٨.
١٦- انجمن آراي ناصري، تاليف رضا قلي خان هدايت - تهران ١٢٢٨هـ.
١٧- تاريخ ادبيات ايران، تاليف دكتر رضا زاده شفق - تهران ١٣٢٤.
١٨- كورد و كوردستان نووسينى محەمەدئەمين زەكى - بەغدا ١٩٣١.
١٩- مێژووى ئەدەبى كوردى - نووسينى عەلادين سەجادى - بەغدا ١٩٥٦.
20- Pline' Histoire Naturelle, traduit par M. E. Littre. Lome 2 Paris 1883.
21- M. N. Dhalla' Zoroastrian thedogy. New York, 1914.

مێژووی فەرهەنگ و وێژەی کوردی

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدان، وا دەردەکەوێ کە نەتەوەی کورد شارستانیەتێکی بەرزی هەبووە و هەر لەمێژەوە خەت و نووسین و فەرهەنگی هەبووە و شان بەشانی نەتەوەکانی تر بۆ پێشخستنی زانست و فەرهەنگ هەنگاوی هەڵگرتووە. بەڵام زۆربەی شوێنەوارەکانی بەهۆی تێپەڕینی زەمان و پشێوی و ئاژاوەی جیهانەوە، لەناوچوون. ئەو نووسراوانەش کە ماونەتەوە گرنگترین بەڵگەن بۆ پیشاندانی شان و شکۆ و فەڕی نەتەوەی زانستپەروەری کورد.

هرمیپوس کە لە سەدەی سێیەمی پێش زایندا ژیاوە و هاوچەرخی هەخامەنشییەکان بووە، دەڵێ: ئێرانییەکان پەڕاوێکیان هەیە بەناوی (ئاڤێستا) کە بەزمانی مادی نووسراوە. هێرۆدۆت مێژوونووسی بەناوبانگی یۆنانی لە مێژووەکەی خۆیدا نووسیویە دیائەکۆ دامەزرێنەری زنجیرەی پادشایەتی ماد لە پێش دادپرسیندا سکاڵای دەخوێندەوە. کیتزیاسی یۆنانی کە پزیشکی دەرباری ئەردەشێری بابەکان بووە. پەڕتووکێکی مێژوویی نووسیوە و لە ڕۆژنامەکانی دەرباری شاهانە دەدوێت و ئەم هەواڵە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە لەو سەردەمەدا ڕووداوەکانیان لە ڕۆژنامەی تایبەتی دەربارێدا تۆمار دەکرد. گەزنەفۆنی یۆنانییش لە پەڕاوەکەی خۆیدا کە ناوی (پەروەردەکردنی کوورش)ە باسی قوتابخانە و خوێندن و ڕاهێنان لە ئێران دەکات، هەروەها ئەفلاتوونی زانا و پلۆتارکی مێژوونووس و چەند مێژوونووسێکی تریش لەم بارەوە گەلێ چتیان نووسیوە.

ئەو بەشەی لە تەورات کە لە زەمانی هەخامەنشییەکاندا نووسراوە، باسی یاسا و خوێندن و نووسین و فەرهەنگی مادەکان دەکا، وە بەپێی ئەم بەڵگانە وا دەردەکەوێ کە لە کوردستاندا نووسین و خوێندن و سکاڵا و ڕۆژنامە و فەرهەنگ و دادگا و دادپرسین هەبووە و نەتەوەی کورد خاوەنی دەسەڵات و فەرهەنگ و زانیاری بووە و هەروەها سەرمەشقی پێشکەوتن و فەرهەنگ و هونەریان بۆ هەموو نەتەوەکانی جیهان داداوە و هەرچەند زۆربەی شوێنەوارەکانی پێشوومان بەهۆی تێپەڕینی ڕۆژگار، تیاچوون، سەرەڕای ئەوەش تەختە بەردەکانی بێستوون و سەرپێڵی زەهاو و تەختی سلێمان و شوێنەوارەکانی تری کوردستان کە ماونەتەوە گەورەترین بەڵگەن بۆ پیشاندانی ژیار و شارستانیەتی نەتەوەی کورد.

سەرەتای پەیدابوونی زمان

زانایان تا ئێستا بۆیان دەرنەکەوتووە کە مرۆ سەرەتا لە چ شوێنێکی جیهاندا پەیدا بووە و یا لەوێوە بۆ کوێ ڕۆیشتووە و لە کوێدا نیشتەجێ بووە؟ ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە مرۆ سەرەتا لە شوێنێکدا ژیاوە و بەزمانێک قسەی کردووە و پاشان بەرە بەرە زۆر بووە و پەلوپۆی لێ بووەتەوە و ناچار بەملا و بەولای جیهاندا بڵاوەی کردووە و ئەوسا دابەش بووەتە چەند گرۆ و دەستە و کۆمەڵ و هەر کۆمەڵێک شێوە زمانێکی تایبەتی بۆ خۆی پەیدا کردووە. زمانناسان لەسەر ئەو بیروڕایەن کە زمان سەرەتا سادە بووە و لە دەنگی با و باران و گیاندار و جانەوەر و کردەوەی ئادەمیزادەوە پەیدا بووە و لە پاشا بەرە بەرە کە مرۆ پێش کەوتووە و شارستانیەتی پەیدا کردووە، زمانەکەیشی پێش کەوتووە. بۆ بیروڕای ئەو زانایانە دەتوانین ئەم دەنگانە کە لە زمانی کوردیدا هەیە بخەینە بەرچاو وەکو:

"(لوورە)ی گورگ و (وەڕە)ی سەگ و (بۆڕە)ی گا و (نەڕە)ی شێر و (باڕە)ی مەڕ و (قاڕە)ی بزن و (حیلە)ی ئەسپ و (واقە)ی ڕێوی و (قووقە)ی کەڵەشێر و (قرتە)ی مریشک و (قاسپە)ی کەو و (جریوە)ی مەل و (هاژە)ی ئاو و (گفە)ی با و (گرمە)ی تۆپ و (تەقە)ی تفەنگ و (جووکە)ی جووجەڵە و (جیڕە)ی دەرگا و (چرکە)ی سرمیچ و (خرتە)ی مشک و (خرچە)ی شووتی و (خوشە)ی شیر و (خوڕە)ی ئاو و (زرمە)ی پێ و (زیڕە)ی پڵنگ و (زرنگە)ی پاوان و (کیفە)ی مار و (قڵپە)ی گۆزە و (قۆڕە)ی مانگا و (گرمە)ی هەور و (منگە)ی لووت و (میاوە)ی پشیلە و ئەم جۆرە دەنگانە کە لە کوردیدا وێنەیان زۆرە.

زانایان و زمانناسانی کورد لەسەر ئەو بیروباوەڕەن کە زمانی کوردی لکێکە لە زمانەکانی هیندوئورووپایی و بنچینەی زمانی کوردی زمانی ئارییە. ئاری بەپێی پەڕاوەکانی کۆنی هیند، ناوی یەکەمین نەتەوەیەک بووە کە بەو زمانە قسەیان کردووە و دوو هەزار ساڵ پێش زاین لە مەڵبەندەکەی خۆیان بەرەو وڵاتەکانی تر وەکو هیند و ئێران کۆچیان کردووە و لەوێدا نیشتەجێ بوون و ئەوسا زمانەکەیان بەرە بەرە گۆڕاوە و لک لک بووەتەوە. بەڵام بەپێی وتەی هەندێ لە زانایانی ئێرانی، مەڵبەندی بنەڕەتیی ئارياييەکان هەر ئێران بووە و زمانی مادی و پارسی لەو سەرچاوەوە پەیدابوون و ئەوسا بەپێی تێپەڕینی ڕۆژگار هەر کام لەو دوو زمانە چەند لکیان لێ بووەتەوە و گۆڕانیان بەسەرداهاتووە.

سەرەتای پەیدابوونی خەت لە ئێراندا:

ئەوە ڕوون و ئاشکرایە کە ئادەمیزاد سەرەتا نەیتوانیوە بنووسێ و خەتێکی بۆ نووسین نەبووە و بۆ تێگەیاندنی مەبەستی خۆی هەر لە قسە کەڵکی وەرگرتووە. مێژووی خەت و

نووسین نازانریَ، بەلاّم وا دیارە کە یەکەمین خەت و نووسینی مرۆ زۆر سادە و منالاّنە بووە و بەئەم چەشنە خەتە خەتی وێنەییان وتووە، واتە وەکو وێنە کێشاویانە و مەبەستیَ خۆیان بەم چەشنە بەیەکتر ڕاگەیاندووە.

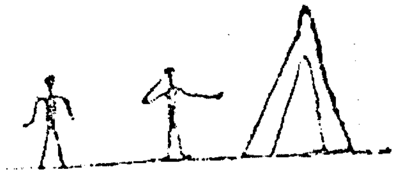

خەت لە ناو نەتەوەکاندا بەرە بەرە گۆڕاوە و ئەلف و بێیان بۆی داناوە و ئەوسا خەتێکیان بەناوی خەتی مێخی داهێناوە و ڕووداوی شەڕەکانیان لەسەر تاشە بەردی کێوەکان، بەو خەتە، هەڵکەندووە. خەتی مێخیی ئێرانی لە تەواوی خەتە مێخییەکانی بابلی و ئاشووری سادەتر و جوانترە و هەروەها لەگەڵ خەتی بابلی و ئاشووری و عیلامیدا زۆر جیاوازیی هەیە. چونکە زانایانی ئێرانی لە ڕووی خەتی مێخیی بابلییەکان، خەتێکی ڕێکوپێکی مێخییان داهێنا و ئەو بەردە نووسراوانەی کە لە تەختی جەمشید و بێستوون و هەمەدان و شوێنەکانی تری ئێراندا پەیدابوون، نموونەیەکن لەو چەشنە خەتە. تەواوی بەردە نووسراوەکانی دەوری هەخامەنشی بەخەتی مێخی نووسراون کە ئەلف و بێی ئەو خەتە داگری ٣٦ پیتە بەم چەشنە:

ئەلف و بێی پارسی

Nevîsc mixî va terânevîsc ân

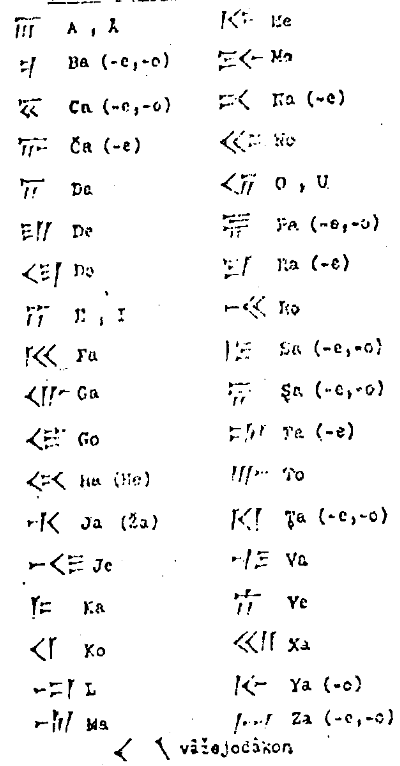

دیاکۆنۆف لە پەڕاوی (مێژووی ماد)دا دەڵێ: ڕێکخستن و شێوەی نووسینی بەردە نووسراوەکانی پارسیی کۆن بەتایبەت دابەشکردنیان بەچەند بەش و هەر بەشێک بەچەند ڕستە لە بابل و عیلام وەریان نەگرتووە، بەڵکو لە (ئۆرارتوو)، خوازراوەتەوە و ئەوە خۆی بۆمان دەردەخا کە پارسەکان خەتی مێخییان لە (مادەکان) وەرگرتووە و دیارە زمانی مادی زۆر کاری کردووەتە سەر زمانی پارسی و ڕەنگە ئەلف و بێکەشیان هەر لە مادەکان وەرگرتبێ. بەڵام تا ئێستا بەردە نووسراوێک بەخەتی مادی پەیدا نەبووە کە ئەو مەبەستەمان بۆ ڕوون کاتەوە.

خەتی ئاڤێستایی

ئێرانییەکان جگە لە خەتی مێخی، خەتێکی تریان هەبووە کە خەتی ئاوێستاییان پێ وتووە و ئەم خەتە کە لە ڕاستەوە بۆ چەپ ئەنووسرێ، داگری چل و چوار پیتە و سەر و بۆر و ژێری بەپیت دەنووسرێ و کەموکوڕیی زۆری تێدا نابینرێ، پەرتووکی ئاوێستاش بەم خەتە نووسراوە، سەرجەم زانایان و خۆرهەڵاتناسان لایان وایە کە زمانی ئاڤێستایی هەر ئەو زمانەیە کە مادەکان قسەیان پێ کردووە، نموونەی خەت و ئەلف و بێ ئاڤێستایی:

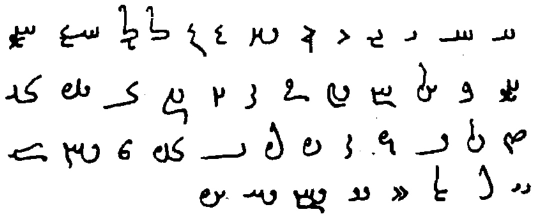

مامۆستا حەمە تەقیی بەهار لە پەڕاوی (سبک شناسی) لاپەڕەی ٦٥دا ئەڵێ: پیتی ئەلف و بێی مێخی مادی ٤٤ پیت بووە کە ٣٤ پیتی ئەو پیتانە لە پیتی مێخیی ئاشوورییەوە وەرگێڕاون و ئەو شەش پیتەکەی تری خۆیان دایان هێناون، پاشان کە هەخامەنشییەکان هاتنە سەر کار و دەسەڵاتیان پەیدا کرد، ئەو ئەلف و بێیانەیان لە بەردە نووسراوەکانی خۆیاندا بەکار برد. ئەو شەش پیتە کە مادەکان دایان هێناون ئەمانەن:

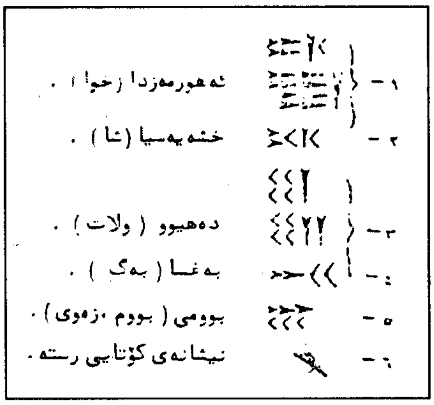

دەبێ ئەوەش بزانین کە کاتێک دەوڵەتی ماد بەدەستی کووڕشی پارسییەوە لەناوچوو، ئیتر لەبەر ناحەزییەکەیان بۆ لەناوبردنی شوێنەواری ماد هەوڵیان داوە، مادەکانیش لەبەرئەوەی لەناو خۆیاندا ناکۆک بوون، تەقەلا و کۆششی ئەوان سەری گرتووە. هیرۆدۆت کە لە ساڵی ٤٥٠ی پێش زاییندا ڕۆیشتووتە خۆرهەڵات و بەئێراندا گەڕاوە، دەڵێت: کە من چوومە ئێران، ناوبانگ و شوێنەواری مادەکان لە ناو خەڵکا زۆر کەم بوو بووەوە و خەڵک ڕووداوەکانی پێشوویان لەبیر نەما بوو؟ وە بەبڕوای ئێمە ڕەنگە هەموو شوێنەوار و بەردەنووسراوێکی ئەوانیان لەناوبردبێ و ئیتر شتێک بەدەستەوە نەما بێ.

خەتی پەهلەوی

ئێرانیـیـەکـان خـەتێکی تریان بەناوی خـەتی پەهلـەوی بووە کـە لە ڕاسـتـەوە بۆ چەپ دەنووسـرێ و داگری ٢٤ پیتـە و کۆنـترین شـوێنەواری ئەم زمـانە کە تا ئێسـتـا کەوتووەتە دەست، چەند قەواڵەیەکە کە لە هەورامانـدا دۆزراوەتەوە و لەسەر پێسـتی ئاسک نووسراون. پیتەکانیان بەم چەشنەن:

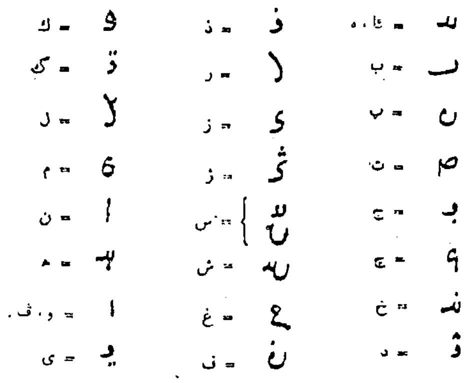

خەتی ماسی سۆراتی

کوردەکان خەتێکی تریان هەبووە بەناوی خەتی ماسی سۆراتی کە داگری ٣٧ پیت بووە. (ابن وحشـیـە) لە پەڕاوی (شـوق المسـتـهـام فی مـعـرفـە رمـوز الاقـلام) کـە لە سـاڵی ٢٤١ی کۆچیدا بۆ (عبدالملک مروان)ی نووسیوە، ئەڵێ: کوردەکان زۆربەی نووسراوەکانی خۆیانیان بەخـەتی مـاسی سـۆراتی دەنووسی. لە گـەڕەکی ناووسی بەغـدادا چاوم کـەوتـە سی بەرگ پەڕتووکی کوردی کە بەخـەتی مـاسی سۆراتی نووسـرابوون. ئێسـتـاش لە شـامـدا دوو بەرگ لەو پەڕتووکـانەمـە لە لایە کـە یەکێکیـان باسـی پەروەردەکردن و چەقـاندنـی داری خـورمـا و درەختانی تر ئەکا و ئەویتریشیان لە بـابەت دۆزینەوەی ئاوە لە جێگایانی وشک و بێ ئاودا، وە من ئەوانەم وەرگێڕایە سەر زمـانی عەرەبی تا هـەموو کەڵکی لێ وەرگرن. ئەو ئەلف و بێیە کە بەمـاسی سـۆراتی ناسراون و لە دوای پێکگرتنی تەواوی پیتـەکانی ئەبجەدی لە ئەلفـەوە تا خێ چەند پیتێکی تریشـیان تێدایە کە لە دەسـتووری پیـتـان پترە. پیـتی بێ و جێشـی لێ جیاکراوەتەوە کـەچی هێشتا حەوت جۆرە پیتی تریشیـان هـەیە کە لە هیچ زمانێکی تردا نین و دەنگیان لە هیچ ئەلف و بێیێکی تردا نییـە و بۆ ئەو شـەش پیتانە هیچ دەنگ و وێنەیەکمان لە ناو هیچ ئەلفـبـێـیـەک و زمـانێکـا نەدۆزیوەتەوە، دیارە دەنگ و خـۆسـتـێکی زۆر سـەیریان هـەیە و هـەر بەهـۆی ئەم پیـتـانەوەیە کـە خـوێندنەوەی هـەمـوو نووسـراوێک بەهـەر زمـانێک بۆ کوردەکـان ئاسـانە و تـەنانـەت قـورئانیش وەکو عـەرەبێکی دەشـتـەکی دەخـوێننـەوە و بەڵکو

باشتریش دەیخوێنینەوە. هەروەها گەلێک وشە لە ڕەگوڕیشەدا کوردین و عەرەبەکان لە کوردەکانیان وەرگرتووە و ئێستا بەناوی زمانی عەرەبییەوە بەکاریان دەبەن کەچی ئەو وشانە ڕەگوڕیشەیان تەنیا لە زمانی کوردیدا دەدۆزرێتەوە. پیتەکانی خەتی ماسی سۆراتی بەم چەشنەن:

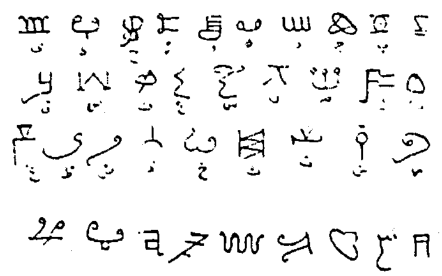

خەتی ئێزیدی

کوردەکان خەتێکی تریان هەبووە کە ئەم خەتە بەخەتی ئێزیدی ناسراوە و داگری ٣١ پیت بووە. ئەم خەتە کە لە ڕاستەوە دەنووسرێ، لە خەتی ئاڤێستایی و پەهلەوی و عەرەبی وەرگیراوە و پتر لە ناو یەزیدییەکاندا باوبووە. پەڕاوی جلوە و مەسحەفا ڕەش و هەندێ نامیلکەی ئاینیی تر بەم خەتە نووسراون و بەیادگار ماونەتەوە.

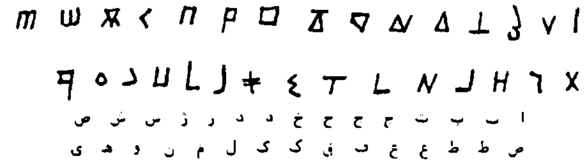

بنج و بناوانی زمانەکانی کۆنی ئێرانی:

زمانەکانی کۆنی ئێرانی کە هەروەک وتمان، سەرچاوەیان دەچێتەوە سەر هیند و ئۆروپایی و لەم ڕووەوە لەگەڵ زمانەکانی تری ئاریایی وەکو سانسکریت و یۆنانی و لاتینی خزمایەتییەکی نزیکیان هەیە. زمانەکانی کۆنی ئێرانی دەکرێنە سێ بەشەوە: «پارسیی کۆن، ئاڤێستایی، پەهلەوی» زۆربەی بەردە نووسراوەکانی پاشایان و خونکارانی دەوری کۆن بەزمانی پارسیی کۆن نووسراون. وە پەڕاوە ئاینییەکانیش دیارە بەزمانی ئاڤێستایی نووسراون. زمانی پەهلەوی و ماسی سۆراتییش تایبەت کراون بەپەڕاوە زانستییەکان کە زۆربەیان تەرجەمە کراونەتە سەر زمانی عەرەبی و فارسی و گەلێکیشیان بەهۆی تێپەڕینی ڕۆژگارەوە تیاچوون.

زمانی پارسیی کۆن:

زمانی پارسیی کۆن، زمانی ئەو دەستە ئارياييانەيە کە لە ناوچەی (پارس) يا (فارس)دا نيشتەجێ بوون. شوێنەواری زمانی پارسيی کۆن هەر بەردە نووسراوەکانی پاشايانی هەخامەنشين کە لە هەموويان گرنگتر و بەناوبانگتر بەردە نووسراوەکەی (داريووش)ە کە لەسەر شاخی بێستووندا هەڵکەنراوە. داريووش لەم بەردە نووسراوەدا باسی سەرکەوتن و پيرۆزيی خۆی بەسەر دوژمندا دەکات و بەئەهوورامەزدادا هەڵدەڵێ و دەڵێ: "خوايا ئەم وڵاتە لە درۆ و ناپاکی و نادروستی بپارێزە". ئەوا چەند ڕستە لە شوێنەواری زمانی پارسيی کۆن کە لەسەر کێوی بێستووندا هەڵکەنراون وەک نموونە دێنينەوە:

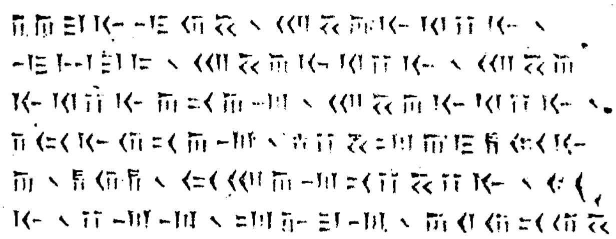

"دارەيەوە ئووش خشايەتيە وەزەرکە خشايەتيە خشايەتيا نام خشايەتيە دە هيو نام هشتاسپەهيا پوتر هەخامەنشياهی ئەمەم تەچەرەم ئکەونووش".

واتە: داريووش شای گەورە شای شايان، شای وڵاتەکان، کوڕی گوشتاسپی هەخامەنشی کە ئەم کۆشکەيەی دروست کرد.

زمانی ئاڤێستايی:

هەروەها وتمان زۆربەی زانايان و خۆرهەڵاتناسان و لێکۆڵەران لايان وايە کە سەرچاوەی زمانی کوردی زمانی (مادی)يە، وە زەردەشت ئاڤێستای بەو زمانە نووسيوە. مێجەرسوون دەڵێ: سەرچاوەی زمانی کوردی زمانی مادييە و بەپێی هەندێ بەڵگە کە لەم دواييەدا کەوتووەتە دەست، ئاڤێستای زەردەشت بەم زمانە هاتووەتە خوارەوە.

دارمستتر خۆرهەڵاتناسی بەناوبانگ دەڵێ: ئاڤێستا لە زەمانی مادەکانا بەزمانی مادی لە لايەن خواوە ناردراوە و زمانی کوردی پاشماوەی زمانی مادييە کە ئاڤێستای پێ نووسراوە. نۆلدکەش دەڵێ: ئەگەر بەردە نووسراوێ لە پاشايانی مادەوە بێتە دەست، شک دەڕوا وەکو خەت و زمانی بەردە نووسراوەکانی پارس بێ.

هێرتسفلد خۆرهەڵاتناسی بەناوبانگ دەڵێ: زەردەشت لە بنەماڵەی سپيتامەی مادە کە لە

ڕەگایا شاری ڕەیدا خەریکی وڵاتداری بوون. وشەی سپیتامە کە ناوی بنەماڵەی زەردەشتە لە (گاتا)دا بەچەشنی "سپیتمە" هاتووە کە لە ڕواڵەتدا بەواتای ڕەگەزی سپی یا لە بنەماڵەی سپییە. پلینووسی گەورەش کە لە (٢٣ - ٧٩ی پێش زاین)دا دەژیا، لە جزمی سێیەمی بەندی دووی پەڕاوەکەی کە بەناوی (مێژووی خۆرسکی) دای ناوە، دەڵێ: زەردەشت، لە بنەماڵەی مادە و ئاڤێستای بەزمانی مادی نووسیوە.

بابە یادگار کە یەکێ لە پیران و هۆنەرانی بەرزی سەدەی هەشتەمی ئاینی یارییە، لە پەڕاوی "زوڵاڵ زوڵاڵ"دا دەڵێ: زەردەشت کە لە بنەماڵەی ئەسپیمانە لە زەمانی پاشایەتیی گوشتاسپ شای کەیانیدا سەری هەڵداوە و خەڵک دەستە دەستە لە دەوری ئەوا کۆبوونەتەوە و ڕێ و ڕەوشتەکەیان وەرگرتووە و ئەویش ئاگرگاکانی ڕۆشن کردووەتەوە و خەڵکی بۆ ناسینی خوای تاقانە هان داوە.

مینۆرسکی دەڵێ: گەرچی لە زمانی مادییەوە جگە لە چەند ناوێکی تایبەت شتێکی تر بەجێ نەماوە، بەڵام بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەست، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە کورد پاشماوەی ترومی مادە و دیارە زمانەکەشیان لکێکە لە زمانی مادی کە پەڕاوی ئاڤێستای پێ نووسراوە. هێرۆدۆت لە مێژووەکەیدا چەند وشەی مادیی هێناوە کە ئەو وشانە ئێستاش لە زمانی کوردیدا بەدەق بەکار دەبرێن. بۆ وێنە هێرۆدۆت دەڵێ: مادەکان بەدێڵەسەگ وتوویانە: سپاکۆ Sipako. کە ئێستاش لە زاراوەکانی کوردییدا بەسەگ دەڵێن: سپاک، سپا، سپە، سپڵۆت. لەبەرئەوەی بۆمان ڕوون بێتەوە کە زمانی ئاڤێستایی و کوردی هەر لەیەک ڕیشەن، ئەوا چەند وشەی ئاڤێستایی لەگەڵ کوردیی ئێستادا دێنین تا بزانرێ کە لە پاش تێپەڕینی ڕۆژگارێکی دووروودرێژ، زمانی کوردی لەگەڵ ئاوێستاییدا توفیر و جیاوازییەکی زۆری پەیدا نەکردووە:

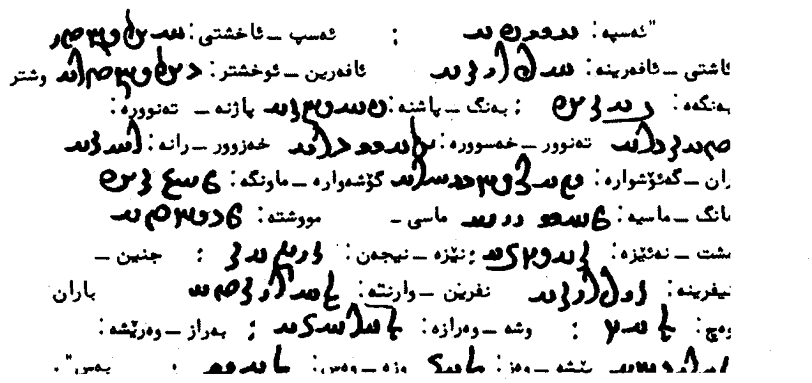

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە ئاماژەمان پێ کردن، بۆمان روون بووەوە کە زمانی کوردی پاشماوەی زمانی مادییە و زمانی ئاوێستایی کە زەردەشت پەڕاوەکەی خۆی پێ نووسیوە هەر زمانی مادییە. چونکە هەروەها وتمان پلینووسی رۆمی کە لە (٢٣ – ٧٩ی پ. ز)دا ژیاوە لە پەڕاوەکەیدا وتوویە زەردەشت لە بنەماڵەی ماد بووە و ئاڤێستای هەر بەو زمانە نووسیوە. جا لە داهاتوودا ئەگەر وڵاتی مادستان یا کوردستان بخرێتە ژێر هەڵکۆڵین و بەردە نووسراوێ یا شوێنەوارێک بکەوێتە دەست، ئەو مەبەستانەمان بەتەواوی بۆ روون دەبێتەوە.

زمانی پەهلەوی:

زمانی پەهلەوی کە زمانی دیوانی رۆژگاری پارتییەکان و ساسانییەکان بووە لە زمانی کوردی دەچێ و نزیکترین زاراوەی کوردی کە لەگەڵ ئەم زمانەدا هاوچەشنە زاراوەی گۆرانی و لوڕییە. مامۆستا گیو موکریانی دەڵێ: کۆنترین پەڕتووکی کوردی ناوی «دین کەرد»ە کە بەزمانی پەهلەوی نووسراوە کە زمانی لوڕ و کەلهوڕ و شوانانە. ئازەربود لە پاش پەیدابوونی ئیسلام دەڵێ: «من کە ئازەربودی کوڕی هەمەد و پێشەوای بادینانم، پەڕتووکی "دین کەرد"م لەو قاقەزە دڕاوانە کۆکردەوە و بەیاریکاریی خودا دووبارە هەموویانم نووسینەوە».

بەپێی بەڵگەکان و نووسراوەکانی کۆن، بۆمان دەردەکەوێ کە زمانی پەهلەوی لکێکە لە زمانی کوردی. شەمسی قەیسی رازی کە لە سەرەتای سەدەی حەوتەمی کۆچیدا ژیاوە، لە پەڕاوی "المعجم فی معاییر اشعار العجم"دا دەڵێ: باشترین و خۆشترین کێشی هۆنراو فەهلەویاتە کە بەهەواکەی هەورامانی دەڵێن. دیارە مەبەستی لە هەوای هەورامانی هەوا و ئاهەنگی خەڵکی هەورامانی کوردستانە کە بەزاراوەی هەورامی یا گۆرانی دەدوێن.

ئیبنی خوردادبە و هەندێ لە جوغرافیزانانی ئیسلامی، وڵاتی پەهلەوی زوانانیان بە"بلاد البهلویون" ناو بردووە. ئەم ناوە تا چەند سەدەی پاش ئیسلام لە تەنیشتی ناوی "الجبال" یا کوێستان لە سەرچاوەکاندا دەبینرێ. پاشان ئەم ناوە بەناوی «هەورامان» ناوبانگی دەرکرد و لە پاش ماوەیەکی تر بەشێوەی «هەورامانات» بەبەشێکی بچووک وتراوە. ئیبنی خوردادبە، ناوی شارەکانی "بلاد البهلویون" کە بەزمانی پەهلەوی قسەیان کردووە بەم چەشنە ناوبیر کردووە: "رەی، ئەسپەهان، هەمەدان، دەینەوەر، نەهاوەند، ماسیدان، سوورە وەرد، شارەزوور، میهر جانقذف".

مامۆستا مەردووخیش دەڵێ: «زمانی پەهلەوی یەکێ لە شێوەکانی کوردی بووە کە گەلێ

بەزاراوەی لوڕی و گۆرانییەوە نزیکە. ئەو وشانەی کە لە زمانی پەهلەویدا بەکاربراون، ئێستاش لە پاش تێپەڕبوونی ڕۆژگارێکی دوورودرێژ هەر بەکاردەبرێن. ئەوا چەند وشەی پەهلەوی لەگەڵ کوردی ئێستادا بەراورد دەکەین و هەڵیان دەسەنگێنین:

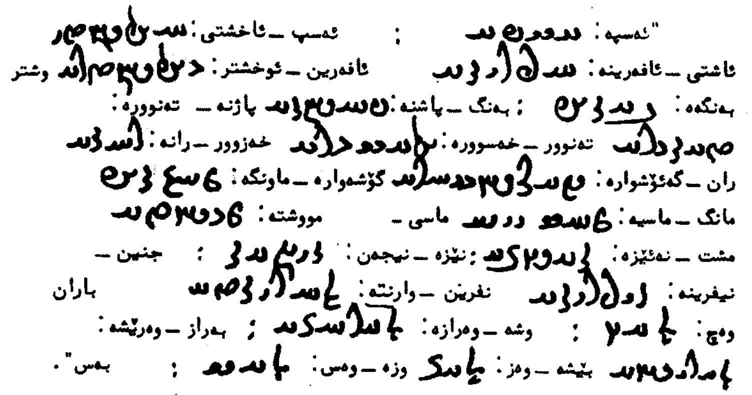

خوالێخۆشبوو ئیحسان نووری پاشا لە پەڕاوی: "مێژووی بنج و بناوانی ڕەگەزی کورد"دا دەڵێ: زمانی پەهلەوی کە لە زەمانی پارتییەکان و ساسانییەکاندا باو بووە، هەر ئەو شێوە و زاراوەیە کە لە ناو گۆرانەکاندا باو بووە و ئێستا پێی دەڵێن گۆرانی. تەنانەت دەڵێن خەسرەو پەروێز لە پاش دڕاندی نامەکەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، نامەیەکی لە کچەکەی بەزاراوەی گۆرانی پێ دەگا کە لەو نامەدا نەفرینی لێ کراوە بۆ ئەوەی کە نامەکەی پێغەمبەری دڕیوە. کۆنترین پەڕتووکێ کە بەزمانی پەهلەوی نووسراوە، بریتییە لە پەڕتووکی (دینکەرت). گەلێ پەڕتووک و نامیلکەی تر لە بارەی ڕامیاری و زانیاری و پیشە و ئەفسانە و چیرۆک و ئەستێرەناسی و پیتۆڵییەوە بەم زمانە نووسراون کە ناوی هەندێ لەو پەڕتووکانە بەم چەشنەیە: "بوندەهشن، داتستان دینیگ، ئەرداوێرافنامە، شکەند گومانیک ویژار، زات سپەرەم، مادیگانی چەترەنگ، ماتیگانی گوجەستەک ئەبالیش".

هۆی پسانی زمانی پەهلەوی:

ئەمەوییەکان کاتێ کە بەسەر وڵاتە ئیسلامییەکانا دەسەڵاتیان پەیدا کرد، لەبەرئەوەی شارەزاییەکی ئەوتۆیان لە ڕامیاری و وڵاتداریدا نەبوو، ناچار دیوانەکانی دەوڵەتییان بەخەت و زمانی پەهلەوی دەنووسی و، ئەمەش تا دەوری حەجاجی کوڕی یوسف، درێژەی بوو. زمانی دەوڵەتی لەم سەردەمەدا لە دیوانەکان و قوتابخانەکاندا بەپەهلەوی یا کوردی بووە.

لە سەردەمی حەججاجدا تەواوی دیوانەکانی دەوڵەتی لە ژێر چاوەدێریی کوردێکدا بوو بەناوی زادان فەڕوخ کە پیاوێکی تریش بەناوی ساڵح کوڕی عەورەحمانی سیستاتی لە نووسینی دیوانەکاندا یارمەتیی ئەوی دەدا. ئەم پیاوە کەوتە بیری ئەوەی کە دیوانەکان لە پەهلەوییەوە بکاتە عەرەبی، وە لە پاش مەرگی مامۆستاکەی نووسینی دیوانەکانی دەوڵەتی گرتە ئەستۆ و بەپێچەوانەی بیروڕای زادان فەڕوخ هەمووی دیوانەکانی دەوڵەتی وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی. دەڵێن کە مەردانشای کوڕی زادان فەڕوخ کاتێ لە بڕیارەکەی ساڵح ئاگەدار بوو، پێی وت: خوا ڕیشەت لە دونیا هەڵکەنێ و پەنجەکانت هەڵوەرێنێ، هەروەکو ڕیشەی زمانی کوردیت لە ڕەگ و ڕیشەوە دەرهێنا. دەڵێن کە کوردەکان چوونە لای سەد هەزار درهەمیان پێ دا کە ئەو کارە نەکا، بەڵام ساڵح ڕووی خۆشی پێیان پیشان نەدا و لەسەر بڕیارەکەی خۆی سوور بوو.

زاراوەکانی کوردی:

زمانی کوردی کە یەکێکە لە لقەکانی زمانە کۆنەکانی ئێران، بێ گومان پاشماوەی زمانی مادییە و بەدرێژایی ڕۆژگاردا گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە، وە بەهۆی گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی و ڕامیاری و ئابووریی مەڵبەندەکان و دراوسێیەتی و تێکەڵبوون لەگەڵ زمانەکانی تردا، بەسەر چەند زاراوەی ناوچەییدا دابەش بووە، وە زمانی کوردیی ئێستا داگری پێنج زاراوەی گەورەیە کە بریتین لە:

١- زاراوەی کرمانجیی باکوور: کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: ماکۆ، ورمێ، خۆی، سەڵماس، هەندێ دێی هەوشار، قووچان، بجنورد، کەلات، دەرەگەز، شیروان، فاراب، ڕووبار، دەماوەند، لە ئێران. بادینان، دهۆک، ئاکرێ، بارزان لە عێراق. ئیرەوان و بەشێ لە ئەرمەنستانی رووسیە و قارس و دیاربەکر و وان و ئەرزەڕۆم و بتلیس و ئەخلات و سعرد لە تورکیە و بەشێک لە سووریە و لبنان. ئەم زاراوە بریتییە لە شێوەکانی: "بۆتانی، بادینانی، بایەزیدی، شەمدینانی، زازایی، قووچانی".

٢- زاراوەی کرمانجیی باشوور: کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: سنە، مەریوان، جوانڕۆ، سەقز، بانە، سابلاغ، سەردەشت، بۆکان، میاندواو، شنۆ، سابنقەلا، هەوشار لە ئێران. ڕەواندز، حەریر، هەولێر، پژدەر، کەرکووک، سلێمانی، پێنجوێن، لە عێراق. ئەم زاراوە بریتییە لە شێوەکانی: سۆرانی، بابانی، موکریانی، ئەردەڵانی.

٣- گۆرانی یا هەورامی: کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: ژاوەڕۆ، هەورامانی، بەتەخت، نەوسوود، پاوە، لە ئێران. تەوێڵە، بیارە، ئیلان پێ لە عێراق. وە هەندێ لە هۆزەکانی

گۆران و هەوشار و خانەقین و زەنگەنە و سیامەنسوور لە ئێران و عێراقدا بەم زاراوە دەدوێن. ئەم زاراوە بریتییە لە شێوەکانی: هەورامانی تەخت، لهۆنی، ژاوەرۆیی.

٤- لەکی: کە ئەم مەڵبەندانە دەگرێتە بەر: کرماشان، مایدەشت، کولیایی، دینەوەر، قەسر شیرین، بیجار، نەیریز لە ئێران. خانەقین، مەندەلی، بەدرە، کووت لە عێراق. ئەم زاراوە بریتییە لە شێوەکانی: کەڵهووڕی، ئیلامی، کوودەشتی، شیروانی.

٥- لوڕی: کە بریتییە لە شێوەکانی: فەیلی، بەختیاری، هەفتگلی، سووسەنگردی. ئەم زاراوە لە بنەڕەتا بەدوو شێوە دابەش دەکرێ. یەکەم شێوەی لوڕیی بەختیاری کە مەڵبەندەکانی: دزفوول، شاری کورد، چوار مەحاڵ، پشتکۆ و ناوچەکانی تری بەختیاری دەگرێتە بەر. دووەم شێوەزاری لوڕیی فەیلی کە لەم مەڵبەندانەدا وتووێژی پێ دەکرێ: خورەماوا، ئەلشتەر و ناوچەکانیان.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە میر شەرەفخانی بتلیسی کە پەڕاوی "شەرەفنامە"ی لە ساڵی ١٠٠٥ی کۆچیدا نووسیوە، زمانی کوردیی بەچوار زاراوە بەم چەشنە دابەش کردووە: "کرمانجی، لوڕی، کەلهوڕی، گۆرانی". کە بەدرێژاییی ڕۆژگار و گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی و رامیاری، کرمانجی بووە بەدوو بەشەوە: کرمانجیی خواروو و کرمانجیی ژووروو یا کرمانجیی باکوور و کرمانجیی باشوور. وە کەڵهوڕییش ئێستا شێوەیەکە لە زاراوەی لەکی.

سەرەتای داهاتنی وێژەی کوردی:

هەروەها وتمان یەکەمین پەڕتووک کە بەزمانی کوردی نووسراوە لە لایەن زەردەشتەوەیە کە ناوی ناوە ئاڤێستا و ئەم پەڕاوە کە پەڕاوێکی ئاینییە، دەبێ بەبناغەی وێژەی کوردی دانرێ. ئاینی زەردەشت هەر ئەو ئاینەیە کە لە پێش ئیسلامەتیدا کورد و فارس بڕوایان پێ بووە و لەسەری ڕۆیشتوون. دوو نوسخە لەم پەڕاوە هەبووە، یەکێکیان کە لە تەختی جەمشیدا بوو، لە پەلامارەکەی ئەسکەندەری مەقدۆنی بەسەر ئێران، سووتا و ئەویتریشیان هەر کەوتە دەستی یۆنانییەکان و لە دوای ئەوەی کە هەندێ مەبەستی پزیشکی و ئەستێرەناسییان لێ وەرگرت، ئەو نوسخەشیان لەناوبرد.

پاشایانی ئەشکانی گەرچی بۆ زیندووکردنەوە و کۆکردنەوەی ئاڤێستا تێ کۆشان، بەڵام وێژە و فەرهەنگی یۆنانی لە دەرباری ئەواندا تا ئەندازەیەک برەوی پەیدا کرد. کە کەوتە دەور و خولی ئەردەشێری پاپەکان (٢٢٤ - ٢٤١ی زاین)، فەرمانی دا یەکێ لە مووبەدەکانی بەناوی (تەنسەر) کە ئاڤێستا کۆکاتەوە. ئەویش بەیارمەتیی مووبەدەکانی تر ئاڤێستای

کۆکردەوە و پاشان ڕاڤەیێکیشیان بۆی نووسی و ناویان نا (زەندئاڤێستا). بەشێک لە ئاڤێستا کە بەناوی (گاتاکان) ناسراوە، بەهۆنراوی هیجاییە و دەڵێن ئەو هۆنراوانە هی زەردەشتی مادییە.

جگە لە پەڕاوی ئاوێستا، گەلێ پەڕاوی تریش لە بارەی ڕامیاری و لەش ساخیی، مێژوویی، وێژەیی، پیشەسازی و ئەفسانە، چیرۆک، یاری، کشتوکاڵ، ئەستێرەناسی و پیتۆلییەوە بەزمانی پەهلەوی ماونەتەوە کە هەر وەک وتمان، زمانی پەهلەوییش گەلێ بەزاراوەکانی لوڕی و گۆرانی و لەکییەوە نزیکە و پەیوەندییەکی بتەوی لەگەڵ زاراوەکانی تری کوردیشدا هەیە و ناتوانین لە زمانی کوردی جیای کەینەوە. لە پەڕاوی (سەرئەنجام)دا هاتووە کە باربەد لە دەرباری خەسرەو پەروێز (٥٩٠ - ٦٢٧ی زاین)دا بەدەنگ و ئاوازە خۆشەکەی خۆی هەڵبەست و هۆنراوی کوردیی بەدەم هەوای تەنبوورەوە دەچڕی. هەر ئەو بوو کە سی هەوای کوردیی داهێنا.

پەڕاوەکانی کوردی:

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە، وێژە و فەرهەنگی پێشکەوتووی هەموو گەل و کۆمەڵێک بناغە و بنەڕەتێکی هەیە کە ئێستا پێی دەوترێ فۆلکلۆر یا زانیاریی ئەو گەل و کۆمەڵە. ئەو زانیارییە کە پێشینەیەکی مێژوویی کۆنی هەیە، لە هەزاران ساڵەوە تا ئێستا پشت بەپشت و دەم بەدەم هاتووەتە خوارەوە، وە بووەتە گەنجینەیەکی بەنرخ و هێژا، بۆ سوود وەرگرتنی کاروباری کۆمەڵایەتی و ئابووری و پەرەسەندنی هەموو جۆرە زانیارییەکی پێشکەوتوو، چوونە سەری پلەوپایەی شارستانیەتی و گەلێ شتی تریش کە بنج و ڕیشەی ڕامیاری و خوو و خدەی باشی پێ قایم و پتەو دەکرێت و دەبێتە هۆی دامەزراندنی هەموو جۆرە شێوە و ڕەوشتێکی مرۆڤایەتی.

لە ڕۆژگارانی پێشوودا، زانیاریی کۆمەڵ یا فۆلکلۆر بەلای زاناکانەوە بایەخ و بەهایەکی زۆری نەبووە، بەڵام لەم دواییانەدا، کۆمەڵێ لە زانایان، پاش وردبوونەوە و لێکۆڵینەوەیەکی زۆر، پەییان بەوە برد کە فۆلکلۆری هەر نەتەوەیەک بەهەموو چەشنەکانییەوە بۆ ناساندنی ئەو نەتەوەیە و، پیشاندانی کەلەپوورە نەتەوایەتییەکان لە ڕێڕەوی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و زانیاریدا، نەخش و دەورێک دەگێڕێ، ئەنجا ئەو زانایانە دەستیان کردە کۆکردنەوە و نووسینەوەی فۆلکلۆر.

گەلی کورد لەبەرئەوەی گەلێکی کۆن و پێشینەیەکی مێژوویی دوورودرێژی هەیە، لە بواری فۆلکلۆرەوە گەلێ دەوڵەمەندە، بەڵام بەداخەوە لەبەرئەوەی ژیانێکی دانەمرکاو و

شپرزەی بووە، نەیتوانیوە تا ئێستا ئەو گەنجینە نەتەوایەتییەی خۆی بەتەواوی کۆ بکاتەوە، وە لە ژیانی خۆیدا کەڵکی لێ وەربگرێ.

فۆلکلۆری کوردی لەگەڵ ئەوەشدا کە بەشێکی زۆری لەناوچووە، بەڵام لە هەر بابەتێکەوە ئەوەندەی ماوەتەوە کە ئەگەر زاناکانی کورد بۆ کۆکردنەوەی تێ بکۆشن، لەوانەیە کە گەلەکەمان لە گشت بارێکەوە بێ نیاز بکات و لە ڕێبازی ژیاندا پێشی بخات.

بەشێ لە فۆلکلۆری کوردی بریتییە لە (بەیت) کە دانەری زۆربەی بەیتەکان، نەناسراون. بەڵام بەیتەکان لە ڕۆژگارێکی کۆنەوە سینە بەسینە هاتوونەتە خوارەوە و هەندێکیان وەکو: (مەم و زین) و (لەیلا و مەجنوون) و (یوسف و زلێخا) کراون بەهۆنراوە و، هەندێکی تریشیان لە قاڵبی هۆنراوی فۆلکلۆریدا ماونەتەوە.

بەیتی کوردی لە چاوی ناوەڕۆکەوە بەچەن چەشن دابەش دەکرێت. هەندێ لەو بەیتانە لە چوارچێوەی هۆنراوی دە هیجاییدا ڕێک خراون و هەندێ تریان کێش و پاشڵێکی دیاریکراویان نییە. بەشێکی تر لە بەیتی کوردی کێش و پاشڵی تایبەتییان هەیە و هەریەکەیان بەهەوا و ئاهەنگێکی تایبەتی خۆیان دەخوێنرێن و دیارە هەر کام لەو چەشنە بەیتانە شێوەیەکی هۆنراوی تایبەتییان هەیە. ناوی هەندێ لەو بەیتانە کە لەم دواییەدا بەهۆی هەندێ لە وێژەوانانی کورد کۆ کراونەتەوە بەم چەشنەیە:

ئازیزە، ئاسکۆڵە، ئاسمان و زەوی، ئاغای بەمێزەریان، ئاگری، ئایشەگوڵ، ئەحمەد شەنگ، ئەسمەر خان، ئەوداڵ ئۆمەر، ئەوسانە، ئەهنەساو بەهنەسا، ئیمامی هەمزە، بابکۆ، باپیرە، بارام و گوڵەندام، باژاری، باشووری زۆزانان، باوانم، برایمۆک، برایمی مەلا زێندینان، برزوو و فلامەرز، بلە، بۆری میر سێودینی، بۆزبەگ، بولبوڵ، بۆ هۆزی بریندارێ، بەبری بەیان، بەدرخان پاشا، بەهارە، بەهنەسا، بەیتی ساڵحی قاوەچی، بەیتی عەلی بەردەشانی، بێژەن و مەنیجە، بیلندانە، بێماڵە، پایزە، پەرێزی پێمەردان، پیادەی کەڵهوڕ، پیر بوداغ، شێخ فەرخ و خاتوو ئەستی، پیر و بایز، پیرۆزە، پیرێژن و سەی بۆر، پیری ژیر، تاقە سوارە، ترکانە، تیری گەرووماری، جانۆ، جمبالی، جمجمە، جوانمێر و دایکی، جولندی، جەعفەر ئاغا، جەنگنامەی کەهیا پاشا، جیهانگیر و ڕۆستەم، چیرۆکا ماڵە فارس ئاغا، حەتەم، حەمە حەنیفە، حەنیفە، حەوت پەیکەر، حەوت خوانی ڕۆستەم، حەوت دەروێش، حەوسەت، خالید ئاغا، خانی بەقەیغان، خوازێ، خورشید و خاوەر، خەج و سیامەند، خەزاڵ، خەزاڵ و کاکە لاس، خەزێم، خەیاڵ، دادوەرە، درەختنامە، دم دم، دوانزە سوارەی مەریوان، دۆنۆمایمۆ، دەلایلۆ، ڕاوە پڵینگ، ڕۆڕۆی یای گولێ، ڕۆستەم، ڕۆستەم بەگ، ڕۆستەم و زەردەهەنگ، ڕۆستەم و زۆراو، ڕۆڵە ڕەوادی، ڕۆڵەی دایکی، ڕۆڵەی نەبەز،

ڕوێڵ، ڕەشەڕاو، زازایی، زاڵم، زستانە، زۆزانا کورمانجی، زەردەشتی، زەردەهەنگ، زەمبیل فرۆش، زەینەل، سایل، سترانا جاسمۆ، سترانا فەرخۆ، سمکۆی مەزن، سنوور، سوارۆ، سوارە، سواری جوانڕۆ، سوورەگوڵ، سەعید و میر سەیفەدین، سەگی کورمانجەتی، سەلاحەدین، سەیدەوان، سیاپۆش، سیاچەمانە، شابازی موکری، شارباژێڕی، شاریار، شازادەی شادی، شاکەو مەسوور، شا مەیموون، شا هەڵۆی ڕەوەندی، شای زەند، شوانە، شۆر مەحموود و مەرزینگان، شۆڕەلاو، شۆڕەلاوی زەند، شەڕە توڵە، شەڕەهای شەڕە، شەڕی ئووسەزاری، شەریفە، شەریف هەمەوەن، شەم و شەم زین، شەمێ، شەنگە، شەو و نیوەشەو، شێت و ژیر، شێخ عوبەیدوڵلای شەمزینان، شێخ عەبدولقادر، شێرکۆ، شێرۆ، شێر و شەپاڵ، شیرین و شەفێ، شێری نەبەز، شینی جوانمێرێ، عوسمان پاشای بەبە، عەبدوڕەحمان پاشای بابان، عەتا نامە، عەزیز داسنی، عەلی هەریری، عەودالی، عیزەدین شێر، فریشتە، فەرمان و گوڵێ، فەرهاد و شیرن، فەرهەت ئاغا، قارەمان و قەیتەران، قر و گوڵەزەرد، قۆچی وەتمانی، قەبری، کاک باپیری مەنگوڕ، برایم دەشتی، کاک سەعیدی بەبە، کاک سەلیمی ئازادخانی، کاکۆ، کاکەسوار و کاکەمیر و کاک باپیر، کاک هەمزە، کاک هەمزە ئاغای مەنگوڕ، کانەبی، کانەبی و خوازێ، کانەبی و نوعمان، کوردستان، کورد و گۆران، کوڕکەماڵی کورمانجی، کورە کەچەڵە، کوللە و عاینەمەل، کولینگۆ، کوێستانی، کەڵ و شێر، کەڵە ئەسپ، کەویار، کیسەڵ، گاسمۆ، گۆران، گۆرانشا، گۆرانی، گوڵان گوڵان، گوڵناز و کەلاش، گوڵەزەرد، گولێ گولێ، گولێ و کا بەنگەروو، گەڵباغی، گەلۆ، گەنج خەلیل پاشا، گەنجۆ، لاس و خەزاڵ، لاوی سووربەش، لوڕ و سۆران، لەشکری لایەلایە، ماینی شێ، محەمەد خان، مزگەوت و میرزا، مەلای گۆرەمەرێ، مەم و زین، مەمی ئالان، مێرامە، میری ڕەوەندی، میری موکریان، مێهر و وەفا، نادر شا، نادر نامە، ناسر و ماڵ ماڵ، نەخشی بیست و یەک، نیوەشەو، وەران، وەرەق و گوڵ، وەنەوش و بەڕەزا، وەنەوشە، هاوینە، هەڕاوە ڕاوە، هەسپی ڕەش، هەڵپەڕینەوەی کورمانجەتی، هەڵۆی کوردەواری، هەورامانی، یارێ، یای ئەستی، یای گوڵ، یوسف بازاڕی، یوسف و زلێخا، یوسف و سەلیم.

هەروا دەزانین کە لە ناو نەتەوەی کوردا لە ڕەوڕەوەی مێژوودا گەلێ هۆنەر و نووسەر و زانا و پیتۆڵ و بژیشک و مێژوونووس هەلکەوتوون و ڕاژە و خزمەتیان بەزمان و وێژەی کوردی کردووە. بەلام لەبەرئەوەی گەلی کورد لە ژیانی، کۆمەلایەتی و ڕامیاری بێ بەش بووە ئەو بەرهەمانە بایەخیان پێ نەدراوە و زۆربەی شوێنەوارەکانیان تیا چووە. ئەو شوێنەوارانە کۆنانە کە بەداخەوە زۆرتریان لەناوچوون بریتین لە هەندێ شوێنەواری وێژەیی و ئاینی کە لە لایەن هەندێ کوردپەروەر و وێژەپارێزەوە پارێزراون و ماونەتەوە.

نەتەوەی کورد بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی لە هەموو خول و سەردەمێکدا پێبەندی ئاین بووە، کە ئاینی پیرۆزی ئیسلام پەیدا بووە، بەگیان و دڵ ئەو ئاینەیان وەریگرتووە و خزمەتی کردووە و گەلێ پیاوی ئاینی وەکو شارەزوورییەکان و دەینەوەرییەکانی تێدا هەڵکەوتووە و کە بلیمەتی خول و زەمانی خۆیان بوون، جا بەرە بەرە زمانی عەرەبی بەهۆی ئاینی ئیسلامەوە لە ناو کوردەواریدا پەرەی سەندووە و بەم چەشنە زمان و وێژەی کوردی وای لێ هاتووە ئەو کەسەی بیەوێ لە بنج و بناوانی زمانەکە و وێژەکەی تێ بگا و لێ بکۆڵێتەوە دەبێ ئاشنایی و شارەزاییەکی تەواویشی لەگەڵ زمانی عەرەبیدا هەبێ.

هۆنەرانی کورد لەمێژەوە هەندێ لەو چیرۆک و ئەفسانانە کە دەماودەم دەگێڕانەوە و نوێنگەی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئازایەتی و رامیاریی گەلەکەیان بوون، لە پاش داهاتنی ئاینی ئیسلام کردیاننە نووسراو و بەهەڵبەست هۆنییاننەوە. ئەم چەشنە چیرۆکانە کە بەهەڵبەست هۆنراونەتەوە زۆرن و ناوی هەندێکیان بریتین لە:

"مەم و زین، خەسرەو و شیرین، شەماڵ و زەلان، خورشید و خاوەر، لەیلا و مەجنوون، بەرگ و گوڵ، درەختنامە، قارەمان و قەیتەران، شیرین و شەفێ، مزگت و میرزا، ئاسمان و زەوی، حەیدەر و سنەوبەر، یازدە رەزم، کەنیزەک و یازدە رەزم، نۆ رەزم، دە رەزم، وەنەوش و بەرەزا، یوسف و زلێخا، فەلەک ناز، شێخ سەنعان، بارام و گوڵئەندام، شیرین و فەرهاد، بەبری بەیان، بێژەن و مەنیژە، ئەرچە و شێرۆ، بلۆقیا، هەزار دەستان، حەوت خوانی رۆستەم، رۆستەم و زۆراو، جیهانگیر و رۆستەم، خاوەران، حەمە حەنیفە، نادر و تۆپاڵ، نادرنامە، میرزا کەهیا پاشا، وەرەق و گوڵ، برزوو و فلامەرز، بەهنەسا، عەتانامە، حەوت پەیکەر، رۆستەم و ئەسفەندیار، شکاری کەیخەسرەو، خورشید و خەرامان، زەریری خەزایی، جوامێری چەلەوی، گورگ و رێوی، بەهمەن و فلامەرز، مشک و پشی، شەترەنج نامە، ئەسکەندەرنامە، شانامە، نوفڵ نامە."

لە سەرەتای پەیدابوونی ئاینی ئیسلامدا کورد وەکو هەموو گەلانی تری ئیسلامی، نووسراوەکانی خۆیان بەزمانی عەرەبی دەنووسی و لەم بارەشەوە گەلێ خزمەتیان بەزمانی عەرەبی کردووە. لە سەدەی دووەمی کۆچیدا کە رێ و رچەی یاری لە ناو کوردەواریدا باوی سەند و رەنگ و بۆی ئیسلامی گرتە خۆی، هۆنەرانی یاری نووسراوەکانی خۆیانیان بەزاراوەی گۆرانی دەنووسی و گەلێ پەرتووکیان بەیادگار بۆمان بەجێ هێشتووە کە ناوی هەندێ لەو پەرتووکانە بەم چەشنەیە:

"دەورەی بالوول، دەورەی بابە سەرهەنگ، دەورەی شاخوەشین، دەورەی بابە ناووس، دەورەی بابە جەلیل، دەورەی پیرعالی، دەورەی دامیار، دەورەی شا وەیسقولی، دەفتەری

پردیوەر، دەفتەری ساوا، دەفتەری دیوان گەورە، زولاڵ زولاڵ، کەلامی سەی خاموش، کەلامی عێل بەگی، کەلامی خان ئەڵماس، کەلامی شێخ تەیموور، کەلامی شێخ ئەمیر، کەلامی ذولفەقار، کەلامی قاسد، کەلامی نەورۆز، کەلامی حەیدەری، کەلامی دەروێش قولی، کەلامی جەناب، کەلامی موجرم، مارفەتی پیرشالیار".

ئەفسانەی کوردی:

ئەفسانە لە ناو نەتەوەی کوردا بایەخێکی زۆری بووە و ئێستاش لە ناو کوردەواریدا هەموو دەم، دەم بەدەم ئەفسانە دەگێڕرێنەوە. ئەفسانە لە ناو گەلی کوردا پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە و ئاوێنەیەکی بالانمایە بۆ شیکردنەوەی چەشنی ژیانی کورد، ئەم ئەفسانانە هی ڕۆژگارێکی زۆر کۆنن و کارەساتی ئەشکەوتەکان و ژیانی ساویلکەی ئەو دەمەی کوردمان بۆ دەگێڕنەوە. بۆ نموونە یەکێ لە ئەفسانەکانی کوردی بەناوی: (بەختیار و بەدبەخت) دێنین:

"دوو برا بوون بڕیاریان دا کە بڕۆن بۆ پووڵ پەیداکردن، کەوتنە ڕێ و لەسەر کانییەک لایان دا بۆ حەسانەوە. بەدبەخت بەبەختیاری وت، با توێشووەکەی تۆ بخۆین و توێشووەکەی منیش بۆ جاری دووەم. بەختیار وتی باشە و هەرچێکی پێ بوو پێکەوە خواردیان، پاش بڕینی ماوەیەکی دووری تر، برسییان بوو، بەختیار بەبەدبەختی وت: نۆرەی توێشووەکەی تۆیە بیخۆین، بەدبەخت لە وەڵامدا وتی من بەشی تۆی لێ نادەم هەر بەشی خۆم دەکات. بەختیار کە ئەم ناپیاوەتییەی لە براکەی دی، پێی وت کەواتە لەم کاتەوە من هاوڕێتی سپڵەیەکی وەکو تۆ ناکەم و لەم دووڕێیانەدا جیا دەبینەوە.

بەدبەخت و بەختیار هەریەکەیان ملی ڕێگەیەکیان گرت. پاش ماوەیەک بەختیار تووشی ئاشە کۆنێک بوو، ئەو شەوە تیا ستاری گرت، وە لە پشت دۆڵیانەکەوە خۆی مات دا، ئەوەندەی پێ نەچوو شێرێک، وە لە دوای ئەو پڵنگێک، کەمتیارێک، چەقەڵێک و ڕێویەک یەک لە دوای یەک خۆیان کرد بەژووری ئاشەکەدا و لە بەردەمی دۆڵیانەکەدا دانیشتن. شێر رووی کردە ڕێوی و وتی: ئەوە بۆچی ماوەیەکە هیچ دەنگوباسێکت بۆ نەگێڕاومەتەوە؟ ڕێوی وەڵامی دایەوە وتی: بەڵێ قوربان تازە دوو هەواڵم دەست کەوتووە کە ئەمەیە مشکێک لەم ئاشە کۆنەدا دوازدە پارچە زێڕی هەیە هەموو بەیانییەک کە خۆر دەکەوێتە ناو ئاشەکەوە دەیانهێنێتە دەرەوە، وە لە بەرخۆرەکە یاری و گەمەیان پێ دەکات، کە خۆرەکەش لاچوو دەیانباتەوە کونەکەی خۆی، ئەم تەپۆڵکە بچووکەی پشت ئاشەکەیش حەوت کووپەڵەی پڕ لە زێڕی تێدا شارراوەتەوە. پاش چەند وتوێژێکی تر ئەنجوومەنی دڕندان بڵاوەیان لێ کرد.

بۆ بەیانی کە هەتاو هەڵات مشکەکە زێڕەکانی هێنایە دەرەوە و بەختیار پەلاماری دا و هەڵی گرتن و چوو کوویەڵە زێڕەکانیشی لە تەپۆڵکەکەدا دەرهێنا و لە زەوینێکدا کۆشکێکی نایابی بەهەموو تفاقێکەوە دروست کرد و کۆشکەکە چوارده دەروازەی هەبوو لە بەردەمی هەر دەروازەیەکا ژوورێک هەبوو ئاوی ساردی بۆ ڕێبوار تێ دانابوو و ئامۆژگاریی نۆبەچییەکانی کردبوو کە ئەگەر چاویان بەیەکێک کەوت ئاوی خواردەوە و هەناسەیەکی هەڵکێشا بیهێنن بۆ لای.

پاش ماوەیەک ئەو پیاوە کە بەختیار ویستبووی، هاتە بەردەستی نۆبەچییەکان و بردیان بۆ لای بەختیار، بەختیار کە چاوی بەڕێبوارەکە کەوت ناسییەوە کە بەدبەختی برایەتی، دەستی کردە ملی و دڵخۆشیی دایەوە و بەڵێنی پێ دا، کە سامانەکەی بکا بەدوو بەشەوە بۆ هەردووکیان، بەڵام بەدبەخت لەباتی سپاس وتی ئەم سامانەت لە کوێ بوو تا منیش بڕۆم وەکو تۆ پەیدای بکەم. بەم چەشنە بەختیاری ناچار کرد کە سەرگوزەشتەکەی خۆی بۆ بگێڕێتەوە. ئینجا بەدبەخت وەکو براکەی چووە پشت دۆڵیانی هەمان ئاشەوە، لە پاش ماوەیەک ئەنجومەنەکەی پێشوو لە لایەن دڕندەکان گێڕایەوە و شێر لە ڕێویی پرسی، بۆچی ماوەیەکە دەنگوباسم بۆ ناهێنی؟ لە وەڵامدا ڕێوی وتی قوربان! جاری پێشوو ئەوە بوو کە قسەکەمان کرد ئادەمیزادێک لە پشت دۆڵیانی ئاشەکەوە خۆی مات دابوو وە گوێی لە هەموو قسەکانمانەوە بوو، بۆ بەیانی کوویەڵە زێڕەکان و پارچە زێڕەکانی برد و کردی بەکۆشک و تەلار، ئێستاش هیچ ناڵێم تا ناو ئاشەکە نەپشکنی و شێر فەرمانی دا کە بگەڕێن بەهەمووی ئاشەکەدا و لە پاش کەمێک بەدبەختیان دۆزییەوە و هێنایانە دەرەوە و لەتوپەتیان کرد و خواردیان.

چیرۆکی کۆن و نوێی کوردی:

لە چیرۆکی کۆنی کوردیدا لەبەرئەوەی نەتەوەی کورد سەرەتا ژیانی بەکۆچەرایەتییەوە بردووەتە سەر، زۆرتر ئەو شتانە بەرچاو دەکەون کە پیاو و ژن لە بەزم و هەرا و شەڕوشۆڕدا هەمیشە هان بەیەکەوە و شان بەشانی یەک تێ دەکۆشن. هیچ چیرۆکێک لە کوردیدا دەست ناکەوێ کە ئەمانەی تیا نەبێ، چیرۆک لەبەرئەوەی شان بەشانی نەتەوەی نەبەز و پاڵەوانی کورد هاتووەتە خوارەوە، پەردەی ژیری و وریایی کورد و ژیانی کۆمەڵایەتی لە مەیدانی بیرکردنەوەی شارستانییەتیدا دەردەبڕێ کەواتە چیرۆکی کوردی ئاوێنەیەکە بۆ پلەوپایەی بەرزی نەتەوەکەمان لە باری کۆمەڵایەتی و خوو و خدە و ڕەوشتەوە، گەلی کورد لە چیرۆکی کۆندا زۆر دەوڵەمەندە بەڵام بەداخەوە چیرۆکەکانی کۆنەکراوەتەوە و تا ئێستا بایەخیان پێ نەدراوە، ئەوەی ڕوونە کە ئەم چیرۆکانە ئێستاش

دەماودەم دەیانگێڕنەوە، لە هەر دێ و ناوچە و شار و شارۆچکەیەکی کوردستانی پیرۆزدا، هەزاران چیرۆک دەم بەدەم دەگێڕرێنەوە کە پڕن لە چۆنیەتیی ڕابردووی ژیانی کۆمەڵایەتیی نەتەوەکەمان وە ئەو چیرۆکانە پڕن لە پەند و ئامۆژگاری و لە ناو هەندێ لەم چیرۆکانەدا ژیانی دەرەبەگایەتیی کۆن و زۆر و ستەمی زۆردارانمان بۆ دەردەکەوێ. بۆ نموونە یەکێ لە چیرۆکە کۆنەکانی کوردی دێنین:

گردالی و سەفەرالی دوو برا بوون. نەخشالی باوکیان مرد، کۆشکێک و دوو بەرەیە هەنگوێن و دوو بەرانیان بەکەلەپوور بۆ مایەوە. گردالی بەسەریانەوە تەخشان و پەخشانی دەکرد، سەفەرالیی هەژاریش هیچ! ئاخری گەیشتە گیانی و وتی: کاکە! باماڵەکەمان بەش کەین. گردالیش وتی زۆر چاکە گیان کاکەی. خۆت دەزانی من هەر شتێک چاک بێ بۆ تۆم دەوێت. پێ ناوێ کەسی بێگانە لە نێوانمانا بێت. گردیل و وردیل و بەردیل خزمی خۆمانن، دەیانکەین بەڕیش سپی و لە نێوانمانا بن. سەفەرالیش وتی باشە.

کۆمەڵی ناوبژیکەریان کۆکردەوە و لە ڕووی ئەواندا دەستیان کرد بەماڵ بەشکردن. گردالی وتی: لە پێشا بێینە سەر کۆشکەکە، ئەو کۆشکە جوانە لەسەر زەوییەوە تا سەربانە کە هەمووی پەنجا گەز نابێ بۆ من، لە سەربانەکەوە تا ئاسمان کە پەنجا هەزار گەزە، بۆ تۆ. دوو بەرانەکە کە هیچ تامێکیان تێدا نییە بۆ من، شەڕە قۆچەکەیان کە زۆر خۆشە بۆ تۆ، هەر سەیریان بکە و بتریقێرەوە! دوو بەرە هەنگوێنەکە کە ئەوەندەی مستەکۆڵەیەکە بۆ من، شیرینییەکەی کە پڕ بەدنیایەکە بۆ تۆ و هەر دەمی بۆ بتەقێنە!. گیان کاکەی هیچی ترمان نییە تا بەشی کەین، هەر ئەمانە بوو. ئەگەر لەبەر قسەی خەڵکی نەبووایە من ئەم تۆزەشم هەڵنەدەگرت، بەڵام قەی ناکا، با هەموو کەسێک بزانێ کە من تۆم چەندە خۆش دەوێ و چۆن بەتەنگتەوە دێم و بەشە زۆرەکەت بۆ دادەنێم؟

کۆمەڵی ناوبژیکەر خێرا لە پێش ئەوەدا کە سەفەرالی بێتە قسە مۆریان کرد و وتیان بەخوا بەشکردنێکی چاکە! بەڵام گردالی! شتێکی تر ماوە کە تۆ بەشت نەکردووە و ئەویش قسەکردنە، قسەکردنیش بەش کەن. گردالی وتی: من دڵی برای خۆم ناشکێنم وە ئەو ناگۆڕمەوە بەهەزار قسە، هەرچی قسە هەیە هەموو هەر بۆ ئەو و من هیچم ناوێ!!

ئیتر سەفەرالی ئەم بەشکردنەی ئێجگار پێ خۆش بوو، وە خۆی بەمیر دەزانی. گردالی گواستییەوە ناو کۆشکەکە و لە بەرهەمی سامان و داراییەکەی دەخوارد و بەدەمییەوە وردە وردە لە هەنگوێنەکەشی دەخوارد و دەمی خۆی شیرین دەکرد، ئیتر هیچ قسەی نەدەکرد، سەفەرالییش هەموو ڕۆژێ دەچوو لە دوورەوە تەماشای سەربانی کۆشکەکەی تا ئاسمان دەکرد و بەشەڕکردنی بەرانەکان گەشکە دەیگرت کە گردالی هەنگوێنەکەی

دەخوارد ئەمیش دەمی بۆ ئەتەقان.

هەروەها وتمان چیرۆکی کۆنی کوردی پڕە لە پەند و ئامۆژگاری و باری کۆمەلایەتی و ستەم و زۆری زۆرداران و دەرەبەگایەتیمان پێ پیشان دەدا، وە لەم چیرۆکەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە پیاوی ساویلکە هەمیشە بەشخوراو و ستەم لێکراو بووە، وە لە ژیانا بێ بەش و داماو بووە و تەنانەت برێ لەو ئەندامە ساویلکانەش بەهۆی ئەوەوە کە هەمیشە لە ناو کۆمەڵێکی ستەم لێ چوو و چەوساوەدا ژیاون و بارهاتوون، هەستیان بەوە نەکردووە کە دەتوانن بەهەوڵ و کۆششی خۆیان ژیانێکی باشتر بۆ خۆیان پێک بێنن، وە دەستی زۆرداری لەسەر خۆیان کۆتا کەن، بەڵکە وەهایان چووەتە مێشکەوە کە ئەو جۆرە کەسانە هەر بۆ ئەو ژیانە پەست و پڕ لە ستەمەی ئەندامە زۆردار و بێ بەزەییەکان بارهاتوون، وە ئەو ئەندامە زۆردارانەش دەبێ هەر بیانچەوسێننەوە و زۆریان لێ بکەن و ئەوان لە خۆشی و تێروتەسەلیدا بژین و ئەمان لە هەژاری و داماویدا.

بەلام چیرۆکی نوێی کوردی گۆڕانێکی تری بەسەردا هاتووە و بەچەشنێکی تر دەرهاتووە و لە چیرۆکی نوێشدا باری نالەباری کۆمەلایەتیمان بۆ دەردەکەوێ کە چۆن دەرەبەگ، وەرزێران و جووتیارانی چەوساندووەتەوە و بێگاریی پێ کردوون و ستەمی لێ کردوون و خۆی لە تێروتەسەلیدا ژیان بردووەتە سەر و کەچی وەرزێرانیش لە ئەوپەڕی بەدبەختی و بێ نەواییدا ژیان بردووەتە سەر. ئەم چیرۆکە کە نموونەیەکە لە چیرۆکی نوێ، ستەم و زۆری ڕژێمی پادشایەتیمان بۆ دەردەخا.

"هەتاوی ڕۆژپەڕی پاییز دەڵێی بزەی نابەدڵی مالاواییە. خوایە ئەمرۆ چەن زوو تێ پەڕی. دیسانەوە شەو، دیسانەوە یاوی گەرمی ئەم منداڵە بێ گوناهە. بارام لە بەربەرۆچکی مزگەوت هەستا و خۆی تەکاند و کەمێ چاوی گێڕا کە ماڵئاوایی بکا و بەرەو ماڵ بێتەوە، کەسی نەدی. پێکەنینێک وەک بزەی نابەدڵی هەتاوی ڕۆژپەڕی پایز کەوتە سەر لێوی. وا دیارە من لەمێژە سەرم بەرداوەتەوە و خەریکی بیرکردنەوەم. هەموو ڕۆیشتوون و من بەتەنیا ماومەتەوە.

هاتەوە بیری کە هەمیشە تەنیا بووە و کەس نییە هەواڵی تێکشکاو بێ. ڕاستی هەژار بۆ مردن باشە. سەری هەڵێنا لەسەر ئاسۆ چاوی بەداری وشکی چاک کەوت، بایەکی نەرم پەڕۆی شینی دارەکەی دەشەکاندەوە، ئەم پەڕۆیە خۆی دوێنێ لە دارەکەی هالاندبوو. دەیزانی هیچ ناکا، بەلام باش بوو بۆڵەی لە خێزانی دەبڕی کە پێی دەوت. تۆ هیچ ناکەی نابزوویەوە هیوا لەشی وەک پۆڵوو دەگرێ، تۆش هەر دەستەئەژنۆ دانیشتووی. ئاخر نووشتەیەک، پیرێک.

– کچێ ئافرەت نەخۆشی چی داوە بەسەر نووشتە و پیرەوە، هیوا سەرمای بووە، هەموو گیانی رووتە دەبێ بیبەینە لای دوکتۆر. کاتێ بیرەکەی بەم جێگایە گەیشت. پێکەنین گرتی، کام دوکتۆر؟ بەکام دراو؟ هەناسەیەکی ساردی هەڵکێشا وەک بیەوێ لە دەس ئەم بیرە ئاڵۆزانە راکا، هەنگاوی هەڵبڕی بەرەو ماڵ.

– هیوا چۆنە ئافرەت. زۆر بۆ وەڵامەکەی رانەوەستا لە بەیانییەوە چووبووە دەرەوە کە پووڵێک پەیدا کا. بەڵام هیچی بۆ نەکرا بوو. چووە سەر سەری هیوا لێفەیەکی شڕی بەسەرا درابوو، هەڵی داوە ئارەق زەنگۆڵ زەنگۆڵ لەسەر گۆنای گەرمی هەڵنیشتبوو، هەناسەی باشتر دەهات و دەچوو.

خێزانی پرسیی کارێکت بۆ کرا؟ بارام سەری بەرداوە و بەئەسپایی وتی: نە ئەمڕۆ گزیری ئاغا هاتە دەرکی مزگەوت و دەنگی دام بۆ بێگار. بەیانی جۆماڵە. خێزانی بەناڵینەوە وتی: خوایە هەڵی نەگری. بارام وەک کەسێک لەبەر خۆیەوە قسە بکا وتی: ئەمە راسپێری سەرشانی خۆمانە.

پەندی پێشینانی کوردی:

گەلی کورد لە بواری پەندی پێشینانەوە گەلێ دەوڵەمەندە و لەم بارەوە وێژەیەکی بەرزی هەیە. پەندی پێشینان بریتین لە چەند قسەیەکی کورتی کوردی کە واتایەکی بەرزیان هەیە. ئەم پەندانە لە رۆژگارێکی زۆر کۆنەوە بەکەڵەپوور بۆمان ماونەتەوە. لەم پەندانەدا چۆنیەتیی ژیان و رێ و رەوشت و بیروبڕوای کۆنی نەتەوەی کوردمان لە باری کۆمەڵایەتی و رامیاری و ماڵداریدا بۆ دەردەکەوێ.

داهاتنی پەندی پێشینان لە کاتی خۆیدا سەرچاوەکەی ئەمە بووە کە یەکێ رووداویا کارەساتێکی چاو پێ کەوتووە و قسەیەکی کورتی بەپێی ئەو رووداو و کارەساتە کردووە و قسەکەی دەماودەم کەوتووە و ماوەتەوە و بووە بەپەندی پێشینان.

پەندی پێشینانی کوردی زۆرن، بەڵام بەداخەوە هەموویان کۆنەکراونەتەوە، ئەوانەی کە لەم دواییەدا خەریکی کۆکردنەوەی پەندی پێشینان بوون، بریتین لەم کەسانە:

١– مامۆستا سمایل حەقی شاوەیس کە نزیکەی ٦١٣ پەندی کۆکردووەتەوە، وە لە ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا لە چاپی داون.

٢– مامۆستا مەعرووف جیاووک کە نزیکەی هەزار پەندی گرد کردووەتەوە و بەناوی هەزار بێژ و پەند لە ساڵی ١٩٣٨ی زاینیدا بەچاپی گەیاندوون.

٣– مامۆستا پیرەمێرد ٦٤٤٨ پەندی هەریەکە بەهۆنراوەیی لە دوو رۆژنامەی (ژین) و

(ژیان)دا بڵاو کردووەتەوە.

٤- مامۆستا مەردووخ نزیکەی هەزار پەندی کۆ کردووەتەوە و لە بەرگی دووەمی فەرهەنگە کوردییەکەی لە ساڵی ١٩٤٢ی زاینیدا لە چاپی داوە. لە گۆڤاری (گەلاوێژ) و (دەنگی گێتی تازە) و (دیاری کوردستان) و (دیاری لاوانیش) نزیکەی چوار سەد پەندێک لە چاپ دراوە.

ئەوەندە هەیە ئەمانە لە یەکیان وەرگرتووە، وە نەبێ هەموو جیا بن، وا هەیە پەندێکە و لە هەموویانا نووسراوە، ئەم پەندانە نموونەیێکی بەرزن بۆ بناغەی بەهێز و بتەوی وێژەی کوردی. ئەوا ئاماژە بەچەند پەندێک دەکەین تا پلەوپایەی ئاوەزی پێشینانمان بۆ دەرکەوێ.

"دوو گا لە دۆڵێکدا بن ڕەنگی یەک نەگرن خووی یەک دەگرن. هاوین بەرگی هەژارە. زۆرەملێ مل شکانی لە دوایە. بەقسەی خۆش مار لە کون دێتە دەر. سوار هەتا نەگلێ نابێ بەسوار. دۆستت ئەوەیە بتگرێنێ، دوژمنت ئەوەیە بتکەنێنێ. پیاوی پیر کەوچکی ماڵە. چەپڵە بەدەسێک لێ نادرێ. خوا تەختەتاش نییە تەختە ڕێکخەرە. دار کرمی لە خۆی نەبێ هەزار ساڵ دەژی. درک بکێڵی درک دێتە ڕێت. ڕژدی ڕیسوایی ها بەشوێنیەوە. ڕێوی نەدەچووە کونادا، هەژگێکی بەستبووە خۆیەوە. شەڕ لە شێف و ئاشتی لە خەرمان. کێوێک ئەڕووخێ و کەندەلانێک پڕ دەبێتەوە. گیا لەسەر بنجی خۆی سەوز دەبێ. نە پێڵاوی تەنگ، نە ماڵی بەجەنگ. یەز دوورە و گەز نزیک."

هۆنراوی کوردی:

ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە لە پێش داهاتنی ئیسلامەتیدا، هۆنراو بەزمانی کوردی هۆنراوەتەوە، وە هۆنراوی کوردی سەری بەگەلێ دەرگادا کردووە و زۆر شوێنی دیوە. نامیلکەی (گاتاکان) کە بەشێکە لە پەرتووکی (ئاڤێستا) هەمووی بەهەڵبەستی هیجایی وتراوە کە ئێستاش ئەم چەشنە هەڵبەستانە لە ناو کورداندا باون، بەتایبەت هەڵبەستی دە هیجایی لە ئاڤێستادا زۆر دەبینرێ و هۆنەرانی کوردیش زۆربەی هۆنراوەکانیان لەسەر هیجا هۆنیوەتەوە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، وا دەردەکەوێ کە لە پێش ئیسلامدا گەلێ هۆنەر لە ناو کوردا هەڵکەوتوون کە بەکوردی هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

مامۆستا ئەنوەر مایی لە لاپەڕەی ١٩٦ی پەرتووکەکەیا (الاکراد فی بهدینان) دەڵێ: دوکتۆر بلەچ شێرکۆ لە یادداشتەکانی خۆیدا نووسیویە. کە خۆرهەلاتناسێ بەناوی فلیامینۆف بەردەنووسراوێکی لە باکووری ئێراندا پەیدا کردووە کە لەسەر ئەو بەردەدا دوو

بەیت هـۆنراو لە هۆنەرێ بەناوی بۆرابۆز هەڵکەندراوە کـە ئەو هۆنەرە لـە دەوروبـەری سـاڵی ۳۳۰ی پێش زایندا ژیاوە. ئەو دوو هۆنراوە هـەیە:

خـوازدی ئەر توو بهـیـفـرا بین
بهـیـفـرا هـیـرین خـورینی
وەردی بهـیـرین کـووترا بین
بانگک دین بهـیـفـرا نارینی

واتە: خۆزگە من و تۆ بەیەکەوە دەژیاین،
وە لەگەڵ یەکا دەڕۆیشتینە کوێستانان،
وەرە با لە کاتی دەمەدەمی بەیاندا بڕۆینە دەرەوە،
وە گۆرانییێکی خۆش بۆ یەکتر بڵێین.

لەسەر قسـەی مامۆستا دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی، نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش پارچە چەرمێک لە ئەشکەوتی جێشـانەی سلێمانیـدا دۆزراوەتەوە کە چەند هـۆنراویەکی بەزاراوەی گـۆرانی تێدا نووسـراوە، گوایە لـەو سـەردەمـەدا کـە مـوسـڵـمـانـان شـارەزوور و دێکانی دەوروبەری داگیر دەکەن، ئەم هۆنراوانە چۆنیـەتییـەکی ئەو دەمـە دەگێڕێتـەوە. ئەم هۆنراوانە کـە نزیکەی هـەزار و چوار سـەد سـاڵ لەمـەوپێش وتراون، ئەوە دەگـەیێنێ کـە هۆنراو لـە ناو کـوردەواریدا لە پێش ئیسـلامـیـشـا هـەر بـەچەشنی ئێسـتـاکـە باو بووە و تۆفیرێکی وایە نەکردووە. هۆنراوەکان ئەمەیە:

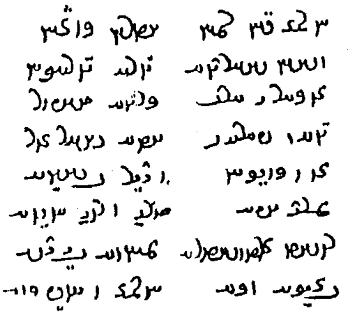

هۆرمـزگـان رمـان ئاتران کـوژان
وێشـان شـاردەوە گەورەی گەورەکان

زۆرکــار ئەرەب کــەردنە خــاپوور
گناو پاڵـەیی هـەتـا شـــــارەزوور
ژن و کــەنیکان وە دیل بـەشـــینا
مــێـــرد ئازا تلی وە رووی هـوینا
رەوشت زەرتوشترە مـانەوە بێ دەس
بەزێکا نێکا هۆرمـز وە هێوچ کـەس

واتە: شاری هۆرمزگان ڕما، وە ئاوری ئاورگاکانی کوژێنرانەوە، گەورە گەورەکان خۆیان شاردەوە، وە نامۆیان بەزۆر و ستەم و گناو پاڵە یا دێ و شاریان تا شارەزوور خاپوور کرد، ژنان و کچانیان بەدیل برد و پیاوی ئازا و نەبەز لە ناو خوێنا دەتلایەوە. رەوشت و ئاینی زەردەشت بێ دەس مایەوە، ئەهوورامەزدا بەهیچ کەسێکا بەزەیی نەهات.

هۆنراو لە وێژەی کـوردیدا دەکـرێن بەچوار بەشـەوە: هۆنراوی رەزمـی یا شـەڕوشـۆڕ، هۆنـراوی دڵداری و گـۆرانی، هۆنـراوی خـواناسـی، هۆنـراوی لاسـایی. هۆنراوی رەزمـی لە کوردیدا کارەسـاتی رەزم و نەبەردی پاڵەوانان و قارەمانانی گەلی کورد دەگێڕنەوە، وە ئەم چەشنە هۆنراوە لە کوردیدا وێنەیان زۆرە وەکو: کـورد و گۆران، برزوو و فـلامـەرز، دوازدە سوارەی مەریوان و سەدان پەڕاوی تر.

هۆنراوی بەزمی و گۆرانی، بریتییە لە هۆنراوی دڵداری وەکو پیاهەڵگوتن و لاواندنەوە و ئەم چەشـنە هۆنراوانە. جـا ئەم جـۆرە هۆنراوە لە کـوردیدا زۆرە وەکـو هۆنراوی هـۆنەرانی کۆن و نوێی کورد بۆ وێنە: هۆنراوەکانی مەلای جزیری و مەولەوی و نالی و گۆران و سەدان هۆنەری تر.

هۆنراوی خـواناسی، بریتـیین لەو هۆنراوانـە کـە لە بارەی ئاین و رێ و رچـە و رێبـازەوە وتراون و مـەبەسـتـەکـانی رێبـازەکـەی پـێ شـی کـراوەتەوە. وێنـەی ئەم چەشنە هـۆنراوە لە کوردیدا زۆرە وەکو هۆنراوەکانی بالوول و بابە سـەرهـەنگ و بابە گەرچەک و دایە تەورێز و سەدان هۆنەری تر.

هۆنراوی لاسایی، بریتیین لەو هۆنراوانە کە لە باری ژیانـی کۆمەڵایەتی و خوو و رەوشتی کوردەوارییەوە بەچەشنی لاسایی و نمایشنامە سەرچاوەیان گرتووە، ئەم چەشنە هۆنراونە لە پێشا لە ناو کوردا نەبوون، بەڵام لەم دواییەدا لە لایەن هۆنەرانەوە بەچەشنی چیرۆکی لاســایی هۆنـراونەتەوە. یەکێ لەو هـۆنەرانـە کــە ئەم چـەشنـە هۆنـراوانەی هـۆنیــوەتـەوە، خوالێخۆشبوو سوارەیە کە بەرهەمەکەی هێشتا لە چاپ نەدراوە.

هۆنراو لە وێژەی کوردیدا سێ ڕێچکەی لێ دەبێتەوە. ڕێچکەیەکی بەچەشنی عەرووزە و داگری دیوانی هۆنەرانی سەدەی دوازدەم و سێزدەمی کۆچییە وەکو هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆیی و کەیفی و نالی و کوردی و گەلێ لە هۆنەرانی تر کە دەورێکی بەرزیان لە مێژووی وێژەی کوردیدا گێڕاوە.

ڕێچکەی دووەم، بەیتە کە ئەم چەشنە هۆنراوە بەهۆنراو و پەخشان وتراوە کە هەم هۆنراوەکەی و هەم پەخشانەکەی کێش و پاشلّیان هەیە و دەتوانین ئەم چەشنە هۆنراوە لەگەڵ هۆنراوی نوێدا پێک بگرین و بەهاوچەشنیان بزانین.

ڕێچکەی سێیەم هۆنراوی هیجاییە، کە هۆنراوێکی خۆماڵییە و لە کوردیدا وێنەی زۆرە وەکو هۆنراوی هۆنەرانی پێشووی کورد وەک: هۆنراوەکانی مەولەوی و بێسارانی و خانای قوبادی و سەدان هۆنەری تر.

ئەم چەشنە هۆنراوە واتە هۆنراوی هیجایی لە پەڕاوی ئاڤێستادا زۆرە. لە ئاڤێستادا هۆنراوی یازدە هیجایی و دوازدە هیجایی و شانزە هیجایی و نۆزدە هیجایی و هەشت هیجایی و حەوت هیجایی و دە هیجایی زۆرن. لە وێژەی کوردیی ئێستاشدا هۆنراوی دە هیجایی و یازدە هیجایی و هەشت هیجایی و حەوت هیجایی زۆرن، وە زۆربەی هۆنەرانی کۆن و تازەی کورد لەم چەشنە هۆنراوانەیان هۆنیوەتەوە.

بۆ وێنە هۆنراوی دە هیجایی بریتییە لە دە هیجا یا سیلاب کە هەر خشتێکی داگری دە هیجایە وەکو ئەم هۆنراوەیەی گۆران کە دەڵێ:

لە ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە   لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە

وە یا مەولەویی نەمر دەڵێ:

هام دەردان ئامان ئەر مەندەن هۆشم   سەدایێ وەشەن مەیۆ نە گۆشم

وە یا شامیی هەرسینی دەڵێ:

مەردم باینە دیار ئی بەدبەختییە   ڕون خاترجەم لەی شارە نییە

وە یا جگەرخوێن دەڵێ:

یێ شەڕ دخوازێ بمری بکەڤی   بژی ئازادی بژی وەک هەڤی

هۆنراوی یازدە هیجاییش وێنەی لە کوردیدا زۆرە وەکو هۆنراوەکانی بابە تایەری هەمەدانی کە بەشێوە و زاراوەی لوڕی وتراون. گۆرانی نەمریش گەلێ لە هۆنراوەکانی بەچەشنی یازدە هیجاییە وەک لەم بەیتەدا دەڵێ:

زۆر قژی زەرد سەرنجی ڕاکێشاو   زۆر چاوی شین داویە پرشنگ لە چاوم

قەچاخی مورادی ئێرەوانییش دەڵێ:

گەلی کوردا تیریک دل مەب گور — گەش هەر ئالییا بەهار دەرتی ژ بوهور

هۆنراوی هەشت هیجاییش لە وێژەی کوردیدا لاپەڕەیەکی زۆریان لە دیوانی هۆنەران داگیر کردووە. بۆ وێنە گۆرانی نەمر دەڵێ:

نەورۆز ئەکەم، نەورۆز ئەکەم — نەورۆزێکی بەسۆز ئەکەم

جەژنی گەلی پیرۆز ئەکەم — وەک کوردێکی دڵسۆز ئەکەم

هۆنراوی حەوت هیجاییش لە وێژەی کوردیدا بەتایبەت لە فۆلکلۆردا زۆرە، وە ئەم چەشنە هۆنراوە لە ئاڤێستادا بەزۆری پەیدا دەبێ. هۆنەرانی کوردیش لەم دواییەدا بەئەم کێشە خۆماڵییە هۆنراویان هۆنیوەتەوە. بەشێکی زۆر لە هۆنراوەکانی کامەران لەسەر ئەم کێشەیە. وەکو لەم هۆنراوانەدا دەڵێ:

مانگ دەمی ماچ کردم گەش — هات و من گرتمە باوەش

شەماڵ بەبەستەی شیرین — دەریا شەپۆلی ڕەنگین

سروودیان ئەوت بۆ دڵ — گەشامەوە وەکو گوڵ

هەندێ لە هۆنراوەکانی عوسمان عوزێرییش لەسەر ئەم کێشەن. وەکو لەم هۆنراوە دەڵێ:

ئەڕۆین بەرەو ڕووی مەبەست — هەموو دەست ئەدەینە دەست

تاکو هەموو وەک یەک چین — بەبەختیارانە ئەژین

وێژە و فەرهەنگی کوردی لە پاش ئیسلام:

بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی لە ساڵی حەڤدەی کۆچییەوە ئاینی پیرۆزی ئیسلام لە وڵاتی کوردەواریدا دەستی کرد بەبڵاوبوونەوە. بەڵام کوردەکان لەبەرئەوەی زەمانێکی دوورودرێژ بەئاینی پێشوو هۆگر بوون، دیارە بەئاینی تازەی ئەو دەمە کە ئیسلامە ڕووی خۆشییان پیشان نەداوە و ئەوانەی کە هۆنەر و بوێژبوون بەربەرەکانێیان لەگەڵ ڕەوشتە تازەکە کردووە. بۆ نموونە پارچە هەڵبەستەکەی ئەشکەوتی جێشانە وێنەیەکە لەو چەشنە هۆنراوانە. بەڵام ئەم بەربەرەکانێیە ئەوەندەی نەخایاندووە و هیچی پێ نەکراوە و زۆربەی گەلی کورد بەگیان و دڵ ئاینی پیرۆزی ئیسلامی وەرگرتووە و گەلێ پیاو زانا و بلیمەت و خواناسیی لێ هەڵکەوتووە کە ڕاژە و خزمەتی ئیسلامیان کردووە و لەم بارەوە گەلێ پەڕاوی بەنرخ و باییداریان سەبارەت بەئیسلام و ئیسلامەتییەوە داناوە کە بەرهەمەکانیان ئێستا لە دەستدان.

کوردان لە سەردەمی ئیسلامەتیدا لە ژێر سایە و فەرمانی ئیسلامدا وەکو برا دەژیان و بەگیان و دڵ بۆ پەرەپێدانی ئیسلام و فەرهەنگی ئیسلامی تێ دەکۆشان. بەڵام ئەوەندەی نەخایاند کە ئەمەوییەکان هاتنە سەر کار و دەسەڵاتیان پەیدا کرد و دەستیان کردە زۆر و ستەم و کوردەکانیان دەچەوسانەوە، وە بەم چەشنە هەموو جۆرە بەڵگەیەکی مێژوویی و وێژەیی و زانیاریی نیشتمانەکەمان کەوتنە دەستی ئەوان و زۆربەیشیان تیا چوون. لەوانە بوو کە ئەو زمانەیش کە گەلی نیشتمان قسەی پێ دەکرد، هیچی پێ نەدەنووسرا، بەتایبەتی ئەو شوێنەی کە ناودەبرێ بەشوێن و نیشتگەی کوردەواری وەکو شوێنەکانی تری نیشتمان لە ژێر فەرمانی ئەوانا بوو و وێژە و فەرهەنگ و زانیاریی هەموولایان بەهۆی ئەمەوییەکانەوە ڕوو لە ئاوابوون و تیاچوون بووە.

ئیسلام دینی ئاشتی و بەرابەری و برایەتییە، پەیڕەوان و لایەنگرانی ئەم ئاینە لە هەر نەتەوە و هۆز و تیرەیەک بن، تۆفیرێکیان لەگەڵ یەکدا نییە و تەنیا ئەو کەسە لای خوا بەڕێز و خۆشەویستە کە لە خوا بترسێ و پارێزگار بێ. هەروەها کە خوای مەزن لە ئایەتی ١٣ی سوورەی حوجوراتدا ئەفەرمێ: "یا ایها الناس انا خلقناکم من ذکر وانثی وجعلناکم شعوبا وقبائل لتعارفوا ان اکرمکم عند الله اتقکم ان الله علیم خبیر". واتە: خەڵکینە ئێمە ئێوەمان لە نێر و مێیەک خستەوە و کردیشمانن بەچەندین گەل و هۆز بۆ ئەوەی یەکتر بناسن. هەر کەسێ پارێزگارتر بێ لە لای خوا خۆشەویستترە.

خوای مەزن لەم ئایەتەدا داوا لە خەڵک دەکا کە یەکتر بناسن و دوژمنایەتی لەگەڵ یەکترا نەکەن و یەکتر دانەپاچن. وشەی خەڵک هەموو تیرە و هۆزی بنەچەکەی ئادەم دەگرێتەوە، جا ئەو بنیادەمە: عەرەبە، کوردە، فارسە، سپییە، ڕەشە، زەردە، سوورە، هەر چی و هەر ڕەنگ و زمانێکی هەیە، بەر ناوی خەڵک دەکەوێ و دەبێ یەکتر بناسن و لەگەڵ یەکتردا دۆست و ئاشنا بن. کەچی ئەمەوییەکان هەر لە سەردەمی پەیدابوونیان کەوتنە چەوساندنەوەی خەڵک و کەسیان جگە لە عەرەب بەبنیادەم نەدەزانی و تەواوی کاروباری وڵاتیان تایبەتی عەرەبەکان کرد و هەموو کارێکیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیان و گەلانی تریان بەپەست دەزانی و هەموو بزووتنەوەیەکیان سەرکوت دەکرد و دەرفەتیان بەکەس نەدەدا کە وستەی لێوە بێ.

ئەمانە هەمووی بوونە هۆی ئەوە کە ئێرانییەکان لە بەرامبەری ئەمەوییەکاندا ڕاپەڕن، وە لە ساڵی ٦٥ی کۆچیدا (مختار الثقفی) لە کووفە ڕاپەڕی و لە بەرامبەری ئەمەوییەکاندا ڕاوەستا و ئێرانییەکانیش یارمەتییان دا. لە ساڵی ١٢٩ی کۆچیشدا ئەبوو موسلمی خوراسانی کە کورد بوو، لەشکرێکی گەورەی لە هەموو چینەکانی ئێرانی کۆکردەوە و

ئەمەوییەکانی لەناوبرد و عەباسییەکانی هێنایە سەر کار، بەڵام عەباسییەکانیش هەر ئەو ڕێگەیانە گرت کە ئەمەوییەکان گرتبوویان وە بەدڵی ئێرانییەکان نەجووڵانەوە تەنانەت ئەبوو موسلیمیشیان کوشت و زۆربەی لایەنگرانی ئەویشیان لەناوبرد و بەم چەشنە بنەماڵەی ئەمەوی لە شام و بنەماڵەی عەباسی لە بەغدادا لە تێکۆشان و کزکردن و تیابردنی مێژوو و وێژە و زانیاری و فەرهەنگی گەلی ئێران کۆتاییان نەکرد. هەر لەو سەردەمانەدا هەڵگرانی بنەماڵەی تایەری (٢٠٥ - ٢٥٩ی کۆچی) و سەفاری (٢٤٥ - ٢٩٠ی کۆچی) لە ئێراندا بوونە پشتیوانییەکی گەورە بۆ زیندووکردنەوەی وێژە و زمانی فارسی و لە سەردەمی ئەماندا هۆنەران ورده ورده خەریکی زیندووکردنەوە و بووژاندنەوەی فەرهەنگ و وێژەی ئێرانی بوون کە تا ئەو خولانە لە ئاوابووندا بووە هۆی پەیدا بوونی. ئەڵبەت زمانی کوردی و فارسی سەرچاوەکەیان یەکە و لە ڕیشە و بنجێکەوە هاتوون و سەرچاوەی وێژە و فەرهەنگی هەردوو زمانەکە پەرتووکی ئاڤێستایە و بۆیە گەلێ لە هۆنەرانی کوردیش هاوڕێ لەگەڵ هۆنەرە ئێرانییەکانی تردا کەوتنە تێکۆشان و بەرزکردنەوەی وێژە و فەرهەنگی ئێرانی.

عەباسییەکان بەو کەسانەی کە بۆ نیشتمان و وڵات و گەلەکەیان خەبات و تەقەلا و کۆششیان دەکرد (شعوبیە)یان دەوت. بۆ زیندووکردنەوە و بووژاندنەوەی ڕەوشت و فەڕ و شکۆی ئێران، گەلێ کەس وەکو: بافەرید و سندیباد و ڕۆژبە و بابەک لە زەمانی عەباسییەکاندا پەیدابوون و لەگەڵ عەباسییەکاندا بەربەرەکانێیان کردووە و گیانی خۆیانیان بۆ نیشتمانە پیرۆزەکەیان لە دەست داوە. هەر لەو سەردەمانەدا واتە لە سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچیدا، ڕێبازی یاری یا کاکەیی لە کوردستاندا دامەزرا و ئەم ڕێبازە بووە پشتیوانێکی گەورە بۆ زیندووکردنەوەی زمان و وێژەی گەلی کورد.

سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی خولێکی سەرەتاییە بۆ وێژەی کوردی لە سەردەمی ئیسلامەتیدا. لەم چەرخەدا هۆنەران و پیاوە ئاینییەکانی یاری کەم کەم دەستیان دایە زیندووکردنەوە و بووژاندنەوەی وێژە و فەرهەنگ و زمانی کوردی.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدان، لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچیدا گەلێ هۆنەر و بوێژ هەڵکەوتوون کە هۆنراویان بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەهۆی تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگارەوە زۆربەی شوێنەوارەکانیان تیا چوون و نەماونەتەوە جگە لە شوێنەوارێکی چەند پیاوێکی ئاینی کە ئەویش بەهۆی بەخێوکردنی پەیرەوانی ئەو ڕێبازەوە ماونەتەوە.

ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بزانین کە جێگا و شوێن و زەمان و چۆنیەتیی ژیان و ئاین و ڕێباز

دەستێکی باڵایان هەیە لەوەدا کە خوریە و کارەساتی خۆیان بەبوێژ و هەستیار بۆ هۆنینەوەی هۆنراوەکانی بگەیێنن. واتە کارەساتی هەر شوێنێک هەڵبەست و هۆنراو دادەنێ و هەر ئەو کارەساتەیشە هۆنەرەکە هان دەدا کە هۆنراو بهۆنێتەوە بۆ ئاگەداری و هەست پێ کردنی خەڵکی ئەو شوێن و ناوچەیە.

ئەوەندە هەیە کارەساتێ دەبێتە هۆی ئەوە کە هۆنەرێ هۆنراو بهۆنێتەوە، بەتایبەت ئەو شوێنەی کە شوێن و مەڵبەند و نیشتنگای کوردە بەهۆی سروشتە جوانەکەیەوە، گەلێ هۆنەر و هەستیاری بەدی هێناوە و پەروەردەی کردوون کە هۆنراوەکانیان ئاوێنەیەکن بۆ چۆنیەتیی بیر و ژیان و بڕوا و باوەڕی زەمانی خۆیان. لە دەوروبەری سەدەی دووەمی کۆچیدا ڕێ و ڕەوشت و ڕێبازی یاری لە ناو کوردەواریدا بەتایبەت لە لوڕستان و هەوراماندا، بنجی داکوتا و پاشان بەزۆربەی ناوچەکانی تری کوردستاندا بڵاو بووەوە.

ناوەڕۆکی هۆنراوی هۆنەرانی کورد:

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە هۆنەرانی سەدەی دووەم تا پێنجەمی کۆچی بەم لاوە، زۆربەیان پەیرەوانی ڕێبازی (یاری)ن، وە ئەم هۆنەرانە بەدوو دەستە دابەش دەکرێن: دەستەی یەکەم داگری ڕابەران و پیرانی یارین، وە دەستەی دووەم بریتین لە پەیرەوانی ڕابەران و پیرانی ئەو ڕێ و ڕچەیە.

بەپێی بەڵگە نووسراوەکان، هۆنەرانی سەدەی دووەمی کۆچی تا سەدەی هەشتەم زۆرتریان بریتین لە ڕابەران و پەیرەوانی یاری کە زۆربەی هۆنراوەکانیان خواناسین و لە ڕچی خواناسیدا لە یەکتر پەیرەوییان کردووە. وە لە هەندێ واتا و ناوەڕۆکدا بەرەو پیری یەکترەوە چوون.

لە سەدەی هەشتەمی کۆچی بەم لاوە تا سەدەی سێزدەم، زۆربەی هۆنراوی هۆنەرانی کورد لە بارەی دیمەنی سروشتی و دڵداری و ڕەزمی و چیرۆکی و ئەفسانەیی و خواناسی و دەروێشییەوە وتراوە، وە هۆی ئەمەش ئەوە بوو کە دیمەنی جوانی نیشتمان و بیروباوەڕی بەتینی ئاینی و دڵگەرمی بە خووخدەی کۆمەڵایەتی بەچەشنێ کاری کردووەتە سەر بیروباوەڕی ئەوان کە نەیانپەرژاوەتە سەر ئەوە لە بارەی مەبەستەکانی ترەوە بدوێن، وە دیمەنی سروشتی وڵاتیش وەکو بەرچاوی یەکێکیان دەکەوت و ستایشی لێوە دەکرد، هەر بەو جۆرە بەرچاوی هەموویان دەکەوت، وە ئەوانیش پێشوازییان لە ستایش و پیا هەڵگوتنەکەی ئەو دەکرد. هەروەها لە باری دەروێشی و خواناسییەوە کە دەچوونە ناو خانەقا و مزگەوتەوە نوقمی ئەم باسە دەبوون، وە هۆنراوەیان لەم بارەوە دەهۆنییەوە. جا

هەر کە دەروێش یا هۆنەرێ بەپیرەکەی خۆیا هەڵیدەوت و ستایشی دەکرد، ئەوانی تریش پێشوازییان لە ستایشەکەی دەکرد، وە زۆربەی ئەم هۆنراوانەیش کە لە بارەی خواناسییەوە دەهۆنرانەوە بەچەشنی دووبەیتی دادەنران.

دەستەی دووەم زۆرتریان ستایشی ڕابەرانی دەستەی یەکەمیان لەو ڕچەیەدا کردووە وە لە هەڵدان و دەرخستنی ئەو ستایش و پەسندانەدا جۆرە زاراوەگەلێکی خواناسییان بەکارهێناون کە کەم کەس جگە لە خۆیان لە مانای ئەو زاراوانە و مەبەستی ئەو هۆنەرانە تێ دەگا. هەروەهاش بەشێکی زۆرتری ناوەڕۆکی هۆنراوەکانیان گۆشە و پلاری خواناسییە و ڕێ و ڕەوشتی تایبەتی ڕێبازەکەیان پیشان دەدا وە یا دیاردییە بەڕووداوێکی ڕێبازەکەی خۆیان.

هەندێ تر لە هۆنەرانی دەستەی دووەم، لە هۆنراوەکانی خۆیاندا، ئەو ڕەوشتەیان بووە کە هەندە ناوەڕۆکێکی خواناسیدا پێشوازییان لە هاوپلەوپایەی خۆیان کردووە و بەپیری ئەوانەوە چوون. لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرانەدا مەبەستی خواناسی و دەروێشی و بیروباوەڕ بەڕۆژی دوایی و چۆنیەتیی ڕێ و ڕەوشتی ڕێبازەکە دەرخراوە.

لە هەندێ لەو هۆنراوانەشدا دیاردییە بۆ قارەمانان و پاڵەوانان و سەردارانی کۆنی ئێران وەکو کەیکاوس و کەیخەسرەو و کەیقوباد و ڕۆستەم و زۆراو و گیو و گۆدەرز و ڕەهام و مەنیجە کراوە و لەم دیاردیانەدا هەر کام لەو قارەمانانە بەیەکێ لە پیران و ڕێبەرانی ڕێبازی یاری هەڵسەنگراوە، وە بەهاوتای یەکتریان زانیوە.

جا ئەم هۆنراوانە کە باسیان لێوە کرا، زۆربەی ئەوانە لە پەڕاوی (سەرئەنجام)دا تۆمار کراوە. ئەم پەڕاوە گەلێ مەبەستی مێژوویی و ئاینیمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. تەنانەت ئەو مەبەستانەی کە لە پەڕاوی (ئاڤێستا) و (ڤیدا)دا هاتوون لە پەڕتووکی (سەرئەنجام) بەدرێژیی باسیان لێوە کراوە.

تا ئەم شوێنە بەکورتی باسمان لە بارەی بنج و بناوانی گەلی کورد و داهاتنی وێژەی کوردییەوە کرد، ئیتر لەمەودوا لە بارەی چۆنیەتی ژیان و شوێنەواری هۆنەرە هەرە گەورەکانی کوردەوە دەدوێین و بەپێی وزەی خۆمان لە هۆنراوەکان و نووسراوەکانیان دەکۆڵینەوە.

سەرچاوەکان

١- قواعد اللغه الکردیه - تألیف توفیق وهبی - بغداد ١٩٥٦.

٢- المسالک والممالک - تألیف ابن خردادبه - لیدن ١٨٨٨.

٣- الاکراد فی بهدینان - تألیف انور المائی - بغداد ١٩٦٤.

٤- المعجم فی معائير اشعار العجم - تألیف شمس الدين محمد ابن قيس الرازی - تهران ١٣٣٥.
٥- تاريخ هرودوت، ترجمهء دكتر هادی هدايتی - تهران ١٣٣٦.
٦- ايران از آغاز تا اسلام - تألیف دكتر گيرشمن ترجمهء دكتر محمد معين - تهران ١٣٣٦.
٧- ايران در زمان ساسانيان - تألیف كريستن سن ترجمەی رشيد ياسمی - تهران ١٣٣٢.
٨- كرد و پيوستگی نژادی و تاريخی او - تألیف رشيد ياسمی - تهران ١٣١٦.
٩- تاريخ مردوخ تألیف آيەالله مردوخ - تهران ١٣٢٤.
١٠- فرهنگ مردوخ تألیف آيەالله مردوخ - تهران ١٣٢٤.
١١- سبک شناسی - تألیف ملک الشعرای بهار - تهران ١٣٣٧.
١٢- كورش نامه تألیف گزنفون ترجمهء مهندس رضا مشايخی - تهران ١٣٤٢.
١٣- نزانی - مزگانی - به قلم دكتر سعيدخان كردستانی - تهران ١٣٠٩.
١٤- تاريخ ريشەی نژادی كرد تألیف احسان نوری پاشا - تهران ١٣٣٣.
١٥- مم و زين تألیف و ترجمهء عبيدالله ايوبيان - تبريز ١٣٤١.
١٦- تاريخ ادبيات ايران تألیف ادوارد براون ترجمهء فتح الله مجتبائی - تهران ١٣٤١.
١٧- هماننذی واژەهای پهلوی و كردی تألیف صديق صفی زاده (بورەكەئی) - تهران ١٣٥٢.
١٨- مشاهير اهل حق تألیف صديق صفی زاده (بورەكەئی) - تهران١٣٦١.
١٩- نامهء پهلواني -خودآموز خط و زبان ايران پيش از اسلام - گزارش: فريدون جنيدي - تهران ١٣٦٠.
٢٠- شیعر و ئەدەبیاتی كوردی نووسینی: ڕەفیق حیلمی - بەغدا ١٩٥٦.
٢١- هەمیشە بەهار نووسینی: عەلادین سەجادی - بەغدا ١٩٦٠.
٢٢- فەرهەنگی خاڵ دانراوی شێخ محەمەدی خاڵ - بەغدا ١٩٥٩.
٢٣- فەرهەنگی مەهاباد - دانراوی گیو موكریانی - هەولێر ١٩٦١.
٢٤- هەزار بێژ و پەند - مەعرووف جیاووک ١٩٣٨.
٢٥- گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد، بەرگی یەكەم - بەغدا ١٩٧٣.
٢٦- بەهەشت و یادگار هۆنراوەی گۆران - سلێمانی ١٩٧١.
٢٧- دیوانی مەولەوی كۆكردنەوەی مەلا كەریمی مودەڕریس - بەغدا ١٩٦١.
28- A Kurdish English Dictionary By Taufiq wahby. London, 1966.
29- The land of pars by Sayyed mostafavi Tehran, 1959.

هۆنەرانی دەوری بەنی دولەف ۲۱۰ - ۲۸٥

بەنی دولەف لە سەدەی سێیەمی کۆچی لە کوردستاندا فەرمانڕەواییان دەکرد. دامەزرێنەری ئەم زنجیرە یەکێ لە سەردارەکانی مەئموون بەناوی ئەبوو دولەف بوو کە لە سالّی ۲۱۰ی کۆچیدا لە لایەن مەئموونەوە کرایە فەرمانڕەوای هەمەدان و پاشان شوێنەکانی تری کوردستانیشیان خستە ژێر دەسەلاّتی خۆیان. لە پاش ئەبوو دولەف وڵکەی کوردستان بەکەلەپوور بۆ بنەماڵەی ئەو مایەوە و ئەم بنەماڵەیە تا سالّی ۲۸٥ی کۆچی لە کوردستاندا فەرمانڕەواییان کرد و سنووری وڵاتەکەیان تا ئەسپەهان درێژە پێ دا، وە بەم چەشنە خاکی ژێر قەڵەمڕەوی ئەوان هەموو مەڵبەندی شارەزوور و دەینەوەر و نەهاوەند و ئەسپەهان و گەلێک شوێنی تریشی دەگرتەوە.

بەنی دولەف کە لە بنەڕەتدا عەرەب بوون، لەبەرئەوەی لە ناو کوردا ژیانیان بردە سەر، بەرە بەرە تاوانەوە و ئەوانیش خوو و خدە و ڕێ و ڕەوشتی کوردیان وەرگرت و بوون بەکورد. زۆربەی هۆنەرانی کوردی یاری یا کاکەیی لەم سەردەمەدا سەریان هەڵداوە و بەزاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنراویان هۆنیوەتەوە و بەیادگار بۆ نەتەوەکەیان بەجێیان هێشتووە. ئەو هۆنەرانەی کە لە سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچیدا ژیاون و ناوونیشان و هۆنراویان بەجێ ماوە، بریتین لە: "بالوولی ماهی، بابە لوڕەی لوڕستانی، بابە ڕەجەبی لوڕستانی، بابە حاتەمی لوڕستانی، بابە نجوومی لوڕستانی" کە ئەوا باسیان لێوە دەکەین.

بالوولی ماهی

۱٤٦ – ۲۱۹ی کۆچی

بالوولی ماهی، هۆنەرێکی کوردی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە. ناوی ئەم هۆنەرە خواناسە عەمر کوڕی لەهەب و نازناوی بەهلوول یا بالوولە. بەپێی پەرتووکی دەستنووسی سەرئەنجام، بالوول لە سالّی ۱٤٦ی کۆچی لە دینەوەر لوڕستان پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لە سالّی ۲۱۹ی کۆچیدا لە دەوروبەری تەنگەگۆل کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە. تەنگەگۆل ناوی کێوێکە لە دێی چەشمە سفید کە لە شازدە کیلومەتریی ئیسلام ئاوا دایە. بەپێی پەڕاوی (سەرئەنجام)، بالوول یەکەمین کەس بووە کە ڕێبازی (یاری)ی لە

هەوراماندا داناوە و پاشان لەگەڵ هەندێ لە یارانی لوڕستانیدا ڕۆیشتووەتە بەغدا و لە خزمەتی ئیمام جەعفەری سادق (١١٩ - ١٨٥ی کۆچی)دا ماوەیەک ماوەتەوە و پاشان چووەتە قرماسین (کرماشان) و خەریکی پەرەپێدانی ڕێبازەکەی بووە و لایەنگرێکی زۆری پەیدا کردووە.

قازی نووروڵڵای شووشتەری لە پەرتووکی (مجالس المؤمنین)دا دەڵێ: بالوول لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچیدا لە دایک بووە و لە ساڵی ٢١٩دا مردووە بەیەکێ لە قوتابییەکانی ئیمام جەعفەری سادق دێتە ئەژمار. بالوول لەبەرئەوەی ڕازی دەروونی خۆی بێ پەردە دەردەخست، هەندێ بەلای هارونە ڕەشید (١٧٠ - ١٩٣ی کۆچی)ەوە بەدگۆیییان لێوە کرد و هارون، خەلیفەی عەباسی، فەرمانی کوشتنی ئەوی دا. بەڵام بالوول هەرکە فەرمانەکەی بیست، ڕۆیشتە لای ئیمام جەعفەر و ڕووداوەکەی بۆ گێڕایەوە. ئیمام دەستووری دا پێی کە خۆی بکاتە شێت تا لە مەرگ ڕزگاری بێ. بەم چەشنە بالوول بۆ ئەوەی کەس لە کاری سەر دەرنەهێنێ و ڕازەکەی ئاشکرا نەبێ خۆی لە شێتی داوە و خەڵکیش ئەویان بەشێتۆکە داناوە.

کاکاردایی کە یەکێ لە نووسەرانی سەدەی نۆیەمی کۆچیی ئاینی یارییە لە یادداشتەکەی خۆیدا دەڵێ: بالوولی ماهی کە لە (ماە الکوفە)دا[1] لە دایک بووە و پێ گەیشتووە، یەکێ لە کوردەکانی ئێرانە و لەگەڵ چەند کەس لە یارەکانی بۆ پەرەپێدانی ڕێبازی یاری، ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێدا ماوەیەک لە خزمەتی ئیمام جەعفەر بووە و پاشان بەپێی دەستووری ئەو خاوەن شکۆیە، خۆی داوە لە شێتی و لە پەنامەکیدا لەگەڵ یارەکانیدا ڕاز و نیازی کردووە و لە خۆشییەکانی جیهان چاوی پۆشیوە و وێرانەیەکی بەکۆشکی هارون نەگۆڕیوەتەوە.

دەبێ ئەوەش بزانین کە لە مێژوودا چەند بالوولی تریشمان هەیە. یەکەم بالوولی خارجی کە ناوی کەشارەی کوڕی شەیبانی بووە، وە یەکێک بووە لە سەرانی یاخیی خەوارج و

---

(١) (ماه الکوفە) بەوڵکەی دینەوەر وتراوە، چونکە خەراج و سەرانەی ئەو وڵکەیان بۆ کووفە دەبرد، وە بەم چەشنە ناوی ئەو هەرێمەیان نا (ماهلکوفە). واتە ماهی کووفە یا مادی کووفە. وشەی (ماه) پاشماوەی وشەی (ماد) و (مای)یە کە بەهۆزی ماد و خاکی ماد وتراوە. ئەم شوێنانەی کە ئێمە ئێستا کوردستان و ئازەربایجان و هەمەدان و کرماشان و نەهاوەند و پێشکوی پێ دەڵێین، لە ڕابردوودا وڵاتی مای یا مادیان پێ دەوت. عەرەبەکان کاتێ لە ئێراندا دەسەڵاتیان پەیدا کرد، ئەم وشەیان بۆ دوو شوێن بەکار برد. (ماهلکوفە) و ماهلبەسرە وە مەبەستیشیان لە (ماه الکووفە)، دەینەوەر و کرماشان و حەلوان، وە نیازیشیان لە (ماه البصره)، نەهاوەند و سەیمەرە بوو. لە چیرۆکی (وەیس و رامین)دا کە لە پەهلەوییەوە کراوەتە فارسی، وشەی (ماه) لەجیاتی ماد هاتووە.

گوایه له کوردەکانی دەوروبەری مووسڵ بووه که له ساڵی ١١٩ی کۆچی له دەوروبەری مووسڵدا شۆڕشێکی هەڵگیرساندووه، تا هەرێمی کووفەی داگیر کردووه و پاشان کوژراوه.

دووەم بالوولی شۆلییه که یەکێک بووه لەو پیاوه قەلەندەرانەی که زۆر بەمەردانه ژیاون و سەریان بۆ کەس شۆڕ نەکردووەتەوه و عەرەب پێیان وتوون بەهالیل. ئەم بالووله گوایه خەڵکی لوڕستان بووه و "ابن بطوطه" له گەشتەکەی خۆیدا ئەوی له لوڕستاندا دیوه.

بەڵام مەبەستی ئێمه له بالوولی هۆنەر هەر ئەو بالوولەیه که خەڵک بەشێتۆکەیان داناوه و لایان وا بووه که ئەو شێت و دێوانەیه کەچی له وتەکان و هۆنراوەکانیدا ئاوەز و بیری بەرزی ئەومان بۆ دەردەکەوێ. دەروێش نەورۆزی سۆرانی که له سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوه، له بارەی بالوولەوه وا دەڵێ:

بالوول زاتێوەن زات یەکدانه	عامیـــــان ماچان بالوول دێوانه
کێ دی دێوانه وەیتەور دانا بۆ	مەرکەو نەمەیدان گەردوون ڕانا بۆ

واته: بالوول بریتییه له تیشکی خوا، کەچی هەندێ بێ ئاگا و نەخوێندەوار، ئەو بەشێتۆکه دادەنێن. کێ دیویەتی که شێت ئەمەنده ورد و دانا و ژیر بێ، وه ئەسپی زانستی خۆی له مەیدانی چەرخی گەردوونا غاربدا.

ناوی چەند کەس له یارانی بالوول که خەڵکی لوڕستان بوون، بەم چەشنەیه:

"بابه لوڕەی لوڕستانی، بابه نجوومی لوڕستانی، بابه ڕەجەبی لوڕستانی، بابه حاتەمی لوڕستانی." له بالوول و یارانییەوه گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون که له پەڕاوێکدا بەناوی: "دەورەی بالوول" کۆکراوەتەوه که هێشتا له چاپ نەدراوه.

بالوول جگه له هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی، له هۆنینەوەی هۆنراوی عەرەبیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووه و، ئەو هۆنراوانەی که بەعەرەبی هۆنیوەتەوه له پەڕاوەکانی عەرەبیدا تۆمار کراون. ئەوەش دەبێ بزانین که هۆنراوی کوردی له سەرەتای داهاتنی ئیسلامدا زۆرتر بەچەشنی دووبەیتی بووه، وه هۆنراوەکانی بالوولیش هەمووی دووبەیتییه و زۆربەی ئەم دووبەیتییانه ڕاز و نیازی ئاینییه، وەها که لەم هۆنراوانەدا بۆمان دەردەکەوێ:

ئەز بەهلوولەنان جه رووی زەمینێ	چار فرێشتانم چاکەر کەرینێ
نجوومم، صالح، ڕەجـــــەبم بینێ	چەنی لوڕه بیم جه ماو هەفتینێ

واته: من بەهلوولم و لەسەر ئەم زەوییەدا چوار فرێشتەم هەیه بەناوانی: نجووم و سالح و ڕەجەب و لوڕه که نۆکەریم دەکەن و بەفەرمانی من خەریکی نۆکەری و ڕێنموونیی خەڵکن.

لەگەڵ لوڕە لە مانگ و حەوتەوانەدا خەریکی ڕاز و نیاز بووین. لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

ئەو واتەی یاران، ئەو واتەی یاران　　ئێمە دێوانەین ئەو واتەی یاران

هەنی مەگێڵین یەک یەک شـــاران　　تا زیندە کـــەریم ئایـــن ئێران

واتە: بەپێی وتە و قسـەی هەندێ لە یاران، دەبێ ئێمە شێت و دێوانە بین، بەڵام ئێمە بەیەک یەکی شاراندا دەسووڕێینەوە، تاکو ئاینی ئێرانی کۆن زیندوو بکەینەوە.

بەپێی ئەم دووبەیتییە وا دەردەکەوێ کە بالوول مەبەستی زیندووکردنەوەی ئاینی ئێرانی کۆن بووە کـە دیارە ئەو ئاینیشـە، ئاینی زەردەشـتـیـیـە و دەڵێ قـەیناکا خـەڵک با هەر بەشـێـتـیش دەرمکەن، خـۆ من مـەبەسـتم زینـدووکـردنـەوەی ئاینـی ئێـرانی کـۆنـە، لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

دێوانەی زایر، دێوانـــەی زایر　　دانـــای یارانم دێوانەی زایر

زایر وە عەبەس کەفتەن نە بایر　　ڕەجـەبم نەسیم، لۆرەمەن ئایر

واتە: من لـە چاوی هەندێ کـەسـدا شـێت و دێوانـەم و لە ڕواڵەتدا کـەوتوومـەتە کـێـو و دەشت، بەڵام لە ڕاستیدا زانای یارانم و ڕێبەرییان دەکەم. ڕەجەبم بای شەماڵە بۆ دۆستان و لوڕەیشم بۆ دوژمنان وەکو ئاگرە. لە یەکێ لە دووبەیتییەکانی تردا دەڵێ:

ئەو واتەی یاران، ئەو واتەی یاران　　وە قانوون شەرط ئەو واتەی یاران

چەندێ مەولا بیم گردمان شـاران　　یارانم کـــەردەن وە قەوای ماران

واتە: هـەندێ لە یارانم دەزانن و ئاگـایان لـێ یە کـە ئـێـمـە بـەپێی یاسـا و قـانوونی ڕێبازەکـەمـان، مـاوەیەک مەولا و سـەرۆکی خـەڵک بووین، وە بەهۆی ڕێی خـواناسییەوە کـە گرتوومانە، شـارەکانمان گرت و خۆمان لـە لەشی یارەکاندا جێ کردووەتەوە. لە یەکێ لە دووبەیتییەکانی تردا دەڵێ:

سوجدەی جەم بەردین، سوجدەی جەم بەردین
ئارۆ نە جـەمـدا سـوجـدەی جـەم بەردین
هیـمـەت نە دەرگـای یار طەڵەب کـەردین
زەڕێ نـە ئـاو کـــــەوســـــەرش وەردین

واتە: ئەمڕۆ لە جەمدا کڕنۆشمان لە یار کرد و لە دەرگا و ئاسانەی ئەودا داوای یارمەتی و کـۆمـەکـمـان کـرد و تۆزقـاڵێ لە ئاوی کـەوسـەری ئەومـان خـواردەوە و کـەمێک ئەهوەن بووینەوە.

دەبێ ئەوەش بڵێین کـە زۆربەی هۆنراوەکـانی بـالوول تیـا چوون، وە ئەو هـۆنراوانەی کـە

بەکــــوردی مــــاونـەتـەوە، لە پێنج شــــەش دووبەیتی زیاتر نین، ئەویش بەهۆی پەڕاوی سـەرئەنجامەوە پارێزراون و ماونەتەوە. بەڵام وا دیارە کە بالوول هۆنراوی زۆری بەکوردی داناوە کە بەهۆی تێپەڕینی زەمانەوە تیاچوون. چونکە لە سەرئەنجامدا نووسراوە کە بالوول و یارەکانی هەموو وتووێژەکانیان بەهۆنراو و گۆشە و پلار بووە تا دوژمنانی ڕێبازەکەیان لێیان تێ نەگەن و بەڕازەکەیان نەزانن. ئەو هۆنراوانەش کە بەدەستی ئێمە گەیشتوون لە چەند نوسخەدایە و لەگەڵ یەکدا کەمێک جیاوازییان هەیە. هۆی ئەو جیاوازییەش ئەوەیە کە ئەو کەسانەی وا ئەم دووبەیتییانەیان نووسیونەتەوە، کەم سەواد بوون، وە مانای وشەکانیان نەزانیوە و بەهیوا و ئارەزووی خۆیان نووسیویانەتەوە و لەو نووسینەوەدا بەهەڵە چوون. بەڵام ئێمە دووبەیتییەکانمان لەگەڵ یەکدا هەڵسەنگاندووە و بەپێی نوسخەکان تا ڕادەێ هەڵەکانمان ڕاست کردووەتەوە.

بەپێی ئەو دووبەیتییانەی کە لە بەهلوولەوە هێنامان، بۆمان دەرکەوت کە بەهلوول هەستیارێکی دەروێشی ڕەندی بێ پەروا و خواناس بووە، ئەو ڕێچکەیە کە گرتوویەتی ڕێچکەیەکی سادەی بێ گرێی خواناسی و دەروێشی بووە، وە ویستوویەتی دەورووبەری خۆی بەبیروباوەڕی خۆی تێ بگەیێنێ، وە لە هۆنراوەکانیدا وشەی سادەی کوردی بەکار بردووە و ویستوویەتی هەموو کوردێک لە هۆنراوەکانی تێ بگات.

سەرچاوەکان

١- الكامل فی التاریخ، تألیف ابن الاثیر – لیدن ١٨٦٦.

٢- وفیات الاعیان وانباء ابناء الزمان، تألیف ابن خلكان – مصر ١٩٢٥.

٣- مجالس المؤمنین، تألیف قاضی نورالله شوشتری – تهران ١٣٢٤.

٤- بوستان سعدی با شرح محمد علی ناصح – تهران ١٣٥٤.

٥- دائره المعارف الاسلامی، تألیف بطرس البستانی – بیروت ١٩٦٥.

٦- اعلام المنجد فی اللغه والادب، تألیف لویس معلوف – بیروت ١٩٦٥.

٧- سفرنامهء ابن بطوطه، تالیف ابن بطوطه، ترجمهء محمد علی موحد – تهران ١٣٣٧.

٨- برهان الحق، تالیف نور علی الهی – تهران ١٣٤٣.

٩- شاهنامهء حقیقت، اثر حاج نعمت الله جیحون ابادی – باهتمام دكتر محمد مكری – تهران ١٣٥٥.

١٠- دورهء بهلول – تفسیر وتالیف صدیق صفی زاده (بورەکەئی) – تهران ١٣٦٣.

١١- ویس ۆرامین فخرالدین گرگانی با تصحیح مجتبی مینوی – تهران ١٣٥٧.

١٢– مشاهیر اهل حق، تالیف صدیق صفی زاده (بورەکەئی) – تهران ١٣٦٠.
١٣– سەرئەنجامی دەستنووس کە لە ساڵی ١٣٤٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
١٤– دیوانی دەروێش نەورۆزی سۆرانی (دەستنووس).
١٥– دەورەی بالوولی ماهی کە لەسەر پێستی ئاسک نووسراوە.
١٦– یادداشتی کاکاڕدایی کەلە ساڵی ١٣١٥ی کۆچی لە کرماشاندا نووسراوەتەوە.
17- Dawray Buhlul, texte gourani etabli, traduction, noteset commentaìres. Paris. 1974.

بابە لوڕەی لوڕستانی

سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی

بابە لوڕەی لوڕستانی، کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە، بەیەکێ لە یاران و لایەنگرانی بالوولی ماهی دێتە ژمار. ئەم پیاوە ئاینییە کە قەلەندەرێکی خواناس و بێ پەروا بووە، بەپێی نامیلکە دەستنووسەکانی یاری و پەڕتووکی سەرئەنجام، لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچی لە وڵاتی لوڕستاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لە سەرەتای سەدەی سێیەمی کۆچیدا لە گێتی دەرچووە.

لە بابە لوڕەوە هەندێ دووبەیتی بەزاراوەی گۆرانی ماونەتەوە کە لە پەڕاوی (دەورەی بالوول)دا نووسراوە. ئەم دووبەیتییانە ڕاز و نیازێکە لە نێوانی ئەو و بالوولدا. وەکو لەم دووبەیتییەدا کە دەڵێ:

وە هەفتینەوە، وە هەفتینەوە	جەمێمان نیان وە هەفتینەوە
شکارێم ئاوەرد نە کەمینەوە	بەهلوول گەورەما وە ئەمینەوە

واتە: حەوت کەس لە یاران لە شوێنێکا جەمێکمان پێک هێنا و، لەوێدا کۆبووینەوە و کۆڕێکمان ڕازاندەوە تا ڕاز و نیازی تێدا بکەین، من لەو کۆڕەدا بەئاواتی خۆم گەیشتم و لەوێدا نێچیر و شکاری خۆمم لە تەنیشت خۆمەوە دۆزییەوە. ئەو نێچیرەم بالوول بوو کە بەگەورە و سەرۆکی کۆڕەکەمان دێتە ئەژمار.

نیاز لەم دووبەیتییە دەربڕینی جۆش و خرۆشێکی دەروێشییە کە دەروێشێک ڕاز و نیازی دەروونی خۆی بۆ پیرەکەی دەردەبڕێ. وشەی هەفتین کە لەم دووبەیتییەدا هاتووە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، بەحەوت فریشتە ئەوترێ کە خوا ئەوانی بەر لە بەدیهێنانی جیهان، هێناوەتە دی. جەمیش بەشوێنێک دەڵێن کە پەیڕەوانی ئاینی یاری لەو شوێنەدا بۆ بەدیهێنانی ڕێ و ڕەوشتی تایبەتی ئاینی کۆ دەبنەوە.

بابە لورە لەم دووبەیتییەدا باسی فەرمانبەرداریی خۆی و گەورەیی و شکۆی پیرەکەی دەکا و دەڵێ:

ئەو سەراپەردە، ئەو سەراپەردە	جبرەئیـــــــلەنان ئەو سەراپەردە
محەمەد بەردم ئەو پشت پەردە	قەوڵیـــــوەم چەنی بەهلوولم کەردە

واتە: هەر لەو کاتەوە کە جـبـرەئیل لە ڕۆژی بەریندا لە لایەن یەزدانەوە کرابووە ڕاسپێرراو، لە سەراپەردەی ئاسمانەوە هاتە خوارێ و بەفەرمانی خوای مەزن هافی محەمەدی بردە پشتی پەردەی نهێنییەوە. منیش هەر لەو ڕۆژەوە، بەهۆی ئەو بەڵێنەوە کە لە ڕۆژی بەریندا بووم، فەرمانەکەی بەهلوولم بەجێ هێنا.

بابە لورە لەم دووبەیتییەدا دیاردییە دەکاتە سەر ئایەتی ١٧٢ی سوورەی (اعراف) کە باسی بەر لە جیهانی داهاتوو دەکات و وا دەگەیێنێ کە خوای گەورە و گران لەو دەمەدا لەگەڵ ڕۆح و ڕەوانی مرۆیاندا کەوتووەتە وتووێژ، وە لە ئەوان دەپرسێ: "أَلَستُ بِرَبِّکُم؟" واتە ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟. ئەوانیش وەڵام دەدەنەوە و دەڵێن: "بلی" واتە: بەڵێ تۆ پەروەردگار و خوای ئێمەی. ئەوسا خوای گەورە لەوان بەڵێن و پەیمان وەردەگرێ کە لە دوای سروشتکردنیان لە جیهانی بەدی هاتوودا ڕێگەی چاک بگرنە بەر و بەچاکەوە بژین و خواپەرستی لە دەست بەر نەدەن.

بابە لورە ئەم پەردانە دادەداتەوە و خۆی دەخاتە جیهانێ ترەوە و دەچێتە مەیخانەی دەروێشانەوە و لە مەیگێڕی مەیخانەی ئەلەست داوای جامێ مەی دەکا تا بیخواتەوە بەشکو بەهۆی خواردنەوەی ئەو پیاڵە مەیەوە زام و برینی دەروونی ساڕێژ ببێ و بگەیێتە کام و ئارەزووی دڵی خۆی کەوا دەڵێ:

ساقی ناکامم، ساقی ناکامم	جامێ بدەر پێم، ساقی ناکامم
جەو مەیەی کۆنە برێز نە جامم	هانا سا بەڵکە سارێش بۆ زامم

واتە: ئەی مەیگێڕ، جامێ مەیم پێ بدە، چونکە من ناکام و ناشادم. دەخیلم لەو مەیە کۆنە بڕێژە ناو پیاڵەکەم تا بیخۆمەوە، بەشکو و زام و برینی دەروونمی پێ ساڕێژ بێت و دەردی دڵمی پێ دامرکێ.

بەپێی ئەو هۆنراوانەی کە لە بابە لورەوە هێنامان و باسمان لێوە کرد، دەتوانین بڵێین کە ئەم هۆنەرە، هۆنەرێکی قەلەندەر و فەلسەفەچیەکی ئاینی بووە لەگەڵ هەستێکی پاک و بەرزدا کە لە دووبەیتییەکانیدا دەریبڕیوە.

بەداخەوە زۆربەی دووبەیتییەکانی بابە لورە بەهۆی تێپەڕبوونی زەمانەوە تیا چوون و جگە لەو دووبەیتییانەی کە هێنامانن، ئەوانیتریان نەماون. لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە

کە ئەم هەستیارە، دووبەیتیی زۆری هۆنیوەتەوە و گوایە لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە.

سەرچاوەکان
١- مشاهیر اهل حق، تالیف: صدیق صفی زاده.
٢- دوره‌ء، بهلول تالیف وتفسیر صَدیق صفی زاده - تهران ١٣٦١.
٣- سەرئەنجام (دەستنووس).
٤- دەورەی بالوولی ماهی (دەستنووس).

بابە ڕەجەبی لوڕستانی

سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی

بابە ڕەجەبی لوڕستانی، کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە، بەیەکێ لە یارانی بالوولی ماهی دێتە ژمار. بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، بابە ڕەجەب لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچیدا لە لوڕستان لە دایک بووە و لە سەرەتای سەدەی سێیەمیشدا ماڵئاواییی لە جیهان خواستووە.

لە ئەم پیاوە ئاینییەوە، هەندێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماوەتەوە کە گەلێ دڵنشین و بەرز و نازکن. بابە ڕەجەب لە تەنبوور لێدانیشدا مامۆستا بووە، وە هۆنراوەکانی خۆی بەئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە.

ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بزانین کە چەشنی ژین و ڕابواردنی هەموو عێل و خێڵ و تیرە و هۆزێ نوێنگەیەکی کۆمەلایەتی و ئاینی و ڕەوشتی ئەو عێل و خێڵ و تیرە و هۆزەش پیشان دەدا و شوێن و جێگا و مەڵبەند و ئاو و هەواش کار دەکەنە سەر ئەو ئاین و ڕەوشتە و لە ڕۆژگارە داهاتووەکاندا گەلێ گۆڕان لە ناو ژیاندا بەدی دێنن. ئەو خاکەی کە گەلی کوردی تێدا دەژیت، شوێنێکی کوێستانییە و شاخ و چیا و کێو و هەرد و زەرد و باخ و بێشە و دارستان و چەم و تاڤگەی زۆرە. جا ئەمانە هەموو کاریان کردووەتە سەر چەشنی ژیانی، و بەبۆنەی ئەم سروشتە جوانەوە گەلێ هۆنەر و بوێژ تێیدا هەڵکەوتوون.

ئاین، کە هەموو گەلێک پابەندیەتی لە ناو کوردەواریشدا لەمێژەوە بایەخێکی زۆری بووە و پێش لە داهاتنی ئاینی زەردەشت، کوردەکان گەلێ بڕوای جۆربەجۆری ئاینییان بووە و گەورەترین ئاینی کوردەکان لە پێش ئیسلامدا، ئاینی زەردەشتی بووە. ئێستاش ئاگرگاکان و ئاتەشکەدەکان لە شوێنە کوردنشینەکانا ئەو ڕاستییەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە.

ڕێبازی یاری یا کاکەیی کە ڕێبازێکی کوردییە و لە پاشماوەی ئاینەکانی زەردەشتی و مانەوی و مەزدەکی و ئاینە کۆنەکانی تری ئێرانەوە بەدی هاتووە، لەبەرئەوەی سەرەتا لە لوڕستان و هەوراماندا پەیدا بووە، سەرۆکەکانی ئەو ڕێبازە مەبەست و خورپەی دەروونیان بەزمانی زگماکیی خۆیان دەربڕیوە، وە شێوەی زمانی ئەوان هەر ئەو شێوە گۆرانییەیە کە بالوول و یارەکانی لە سەدەی دووەمی کۆچیدا هۆنراویان پێ هۆنیوەتەوە. ئیتر ئەم ڕەوشتە پاشان هەر بەو شێوە زمانە بڵاو بووەتە ناوچەکان و شوێنەکانی تری کوردستان.

جا بابە ڕەجەبیش لەو چەشنە هۆنەرانە بووە کە پەیڕەوی لە پیرەکەی کردووە و لە ڕێ و ڕێبازی ئەوەوە ڕۆیشتووە و ئەوی بەگەورە و سەرۆکی خۆی زانیوە بۆیە لەم دووبەیتییەدا دەڵێ:

ئاسوودەم کەردەن، ئاسوودەم کەردەن	بەهلوول گەورەما ئاسوودەم کەردەن
صاڵـــح نە زریەی قولزم ئـــاوەردەن	داناوەن مـــەردوم دێوانەش کەردەن

واتە: بەهلوول گەورە و سەرۆکمە، وە لە هەموو قۆرت و کۆسپێک ئاسوودەمی کردووە. بەهلوول زانایە، بەڵام مەردم ئەویان شێت و دێوانە کردووە و بەشێتی دادەنێن.

وەکو دەزانین لە ناو کوردەواریدا بڵاو بووەتەوە کە دەڵێن بالوول شێتۆکە بووە و ژینی خۆی بەشێتۆکەیی ڕابواردووە و گەلێ داستان و ئەفسانەیش لە بارەی شێتۆکەیی بەهلوولەوە دەگێڕنەوە. جا بابە ڕەجەب لەم دووبەیتییەدا ئەو چاوڕاوە دەخاتە درۆوە و دەڵێ: بەهلوول ئەو کەسەیە کە منی لە هەموو کۆسپ و دڵەخورپێیێک ئاسوودە کردووە و ساڵحیشی لە زرێ و زەریای قولزم هێناوەتە ناومان، کەچی خەڵک ئەو بەشێت و دێوانە دەزانن. بەڵام ئەو مرۆیێکی، تەواو عەیارە و لە هەموو شتێکی نهێنی ئاگەدارە.

بابە ڕەجەب لە دووبەیتییێکی تردا، بیروڕای خواناسی و دەروێشی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

ڕەجەبم نەی جا، ڕەجەبم نەی جا	شەماڵ بیـــانی، ڕەجەبم نەی جا
چەنی فەرەیدوون بـــیانی هامتا	بەهلوول دێوانەی زام دانای سەما

واتە: من لێرەدا ڕەجەبم، ڕۆحی من وەکو بای شەماڵ گەڕاوە و لە گەلێ لەشدا شنیاوەتەوە، من لەگەڵ فەرەیدوونی کەیانیدا هاوتا و هاوڕاز بووم. بەهلوول شێت و دێوانەی زەوییە و زانا و دانای ئاسمانە.

ڕێبازی یاری وەکو ئاینی ئارياييەكان، بەپێی یاسای (دوونادوون) دانراوە. دوونادوون ئەوەیە: هەر مرۆیی کە لە دایک دەبێ و دێتە جیهانەوە، ڕۆحەکەی دەبێ هەزار و یەک لەش بگەڕێ تا پاشان جاویدانی و نەمر بێ. بەو مەرجەی کە لە لەشی یەکەمدا کاری خراپ و

ناڕەوای بەپێچەوانەی یاسای ئاینی و مرۆڤایەتی نەکردبێ. ئەگەر لە لەشی یەکەمدا بەپێچەوانەی ئەم یاسایە ڕەفتاری کردبێ، ئەوا ڕۆحەکەی ئەڕواتە لەشی دڕندەکان و زیندەوەرانەوە، وە هەزار و یەک لەش دەگەڕێ تاکو بەسزای خۆی دەگا.

لێرەدا بابە ڕەجەب دەڵێ: ڕۆح و گیان و ڕەوانی من وەکو بای شەماڵ شنیاوەتەوە و گەڕاوە، تەنانەت چووەتە لەشی فەرەیدوون و ئەژدەهاکی ناپاکی تیا بردووە و گەلی ئێرانی لە دەست ئەو بێگانە خوێنمژە ڕزگار کردووە. بەهلوولیش کە ئێستا دانیشتووانی زەوی بەشێتی ئەزانن، زانایەکی ڕۆحانیی ئاسمانییە و ئەو لەو ڕێگایەدا، ڕێبەریی منی کردووە. بابە ڕەجەب ئەو پەردەی پێشووە دادەداتەوە و لە باسی بادەنۆشی لە مەیخانەی خواناسیدا وێنەیەکی تر دێنێتە ناوەوە و دەڵێ:

ساقیا دەســـــتم، ســـاقیـا دەستـــــم	جامێ تر باوەر بگێرە دەستم
ئەز جە مەیخانەی ڕۆی ئەلەست مەستم	وە مەستی پەیمان ئاینم بەستم

واتە: ئەی مەیگێڕ، جامێ تر مەی و بادە بێنە و بمدەرێ و دەستم بگرە، چونکە من سەرخۆشی بادەی مەیخانەکەی ڕۆژی ئەلەستم و بەمەستییەوە پەیمانی ئاینی خۆمم بەستووە.

بابە ڕەجەب لەم دووبەیتییەدا ڕوو دەکاتە مەیگێڕی ڕاستەقینە و دەڵێ: ئەی مەیگێڕ، من لە بادەی مەیخانەی ڕۆژی بەر لە بەدیهێنانی جیهان و مرۆ مەست بووم، دەسا تۆیش جامێ ترم پێ بدە و دەستم بگرە و یارمەتیم بدە، چونکە من بەمەستییەوە لەو ڕۆژەدا پەیمانی ئاینی خۆمم بەستووە.

سەرچاوەکان
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دەورەی بالوولی ماهی (دەستنووس).

بابە حاتەمی لوڕستانی

سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی

بابە حاتەمی لوڕستانی کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە، بەیەکێ لە لایەنگرانی بالوولی ماهی دێتە ژمار. بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، بابە حاتەم کە هاوچەرخی بەهلوول بووە، بەیەکێ لە یارانی ئەو دێتە ئەژمار و بالوول گەلێ خۆشی ویستووە و هەموو دەم لەگەڵ ئەودا بووە. گوایە لە دەوری جوانی و لاویدا لە لوڕستانەوە

چووەتە بەغدا و لەوێدا بالوولی دیوە و ڕێبازەکەی وەرگرتووە.

بابە حاتەم لە هۆنراو وتن و تەنبوور لێدانیشدا مامۆستایەکی تەڕدەست بووە و لەوەوە تەنیا دوو دووبەیتی بەجێ ماون. ڕەنگە هۆنراوەی تری هەبێ، بەڵام ئێمە تا ئێستا هەر ئەو هۆنراوانەمان کەوتووەتە دەست. بابە حاتەم لە یەکێ لە دووبەیتییەکانیدا بیروباوەڕی خۆیمان بەتەواوی بۆ دەردەخا و دەڵێ:

ڕەمز دێوانە، ڕەمز دێوانە	حاتەمەنانێ ڕەمز دێوانە
دانای عامەنان وە بێ بەهانە	ئەز وێڵم چەنی ئی ڕەوو و ڕانە

واتە: من حاتەمم و پەیڕەوی لە پیرەکەی خۆمەوە دەکەم، دیارە لە سایەی پیرەکەمەوە زانای هەمووی خەڵکم و کەس ناتوانێ پەلپ و بیانووم پێ بگرێ. من لەگەڵ ڕەوە و ڕانی ئەم ڕچە وێڵم و دەگەڕێم. مەبەستی بابە حاتەم لەم دووبەیتییە، دەربڕینی جۆش و خرۆشێکی دەروێشییە کە دەیەوێ خۆی بەهێما و ڕازی بەهلوول پیشان بدا، وە یەکیەتیی خۆی و پیرەکەی دەرببڕێ تا ژەنگی دڵی خۆی پاک و خاوێن کاتەوە و بگاتە گوڵستانی خواناسی.

وێژە و ئەدەبی کوردی وەها کە دەبینرێ، پلە بەپلە دێتە خوارەوە، وە لە هەر پلەوپایەیەکدا بەپێی گۆڕانی زەمان، گۆڕانێک لە مێژووی وێژەکەیدا دەبینرێ. لە سەرەتا دیارە گەلێ شت کاریان لە وێژەکەی کردووە: یەکەم زاڵبوونی وێژە و زمانی عەرەبی بەسەر وێژە و زمانەکەیدا. دووەم نەبوونی کۆمەڵەیەکی دڵسۆز بۆ پاراستنی وێژەکەی. لەگەڵ ئەم دوو کۆسپەشدا وێژەی کوردی بەهۆی ڕچەکانی یاری و ئێزیدییەوە تا ئەندازەیەک پارێزراوە و هەندێ لە بەرهەمە وێژەییەکانی بەدیاری بۆمان ماوەتەوە.

ئەو بەرهەمانەی کە بۆمان ماونەتەوە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە کە زۆربەیان لە بارەی خواناسی و دەروێشی و بیروباوەڕی ئاینییەوە وتراون. جا لە بیر و کەڵکەڵەی خاوەنی ئەو بەرهەمانەدا، لە هەر سەردەمێکدا بەبۆنەیەکەوە گۆڕانێک بەسەر ناوەڕۆکی هۆنراوەکانیاندا هاتووە. بۆ وێنە لە سەدەی دووەمی کۆچیدا زۆربەی هۆنەرانی یاری لە یەک پەیڕەوییان کردووە. واتە: لە بارەی سکاڵای دەروونی خۆیانەوە کە نەیانتوانیوە ڕچە و ڕێبازەکەی خۆیان بەئاشکرایی دەربڕن، باسیان کردووە، وە ڕێ و ڕەوشتی نهێنیی ڕێبازەکەیان بەترس و لەرزەوە لە هۆنراوەکانیاندا دەربڕیوە و یا هۆنەرێک سەبارەت بەمەی نۆشی هۆنراوێکی هۆنیوەتەوە، هۆنەرانی تریش کەوتوونەتە شوێن ئەو باسە.

جا بابە حاتەمیش وەکو هۆنەرانی تری دەوری خۆی ئەو پەردانە دادەداتەوە و خۆی دەخاتە جیهانێکی ترەوە. لەوێدا لە مەیگێڕی زەمان داوای پیاڵەیەک مەی لە جامی کەی دەکا، تا پەژارەی دڵی دەرکا و زام و ڕێشی دەروونی سارێژ بێتەوە، وەها کە دەڵێ:

ساقی جام مەی، ساقی جام مەی | پەرێم باوەرە ساقی جام مەی
جەو مەیەی کۆنە پەی رێشم سادەی | بدەر پێم جامێ جە جامەکەی کەی

واتە: ئەی مەیگێڕ، پیاڵەیێ بادە و شەرابم بۆ بێنە، لەو مەی و شەرابی کۆنەم پێ بدە کە زام و رێشی دەروونمی پێ سارێژ ببێتەوە، بەمەرجێ کە لە پیاڵە و جامی کەی شەرابەکەم بۆ تێکەی و پێم دەی و بیخۆمەوە.

وشەی (جامی مەی) و (جامی کەی) کە بابە حاتەم لە دووبەیتییەکەیدا هێناویە و دیاردەی پێ کردووە، بریتییە لە دڵی خواناس و پارێزگار کە پڕە لە بادە و شەرابی خواناسی، وە بەپرشنگی خوای مەزن ڕوون دەبێتەوە.

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دەورەی بالوولی ماهی (دەستنووس).

بابە نجوومی لوڕستانی

سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچی

بابە نجوومی لوڕستانی کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی دووەم و سێیەمی کۆچییە، بەیەکێ لە یارانی تایبەتی بالوولی ماهی دێتە ئەژمار. بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام بابە نجووم لە لوڕستاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە ماهلکووفە یا دینەوەر و لەوێدا بالوولی چاو پێ کەوتووە و شاگردیی کردووە و لە پاش ماوەیەک گەڕاوەتەوە لوڕستان و پاشماوەی ژیانی خۆی لەوێدا بەسەربردووە تا کۆچی دواییی کردووە.

لە بابە نجوومەوە هەندێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە گەلێ بەرز و ڕەوان و پاراون و پتری ئەو هۆنراوانە لە بارەی ڕێ و ڕچەی یارییەوەیە و لەو هۆنراوانەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە ئاینی مانەوی و مەزدەکی و زەردەشتی گەلێ کاریان کردووەتە سەر ڕێ و ڕچەی یاری، بۆیە هۆنەران لە ناو هۆنراوەکانیاندا دیاردیەیان پێ کردووە.

بابە نجووم لە یەکێ لە دووبەیتییەکانیدا دیاردی کردووەتە سەر زەروان و لەوەدا بیروباوەڕی خۆیمان بەتەواوی بۆ دەردەخا و دەڵێ:

زەروان بیانی، زەروان بیانی | نە دەورەی وەرین زەروان بیانی
ئەهری و وەرمز و یاران دیانی | کالای خاس یار ئەو دەم شیانی

واتە: ئەمن زەروان بووم، لە دەوری کۆندا ئەمن زەروان بووم. ئەهریمەن و هۆرمز و یارانم چاوپێ کەوت و کالای چاکی یارم لەو دەمەدا هەڵبژارد. لە پەڕاوی ئاڤێستادا هاتووە کە ئەهووورامەزدا بەزەردەشت دەڵێ کە بەزەروانی هەڵبڵێ و ستایشی بکە و هەندێ لە نووسەران نووسیویانە و دەڵێن کە زەروان هەزار ساڵ قوربانیی کرد تا خوا کوڕێکی چاکی پێ بدا. وە لەبەرئەوەی منداڵەکەی درەنگ لە دایک بوو، لە دڵی دایکیدا دوودڵی و شک پەیدا بوو، لەم شکە ئەهریمەن هاتە دی. زەروان لای وابوو کە فەرمانڕەوایی جیهان دەداتە کوڕەکەی، ئەوە بوو کە ئەهریمەن بەمەی زانی و پاشان هۆرمز لە دایک بوو، ئەهریمەن داوای لە باوکی کرد کە بەبەڵێنەکەی ڕەفتار بکا و بیکاتە فەرمانڕەوای جیهان و زەروان ناچارکەوت کە جیهان لە نێوان ئەهریمەن و هۆرمزدا دابەش بکا. بەڵام ڕای گەیاند کە هۆرمز دەبێ جیهانی بەدەستەوە بێ.

شارستانی لە پەڕاوی (الملل والنحل)دا دەڵێ: زەروان لەبەرئەوەی دوودڵ بوو، ئەهریمەن هاتە دی و، بەشوێنیا هۆرمز لە دایک بوو، ئەوە بوو کە ئەم دووانە لەگەڵ یەکدا کەوتنە بەربەرەکانێ، بەڵام سەرئەنجام هۆرمز بەسەر ئەهریمەندا سەرکەوت.

بابە نجووم، لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

بەرەی وێم گردەن، بەرەی وێم گردەن نە بەرەی یاری بەرەی وێم گردەن

چەنی هەم یاران زمایشت وەردەن ساوەر و ئەرژەنگ پۆشتمان وەردەن

واتە: بەشی خۆمم وەرگرتووە، ئەمن لە دەرگای یاردا بەشی خۆمم وەرگرتووە، هەموومان بەیەکەوە لەگەڵ یاراندا تاقی کراوینەتەوە. بۆیە ساوەر و ئەرژەنگ گۆشتی لەشمانیان خواردووە.

ساوەر و ئەرژەنگ ناوی دوو دێون. بەپێی پەڕاوی ئاڤێستا، ساوەر یەکێ لەو دێوانەیە کە یارمەتیی ئەهریمەن دەدا بۆ ئەوەی خەڵک دزی و جەردەیی و درۆ و خراپە بکەن و جیهان بکەوێتە ناو تووڵانەوە و خراپە و پشێوی. ئەرژەنگیش یەکێ لەو دێوانەیە کە خەڵک گومڕا دەکا و ئەوان بۆ ملهوڕی و زۆرکاری و ستەم هان دەدا تا خەڵک بەجارێ بکەونە ناو کاری خراپ و بەم جۆرە لە جیهاندا داد و دادگەری نەمێنێ و ستەم پەرە بستێنێ و ئەهریمەن بەسەر خەڵکدا زاڵ بێ.

سەرچاوەکان

١- یشت ها – گزارش پورداود – تهران ١٣٤٦.
٢- یسنا تفسیر و تالیف پورداود – تهران ١٣١٢.

٣- گاتاها - گزارش پورداود - تهران ١٣٥٦.

٤- سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- دەورەی بالوولی ماهی (دەستنووس).

هۆنەرانی دەوری حەسنەوییە

٣٣٠ - ٤٠٦

بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی، میر حوسەینی بەرزیکانی کە لە عێلی گۆران بوو، لە ساڵی ٣٣٠ی کۆچیدا گەلێک لە هۆزەکانی کورد شارەزووری لە دەوری خۆیا کۆ کردەوە و گەلێ شوێنی قرمسین (کرماشان) و لورستانی داگیر کرد و پاشان خەلیفەی بەغدا لەشکرێکی نارده سەری، بەڵام لەشکرەکەی خەلیفە تێ شکا و میریش گەلێ شوێنی تری داگیر کرد و پەرەی دایە وڵاتەکەی خۆی. پاشان وەنداد و غانم براکانی میر، دینەوەر و هەمەدان و نەهاوەند و ساموغان و هەندێ شوێنی تریان لە ئازەربایجان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیان.

لە پاش مردنی میر حوسەین، حەسنەوییە لە ساڵی ٣٤٨ی کۆچیدا لە جێی باوکی دانیشت و پاشان مامەکانیشی مردن و ئیتر کەلەپووری باوک و مامەکانی بەتەواوی بۆ ئەو بەجێ ما، وە خاکی ژێر قەڵەمڕەوی هەمووی مەڵبەندی خووزستان و هەمەدان و شارەزوور و دینەوەر و نەهاوەند و گەلێ شوێنی تریشی دەگرتەوە.

ئیبنی ئەسیر دەڵێ: پایتەختی حەسنەوییە لە سەرماجی نزیکی بیستووندا بووە، وە ئەو لە ساڵی ٣٦٩ی کۆچی هەر لەوێدا کۆچی دوایی کردووە. وەکو دەڵێن: حەسنەوییە پیاوێکی جوامێر و بەخشندە و بەبەزەیی و خێرەومەند بووە و زۆر حەزی لە زانست کردووە، وە لە پەنادانی بێ پەنا و پەسێوان، هەرگیز درێغیی نەکردووە. لە پاش ئەو بەدری کوڕی بووەتە جێنشینی و لە شوێن بەدر، هیلال و پاشان تاهر تا ساڵی ٤٠٦ی کۆچی بەسەر دەوڵەتی حەسنەوییەدا فەرمانڕەواییان کردووە و لە پاشا دەوڵەتەکەیان بەهۆی بۆیەکانەوە لەناوچووە.

فەرمانڕەوایان و میرانی حەسنەوییە گەلێ پەرەیان بەئاوەدانی و کشتوکاڵ و فەرهەنگ و وێژە و زانست داوە. بەدری کوڕی حەسنەوییە خۆی دادی خەڵکی پرسیوە و لە سکاڵایانی کۆڵیوەتەوە. هەروەها گەلێ مزگەوت و گەرماو و پرد و کاروانسەرایان دروست کردووە و ئێستاش هەندێ لە شوێنەوارەکانیان بەجێ ماون. لە سەردەمی ئەوانا گەلێ هۆنەر و بوێژ هەڵکەوتوون کە بەزمانی کوردی و فارسی و عەرەبی هۆنراویان هۆنیوەتەوە. هەندێ لەو هۆنەرانەی کە لە دەوری ئەواندا سەریان هەڵداوە و هۆنراویان بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە

و بەرهەمەکانیان بەدەستەوە ماون، بریتین لە: "بابە سەرهەنگی دەودانی، بابە قەیسەری هەورامی، بابە سرنجی کەلاتی، بابە گەرچەکی هەورامی، دایە تەوریزی هەورامی" کە ئەوا لە بارەیانەوە دەدوێین.

بابە سەرهەنگی دەودانی

٣٢٤ی کۆچی

بابە سەرهەنگی دەودانی کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی چوارەمی کۆچییە، بەپێی یادداشتی دەستنووسی کاکەڕدایی لە ساڵی ٣٢٤ی کۆچیدا، لە دەوروبەری کێوی شاهۆ کە لە دوازدە فرسەنگیی باشووری شاری سنەیە، لە دایک بووە. وەکو لەم هۆنراوەدا دەڵێ:

وە سەنەی سیصەد بیست و چوار هجری   هاتف نام ئەو جە شاهۆ چڕی

واتە: لە ساڵی ٣٢٤ی کۆچی، سرۆشی خوایی ناوی ئەوی لەسەر کێوی شاهۆ لە گێتیدا بڵاو کردەوە. بابە سەرهەنگ سەرەتا بەدەروێشی ژیاوە و پاشان داروەدستەیەکی ناوەتە یەکەوە و خۆی بەنوێنگەی تیشکی خوا واتە: پیری ڕێ و ڕچەی خوایی زانیوە و خەڵکی بۆ وەرگرتنی ڕەوشتەکەی خۆی هان داوە. ناوی هەندێ لە یارەکان و پەیڕەوانی ئەو، بەم چەشنەیە: "ڕوتاف، قەڵەم، ڕۆم، خونکار، نەوا، یورنج، قەیسەر، گەرچەک، تەوریز، سەبوورە، ئەحمەد، سرنج". دەگونجێ ئەو ناوانە هێما و ڕەمز بن بۆ ئەوە ئەو ئەندامانە بەلای ناحەزەکانەوە نەناسرێن.

بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، ئەم پیاوە ئاینییە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی چوارەم لە دێی تەوێڵەی هەوراماندا لە جیهان دەرچووە و ئارامگاکەی ئێستا دیتنگەی خاوەند دڵانە، لە بابە سەرهەنگەوە هەندێ هۆنراو ماوەتەوە کە گەلێ بەرز و ناسک و دڵنشینن. هۆنراوەکانی ئەو و یارانی لە پەڕاوێکدا بەناوی (دەورەی بابە سەرهەنگ) کۆکراوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە. بابە سەرهەنگ لەم دووبەیتییەدا دەڵێ:

پەی ئامانتان، پەی ئامانتان   گرد ئامادەبان پەی ئامانتان
ئەز مەڵهەم مەنیەو نە زامانتان   مەڕەسم وە حەق ئیمامانتان

واتە: هەمووتان خۆتان ئامادە کەن و کۆبنەوە تا منیش بگەمە فریا و هاناتان و مەڵهەم بنمە سەر زامەکانتان و تۆڵەی ڕابەرەکانتان بسێنمەوە.

لە ئەم دووبەیتییەدا چۆنیەتیی بیروباوەڕی بابە سەرهەنگمان بۆ دەردەکەوێ کە دەڵێ: ئێوە کە هاوارتان لێ بەرز بووەتەوە و هاناتان بۆ من هێناوە، دەسا خۆتان بۆ شەڕ و نەبەردی بێگانە ئامادە کەن تا منیش مەڵهەم بنمە سەر برینەکانتان و تۆڵەی ئەو

پێشەوایانە و گەورانەی کە لەبەر ئەم ڕێبازە گیانیان لە دەست داوە، وەرگرم.

بابە سەرهەنگ لە دووبەیتییەکی تردا، بەتەواوی بیری خۆیمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

ئەز کە ناممەن سەرهەنگ دەودان   سەرهەنگ دەودان، سەرهەنگ دەودان
مەکۆشـــم پەرێ ئایـــن کوردان   چەنی ئێرمانان مەگـــــێڵم هەردان

واتە: من کە سەرهەنگی دەودانم و ناوم سەرهەنگی دەودانە، لەگەڵ مریدەکان و خولامانی خۆما بەهەموو شوێن و جێگایەکا دەسووڕێمەوە، وە بۆ زیندووکردنەوە و بووژاندنەوەی ئاینی کۆنی کوردان تێ دەکۆشم.

مەبەست لەم دووبەیتییە ئەوەیە کە دەڵێ: من لە گوندی دەودانی جوانڕۆ لەگەڵ مریدان و ژێردەستەکانی خۆمدا بەهەموو لایەکی کوردستاندا، بۆ زیندووکردنەوە و پەرەدان بەڕێ و ڕەوشتی کۆنی کوردان لە تێکۆشان و تەقەلا دام و مەبەستی من ڕاگرتنی ئەم ڕەوشت و ڕێبازەیە.

بابە سەرهەنگ ئەم پەردانە دادەداتەوە و خۆی دەخاتە جیهانێکی ترەوە و دەڵێ:

وە وێنەی فەرهاد ها یاگەم چۆڵەن   ها یاگەم چۆڵەن، ها یاگەم چۆڵەن
هامدەمم کۆفەن، یاران نە هۆڵەن   لاڵم نە باڵـــەن پۆستم نە کۆڵەن

واتە: ئەوا جێگە و شوێنم بووەتە چۆڵی و بەوێنەی فەرهاد کەوتوومەتە دەشت و بیاوان و ئاوارە بووم، وە لاڵ و بازیوەنی خواناسی لە باڵمە و پێست و کەڵپۆسم لە کۆڵە و هاودەم و هاوڕازم کێوە و یارانم هان لە تێکۆشانی پەیداکردنمدا و هەموویان بێ ئارامم بوون. وا دەردەکەوێ کە بابە سەرهەنگ ئەم هۆنراوانەی لە سەردەمی دەروێشیدا وتووە، وە کەوتووەتە دەشت و بیاوان و وەکو فەرهاد کەڵپۆسی لەبەر کردووە و هاودەمی بووەتە کێو و کێوی و یاران لایەنگرانی بەبێ ئارامی لە دووی گەڕاون و ئەویش پەژارەی ترس و لەرزی ئەوانی لە دڵ بووە. لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

جە ئاســـماندا هەفتم سەرخێڵەن   هەفتم سەرخێڵەن، هەفتم سەرخێڵەن
هەر یەک پەی کارێ ئاوارە و وێڵەن   هەر یەک وە ڕەنگێ نە گەشت و گێڵەن

واتە: حەوت کەسم لە ئاسماندا سەرخێڵن و هەر کامیان بەجۆرێک لە گەشت و گێڵ و گەڕاندان و بەکارێکەوە خەریکن، چونکە کاروباری ئاسمانم سپاردووەتە دەستی ئەوانەوە. هەفت یا حەوت لەم دووبەیتییەدا بریتییە لە حەوت فریشتە کە لە ڕێ و ڕەوشتی یاریدا پێی دەوترێ: (هەفتەن). بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام ئەم حەوت فریشتەیە کاروباری ئاسمان و جیهانیان پێ سپێرراوە و هەر کامیان بەکارێکەوە خەریکن. هەفتەن لە ئاینی زەردەشتدا

بەپێی ئاڤێستا، (ئەمشەسپەنتە)ی پێ دەوترێ کە لە فارسیدا (ئەمشاسپەندان)ە. بەشێکی ئاڤێستاش بەناوی (هەفتەن یەشت)ە. کە لە بارەی ستایشی ئەمشاسپەندانەوەیە.

ئەمشاسپەندان بریتییە لە شەش فرێشتە و ئەهوورامەزدا. ناوی ئەو فریشتانە بەپێی پەرتووکی ئاڤێستا ئەمەیە: "وهوومەنەنگە، ئەشەوەهێشتە، خشەترەوە ئیریە، سپەنتەئارمەئیتی، هەئووروەتات، ئەمرتات". فرێشتەی یەکەم کە ناوی وهوومەنەنگە یا بەهمەنە، یەکەمین فرێشتەیە کە ئەهوورامەزدا یا خوای گەورەی زانا ئەوی بەدی هێناوە و ئەو هێمای ژیری و زانایی و زانستی خواییە. کەڵەشێر کە دەمی بەیانییان بەقووقەی خۆی دێوی تاریکی دەردەکا و خەڵک بۆ هەستان و خواپەرستی و کشتوکاڵ بانگ دەکا. نیشانە و نوێنگەی ئەم فرێشتەیە.

دووەمین فرێشتە کە ناوی ئەشەوەهێشتە یا ئوردیبەهەشتە، هێما و ڕەمز و نیشانەی ڕاستی و دروستی و پاکی و پارێزگاری و خواپەرستییە. ئەو خاوەنی هەموو ئاگر و ئاگرگاکانی ڕووی زەوینە. سێیەمین فرێشتە کە ناوی خشەترەو ئیریە یا شەهریوەرە، ڕۆزی هەموو بەندەکانی خوا بەدەستی ئەوە، وە زێو و زێڕی جیهانیش دراوەتە دەستی ئەو.

چوارەمین فرێشتە کە ناوی سپەنتەئارمەئیتی یا سپەندارمەزە، پاسەوانی و دیدەوانیی گۆی زەوی بەئەو دراوە. کار و کرداری ئەو سەوز کردن و ئاواکردنەوەی زەوییە. هەر کەسێک خەریکی کشتوکاڵ و ئاواکردنەوەی زەوی بێ، ئەم فرێشتەیە نزیکی دەبێتەوە. پێنجەمین فرێشتە کە ناوی هەئووروەتات یا خوردادە، هێما و ڕەمزی شادی و خۆشییە و ئەو بەرەوان و ڕۆحی چاکان شادی و خۆشی دەبەخشێ. سەرچاوە ئاوەکانی ڕووی زەوی بەدەستی ئەو دراوە کە دیدەوانی و پاسەوانیان لێوە دەکات.

شەشەمین فرێشتە کە ناوی ئەمرتات یا ئەموردادە، هێما و نیشانەی شیناوەردی و سەوزاییە، وە ئەو سەوزییەکان و شیناوەردییەکانی ڕووی زەوی ئێوەت دەکات و دیدەوانی و پاسەوانیان لێوە دەکات. هەر کەسێک نەمامێ بنێژێ، ئەم فرێشتەیە لە خۆی نزیک دەکاتەوە. ئەهوورامەزدایش کە بەدیهێنەری فرێشتەکان و مرۆ و ئاسمان و ئەستێرەکان و جیهانە، ئەو لە هەموو شتێک ئاگەدارە و بەهەموو شتێک زانایە و سەرچاوەی بوونی هەموو شتێکە و لە هەموو شوێنێکدا هەیە و ئاگەداری هەموو ڕاز و نهێنییەکیشە و هیچی لێ ون نابێ.

سەرچاوەکان

١- الکامل فی التاریخ، تالیف ابن الاثیر - لیدن ١٨٦٦.

٢- خرده اوستا تفسیر وتالیف پورداود - بمبئی ١٣١٠.

٣- یادداشتی کاکەردایی (دەستنووس).
٤- سەرئەنجام (دەستنووس).
٥- دەورەی بابە سەرهەنگ (دەستنووس).

بابە قەیسەری هەورامی

سەدەی چوارەمی کۆچی

بابە قەیسەری هەورامی کە بەیەکێ لە ئەستێرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردی دێتە ئەژمار، بەپێی پەڕتووکی (سەرئەنجام) لە سەرەتای سەدەی چوارەمی کۆچی لە هەوراماندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ئاخر و ئۆخری سەدەی چوارەم لە جیهان ماڵئاواییی خواستووە و هەر لە هەوراماندا نێژراوە.

لە سەرئەنجامدا هاتووە کە بابە قەیسەر ماوەیەک لە تەوێڵە و پاشان لە دێی دەوداندا خەریکی خوێندنی زانست بووە و پاشان بووەتە مرید و دەروێشی بابە سەرهەنگ و لە پاش ماوەیەک خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنموونی خەڵک بووە.

بابە قەیسەر لە تەنبوور لێدان و هۆنراو هۆنینەوەدا دەستێکی بەرزی هەبووە، وە هۆنراوەکانی خۆی کە لە بارەی ڕێ و ڕەوشتی یارییەوە دەیهۆنییەوە، بەدەم ئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا دەیخوێندەوە. لە ئەم پیاوە ئاینییەوە هەندێ دووبەیتی بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەڕاوی (دەورەی بابە سەرهەنگ)دا تۆمار کراون. ئەم هۆنراوانە پلەوپایەی بوێژێتی و هەستیاریی بابە قەیسەرمان بەتەواوی بۆ دەردەخا کە دەڵێ:

زوانم لاڵ بۆ، زوانم لاڵ بۆ　　وە بێ نام تۆ زوانم لاڵ بۆ
ئەز کە لاڵ تۆم هەنی نەباڵ بۆ　　بێ باکم یاگەم ئەر کەورۆهاڵ بۆ

واتە: بەبێ هەڵنان و پەسندی ناوی تۆ یاخوا زمانم لاڵ بێ. من کە لاڵ و گەوهەری بەنرخی تۆم لە باڵ بێ، ئیتر ئەگەر جێگەیشم لە ناو ئەشکەوت و گرداویشدا بێ، دەبێ چ باک و مەترسییەکم هەبێ؟

مەبەست و نیاز لەم دووبەیتییە ئەوەیە کە بابە قەیسەر بەپیرەکەی دەڵێ: هۆنراوەکانی من لە بارەی پەسندی تۆیە و بەناوی تۆوە هۆنراو دەهۆنمەوە، بەبێ هەڵگوتن و پەسەندی تۆ، یاخوا زمانم لاڵ بێ. من کە بەهاتنی تۆ ڕەوشتەکەتم وەرگرت و سەرتم پێ سپارد و ئێستا کە بازیبەندی ئەم ڕێبازەم لە لایەنی تۆوە لە باڵە، ئەگەر جێگایشم ناو ئەشکەوت و هاڵ بێ و لە گێژاودا ژین بەرمە سەر، چ باک و پەروایەکم هەیە؟.

لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

گونای بێ شمار، گونای بێ شـــمار	قەیسەرەنانێ، گونای بێ شمار
گەورەم سەرهەنگا، یوورتشەن هەزار	چەنی هەزارە، بیـــام وە شابار

واتە: من بەگـونای بێ ئەژمارەوە ناوم قـەیسـەرە و گـەورە و سـەرۆکم بـابە سـەرهـەنگە و کورتەک و کراسی هەزارە و لەگەڵ هەزارەی ئەوا منیش سەرم هەڵداوە و پەیدا بووم.

مـەبەست لەم دووبەیتـیـیـە ئـەوەیە کـە دەڵێ: من گـەلـێ سـووچ و گـوناهـم کـردووە و دیارە گوناهم بێ ئەژمـارە. بابە سەرهەنگ کە گەورە و سەرۆکە، ڕۆحەکەی گەلێ لەش و هەندامی دیوە و ئێستا لە هەزارەمین لەش دایە و منیش لەگەڵ هەزارەمین گەشت و گێڵی ئەودا پەیدا بووم و ڕەوانم لـەگـەڵ ڕەوانـی ئەودا جـاویدانـی و نەمـر دەبێ. لێـرەدا دەبـێ ئەوەش ڕوون بکەینەوە کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە: ڕۆح دەبێ هەزار و یەک لەش بگەڕێ و هەزار و یەک کراس بکاتە بەری و لە دوای گۆڕینی هەزار و یەک کراس، هەزار و یەکەمین کراسی خۆی کە بریتییە لە ژیانی هەمیشەیی، بکاتە بەر تا هەموو دەم بمێنێتەوە.

بابە قـەیسەر پاش هەڵدانی ئەو پەردانە، بەجۆرێ مـەست و سەرخـۆشی بادەی باڵای یارە ڕاستەقینەکەی دەبێ، دەکەوێتە لەتردان و ئاگای لە خـۆی نابێ و هانا بۆ یارەکەی دێنێ و دەڵێ:

پەرێ بـاڵای تۆ دێـــوانە و مەستم	دێوانە و مەستم، دێوانە و مەستم
بگێرە دەستم، ئەر خاس، ئەرکەستم	مەســـت بادەکـــەی ڕۆچ ئەلەستم

واتـە: ئەی یـار، من شــێـت و مـــەست بووم و بـۆ بەژن و بـاڵای تـۆ وام لێ هـاتووە دیارە مەستی بادەکەی ڕۆژی ئەلەستم، دەسا ئەگەر بەچاکم دەزانی یا خراپ، دەستم بگرە و ببە بەدەستگرم و دەستگرۆییم لێوە بکە تا ئەهوەن ببمەوە.

نیاز لەم دووبەیتییە ئەوەیە کە دەیەوێ بەیارە ڕاستەقینەکەی بڵێ، ڕۆح و ڕەوانی من لە ڕۆژی بەریندا، کاتێ کە پەیمانی ئاینیی خۆی بەست، مەستی بادەی ئەو ڕۆژە بوو، ئەوە بوو کە من شێت و دێوانە و مـەستی باڵاکەت بووم و بۆیە ئێستا بەمەستییەوە دەتلێمەوە و لەتر دەدەم. دەسـا ئـەوا چونکە هـاتوومـەتە ئـەم جـیـهـانـەوە، ئەگـەر بـەخـاس و چاکم دەزانی یا بەخراپ، بێ دەستم بگرە تا ڕزگارم بێ.

بابە قـەیسـەر ئەم پەردانە دادەداتەوە و خـۆی دەخـاتـە جیـهـانێکی ترەوە، لەوێدا گـوڵ و گوڵزار و گوڵستـان و لالەزارێکە، باخ و چیـمـەن و بەهەشـتێکە، دڵێ هەزار دڵ سـەرسـام و سـەرگەردانییە، هـەزار دەستـان و باڵندەکانی جۆربەجۆر لەسەر چڵی دارەکانەوە خـەریکی نەوا خوانین. یاران لەوێدا کۆبوونەتەوە و بەزمێکیان سازداوە و گوێیان بۆ جریوە و چریکە

و نەوای باڵندەکانی سەرچڵی دار و درەختانی ئەو بەهەشتە ڕاگرتووە. داخۆ ئەو بەهەشتە لە کوێ بێ کە دڵی بابە قەیسەری ڕاکێشاوە؟ با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

نە ئەورامانەن، نە ئەورامانەن   بەهەشت بەرین، نە ئەورامانەن

مووروان، هەزاران نە سەر دارانەن   نەواشان پەرێ بەزم یارانەن

واتە: بەهەشتی ڕاستەقینە لە هەورامانداییە، باڵندەکانی جۆربەجۆر و بوڵبوڵان لە سەرچڵی درەختەکان و دارانەوە خەریکی نەواخوانین و یارانیش بەزمێکیان پێک هێناوە و گوێیان لە نەوای باڵندەکان و پەلەوەرانەوە شل کردووە و باڵندەکانیش هەر دەجریوێن و نەواخوانی دەکەن.

هەڵبەست کە سەرەتا لە ناو کوردەواریدا بەزاراوەی گۆرانی یا هەورامی وتراوە، چەند هۆیەکی هەیە: یەکەم زاراوەی گۆرانی کە کۆنترین زاراوەی کوردییە و خەڵکی ناوچەکان و شوێنەکانی هەورامان و پارسانەکان کرماشان و کرند و هەندێ لە عێلە کوردەکانی تر پێی دەدون، دەتوانین بڵێین کە ئەم زاراوەیە پاشماوەی زمانی پەهلەوییە. شەمسی قەیسی ڕازی لە پەڕاوی (المعجم فی معاییر اشعار العجم)دا کە لە سەرەتای سەدەی حەوتەمی کۆچیدا نووسیویە، دەڵێ: باشترین کێشی هۆنراو فەهلەویاتە کە بەئاهەنگ و هەواکەی ئەورامەنان دەڵێن. دیارە ئاهەنگی ئەورامەنان بریتییە لە هەوای خەڵکی هەورامان.

دووەم، هەورامان کە شوێنێکی شاخ و داخ و کوێستانییە، بێگانە خۆی بۆ نەکوتاوە و بەتەنگییەوە نەچوو و خەڵکی ناوچەکەش ئەوەندە ئاشنای شوێنەکانی بێگانە نەبوون، بەجۆرێکی وەها کە زمانی ئەوان سوار زمانەکەیان ببێت. هەرکە دڵ و دەروونیان هاتبێتە جۆش و خرۆشەوە، بەشێوەی زمانەکەی خۆیان دەردە دڵیان کردووە و مەبەستی دەروونیان بەهۆنراو هەڵڕێژاوە.

سێیەم، لە سەدەی دووەمی کۆچیدا، ڕێباز و ڕێ و ڕەوشتی یاری داهاتووە و سەرۆکەکانی ڕێبازەکە، نووسراوەکانی خۆیانیان هەر بەشێوەی زمانەکەیان نووسیوە، وەکو لە پێش ئیسلامیشا نووسراوە، ئاینەکانی کۆنی ئێران هەر بەم زاراوە نووسراون. کە زمانی عەرەبییش لە ناو مزگەوتەکانەوە سەری هەڵداوە، بێزیان لە زمانەکەیان نەهاتووەتەوە، بۆیەش بێزیان لە زمانەکەیان نەهاتووە، چونکە لە پێش هاتنی زمانی عەرەبی بۆ ناو مزگەوتەکان، هۆنەران و هەستیارانی ئەو ناوچانە هۆنراویان بەم زاراوە دەهۆنییەوە. ئەمە بێجگە لەوەی کە دایکیان لە بێشکەدا هەر بەو شێوەیە لایەیان بۆ دەکردن. کە دەچوونە دەروێش، لەسەر هەڵپەڕکێ، لەسەر کانی، لەبەر بەر بەرۆچکە، لەسەر کار، هیچی تریان گوێ لێ نەبوو تەنیا هەڵبەست و هۆنراوی زمانەکەی خۆیان نەبێ. ئیتر

ئەمانە هەموو کاریان دەکردە سەر هەستی دانیشتووانی ئەو شوێنانە.

هەرچەندە زمانی عەرەبی لە سەرتاسەری کوردستاندا بڵاو بووەوە، بەڵام شێوەی زمانەکەی خۆیان لە دەست نەدا و هۆنراویان پێ هۆنییەوە و وێژەکەی خۆیانیان پتر پتەوتر کردەوە. تەنانەت زاراوەی گۆرانی لە سەدەکانی دواییدا کەوتە ناوچە کوردنشینەکانی تریشەوە، وە بوو بەزمانی زانست و وێژەی ئەوانیش.

سەرچاوەکان

١- المعجم فی معاییر اشعار العَجم تالیف قیس الرازی - تهران ١٣٣٥.

٢- سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- دەورەی بابە سەرهەنگ (دەستنووس).

بابە سرنجی کەلاتی

سەدەی چوارەمی کۆچی

وێژە و ئەدەب کە بەرهەمی هەستێکی ناسک و لە جەرگەی پەرەکانی دڵەوە هەڵئەقوڵێ، خورپەیەک دەکەوێتە ناویەوە. کە وتمان دڵ هەموو گیانلەبەرێک دڵی هەیە و دەبێ هەمووی بگرێتەوە. بەڵێ هەمووی دەگرێتەوە، باڵندەیەک، گیاندارێک، مرۆڤێک. دەتوانین بڵێین ئەمانەش هەموو وێژەیان هەیە. ئەوەندە هەیە مرۆ هێزێکی تری تێدایە. ئەویش هێزی دوان و دەربڕینی خواستەکەی بەزمانەکەیەتی. وەکو چۆن مرۆ هێزی بیرکردنەوەی هەیە، ئەوانی تر ئەم هێزەیان نییە و مرۆ بەم هۆیەوە دەتوانێ هێزەکەی دەربڕێ و بەهەمووی ڕاگەیەنێ.

باڵندەیەک کە دەفڕێ و گیانلەبەرێک کە باز دەبا و یا مرۆڤێک کە هەڵدەپەڕێ ئەمانە چی پاڵیان پێوە دەنێ کە ئەم کارانە بکەن؟ بێگومان هەستی دڵە، کە پاڵیان پێوە دەنێ بۆ ئەم کردەوەیە. کەوابوو وێژە نە وەک لەگەڵ پەیابوونی مرۆدا بەدی هاتووە، بەڵکو وەکو خوێنی کە تێکەڵاوە بەگەوهەری هەموو گیانلەبەرێکەوە، ئەویش بەو جۆرە لەگەڵیاندا تێکەڵاو بووە. ئەوەندە هەیە جگە لە مرۆ کە دەتوانێ هەست و خورپەی دەروونی بەهۆی زمانەکەیەوە دەربڕێ، گیانلەبەرانی تر ناتوانن ئەم خورپە و هەستە کە لە ناو دڵ و دەروونیانەوە هەڵدەقوڵێ دەربیبڕن.

ئەمەش هەیە کە هەڵبەست سەرەتا ڕووت و سادە بووە و بەرە بەرە پوختەتر و پتەوتر بووە و بەپێی گۆڕانی باری ژیان و پێشکەوتنی مرۆ لە جیهاندا وێژەکەشی گۆڕاوە. کە ژیانی مرۆ سادە و ساویلکە بووە، هۆنراو و وێژەکەیشی ساویلکە بووە. جا مرۆ کە وردە

ورده لە ژیاندا پێش کەوت و بەرەو پێش چوو و سەرۆک و پاشای بۆ خۆی هەڵبژارد، هۆنەرانیش خۆیان بەبارەگای ئەو سەرۆک و پاشایانە نزیک کردەوە و تەنانەت بوون بەئامۆژگاریکەر و ڕێبەریان و لە کاروباری ڕامیاریشدا یارمەتییان دان.

هەندێ جاریش دەبینین کە زانایەک، وە یا هۆنەرێک، هاتووە و ڕێباز و ڕەوشتێکی داناوە و کۆمەڵێک پەیڕەو و لایەنگری ڕێ و ڕێبازەکەی بوون و پاشان بەرە بەرە زۆر بوون و داروەستەیەکی گەورەیان پێک هێناوە و مەبەستیشیان لەم کردەوە، بەدیهێنانی یاسا و ڕەوشتێکی نوێ بووە. بۆ نموونە دەتوانین لە زەردەشتی مادی ناو ببەین کە بەیەکەمین زانا و پێغەمبەری کورد دێتە ژمار و پاشان گوشتاسپ شا ئاینەکەی پەسەند کرد و ئەوسا گەلی ئێرانیش ئاینەکەیان بەگیان و دڵ وەرگرت. جا زەردەشت خورپە و هەستی دەروونی خۆی لە (گاتاکان)دا کە بەشێکە لە پەڕاوی ئاڤێستا، بەهۆنراوی کوردیی هیجایی هۆنیوەتەوە.

جا هەروەها وتمان کە هۆنراو سەرەتا وەکو ژیانی مرۆ سادە بووە، بەرە بەرە بەپێی گۆڕانی ژیان، مرۆ هۆنراو و وێژەکەیشی گۆڕاوە و پلە بەپلە و شانبەشانی پێشرەوتی مرۆ ڕۆیشتووەتە پێشەوە. لە ناو کوردەواریشدا هۆنراو و وێژە هەر بەم چەشنە بووە و گەلێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە. سەرەتا بەچەشنێکی سادە پەیدا بووە و پاشان جوانتر و پوختەتر بووە. کە زانیمان هۆنراو یەکەم دەرگای وێژە بووە، دەبێ ئەوەیش بزانین کە یەکەم جار پیاوە ئاینییەکان دەرگای وێژەیان کردووەتەوە. بۆ وێنە لە ناو کوردەواریدا زەردەشت یەکەمین کەس بوو کە ئەم دەرگایەی کردەوە، کە ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش پەیدا بووە، پیاوە ئاینییەکانی یاری بوونەتە دەرکەوانی وێژەی کورد و بیروباوەڕی خۆیانیان خستووەتە قاڵبی هۆنراوی کوردییەوە و کۆشکێکیان بۆ دوارۆژی لایەنگران و پەیڕەوانی خۆیان و نەتەوەی کورد دروست کردووە.

یەکێ لەو پیاوە ئاینییانە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش و پڕشنگدار لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە، بابە سرنجی کەلاتییە کە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، لە سەرەتای سەدەی چوارەمی کۆچیدا هاتووەتە جیهانەوە، وە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی چوارەمدا لە هەورامان کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

بابە سرنج بەیەکێ لە یاران و لایەنگرانی بابە سەرهەنگ دێتە ئەژمار. هەندێ دووبەیتی لێیەوە بەجێماوە کە لە پەڕاوی (دەورەی بابە سەرهەنگ) تۆمار کراون کە گەلێ جوان و بەرز و ناسکن. بابە سرنج لە تەنبوور لێدانیشدا مامۆستا بووە و هۆنراوەکانی خۆی بەدەم ئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە. ئەم هۆنراوانە پلەوپایەی بوێژێتیی بابە

سرنجمان پێ پیشان دەدا کە دەڵێ:

دەروونم کەیلەن، دەروونم کەیلەن　　پەرێ دومـــا ڕۆچ دەروونم کەیلەن

هانا و ئومێـــدم ئانە وە لەیـلەن　　چمکە جەمێمان بەستەن وە مەیلەن

واتە: دەروونم کـەیلە و بۆ دوارۆژی (یارسـان)ەکـان دڵم پڕ لە خـەم و پەژارەیە. هـانا و ئومـێـد و هیـوام ئەوا بـەیارەکـەمـە، چونکە جـەمـێکمـان بەست و یار لەو جـەمـەدا هیـوای دوارۆژی پێمان دا و ئەو جەمەم بەدڵ بوو.

بابە سـرنج لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: بۆ دوارۆژی ڕێبازی یاری دەروونم کەیلە وا دیارە کە لە پاشـەڕۆژدا تارمـاییـیـەک دەکـەوێتـە بەرچاوی یاران و ڕێگایان پێ ون دەکـا، بەڵام لەو دەمـەدا هـانا بـۆ یار دەبەن و یار هیـواداریان دەکـا و هۆش و بیریان دێتـەوە سـەر خـۆیان و بینایـیـان ڕوون دەکاتەوە، چـونکە لەم دواییـەدا جـەمێکمـان بەست و یار هیـوای پێمـان دا و ئەوسا کەمێک ئەهوەن و ئارام بوومەوە. لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

یا شـــا هانامەن، یا شـــا هانامەن　　یاران گـــرد ماتەن یا شا هانامەن

پەی سەردیی دەمان، وە تۆ پەنامەن　　مێـهرت بنمانە سەرهەنگت نامەن

واتە: ئەی شـا، من هـانام هێناوەتە بەر تۆ، چونکە یاران هەموو مات و زویرن، وە بۆ کاتی ساردی دەمـان، واتە ئەو کاتەی کە مرۆ دەمرێ و دەمی سـارد دەبێتەوە، پەنا دەهێنمە بەر تۆ و تۆیش بەزەییت پێمانەوە بێ و بەزەت بنوێنە، چونکە سـەرگەورە و سـەرۆکی جەممانی.

لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

سرنج سـەرهەنگ، سرنج سـەرهەنگ　　کەلاتیـــــــیەنان ســـرنج سـەرهەنگ

پەی نەوەرد زام شـەستمەن خەدەنگ　　سـەرهەنگ ئەو کەسەن، بێگانان ئەرژنگ

واتە: من سرنجـی کەلاتیم و خەڵکی کەلاتم و پەیڕەوی لە بابە سـەرهەنگەوە دەکەم کە پیر و ڕێبـەرمـە، وە بۆ نیـشـتـمـانەکـەم شـان بەشـانی بـابە سـەرهەنگ لەگەڵ بێگانـەکـانا بەشـەڕ هـاتم. بابە سـەرهەنگ ئەو کـەسـەیە کە چەند بێگانەی ئەرژەنگی لەناوبرد و بەسـەر دوژمندا سـەرکەوت.

وشـەی ئەرژەنگ کە لەم دووبـەیتـیـەدا هـاتووە، ناوی دێوێک بووە لە مـازەندەران کە لەگەڵ ڕۆسـتـەمی زاڵدا شـەڕی کردووە و پاشان ڕۆسـتـەم ئەوی کوشـتـووە، وە لێرەدا گـۆشـە و پلارە لە دوژمنێکی گـەورە و سـەرسـەخت. جـا بابە سرنج دەڵێ: من بۆ شـەڕ و نـەوەردی بێگانەکان کـە لە ئەم زەوییـەدا ڕووی دا، شـان بەشـانی پیـرەکـەم لەگـەڵیـاندا بەشـەڕ هـاتین، وە بابە سـەرهەنگ وەکـو ڕۆسـتـەمی پاڵەوان، بێگانە ئەرژەنگیـەکانی کـوشت و ئێـمـەی لە بەڵا و

ئاپۆری ئەوان رزگار کرد. لە دووبەیتیەکی تردا سەبارەت بەرێ و رچە و رێبازی یارییەوە دەڵێ: ئەم رێبازە رێبازێکی راستە و ئەگەر کەسێ راست و خواناس و وردبین و تیژبین بێ، دەزانێ کە ئەم رێ و رەوشتە کە لە ناو کۆشی کوردەوارییەوە پەیدا بووە، چەندە چاکە و بێگومان وەری دەگرێ و سەری پێ دەسپێرێ. وەکو خۆی دەڵێ:

ئی راگە راسەن، ئی رَاگە راسەن — یاران، یاوەران، ئی راگە راسەن
ئەر کەسێ راس و خودا شناسەن — مەزانـــۆ راگەی یاری چ خاسەن

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەورەی بابە سەرهەنگ (دەستنووس).

بابە گەرچەکی هەورامی

سەدەی چوارەمی کۆچی

بابە گەرچەکی هەورامی کە یەکێ لە هۆنەرانی بەرزی ئاسمانی کوردەوارییە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، لە سەرەتای سەدەی چوارەمی کۆچی لە هەوراماندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی چوارەم هەر لە هەوراماندا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

بابە گەرچەک بەیەکێ لە یاران و لایەنگرانی بابە سەرهەنگ دێتە ئەژمار. هەندێ هۆنراو بەشێوەی دووبەیتی لە ئەوەوە ماوەتەوە کە گەلێ دڵگر و بەرز و شیرینن. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرزی هەبووە و هۆنراوەکانی خۆی بەدەم هەوا و ئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا دەخوێندەوە. بابە گەرچەک لەم دووبەیتییەدا بیروباوەڕی خۆیمان بۆ دەردەخا و دەڵێ:

گەرچەک ئەوگەر، گەرچەک ئەوگەر — خواجام سەرهەنگا گەرچەک ئەوگەر
نەخجیرە وانێ یورنجـــی پەیکەر — پەرێ نەخـــجیرم گردنەش لەنگەر

واتە: من گەرچەکی ئەوگار و دڵ پەشێوم، کە خواجە و گەورە و سەرۆکم بابە سەرهەنگە، نێچیرەوانێ لە پەیکەر و شێوەی یورنجدا، بۆ نێچیرم لەنگەری داخستووە و دەیەوێ نێچیرم بکا.

بابە گەرچەک لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: ئەمن کە ناوم گەرچەکە، خواجە و گەورەم بابە سەرهەنگە، بەڵام من هەمیشە پەشێو و پەرێشانم، ئەویش لەبەرئەوەیە کە نێچیرەوانێ لە

پەیکەر و قاڵبی یورنجدا بۆ نێچیر و شکارم خۆی پەنا داوە و دەیەوێ نێچیرم بکا و دەستم لە دەستی خواجە و گەورەم بکاتەوە و لەو دوورم بخاتەوە. یورنج یەکێ لە یارانی بابە سەرهەنگ بووە و بابە گەرچەک لە دووبەیتیەکی تردا ئەو بەیاری خۆی دەزانێ، وەکو دەڵێ:

لاڵم لاڵێ وا، لاڵم لاڵــــــێ وا   وێم قەیس لێوە، لاڵم لاڵێ وا
لەیلم یورنجەن، حاڵم حاڵێ وا   لاڵم خواجاما، ئی خەیاڵێ وا

واتە: لاڵ و گەوهەرم زۆر جوان و بایدارە و، خۆم وەکو قەیس شێت و لێوە بووم، یارەکەم یورنجە و ئارامی لێ سەندووە و، لاڵ و گەوهەریشم خواجە و گەورەمە کە بابە سەرهەنگە و، هەمیشە بیر و ئەندێشەم بەلای ئەوەوەیە.

بابە گەرچەک لەم دووبەیتییەدا خۆی کردووەتە قەیسی لێوە کە بۆ یارەکەی شێت و وێڵ و ئاوارە بووە و ئارامی نەماوە. ئەو یاریە کە ئارامی لێ بڕیوە ناوی یورنجە، بەڵام چونکە لاڵ و بازوو بەندی خواجا و سەرۆکی لە باڵە، هەمیشە بیر و ئەندێشەی بەلای ئەوەوەیە بیری لێ دەکاتەوە. واتە ئەگەرچی یورنج منی نێچیر کردووە، بەڵام بیروباوەڕم هەر ها بەلای خواجامەوە کە بابە سەرهەنگە. بابە گەرچەک ئەم پەردانە دادەداتەوە و بەجۆرێکی ورد دەچێتە ناو باسی مەیخانەی شاری نهێنییەوە و دەڵێ:

پیـــاڵەم پڕەن، پیـــــــاڵەم پڕەن   وێم مەست و ئانە پیاڵەم پڕەن
مەستیم وە مەیل ئەو خاوەن دوڕەن   مەیخانەم نە دڵ شارەکەی سڕەن

واتە: ئەوا من مەستم و کەچی پیاڵەکەیشم پڕ لە بادەی خواناسییە. مەستیی یەکەم بەئارەزووی خوای خاوەن دوڕە، مەیخانەم لە ناوەڕاست و نێوانی شاری نهێنییە.

بابە گەرچەک لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: ئەوا من ئێستا مەستم و کەچی پیاڵەکەیشم پڕ لە مەی و بادەیە. مەست بوونم و پڕبوونی پیاڵە و جامەکەم لە مەی و بادە بەئارەزووی خوای خاوەن دوڕە، وە ئەو مەیخانە کە من تێیدا مەست بووم، لە ناوەڕاستی شاری پشتی پەردەی نهێنییەوەیە.

وشەی (دوڕ) کە لەم دووبەیتییەدا هاتووە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، خوای گەورە کە داهێنەری هەموو شتێکە، سەرەتا لە ناوی دوڕێکدا بووە و پاشان لە دوڕەکە هاتووەتە دەرەوە و بەفەرمانی ئەو دوڕە ورد بووە و دووکەڵێکی لێ بەرز بووەتەوە و ئاسمان و زەوی و ئەستێرەکان و مانگ و خۆر و شەو و ڕۆژ بەدی هاتوون. لەبەرئەوەی هەمووی جیهان ئاو دای پۆشیوە، ئاوەکانی لە جێگایەکا کۆکردووەتەوە و دەریا و وشکیی لەیەک جیا کردووەتەوە و لە ڕووی زەویدا شیناوەردی و درەختانی جۆربەجۆری سەوز کردووە و لە دەریاشدا ماسی و گیاندارانی جۆربەجۆری هێناوەتە دی، پاشان لە کەفی دەریا

گەوهەرێکی گرساندووە و تەختێکی بۆ خۆی دروست کردووە و ناوی خۆی ناوە خاوەند کار.

لە فەرمایشت و حەدیسی قودسیشدا وشەی دوڕ بریتییە لە گەنجی شاراوەی خوا لە ڕۆژی بەریندا کە لە زمانی خواوە دەڵێ: "کنت کنزاً مخفیاً، فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لکی اعرف" واتە: من گەنجێکی شاراوە بووم و، دەمویست بناسرێم، پاشان خەڵکم بەدیهێنا تا بناسرێم. پێغەمبەری گەورەی ئیسلامیش دروودی خوای لەسەر بێ لە بارەی دوڕەوە دەفەرمێ: "اول ما خلق الله الدره البیضاء". واتە: یەکەمین شتێک کە خوا دای هێناوە، دوڕی سپییە.

جا بەهۆی پیرۆزبوونی ئەو دوڕە کە باسی لێوە کرا، منداڵی هەر (یاری)یەک کە لە دایک دەبێ، دەبێ لە دوای تێپەڕبوونی هەفتەیەک لە جەمخانەدا گوێزێکی هیندیی بۆ بشکێنن و بەڕەوشتی یاری سەری پێ بسپێرن و ئەو منداڵە لە پاش گەورەبوونی، دەبێ پەیمان بدا کە تا ماوە ڕێبازەکەی لە دەست بەرنەدا و بەپێی یاسا و دەستوورەکانی پەڕاوی سەرئەنجام ڕەفتار بکا. بابە گەرچەک لە دووبەیتییەکی تردا باسی دوڕمان بەتەواوی بۆ ڕوون دەکاتەوە و دەڵێ:

نە دلێ دوڕێ، نـــە دلـــێ دوڕێ   شام ئامـــاو شی نە دلێ دوڕێ
ەە دوڕ بەرئاما وە ئە دوڕ خوەڕێ   سـازنا زام و ئاسمـان و هوەڕێ

واتە: شام یا خوام هات و ڕۆیشتە نێوانی دوڕێکەوە و پاشان لە دوڕەکە هاتە دەرەوە و خوڕیە سەریا و دوڕەکە ورد و خاش و پرش پرش بووەوە و لە پرشەکانی زەوی و ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکانی بەدی هێنا.

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەورەی بابە سەرهەنگ (دەستنووس).

دایە تەورێزی هەورامی

سەدەی چوارەمی کۆچی

شارستانییەت و ئاوەدانی و فەرهەنگ و وێژە و زانیاری لە هەر شوێن و ناوچە و هەرێم و شار و وڵاتێکدا، تەنیا بەباهۆ و بازووی پیاوان بەدی نەهاتووە و بەتەنیاش هیچ کارێ ناکرێت و ئەنجام نادرێت. بەڵکو ئافرەتانیش شان بەشانی پیاوان لەم بارەوە هەنگاویان

هەڵگرتووە و تێدا بەشداربوون و خۆیان ماندوو کردووە و بەپێی توانایان بۆ پەرەسەندنی شارستانییەت و ئاوەدانی و فەرهەنگ و زانیاری و وێژە و تەقەلا و کۆششیان کردووە و ئەسپی خۆیان لەو مەیدانەدا تاو داوە، وە گەلێ لەو ئافرەتانەیش لە مەیدانی زانیاری و فەرهەنگ و وێژەدا گەلێ بەرهەمی بەکەڵک و بەنرخیان لێ بەجێ ماوە و لاپەڕەکانی مێژووی وێژەی کوردییان پێ ڕازاندووەتەوە.

یەکێ لەو ئافرەتە وێژەوانانە کە ڕاژە و خزمەتی بەزمان و وێژەی کوردی کردووە، ناوی دایە تەوریزی هەورامییە. ئەم ئافرەتە ڕۆشنبیرە کە گەوهەرێکی شەوچرایە لە سەراوەردی شاخەکانی بەندەنی بەرزی هەورامانەوە و نازدارێکی بێ پەروا و ڕەندێکی خواناس و پارێزگار و هەردەگەڕ بووە، بەسۆزی ئەوینێکی ڕاستەقینە دڵی هاتووەتە جۆش و نەوای تەنبووری لە جەمخانەدا دڵ و دەماری یارانی هێناوەتە خرۆش و سۆزی هۆنراوەکانی ئەوانی هێناوەتە هۆش.

ئەم ئافرەتە ڕەندە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، لە سەرەتای سەدەی چوارەمی کۆچی هاتووەتە کۆڕی ژیانەوە و لە ناوەڕاستی سەدەی چوارەم لە هەورامانـدا مـاڵئاوایی لە جیهان خواستووە و هەرلەوێدا نێژراوە. دایە تەوریز بەیەکێ لە یارانی بابە سەرهەنگی دەودانی دێتە ئەژمار. ئەم ئافرەتە یەکەمین ئافرەت بووە کە هۆنراوی لە پەرتووکی سەرئەنجامدا بووە. ئەو هۆنراوانە کە لە ئەو بەجێ ماون بەشێوەی دووبەیتیین. هۆنراوەکانی گەلێ بەرز و دڵنشین و شیرینن. ئەم دووبەیتییە نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

ڕازەن پیاڵەم، ڕازەن پیاڵەم	سەرسامم نە بەزم ڕازەن پیاڵەم
بادەی پیاڵەم، یاوا وە ناڵەم	چمکە ناڵەکەم بەرز بێ نە عاڵەم

واتە: پیاڵەی، مەیەکەم لە شاری نهێنییەوە پێم دراوە. من لە بەزم و جەمی جەمخانەی خواناسیدا سەرم سوڕماوە، بەڕاستی ئەو مەیەی کە لە ناو پیاڵەکەمدا بوو گەیشتە فریام، چونکە ناڵە و بڵێسەی دەروونم لە جیهاندا بەرز بووەوە و بەجارێ هەمووی وریا کردەوە و پاشان بەهۆی خواردنەوەی ئەو مەیە کەمێک ئەهوەن بوومەوە.

دایە تەوریز لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: لە ڕۆژی بەریندا کە گەوهەری هەموو بەندەکان پەیمانیان بەست، پیاڵەیەک بادە لە نهێنییەوە بەمن درا. بەڕاستی من لە بەزمی یارانی جەمخانەدا واقم وڕماوە کە هەمیشە هان لە بیر و ئەندێشەی شاری پشتی پەردەی نهێنییەوە. چاک بوو ئەو پیاڵە مەیەی کە لە ناو جامەکەمدا بوو گەیشتە فریای ناڵەی دەروونم. چونکە ناڵەم لە جیهاندا بەرز بووەوە و بەجارێ هەمووی وریا کردەوە و پاشان

بەهۆی خواردنەوەی بادەی ئەو پیاڵەوە کەمێک ئەهوەن بوومەوە و کەمێک ناڵە و بڵێسەی دەروونم داساکا و ئارامی گرت.

زۆربەی دووبەیتییەکانی دایە تەوریز پڕن لە زاراوەی خواناسی. وە ئەم زاراوانە هەر لە کۆنەوە، هۆنەرانی کورد و فارس لە هۆنراوەکانیاندا بەکاریان بردوون و هەر کام لەو وشانە واتایەکی تایبەتیان هەیە. واتای هەندێ لەو زاراوانە بەم چەشنەیە: "راز بەواتای تەماشاکردن و راز خاوەن کردنە. پیاڵە: بریتییە لە یار و دڵدار و دەڵێن هەر تۆزقاڵێک لە تۆزقاڵەکانی هەسگەل پیاڵەیەکە کە لە ناو ئەودا پیاوی خواناس و پارێزگار، شەراب و بادەی زانیاری و خواناسی دەخواتەوە. بادە بەواتای کۆمەکی خوایی و ئەوینی بەرز و گەورەیە. ناڵە: بریتییە لە ڕاز و نیازکردن و پاڕانەوە و لاڵانەوە".

دایە تەوریز لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

جەم پەی ڕاسانەن، جەم پەی ڕاسانەن یاران، یاوەران جەم پەی راسانەن
هەر کەس نێـــوەکی کەرۆ ئاســانەن جەم پەی ڕۆشـنیی زێڵ خاسانەن

واتە: ئەی یاران، کۆبوونەوە لە جەمخانەدا بۆ ڕاستان و چاکانە. هەر کەسێک لەوێدا چاکە بکا، کاری سووک و ئاسان دەبێ و ئەم جەم و کۆبوونەوە بۆ ڕۆشنیی دڵ و دەروونی خواناسان و چاکانە. وشەی (نێوەکی) کە لەم دووبەیتییەدا هاتووە، بەواتای چاکییە.

جەم کە لەم هۆنراوانەدا هاتووە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، حەقەکان دەبێ هەر هەفتەیەک جارێ لە شوێنێکدا کە ناوی جەمخانەیە کۆ ببنەوە و خەریکی خوێندنی هۆنراوەکانی سەرئەنجام بن. سەرەتا پیر یا سەرۆکی جەم تەنبوور لێ دەدا و بەدەنگێکی دڵتەزێن و ڕاکێشەر چەند هۆنراو لە هۆنراوەکانی پەرتووکی سەرئەنجام دەخوێنێتەوە و دانیشتووەکانیش هۆنراوەکان دووپاتە دەکەنەوە. ڕۆیشتن بۆ جەمخانە و کۆبوونەوە لەوێدا لەبەرئەوەیە کە هەر کەسێک بەگوێرەی توانا و دەسەڵاتی خۆی نیاز و قوربانی بکا تا دڵی ڕووناک ببێتەوە و بەم جۆرە خۆی نزیکی خوای مەزن بکاتەوە.

جا دایە تەوریز لە دووبەیتییەکەیدا دەڵێ: جەم بوون و کۆبوونەوە لە جەمخانەدا بۆ چاکبوونەوە و ڕاستبوونەوەی مرۆیە، کە لەوێدا بەهۆی پاڕانەوە و ڕاز و نیاز کردن، دڵی ڕوون دەبێ و خۆی بەخوا نزیک دەکاتەوە. هەر کەسێک لە جیهاندا دەبێ کارێکی چاکە ئەنجام بدا، تا کاری دواڕۆژی سووک و ئاسان ببێ.

لە دووبەیتییێکی تردا دەڵێ:

زێڵ کەران رەوشەن، زێڵ کەران رەوشەن یاران وە خوەرە زێڵ کەران رەوشەن
سەرســــــپەردە بان وە یـــاری وەشەن بسازن پەرێ وێـــتان یوو جەوشەن

واتە: ئەی یاران! بەخـوەرە و تیـشکی خـوایـی دڵتـان ڕووناک بکەنەوە و سـەری خـۆتان بسپێرنە ئەم ڕێبازە. چونکە ڕەوشـتـی خـوایی ڕەوشـتێکی جـوانە، وە بۆ دوارۆژی خۆتان کراسێکی زرێ دروست کەن.

وشەی خوەرە کە لەم دووبەیتییەدا هاتووە، بریتییە لە تیشکێک کە لە لای خوای گەورەوە دەکـەوێتـە دڵی مـرۆڤـەوە، وە بەهـۆی ئەو تیـشکەوە مـرۆ دەتوانێ بگاتە پایەی زانیـاری و خواناسی و پارێزگاری و فەڕ و شکۆی ئێزەدی. خوەرە ناوی نەخۆشییەکی تایبەتیشە.

جا دایە تەورێز دەڵێ: ئەی یاران، بەخوەرە و تیشکی خوایی کە لە لایەنی خوای گەورە و گرانەوە دەکـەوێتـە ناوەڤی دڵ و دەروونتـان، دەتوانن دڵتـانی پـێ ڕوون بکەنەوە و سـەرتان بسپێرنە ڕێبازی خـوایی. هـەروەها زرێ و جـەوشـەنێ لە چاکە بۆ دوارۆژی خـۆتان دروست بکەن، تا هـەمیشە ڕۆح و ڕەوانتان لە خۆشی و شادیدا بمێنێتەوە.

سەرچاوەکان

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەورەی بابە سەرهەنگ (دەستنووس).

٣- یادداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس).

هۆنەرانی دەوری عەیياری

٣٨٠ - ٥١٠

بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی، ئەبوولفەتح کە سەرەک هۆزی شازنجـانی بووە، لەبەر ناکۆکی و ناتـەبایی ئـەبوولشـوکی کـوڕی خـۆی بەلەشکرەوە ناردە سـەر تـاهیـری کـوڕی هیـلالی حـەسنەوی، بەڵام لەم شـەڕەدا ئەبوولشـوک تێ شکا و سـەعدی براشی لە شـەڕدا کوژرا و شارەزوور دیسـانەوە کەوتەوە دەستی تاهیری حەسنەوی. سـەرئەنجام تاهیـر و ئەبوولشوک ئاشـتبوونەوە و تـاهیـر خـوشکی ئەبوولشـوکی خـواست و بوون بـەخزم. بەڵام ئەبوولشـوک کوژرانی براکەی هەر لە بیر نەدەچووەوە و هەتا لە هەلێکدا لە تۆڵەی براکەی ئەوی لە ساڵی ٤٠٥ی کۆچیدا کـوشت و ئیـتر دەوڵەتی حـەسنەوییە کەوتـە کەنەفتی و کزی تا بـنەمـاڵەی عـەییـاری لە سـاڵی ٣٨٠ هـاتە سـەر کـار و تا سـاڵی ٥١٠ی کـۆچی بـەسـەر شـارەزوور و دەینەوەر و کرماشان و لوڕستاندا فەرمانڕەوایییان کرد.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کـە لە دەست دان، عـەییـارییـەکـان گـەلێ حـەزیان لە ئاوەدانی و کشتوکاڵ و فەرهـەنگ و وێژە و زانست کردووە، چونکە زۆربەی میـران و فـەرمـانڕەوایانی

عـەیـاری عـەرەبییـان نەدەزانی و حـەزیان لە هـۆنراوی کـوردی دەکرد و گـەلێ بایەخیـان بەفـەرهـەنگ و زمـانی کوردی دەدا. هـەروەها گـەلێ مـزگـەوت و کاروانسـەرا و پرد لە زەمـانی ئەواندا دروست کراوە و ئەو شوێنەوارانەی کە لەوانەوە لە کوردستاندا مـاوەتەوە بەڵگەیەکە بۆ ئەم قسانە.

هـەندێ لەو بوێژ و هۆنەرانـەی کـە لە خـولی ئەواندا پەیدا بـوون و شـوێنەوارەکـانیـان بەدەسـتەوە مـاون، بریتین لە: "جەلالە خانمـی لوڕستـانی، شـاخوەشـینی لوڕسـتانی، ڕێحـان خـانمـی لوڕسـتـانی، فاتمە لوڕەی گۆران، لزا خـانمـی جـاف، خـاتوون مـەی زەرد، بابە تایەری هـەمـەدانی، پیـر شـالیـاری هـەورامی، کاکە ڕدای لوڕسـتـانی، سوڵتـان چەلەبی، بابە بوزورگی لوڕسـتـانی، پیـر حـەیدەری لوڕسـتـانی، بـابە هندوو، بابـە نائووسی جـاف، دایـە خـەزانی سـەرگەتی، قازی نەبی سـەرگەتی، ئەحمەدی جاف، پیر ئەحمەدی کەرکووکی".

ئەم هـۆنەرانـە هـەمـــوویـان لە پەیڕەوانی ئـاینـی یـارین و هـۆنـراوەکـــانیــــان بـەهـۆی (یاری)یەکـانەوە پارێزراون و لە دەفتـەرەکـانیـاندا مـاونەتـەوە. ئاخۆ ئەو هۆنەرانەی کـە نە ناویان ماوەتەوە و نە نیشـانیان گەیشتووەتە چەند کەس؟ ئەمە مەگەر هەر خوا خۆی بزانێ. چونکە لـە هـەر دەور و خـولێکدا کـە بێگانە هێـرشی هێناوەتە سـەر وڵاتەکەمـان، هـەمـووی شـوێنەواری هۆنەران و نووسـەران و زانایـان و پیـتۆڵانی گـەلی کـورد بەجـارێ لەناوچوون و فەوتاون. ئەوەش کە مابێتەوە بەهۆی پیاوە ئاینییەکانەوە پارێزراون.

شاخوەشینی لوڕستانی

٤٠٦ - ٤٦٧ی کۆچی

شـاخـوەشـینی لوڕسـتـانی کـە یەکێ لە ئەسـتـێرە هـەرە گـەشـەکـانی ئاسـمـانی وێژەی کوردەوارییـە، ناوی مبارەک شـا و کوڕی جەلالە خـانمی لوڕستانییە. پەڕتووکی سـەرئەنجام کە لە چۆنییەتیی ڕێباز و ڕێ و ڕەوشتی یارییـەوە دەدوێ، چیرۆکێکی لە بارەی پەیدابوونی شـاخـوەشـینەوە هـەیە کـە ئەوا کورتـەی ئەو چیـرۆکە دێنین و پـاشـان بیـروباوەڕی خـۆمـان دەردەبڕین.

لە پەڕاوی سەرئەنجـامدا هاتووە، میرزا ئامانای فەرمـانڕەوای لوڕستان، کچێکی بەناوی جەلالە خانم هـەبوو کە لە شۆخی و شەنگیدا بێ وێنە بوو. جەلالە خانم ڕۆژێکیان کە لە خەو هـەڵدەسـتێ دەڕواتە بەر بەربەرۆچکە و ڕادەوەسـتێ، کە کوتوپڕ تۆزقـاڵێ لە تیشـکی هـەتاو دەڕواتە نـاو دەمی و لە گـەروویەوە دەچێـتـە خـوارەوە، هەرچەندە ئەمـوسـتی دەباتە ناو گەروویەوە کـەڵکی نابێ، ئەوسا بـەپەرێشـانی و پەشـێوییەوە چۆنیـیەتیی کارەسـاتەکە بۆ

دایکی دەگێڕێتەوە. دایکی زۆر پەیجۆری قسەکەی نابێ. چەند مانگێک بەسەر دەچێ تا نیشانەی زکپڕی جەلالە دەردەکەوێ و ئەم باسە بەهەموو لایەکدا بڵاو دەبێتەوە و هەموو کەسێ ئاگەدار دەبێ. باوکی جەلالە لە ترسی بەدناوی و ڕیسوایی و ئابرووی خۆیی دەستوور دەداتە کوڕەکانی کە جەلالە ببەنە شوێنێکی نهێنی و بیکوژن.

کوڕەکانی میرزا ئامانا بەفەرمانی باوکیان خوشکەکەیان دەبەنە دەشتێکی چۆڵوهۆڵ تا بیکوژن. لەم کاتەدا برا گچکەکەی جەلالە بەزەیی دێتەوە بەخوشکەکەیدا و بەبراکانی تری دەڵێ دەست مەدەنە خوێنی ئەوەوە، لێرەدا بەجێی بێڵن تا درندە و جرو و جانەوەر بیخوا. براکانی جگە لە برایەکی نەبێ ئەم قسەیان چووە دڵەوە، ئەو برایە وتی من لە فەرمانی باوکم سەرپێچی ناکەم، ئێوە بگەڕێنەوە، خۆم بەتەنیایی دەیکوژم و ئەم ڕیسواییە بەخوێنی خۆی دەشۆرمەوە.

براکانی تری لەبەرئەوەی دەستیان نەچێتە خوێنی خوشکەکەیان هەموویان گەڕانە دواوە. ئەو برایە وا مایەوە دەست و پێی خوشکەکەی بەست و شمشێرەکەی لە کێلان دەرهێنا و ویستی خوشکەکەی بکوژێ کە لەپڕ دەنگێ هاتە گوێیدا کە جەلالە خانم کچێکی بێ گوناه و داوێن پاکە و منداڵەکەی زکی لە تیشکی خوا بەدی هاتووە و بەم زووانە بۆ ڕێنموونیی خەڵک پێ دەنێتە ئەم جیهانەوە.

براکەی هەرکە ئەم دەنگەی بیست ترس و لەرز لەشی داگرت و کەوتە سەر دەست و پێی خوشکەکەیدا و داوای لێبووردنی لێ کرد و پاشان هەردووکیان گەڕانەوە ماڵ. ئەوسا براکەی چۆنییەتیی کارەساتەکەی بۆ باوکی گێڕاوە، باوکی بۆی دەرکەوت کە ئەم کارە لە لایەنی خوایەوە و ئیتر شتێکی پێ نەکرا.

جەلالە خانم پاش ماوەیەک کوڕێکی بوو کە ناویان نا (مبارەک شا). هەر لەم ڕۆژانەدا پیاوێکی پارێزگار بەناوی (کاکە ڕدا) هاتە لای جەلالە خانم و مزگێنیی داهاتووی کوڕەکەی پێ دا و وتی لە داهاتوویەکی نزیکدا، ئەم کوڕە دەبێتە ڕێنموونی خەڵک و خەڵک دەخاتە ڕێی خواپەرستی. لەم دەمەدا هەواڵیان بۆ میرزا ئامانا هێنا کە لەشکری ڕۆم نزیکی وڵکەی لوڕستان بووەتەوە و دەیانەوێ شاڵاو بەرنە سەر دانیشتوانی هەرێمەکە. هەندێ بەهۆی بیستن و ژنەفتنی ئەم هەواڵەوە هەڵهاتن و دەستەیەکیش بار و بنەیان پێچایەوە تا کوبچنە شوێنەکانی تری لوڕستان. جەلالەیش دەستووری دایە نۆکەرانێ خۆی منداڵەکەیان خستە ناو تەشتێک و خستیانە بان گایەک و کەوتنە ڕێ تا گەینە شوێنێکی خۆش و بەرژەوەندار و لەوێدا دابەزین و نیشتەجێ بوون.

مبارەک شا وردە وردە لەوێدا گەورە بوو و ڕۆژ بەڕۆژ بەفەرداتر و شکۆدارتر و

خۆشەویستتر دەبوو. هەر لەبەر ئەوە بوو کە لە منداڵییەوە نازناوی (شاخوەشین)یان پێ دابوو. بەپێی یادداشتی دەستنووسی کاکاردایی، شاخوەشین لە سەردەمی منداڵیدا لە وڵکەی لوڕستان خەریکی خوێندن بووە، وە لە تافی لاویدا ڕۆیشتووەتە هەمەدان و لە لای زانایانی ئەو شارە کۆتاییی بەخوێندنەکەی هێناوە و گەڕاوەتەوە لوڕستان و لە سی و دوو ساڵیدا خۆی بەتیشک و نوێنگەی خوا زانیوە و گەلێ لایەنگر و پەیرەوی بۆ خۆی پەیدا کردووە. ئەوەندە لایەنگری هەبووە کە یارەکان و لایەنگرانی خۆی بەنۆ سەد دەستە دابەش کردووە. دەور و خولی ئەو بەنۆ سەد دەناسراوە. وەکو نووسراوە کە ڕۆژێکیان لەگەڵ هەندێ لە یاران و هاوەڵانیدا بۆ مەلەکردن ڕۆیشتووەتە ڕووباری گاماسب و لە ئاوی ئەو ڕووبارەدا نوقم بووە. ئەم ڕووبارە لە نزیکی هەرسینی شاری کرماشان دایە.

ئەم چیرۆکە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە جەلالە خانم بەکچیەتی شاخوەشینی بووە و ئەمەش دیاردییە بۆ لە دایک بوونی هافی عیسا کە خوای مەزن لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمێ: "فنفخنا فیە من روحنا..." واتە: ڕۆحی خۆمان تێدا دەمماند و لە پاش ماوەیەک عیسا لە دایک بوو.

لە بارەی مێژووی ژیانی شاخوەشینەوە ئەم بەڵگانەش هەیە کە هەر کام قسەیەکیان لێ کردووە کە بەپێی ئەم بەڵگانە، مێژووی ژیانی ئەومان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ:

لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە کە شاخوەشین لە سەدەی چوارەمی کۆچیدا ژیاوە و یەکێ لە لایەنگرانی ئەو، بابە تایەری هەمەدانییە. دوکتۆر محەمەدی موکری لە سەرەتای پەڕاوی (شانامەی حەقیقەت)دا دەڵێ: مبارەک شا کە بەشاخوەشین ناسراوە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، ئەو لە سەدەی چوارەمی کۆچیدا لە کچێکی لوڕ لە دایک بووە.

لە پەڕاوی کورتەی (سەرئەنجام)یشدا هاتووە کە شاخوەشین لە ساڵی ٤٠٦ی کۆچی لە لوڕستاندا لە دایک بووە و لە ساڵی ٤٦٧ لە تەمەنی ٦١ ساڵیدا لە جیهان ماڵئاوایی خواستووە. ناوی هەندێ لە یارانی شاخوەشین بریتییە لە: "بابە تایەر، بابە فەقێ، بابە وزورگ، بابە حەسەن، کاکە ڕدا، قازی نەبی، خواداد، قرندی، هندۆڵە، خووبیار، حەیدەر، پیر خدر، پیر شالیار، ڕێحان خانم، لزا خانمی جاف، خاتوو مەی".

لە شاخوەشین و یارانییەوە هەندێ دووبەیتی بەجێ ماون کە گەلێ ناسک و بەرز و دڵنشینەن. هۆنراوەکانی ئەو و یارەکانی بەناوی (دەورەی شاخوەشین) ناسراوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

هۆنراوەکانی شاخوەشین هەمووی لەسەر ڕێبازی یاری هۆناراونەتەوە و بەم چەشنە ئەم هۆنەرەمان سۆزی گەیشتووەتە بارەگای خوای مەزن و دڵخوازیی ڕاستەقینەی بووە

بەتیشکی پاکی بینایی چاوان. ئیتر هەموو هۆنراوەکانی لە پەردەی خواناسیدا دەربڕیوە، ئەوا هەندێ لە دووبەیتییەکانی دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە:

یارسان وە ڕا، یارسان وە ڕا   ڕای حەق ڕاسییەن بڕانان وەڕا
پاکی و ڕاستی و نیستی و ڕدا   قەدەم وە قەدەم تا وە مەنزڵگا

واتە: ئەی (یارسان)ەکان، ڕێگای حەق و ڕاستییە و دەبێ بەم ڕێگەیەدا بڕۆن و پاکی و ڕاستی و لەناوبردنی فیز و هەوا و بەخشین هەتا ڕۆژی پەسڵان بکەنە دروشمی خۆتان.

شاخوەشین لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: ئەی یارییەکان، ڕێگای خوا و هەق تەنیا ڕاستی و دروستییە و تا ماون بەم ڕێگەیە بڕۆن. پایەی ڕێبازی یاری چوار شتە: یەکەم پاکی، دووەم ڕاستی، سێیەم چاکە، چوارەم بەخشین. جا ئەم چوار ئەستوونە هەتا هەوارگەی ڕۆژی پەسڵان بکەنە دروشم و نیشانەی ڕەوشتەکەی خۆتان.

جا لێرەدا دەبێ لەم چوار وشە کە پایە و ئەستوونی ڕێبازی یارین بکۆڵینەوە وە بەپێی پەراوی سەرئەنجام باسیان لێوە بکەین: یەکەم پاکی. هەر (یاری)یەک دەبێ لەش و دەروون و جلوبەرگ و شوێن و جێگای دانیشتن و خورد و خۆراک و وتە و کردار و ڕەوشت و هەموو شتێکی پاک و خاوێن بێ و خۆی لە چڵک و چەپەڵی و پیسی بپارێزێ تا گوزەرانی بەخۆشی و کامەرانییەوە بباتە سەر. بنیادەمی پاک و خاوێن لە نەخۆشی دوور دەکەوێتەوە و تەمەن و ژینی خۆی بەلەش ساخی و تەندروستی ڕادەبوێرێ. جا کەسێ کە هەمیشە لەش و دەروونی پاک و خاوێن بوو، ئەو کەسە ڕێگای ڕاست دەدۆزێتەوە و بەمە ژیانێکی پڕ لە کامەرانی و خۆشی بۆ خۆی بەدی دێنێت. هەر لەبەر ئەم هۆیانەیە کە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ فەرموویەتی: "النظافه من الایمان" واتە: پاکی و خاوێنی بەشێکە لە بڕوا و باوەڕی موسڵمانەتی.

دووەم ڕاستی: هەر (یاری)یەک دەبێ ڕاست و دروست بێ و لە ڕێگای چەوت و چەوێڵ و نالەبارەوە نەڕوا، وە لە درۆودەلەسە خۆی بپارێزێ تا نزیکی خوای تاق و تەنیا بێتەوە، ئەوسا خواش دەبێتە یار و یاوەری و بەزەیی پێیدا دێت.

سێیەم لەناوبردنی فیز و هەوا و کەوتنە دووی چاکە: هەر (یاری)یەک دەبێ فیز و هەوای نەبێ و دەستی یارمەتی و مرۆڤایەتیی هەبێ و لە چاکەکردن و یارمەتیدانی خەڵک کۆتایی نەکا و سوود و قازانجی بۆ هەموو کەسێ ببێ و دەستی یارمەتی بۆ هەموو کەسێک درێژ بکاتەوە. هەر لەبەر ئەمانەیە کە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ، فەرموویەتی: "خیر الناس انفعهم للناس" واتە چاکترین مرۆ کەسێکە کە سوودی بۆ مرۆ زۆرتر بێ.

چوارەم بەخشیش: هەر (یاری)یەک دەبێ بەخشندە و جوامێر بێ و تا ماوە یارمەتیی خەڵک بدا و دەستگرۆیی لە چینی هەژار و لێقەوماو بکات. هەر لەبەر ئەمانەیە کە زەردەشتی مادی خەڵکی بۆ بیری چاک و وتەی چاک و کردەوەی چاک هان داوە.

شاخوەشین لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

مامام جەلالە، کاکام ڕەنگینە　　　دوون وە دوون ئامام چینە وە چینە

ها ئیسا یوورت و نامم خوەشینە　　　هەر کەس بشناسۆم پاکش مەو کینە

واتە: دایکم ناوی (جەلالە)یە و کاکەم ناوی (ڕەنگین)ە. ڕۆحەکەم لە ناو گەلێ لەش و قاڵبدا چینەی کردووە تا گەیشتووەتە ئەم لەشە، ئێستا لە ئەم لەشەدا ناوم خوەشینە. هەر کەسێک من بناسێ و بڕوای پێم بێ، کینەی دڵی پاک و خاوێن دەبێتەوە.

لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

شەهریار دین، شەهریار دین　　　ئەز چەنی تۆمەن، شەهریار دین

جڵەو دوودم وە دەستەن نگین　　　وە وارمای شا بەورت کەرە زین

واتە: ئەی پیر شالیاری دین، من لەگەڵ تۆمە، ئەوا بەدەمی دووکەڵ و هەناسەمەوە نگین و گەوهەری منت بەدەستەوەیە، دەسا بەفەرمانی شات ئەسپی بەورینت زین کە و دوژمنانی ئەم ڕێ و ڕەوشتە لەناوبەرە.

لە دووبەیتیێکی تردا دیسانەوە بەپیر شالیار دەڵێ:

ئەز چەنی تۆمەن شەهریار بێ گەرد　　　قەڵای کەنــــگاوەر ئانە بی وە گەرد

دوڕ نە تای دەریا ئێمەی بەرئاوەرد　　　نامەکەی مەشیە ئێمەی بەرد ئەو فەرد

واتە: ئەی پیری شالیاری بێ گەرد و خاوێن، ئەوا قەڵای کەنگاوەر بووەتە تۆز و تەم، وە ئەو تۆز و تەمە نیشانەی پەیدابوونی منە، ئێمە لە ناوەڕاستی دەریادا لە ناوی دوڕەوە دەرچووین و بەهۆی پەیدابوونی مەشیە و مرۆڤەوە ڕەوانمان کەوتە فڕین و چینەکردن، وە بەتەنیایی ڕۆحەکەمان باڵەوازەی بوو.

بەپێی پەرتووکی (بوندوهیشن): کەیوومەرت یا کەیوومەرس یەکەمین ئافەریدەی ئەهوورامەزدا بووە. کەیوومەرت ماوەی سی ساڵ بەتەنیایی لە کۆساران و کێواندا ژینی بردووەتە سەر، لە سەرەمەرگیدا نتکێ تۆمی لێ دەتکێتە زەوی و ئەو تۆمە بەهۆی تیشکی خۆرەوە پاک و خاوێن بووەوە و ماوەیەک لە تۆی خاکدا مایەوە. پاش چل ساڵی تر لە ڕۆژی جەژنی مێهرەگاندا تۆمەکە لە پەیکەری گیایەک ڕوا و ئەوسا بەشێوەی دوو لاسکی ڕێواس پێچان بەیەکەوە. پاش ماوەیەکی تر لەو قاڵبە گۆڕان و بوون بەدوو مرۆڤی نێر و مێ وە

ناوی (مەشیە) و (مەشیانە)یان لێ نرا. ئەو دووانە پاشان بوون بەژن و مێرد و لە دوای نۆ مانگ کچێک و کوڕێکیان بوو کە زنجیرەی ڕەگەزە جۆربەجۆرەکانی حەوت کیشوەری جیهان لە پشتی ئەوانەوەیە.

شاخوەشین لە دووبەیتی تردا ڕوو دەکاتە خاتوو مەی و دەڵێ:

ئەی (مەی)ی بێ گەرد، ئەی (مەی)ی بێ گەرد
راستیم دا وە تۆ ئەی (مەی)ی بێ گەرد
راستیم دا وە تۆ شەرطم ردای بەرد
نام مەشیانە ئێمەی بەرد ئەو فەرد

واتە: ئەی خاتوو مەی، تۆ بێ گەرد و پاک و خاوێنی، وە من ڕاستیم دا بەتۆ و پەیمانم دا بەکاکە ردا کە لە کاتی خۆیدا بێمە جیهان و خۆم دەرخەم. ناوی مەشیانە منی بەتەنیایی بردە ناو دوڕەکە و ئەوە بوو کە بۆ ڕێنوێنیی خەڵک کەوتمە قاڵبی مرۆڤەوە.

لە دووبەیتی تردا ڕوو دەکاتە بابە هیندوو و دەڵێ:

هیندوو پیاڵەت، هیندوو پیاڵەت — مەی پەڕەن چە ناو جام و پیاڵەت
ئەر بریندارەنی با پاک بۆ ناڵەت — مێردان دوڕشناس مەشناسان کاڵەت

واتە: ئەی هیندوو، مەی و بادە پڕی پیاڵەکەتە، ئەگەر برینداری چەند قوم لەو بادە بخۆرەوە تا ناڵەی دەروونت داساکێ و برینەکانت ساڕێژ بێتەوە. پیاوانی دوڕ و گەوهەرناس کاڵاکەت باش دەناسن و لە وتەکانت تێ دەگەن و لێ ورد و قووڵ دەبنەوە.

لە دووبەیتی تردا ڕوو دەکاتە بابە حەیدەر و دەڵێ:

حەیدەر نازار، حەیدەر نازار — ئەز چەنی تۆمەن حەیدەر نازار
پەرێ قەباڵە مەکەرە ئینکار — لزا ماوەرۆش بگێرە قەرار

واتە: ئەی حەیدەری نازار، من لەگەڵ تۆمە و بۆ کۆدە و قەباڵەی ڕازی یاری بێ بڕوا مەبە، ئەوا لزا خانمی جاف ئەو قەباڵە دێنێ و ئەم ڕازە بۆ هەمووتان ڕوون دەکاتەوە.

لە دووبەیتی تردا دەڵێ:

غوڵامان داو، غوڵامان داو — پەرێ قەباڵە مەکەن داوای داو
قەباڵەم نیان نە ئی تاش کاو — هەر کەس بەرئاوەرد ئانەخوەشین باو

واتە: ئەی پەیرەوان و لایەنگرانی من، بۆ بنچاخ و قەباڵەی ڕازی یاری لە نێوانی خۆتاندا قرە و هاوار مەکەن. قەباڵەکەم ناوەتە نێوانی ئەم کێوە، هەر کەسێک ئەو قەباڵە دەربێنێ، ئەوا ئەو خۆشەویستی خوەشینە.

شاخوەشین لە دووبەیتی تردا دەڵێ:

یاران ئەو بەسوو، یاران ئەو بەسوو   یاران چەنی هەم بیان ئەو بەسوو

وە تێژیی شمشێر، وە باریکیی موو   هیچ کەس مەویەرۆ وەرتر جە هیندوو

واتە: ئەی یاران، هەمووتان وەرنە کێوی بەسوو و کۆبنەوە، بەڵام وا دیارە بابە هیندوو لە هەمووتان بڕاترە و دەیخاتە بەر هەمووتانەوە، ئەو لە شمشێر تیژتر و لە موو باریکترە و هیچ کەس ناوێرێ بکەوێتە بەریەوە.

سەرچاوەکان:

١- شرفنامە تالیف امیر شرفخان بدلیسی باهتمام محمد عباسی - تهران ١٣٤٣.
٢- شرفنامە - ترجمە محمد علی عونی - قاهرە ١٩٥٨.
٣- تذکرەء اعلی بە اصلاح ایوانف - تهران ١٣٣٨.
٤- برهان الحق تالیف نور علی الهی - تهران ١٣٥٤.
٥- شاهنامە حقیقت تالیف حاج نعمت الله جیحون آبادی - تهران ١٣٦٦.
٦- مشاهیر اهل حق، تالیف صدیق صفی زادە - تهران ١٣٦١.
٧- بزرگان یارسان، تالیف صدیق صفی زادە - تهران ١٣٥٢.
٨- فرهنگ پهلوی، تالیف دکتر بهرام فرەوشی - تهران ١٣٤٦.
٩- سەرئەنجام (دەستنووس).
١٠- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
١١- زوڵاڵ زوڵاڵ (دەستنووس).
١٢- دەورەی پیرعالی (دەستنووس).

بابە تایەری هەمەدانی

٣٩٠ - ٤٥٠ی کۆچی

بابە تایەری هەمەدانی کە یەکێ لە هۆنەرە گەورەکانی کورد دێتە ژمار، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە. لە بارەی چۆنیەتیی ژیان و شوێنەواری بابە تایەرەوە گەلێ کەس دواوە و هەر کام بەگوێرەی سەلیقەی خۆی شتێکی نووسیوە و لە هۆنراوەکانی کۆڵیوەتەوە.

ڕەزا قولی خانی هیدایەت کە لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچیدا کۆچی دواییی کردووە، لە پەڕاوی (مجمع الفصحاء)دا دەڵێ: بابە تایەری هەمەدانی کە بە(عوریان) بەناوبانگە یەکێکە لە

خواناسانی هەرە گەورەی خول و زەمانی خۆی، هەرچەندە گەلێ لە زانایان لایان وایە کە بابە هاوچەرخی سەلجووقییەکان بووە بەڵام وا نییە و لە ڕاستیدا لە سەردەمی دەیلەمییەکاندا ژیاوە و لەساڵی ٤١٠ی کۆچیداماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

میرزا مەهدی خانی کەوکەبیش وتارێکی لە بارەی ژیانی بابە تایەرەوە لە گۆڤاری کۆمەڵەی ئاسیایی لە بەنگالدا لە ساڵی ١٩٠٤ی زاینیدا بڵاو کردووەتەوە و دەڵێ: مێژووی لەدایکبوونی بابە تایەر بەپێی ئەم دووبەیتییەی خۆی لە ٣٢٦ی کۆچیدا بووە و لە ساڵی ٤٠١ی کۆچیشدا مردووە. دووبەیتییەکەی ئەمەیە کە دەڵێ:

مـۆ ئان بەحـروم کـە دەر ظـەرف ئامـەدوسـتـوم

مـۆ ئان نوقطە ک دەر حـەرف ئامـەدوسـتـوم

بـە هـەر ئـەلـفـی ئـەلـف قـەدی بـەر ئـایـۆ

ئەلف قـەدوم ک دەر ئەلف ئامـەدوسـتـوم

واتە: من وەکو ئەو زریە و دەریایەم کە لە پیاڵەیەکدا دەرکەوتووم، وە من ئەو نوختە و خاڵەم کە لە سەری پیتێکدا پەیدا بووم، لە پایان و دوایی هەر هەزار ساڵدا ئەلف ئەندامێ دەردەکەوێ، وە من ئەو ئەلف، ئەندام و باڵاڕاستەی وەک ئەلفەم کە لە ئەلف یا هەزارەدا هاتوومەتە جیهانەوە.

جا میرزا مەهدی خان ئەم دووبەیتییەی لەسەر ژمارەی ئەبجەد لێکداوەتەوە و دەڵێ: وشەی (ئەلف قەد) و (بەحر) هەریەکێکیان بەژمارەی ئەبجەد دەکا (٢١٥)، ئینجا ئەگەر ژمارەی (ئەلف قەد) کە ٢١٥یە لەگەڵ ژمارەی (ئەلف)دا کە ١١١یە بخرێتە سەریەک ژمارەی ٣٢٦ پەیدا دەبێ و ئەم ژمارەیە لەگەڵ وشەی (ئەلف)دا یەک دەگرێتەوە و لایشی وایە تا ٤٠١ی کۆچی ژیاوە و لەم بارەشەوە بەڵگەیەکی نەهێناوە.

مامۆستا (عەلائەدین سەجادی)ش لە مێژووی ئەدەبەکەیدا دەڵێ: بابە تایەر هۆنەرێکی کوردی سەدەی سێیەمی کۆچی بووە و بەپێی هەندێ بەڵگەی مێژوویی دەورەی (صاحبی کوڕی عباد) و (ئیبن سینا)ی دیوە کە ئەمانە لە زەمانی فەرمانڕەوایی (بۆیە)کاندا ژیاون. پاشان بیروباوەڕی میرزا مەهدی خانی کەوکەبی کردووەتە بەڵگە و لای وایە بابە تایەر لە ساڵی ٣٢٦ لە دایک بووە و لە ساڵی ٤٠١دا کۆچی دوایی کردووە. بەڵام ئەم بیروباوەڕە هەڵەیە، چونکە بابە تایەر لەو دووبەیتییەدا کە میرزا مەهدی خان لێکی داوەتەوە لە هەندێ وشەی خواناسی وەکو: نوختە و حەرف و ئەلف قەد باسی کردووە کە لە ڕچەی خواناسیدا (نوختە) بەواتای تیشکی خوایی و (حەرف) بەواتای لەش و ئەندامی خاوێن و (ئەلف قەد)یش بەواتای پیاوانی خوا و پارێزگارە.

کۆنترین پەرتووکێ کە لە بابە تایەرەوە دواوە و خول و سەردەمی ژیانی ئەوی بۆمان دەرخستووە، پەرتووکی (راحە الصدور)ی راوەندییە کە لە ساڵی ٥٩٩ی کۆچیدا نووسراوە. لە ئەم پەرتووکەدا لە بارەی دیداری توغرل بەگی سەلجووقی و بابە تایەرەوە وەها نووسراوە: "کاتێک توغرل بەگ هاتبووە هەمەدان، لە پارێزگاران و خواناسان سێ پیر لەوێدا بوون: بابە تایەر، بابە جەعفەر، شێخ حەمشاد. کێوێک لە هەمەدان هەیە کە کێوی خدری پێ دەڵێن، ئەوان لەسەر ئەو کێوەدا وێستابوون. توغرل بەگ کە سپایەکی گەورەی لەگەڵدا بوو، هەرکە چاوی بەوان کەوت لە ئەسپەکەی دابەزی و لەگەڵ وەزیرەکەیدا (ابونصر الکندی) چووە لایان و دەستیانی ماچ کرد. بابە تایەر کە ئاگر پارەیەکی دڵ ڕاکێشەر و دڵرفێن بوو بەتوغرلی وت: ئەی تورک لەگەڵ بەندەکانی خوادا چی دەکەی؟. توغرل وتی: هەر چی تۆ بفەرموویت، من ئەوە دەکەم: بابە وتی ئەوە بکە کە خوا دەفەرمێ: ان الله یأمر بالعدل والاحسان. توغرل بەقسەکەی بابە دەستی کردە گریان و وتی: وا دەکەم. بابە دەستی گرت و وتی کەوا بوو بەڵێن دەدەی بەو جۆرە کە خوا ویستوویەتی ڕەفتار بکەی؟ توغرل وتی بەڵێ بەڵێن دەدەم. بابە تایەر سەری لوولە ئافتاوەیێکی قوڕینی شکاو کە ساڵها دەستنوێژی پێ دەگرت و بەسەر ئەمووستیەوە بوو دەریهێنا و کردیە ئەمووستی توغرلەوە و پێی وت: ئەوا وڵکەی جیهانم کردە ئەمووست و پەنجەی تۆ، تۆش لەگەڵ بەندەکانی خوادا خاوەنی داد بە. توغرل دوای ئەوە هەموو دەم بۆ پیرۆزی ئەو سەرە لوولە ئافتاودیەی هەڵدەگرت و دەیکردە پەنجەیەوە و دەگریا".

ئەم ڕووداوە مێژووییە واتە دیداری توغرل و بابە تایەر کە هەروەها پلەوپایەی بابە تاریەرمان بۆ دەردەخا، مێژووی ژیانی ئەویشمان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

ڕۆیشتنی توغرل بەگ بۆ شاری هەمەدان بەپێی پەرتووکی (راحە الصدور) لە ساڵی ٤٤٧ی کۆچیدا بووە کەوا بوو بابە تایەر دەبێ لەو دەمەدا تەمەنی لە پەنجا ساڵ زیاتر بێ. واتە پیرەمێردێکی بەتەمەن بووە کە میرێکی خاوەن دادی وەکو توغرل ڕێزی گرتووە و پەندەکەی کاری لێ کردووە. هەر بەپێی ئەم لێکۆڵینەوە دەتوانین بڵێین کە بابە تایەر لە دەوروبەری ساڵی ٣٩٠ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لە دەوروبەری ساڵی ٤٥٠ی کۆچی لە گێتی ماڵئاوایی خواستووە و لە هەمەداندا نێژراوە.

لەم بارەوە هەندێ بەڵگەی تریش هەن کە مێژووی ژیانی بابە تایەرمان بۆ ڕوون دەکەنەوە، وەکو لە پەرتووکی (سەرئەنجام)دا کە پەرتووکێکی دەستنووسی ئایینییە، بابە تایەر بەیەکێ لە یاران و فریشتەکانی شاخوەشینی لوڕستانی دادەنێ.

شاخوەشین (٤٠٦ – ٤٦٧ی کۆچی) یەکێ لە ڕێبەرانی یاری دێتە ئەژمار.

ئەو پەڕاوە چیرۆکێکی لە بارەی دیداری بابە تایەر و شاخوەشینەوە هێناوە کە کورتەی ئەو چیرۆکە ئەمەیە: "شاخوەشین لەگەڵ پەیرەوان و سوارانی خۆیا لە لوڕستانەوە دەڕواتە هەمەدان. گەورەکان و پیاو ماقووڵانی هەمەدان دێنە بەرەو پیرییەوە و ڕێزی لێ دەگرن و پێشوازییەکی گەرمی لێوە دەکەن و هەموویان داوای لێ دەکەن کە ببێتە مێوانیان. شاخوەشین بۆ ئەوەی جێی گلە بۆ کەسێ نەمێنێ دەڵێ: لەغاوی ئەسپەکەم بەردەدەم، ئەسپەکە بۆ هەر کوێ بڕوا دەڕۆمە ئەوێ. پیاوە گەورەکانی هەمەدان ئەم قسەیان بەدڵەوە دەچێ. ئەسپەکەی شاخوەشین هێدی هێدی دەکەوێتە ڕێ و لە شار دەردەچێ و بەرەو خانەقای بابە تایەر ئەڕوا و لە بەردەم خانەقاکەدا ڕادەوەستێ. بابە تایەر دێتە پێشوازیی مێوانەکەی و دەیباتە ناو خانەقاکەیەوە. بابە تایەر تیانەیەکی گچکەی دەبێ کە چارەکێ برنج دەگرێ. فاتمە لوڕە کە لە عێلی بیری شاییی گۆران بووە، لەوێدا لەگەڵ بابە تایەر ژیاوە، چونکە وازی لە جیهان هێناوە و خەریکی خزمەتی ئەو بووە. ئەنجا بەفەرمانی بابە تایەر، فاتمە لوڕە وەکو جاران تیانە گچکەکەی پڕ لە برنج کرد و کردیە پلاو. سوارەکان و هاوڕێیەکانی شاخوەشین هەموویان بەشی خۆیانیان لە تیانەکە هەڵگرت و تێریان خوارد و ئەو تیانە بچکۆڵە بەشی هەموویانی کرد کە لە ڕاستەقینەدا تەنیا بەشی دوو کەسی تێدا جێ دەبووەوە. شاخوەشین دەیویست دارایی و سامانێک بگەیەنێتە بابە تایەر، بەڵام پیری خواناس و بڵند پایە، وەڵامی دایەوە کە بەزەیی و شکۆی تۆ بۆ من لە گەنج و سامان باشترە.

فاتمە لوڕە ویستی لەگەڵ شاخوەشیندا، بڕوا، بەڵام بابە تایەر کە ماوەیەکی زۆر گراو و دڵبراوی ئەو بوو، لە دڵی خۆیدا بیری کردەوە کە بەشاخوەشین بڵێ فاتمە لوڕەی بۆ مارە کا. شاخوەشین لەبەرئەوەی ئاگای لە بیر و دڵی بابە تایەر بوو، مزگێنی دایێ کە پەیوەندی ژن و مێردیی هەردووکیان لە ڕۆژی پەسڵاندا وەکو لەیلا و مەجنوون ئەنجام دەدرێ.

بابە تایەر بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە گەورەی کورد دێتە ئەژمار. هۆنراوەکانی کە بەشێوەی دووبەیتییە، بەزاراوەی لوڕی هۆنراونەتەوە، بەڵام زۆربەی دووبەیتییەکانی کە لە چاپ دراون، دەستیان تێ براوە و وشەی فارسیی زۆریان تێ خراوە. خوا و ڕاستان لەم دواییەدا هەندێ لە دووبەیتییەکانی بابە تایەر بەلوڕییەکی پەتی کەوتە دەست کە لە ساڵی ٨٤٨ی کۆچیدا نووسراون، وە ئەمە ئەو مەبەستەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە دووبەیتییەکانی بابە تایەر لوڕیەکی پەتی بوون و تاکوتراک وشەی فارسییان تێدا بووە.

بابە تایەر جگە لە کۆمەڵە دووبەیتییەکانی دوو پەڕاوی تری بەناوی (کلمات القصار) و (الفتوحات الربانی فی اشارات الهمدانی)ی داناوە کە لەوانەدا، پلەوپایەی بەرزی وێژەیی و

خواناسیی ئەومان بۆ دەردەکەوێ.

بەپێی لێکۆڵینەوەی هەندێ لە مامۆستایان و خۆرهەڵاتناسان، وەکو مینۆرسکی و ژۆکۆفسکی و کلمان هوار و ئیدوار براون و رەشید یاسەمی و هەندێ تر، بابە تایەر پیاوێکی لوڕ و لوڕستانی بووە و لە هەمەداندا دانیشتووە و بەناوی بابە تایەری هەمەدانی ناوبانگی دەرکردووە، وە زۆربەی دووبەیتییەکانی بابە تایەر بەزاراوەی لوڕی هۆنراونەتەوە.

بابە تایەر هۆنەرێکی بەرز و هەرە گەورەی کوردە. لە دووبەیتییەکانیدا ئەو رێچکەیە کە گرتوویەتی رێچکەیەکی سادەی بێ گرێ بووە، ویستوویەتی دەوروبەری خۆی بەهەموو جۆر لە بیروباوەڕی خۆی تێ گەیەنێ. جا زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو بەزمانێکی ساکار و سادە بوون و هەموو کەسێک لە هۆنراوەکانی تێ گەیشتووە.

دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی لە گۆڤاری جیهانی ئیسلامی لە لاپەڕەی چلدا دەڵێ: بابە تایەر چەند هۆنراوێکی بەزاراوەی گۆرانیی پەتی داناوە و ئەم چەشنە هۆنراوانە لە لای گۆرانەکان باون و دەمـاودەم دەیگێڕدرێنەوە، بابە تایەر ئەو هۆنراوانەی ناردووە بۆ یارییەکان، بۆ ئەوە کە لە بیروباوەڕی یەک بگەن و ئەوانیش بخاتە سەر ئەو رێگەیە کە خۆی لەسەری بووە. جا هەندێ لەو هۆنراوانە لە پەڕتووکی (سەرئەنجام)دا ماون و لەگەڵ ئەو دووبەیتییانەی کە لە پەڕتووکخانەی قوونیە دۆزراوەتەوە، یەک دەگرنەوە و بەتەواوی لەسەر زاراوەی لوڕی ڕۆیشتوون.

بابە تایەر لەم دووبەیتییانەدا بەتەواوی شێوەی زمانی خۆیمان بۆ دەردەبڕێ.

١

دلێ دیروم ز عشقت گێج و وێجە	موژە بەرهەم زەنوم خوونابە رێجە
دلێ عاشق بسان چووب تەر بی	سەرێ سووجە سەرێ خوونابە رێجە

واتە: دڵێکم هەیە کە لە ئەوینت گێژوویژە، برژانگ بەیەکا بنێم خوێناو دەڕێژێ، دڵی ئەویندار وەکو توولی تەڕ وایە، سەرێکی دەسووتێ و سەرێکی خوێناو هەڵدەڕێژێ.

٢

مۆ ئان پیروم کە خانەندوم قەلەندەر	نە خانوم بی نە مانوم بی نە لەنگەر
ڕو هەر ڕو مو وەرایوم گرد گێتی	دەرئایە شەو وە ئەوسنگی نەهوم سەر

واتە: من ئەو پیرەم کە قەلەندەرم پێ دەڵێن، خانوو و ماڵ و لەنگەرم نییە، هەموو ڕۆژێ لە دەمی بەیانیدا دەردێم و بەدەوری گێتیدا دەگەڕێم، کە شەو هات سەر دەخەمە سەر بەردێک و دەخەوم.

٣

موسەلسەل زولف بەر ڕوو ڕیتە دیری گول و سونبول بە هەم ئامیتە دیری

پەرێشان چون کەری ئان تار زولفان بە هەر تارێ دلی ئاوێتە دیری

واتە: زوڵفت بەزنجیرە ڕژانووەتە سەر ڕوومەتت، ڕوومەتی وەکو گوڵت و زولفی سونبولت تێکەڵاو و ئاوێتە کردووە. کاتێ هەودای زوڵفەکانت بڵاو و پەرێشان دەکەیتەوە، لەسەر هەر هەودایەکەوە دڵێک هەڵواسراوە.

٤

بی تە سەر دەر گریبانوم شەو و ڕۆچ سرشک ئەژ دیدە بارانوم شەو و ڕۆچ

نە بیماروم نە جایوم می کەرو دەرد هەمی دانوم کە نالانوم شەو و ڕۆچ

واتە: شەو و ڕۆژ لە دووریی تۆدا سەرم لە بەرۆکمدایە و ئەسرین لە چاوانم وەکو باران بەخوڕ دەبارێ، نە نەخۆشم و نە جێگەیەکم دێشێ، هەر ئەوە دەزانم کە شەو و ڕۆژ دەناڵێنم و دەردم دەردی ئەوینە و ناڵەم لەبەر دووریی تۆیە.

٥

نە زونوم مو کە ڕازوم واکە واژوم غەم سووز و گودازوم وا کە واژوم

چ واژوم؟ هەر کە زوونو می کەرو فاش دگەر ڕاز و نیازوم وا کە واژوم

واتە: نازانم ڕازی دڵی خۆم بەکێ بڵێم؟، وە پەژارەی سۆز و توانەوەی دڵ لەبەر تین و گەرمای ئەوین، بەکێ بڵێم، هەر کەسێ پێی بزانێ ئاشکرای دەکا. کەواتە ئیتر ڕاز و نیازم بەکێ بڵێم؟

٦

دلوم مەیل گول و باغ تە دیرە سەراسەر سینە ئوم داغ تە دیرە

بشوم ئالالە جاران دل کەروم شاد دیوم کالالە هەم داغ تە دیرە

واتە: دڵم ئارەزووی گوڵ و باخی تۆی هەیە، لە سەراسەری سینەمدا، داخی تۆی تێدایە، هاتم بچم بۆ جاڕی گولاڵان تا بەڵکو نەختێ دڵم خۆش و شاد بێ، دیم گولاڵەیش داخی تۆی هەیە.

٧

گەروم ڕوونی وەروم خوونی تە ززوونی   وەروم ئاخر بسوزوونی، تە زوونی
وەروم بەرسەر نەهی ئەلوەند و مەیمەند   نەمی وازوم خودا زوونی تە زوونی

واتە: ئەگەر دەرمکەیت و ئەگەر بانگم کەی تۆ خۆت دەیزانی، ئەگەر سەرئەنجام بمسووتێنی تۆ خۆت دەیزانی، ئەگەر لەسەر سەرم ئەلوەند و مەیمەند دابنێی و سزام بدەی بەلامەوە گران نییە و فەرمانبەرداری فەرمانتم و هەر دەڵێم خوایە تۆ خۆت دەیزانی.

٨

خودایا واکیان شوم واکیان شوم   مۆ کە بی دەست و پایوم واکیان شوم
هەمە ئەزدەر برانون وەر تو ئایوم   تو گەر ئەزدەر برروونی واکیان شوم

واتە: خوایە، لەگەڵ چ کەسانێکدا بچم، من کە بەم نەتوانییە و بێ دەسەڵاتییە لەگەڵ چ کەسانێکدا بچم، ئەگەر هەموو لە دەرگا دەرمکەن، دێمە لای تۆ، ئەگەر تۆ لە دەرگاکەت دەرمکەی، و ئانومێدم بکەی لەگەڵ چ کەسانێکدا بچم.

٩

ئەگەر دڵ دلبەر و دلبەر کودوومە   وەگەر دلبەر دل و دل را چە نوومە
دل و دلبەر وەهەم ئاویتە وینوم   نە زوونوم دل کەو دلبەر کودوومە

واتە: ئەگەر دڵ دڵبەرە، ئەی دڵبەر کامەیە؟ ئەگەر دڵبەر دڵە ئەی دڵبەر ناوی چییە؟ دڵ و دڵبەر پێکەوە تێکەڵاو و ئاوێتە دەبینم. نازانم دڵ کام و دڵبەر کامەیە؟

١٠

خوەشا ئانان کە هەر شامان تە وینون   سوخەن واتە کە رون واتە نشینون
ئەگەر دەستوم نەوی کایوم تە وینوم   بشوم ئانان بوینوم کە تە وینون

واتە: خۆزگەم بەوانەی کە هەر ئێوارەیەک تۆ دەبینن، قسە لەگەڵ تۆ دەکەن و لەگەڵ تۆدا دادەنیشن، ئەگەر دەستم نەگات کە بێم تۆ ببینم، دەچم ئەوانە دەبینم کە تۆ دەبینن.

١١

یاگێم دوردی هەنی دەریە نەبود، یار   یاگێم خوەر دی، گێهان پەیدا نەبود، یار
من ئەژ ئان رو بەدامان تە زەد دەست   دگەردوونت پەرو پایی نەبود، یار

واتە: ئەی یار لەو جێگەدا کە دوڕم دی، دەریا نەبوو، لەو جێگەدا کە خۆرم دی، جیهان نەبوو، من لە ئەو ڕۆژەوە دەستم گرتە داوێنت، لە گەردوونت هیچ نیشانەیەک نەبوو.

بابە تایەر لەم دووبەیتییەدا دیاردییە دەکاتە وشەی (دوڕ) و دەڵێ: ئەی خوای گەورە و بەبەزەیی، لەو جێگەدا کە دوڕ بوو، منیش لە ڕۆژی بەریندا لەوێ بووم و ئەو دوڕەم چاوپێ کەوت. ئەو دەمە هێشتا دەریا و زەوی و ئاسمان و ئەم جیهانەت بەدی نەهێنابوو، وە لە جیهانی ڕوون و خاوێنی خواییی تۆدا کە من هەتاوی خواییتم دی و گەوهەری هەموو بەندەکان بۆ سرشت بوون و بەدیهێنانی بەڵێن و پەیمانیان دا و بەگەورەیی و شکۆی خواییی تۆ گەوایان دا، منیش دەستم گرتە داوێنت و بەڵێنم دا.

١٢

پەنج ڕۆیی هەنی خوڕڕەم گێهان بی	زەمین خەندان بەرمان ئاسمان بی
پەنج ڕۆیی هەنی هازێد و سـامان	نە جیـنان نام و نەژانان نشان بی

واتە: ئێستا پێنج ڕۆژێک جیهان خۆشە، وە زەوی و ئاسمان لە پێکەنیندان، پێنج ڕۆژی تر لە ئەم زێد و سامان و نیشتمانە، نە لەمانەوە ناوێک هەیە و نە لەوانەوە نیشانێ پەیدا دەبێ.

مەبەستی بابە تایەر لەم دووبەیتییە، وەرزی بەهار و هاوینە کە زەوی پڕ لە شیناوەردی و سەوزایی دەبێ، وە خەڵک لە جوانیی سروشت کەڵک وەردەگرن و شادمان دەبن. پاش ماوەیەک سەرما و سۆڵەی پایز و زستان دێت و ئەو هەموو جوانییە دەبا، ئیتر لە گوڵ و بولبوڵ و جریوە و جووکەی باڵندان و سروەی شەماڵ و ئەو هەموو جوانییە نیشانێ نامێنێ و ڕۆژگاری گۆشەگیری و گۆشەنشینی دێتە بەرەوە، ژیانی مرۆڤیش هەر بەو جۆرەیە، واتە بەهار و هاوینی هەیە. ماوەیەک بەخۆشی و شایی ڕای دەبوێرێ و جیهان بزەی بۆ دەگرێتەوە. کوتوپڕ خولی ئەم خۆشییە تێ دەپەڕێ و لە جیهان دەردەچێ و ناوونیشانێکی لێ بەجێ نامێنێ.

١٣

ئەز ئان ئەسپیدە بازوم هەمەدانی	بەتەنهایی کەروم نەچیرەوانی
هەمە بە منە و دیرند چەرغ و شاهین	بە نام من کەرند نەچیرەوانی

واتە: من ئەو بازە سپییە هەمەدانییەم کە بەتەنیایی نێچیرەوانی دەکەم هەموو بەمنەوە چەرخ و شاهێنیان هەیە و بەناوی منەوە نێچیرەوانی دەکەن. وشەی (ئەسپیدە باز) یا

(بازی سپی) کە بابە تایەر لە هۆنراوەکەیدا هێناویە. نازناوێکە بۆ خواناسانی بەرز کە لەو سەردەمەدا بەخواناسانیان داوە.

١٤

یا کـــە ئەژ مـــیـــهـــر توم دەم می زەد ئەی یار
خـــویش و بیگانەگـــان ســـەنگوم زەد ئەی یار
جـــــورمـــــوم ئینە کـــــە ئەژ تـە دوست داروم
نە خـــــوونوم کـــــەرد و نـە راهـی زەد ئـەی یار

واتە: ئەی یار، لەوێدا کـە من لە مـێـهـر و بەزەیی تۆ دەدوام، خـزم و بێگانە بـەردیان بۆ دەخـسـتم و ئازاریان دەدام، تاوانم ئەوەیە کە من تۆم خـۆش دەوێ، نە خـوێنم کـردووە و نە ڕێگەم بەکەس گرتووە، تەنیا هەر تۆم خۆش دەوێ.

١٥

بشوم بە ئەلوەند دامان مەو نشانوم دامەن ئەژ هەر دوو گێتی هاوشانوم
نشانـــوم توولەو موویـــوم بە زاری بی کە بولبـــول هەنی وا ول نشانوم

واتە: بچم بۆ کێوی ئەلوەند و داوێنی مـێو ببەم و لەوێدا بینم. توولە مـێوەکـان بەئاه و زاری و شیوەن بنێژم، بەڵکو بوڵبوڵێکیش بێتە لای گوڵ و وەکو من لە تەنیشتی ئەو مێوانە بناڵێنێ. بابە تایەر لە شـاری هەمـەداندا کـۆچی دوایی کـردووە و هەر لـەوێ لەســەر تەپۆڵکەیەکدا نێـژراوە و ئێـسـتـا ئارامگەیەکی جـوانیـان بەسـەرەوە دروست کـردووە. لەو ئارامگەیە کە بابە تایەری تێدا نێژراوە، دوو کـەسی تریشی تیدا نێـژراوە کە یـەکێکیـان دایەنی خۆیەتی و شیری داوەتێ و ناوی فاتمەیە و ئەویتریشیـان فاتمە لوڕەی دڵخـوازییە و گۆڕی هەرسێکیـان زیارەتگای خاوەن دڵان و موسڵمانانی خـاوەن بڕوایە. کۆنترین پەڕاوێک کە باسی ئەم ئارامگەیەی کردووە پەڕاوی (نزهە القلوب)ی حەمدوڵڵای مسـتەوفییە کە لە ساڵی ٧٥٠ی کۆچیدا نووسیویەتی.

سەرچاوەکان

١- مجمع الفصحاء، تألیف رضا قلی خان هدایت - تهران ١٣٣٩.

٢- راحه الصدور وایه السرور تالیف: راوندی - لیدن ١٩٢١.

٣- شرح احوال واثار و دوبیتی های بابا طاهر عریان باهتمام دکتر جواد مقصود - تهران ١٣٥٦.

٤- نزهه القلوب تألیف حمدالله مستوفی، باهتمام لسترنج - لیدن ١٩١٥.
٥- دیوان بابا طاهر عریان به تصحیح وحید دستگردی - تهران ١٣٤٧.
٦- مجلهء دانشکدهء ادبیات تهران - شمارهء ٢ - سال چهارم دیماه ١٣٣٥.
٧- نوشتهای پراکنده دربارهء یارسان، تألیف صدیق صفی زاده - تهران ١٣٦١.
٨- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٥٢.
٩- دووبەیتییەکانی بابە تایەری هەمەدانی - وەرگێڕاوی صدیق بۆرەکەیی تاران ١٣٦٠.
١٠- سەرئەنجام (دەستنووس).
١١- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
١٢- دیوان بابا طاهر عریان (دەستنووس).

جەلالە خانمی لوڕستانی

٣٨٧ی کۆچی

جەلالە خانمی لوڕستانی کە یەکێ لە ئەستێرە گەشەکانی ئاسمانی لوڕستانە و لە وڵکەی لوڕستاندا سەری هەڵداوە، ناوی جەلالە و کچی میرزا ئامانای لوڕستانی و دایکی شاخوەشینە. ئەم ئافرەتە ڕۆشنبیرە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام لە ساڵی ٣٨٧ی کۆچی لە لوڕستاندا لە دایک بووە و لە نیوەی سەدەی پێنجەمدا چاوی لە جیهان پۆشیوە و لەوێدا نێژراوە.

جەلالە خانم هەروەها لە هۆندنەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، لە تەنبوور لێدانیشدا مامۆستا بووە و هۆنراوەکانی خۆی بەدەم نەوا و ئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە. لە ئەم ئافرەتەوە هەندێ دووبەیتی بەجێ ماون کە لە پەرتووکی (دەورەی شاخوەشین)دا نووسراوە.

جەلالە خانم وەکو هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی ئێلاخان و سروشتە جوانەکەی لوڕستان بووە، وە چاوەنداز و دیمەنی جوانی زێدەکەی دەروازەی هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و لە پاڵ ئەمەشەوە کوڕەکەی کە لە ناو خەڵکدا بەتیشکی خوا ناسرا بوو، ئەوەندەی تر ئاوری خوڕیە و کورتژمەکەی خۆش کردووە و بڵێسەی ئاگری هۆنراوی بەرز کردووەتەوە. لە لایەکی تریشەوە شاخوەشینی کوڕی ئەوی بەیەکێ لە فریشتەکان داناوە کە دەبێ دەستوور و یاسا بۆ پەیرەوانی ڕێ و ڕچەکە دابنێ، وە ئەمانە هەموو دەبێتە هۆی ئەوە کە جەلالە خانم هۆنراو دابنێ و سۆزی دەروونی هەڵڕێژێ.

هۆنراوەکانی جەلالە خانم کە وەکو هۆنەرانی تری دەوری خۆی بەچەشنی دووبەیتی هۆنیوەتەوە، گەلێ پاراو و دڵنشین و دڵڕاکێشەرن، وە ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

١

ئەی کاکە ردا، ســـــوار دانــــا	ئی فەرمان ئاما چە هەفت ئەسمانا
خـەلق لوڕسـتـان وە زۆش مـەزانا	پـاکـــــەن جەلالەی مـیرزا ئامـانا

واتە: ئەی کاکە ڕدا، ئەی شا سواری زانا، ئەم فەرمانە کە لە حەوت ئاسمانەوە هاتووە و کە دەبێ من شاخوەشینم ببێ و تۆش مزگێنیمت پێ دا و منت لەم ڕازە ئاگەدار کرد، کەچی خەڵکی لوڕستان ئەو بەشەلووف و زۆڵ دەزانن، بەڵام جەلالەی کچی میرزا ئامانا داوێن پاکە.

جەلالە خانم لەم دووبەیتییەدا دیاردییە دەکاتە سەر ڕووداوی لە دایک بوونی شاخوەشین کە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام جەلالە خانم بەهۆی تۆزقاڵێ تیشکی خۆرەوە دووگیان و تۆلدار بووە و پاشان کوڕێکی بووە و ناویان ناوە شاخوەشین و ئەم مەبەستە لە چاوی زانستییەوە دروست نییە، چونکە مێچکە بەبێ نزیکی کردن لەگەڵ نێردا ناتوانێ تۆلدار و ئاوس بێ.

جەلالە خانم لە دووبەیتییەدا تردا دەڵێ:

٢

نە بەرەی شایی، نە بەرەی شایی	ئاورۆ نیشتە بیم نە بەرەی شایی
مێردان و ژەنان مەشین وە شایی	پەرێ شاخوەشین مەدان گەوایی

واتە: ئەوڕۆ لە بەردەرگای دیوانی شاییدا دانیشتبووم، دیم کە پیاوان و ژنان یەک یەک بەشایی و خۆشی دەچوونە ناوەوە و بڕوایان دەهێنایە شاخوەشین و سەریان دەسپاردە ڕێ و ڕچەکەی ئەو. منیش لە خۆشیدا ئەوەندەی تر دەگەشامەوە و شانازیم دەکرد.

لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

٣

یاران پەرێ بۆ، یاران پەرێ بۆ	زاری کەن چەنی بوڵبول پەرێ بۆ
ئەز ئەو وڵەنان ئامام وە لای تۆ	ئانە پەـــــیمان وێم وەستم جە نۆ

واتە: ئەی یاران، لەگەڵ بڵبڵدا بۆ بۆن بگرین و بناڵێنن و زاری و شیوەن بکەن. ئەی بڵبڵی فرشتە! من ئەو گوڵەم کە هاتوومەتە لای تۆ و ئەوا سەرلەنوێ لەگەڵ تۆدا پەیمانم بەست کە بۆنی خۆمت پێ بدەم.

جەلالە خانم لەم دووبەیتییەدا دیاردی دەکاتە سەر ئەفسانەی گوڵ و بڵبڵ کە لە ناو یارسانەکاندا دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و دەڵێن: گوڵ و بڵبڵ هەردووکیان لە بەهەشتدا بوون و لەسەر کانیاوێکدا دەژیان. گوڵ پەری بوو، بڵبڵ فریشتە. گوڵ کە پەیمانی لەگەڵ کانیاوەکەدا بەستبوو، بەکەس مێرد نەکا، دەمێک بوو دڵی لە بڵبڵ چووبوو، وە نەیدەویست پەیمانەکەی بشکێنێ، بەڵام بەبڵبڵی وت کچێکم لە سکدایە و ناوم ناوە (بۆ). هەر کاتێ ئەوم بوو دەتدەمێ. دەبێ تۆیش پەیمانم بدەیتێ کە بەلای کەسەوە ئەم ڕازە نەدرکێنی. ئەویش بەڵێنی پێ دا کە ڕازدار بێ و ڕازەکە هەر لە دڵی خۆیدا بمێنێتەوە.

سەر لە ئێوارە گوڵ چووە سەر کانیاوەکە و پێی وت کە من بڕیارێکی وام بەبڵبڵ داوە. ئەویش وتی باشە بڵبڵ فریشتەیەکی جوان و پێکەوتووە. گوڵ گەڕایەوە و چووە سەربان و چاوی نا یەکا و ڕاکشا بۆ ئەوەی کچەکەی ببێت. بڵبڵ هاتە سەری و لە خۆشیدا چریکانی. جار جار گوڵ لە ژێر لێوەوە چاوێکی دەکردەوە و دەیوت: کوڕە مەچریکێنە با کەس پێمان نەزانێ. بەڵام ئەو زیاتر گەرم دەبوو، وە دەیچریکان هەتا کەوتە دەمە دەمی تاریک و لێڵەی بەیانی، کەوتە ئەو کاتە کە گوڵ کچەکەی ببێ. (با) لە دوورەوە گوێی لە چریکەی بڵبڵ بوو، ئەویش ماوەیێ بوو دڵی چووبوو لە (بۆ). بەشنە و سروەیەک هات. بڵبڵ کە ئەوەندەی چریکاندبوو ماندوو بووبوو چاوی چووبووە خەو، وە خەوی پیا کەوتبوو. (با) کردی بە(بۆ)دا و ڕفاندی. بڵبڵ کە وریا بووەوە سەرنجی دا بۆی خۆشەویستی نەماوە. لە گوڵی پرسی، ئەویش وتی مەگەر نەمگوت مەچریکێنە؟ (با) کە دڵی بەبۆوە بوو هەرکە چریکاندی هات و بردی.

گوڵ و بوڵبوڵ سەرلەنوێ پەیمانیان بەستەوە. بەڵام بڵبڵ هەر وازی نەهێنا و چریکاندی و هەتا لە بەهەشت هەردووکیان دەرکرد. ئێستاش بڵبڵ بۆ (بۆ)ی خۆشەویستی هەر دەناڵێنێ و دەچریکێنێ و ئێستا و ئەوساش هەر نەگەیییە بۆ.

جا جەلالە خانم لە دووبەیتییەکەیدا دەڵێ: لەگەڵ بڵبڵدا بۆ (بۆ) بچریکێنن و بناڵێنن و ببنە هاوڕازی. منیش ئەو گوڵەم کە لەگەڵ بڵبڵدا لە بەهەشت دەرکرام و ئەوا سەرلەنوێ پەیمانم بەست کە بۆنی خۆمی پێ بدەم، بەڵام بەمەرجێ ڕازدار بێ و ڕازەکە نەدرکێنێ.

جەلالە خانم ئەم پەردانە دادەداتەوە و دەکەوێتە کۆڕی مەی نۆشانی مەیخانەی ڕۆژەکەی بەرین و لە جۆشی کوورەی دەروونێکی بەسۆز و خرۆشەوە دەڵێ:

مەستم چە بادەی رۆی ئەلەست تۆ	وەسەن یەک جامێ مەی جە دەست تۆ
ئاینەی زێڵم رۆشنەن چـــون مەی	چـەو بۆن بیـــــەنم مەی پەرەست تۆ

واتە: ئەی خـوایا، لە بادەی ڕۆژەکەی ئەلەست کە لەو ڕۆژەدا گەوهەری هەموو بەندەکان پەیمانیان بۆ بەدیهێنانی مرۆ بەست و بەگەورەیی و یەکتاییی تۆ گەوایان هێنا، ئەوا من بەخواردنەوەی ئەو بادەیە مەستم و ئەگەر تەنیا جامێ تر لەو بادەمە بدەیتێ بەسمە و ئەو جامە مەیە دڵم دێنێتە سەر خۆی. بەڵام بەمەرجێ کە داینی جامە مەیەکە بەفەرمانی خۆت بێت. ئێستا ئاوێنەی دڵم وەکو مەی ڕووناکە و هەر لەبەرئەوەیە کە من بوومەتە مەی پەرستی تۆ.

سەرچاوەکان
١- تذکرەء اعلی، بە اصلاح ایوانف - تهران ١٣٣٨.
٢- برهان الحق، تألیف نور علی الهی.
٣- مشاهیر اهل حق، تألیف: صدیق صفی زادە.
٤- بزرگان یارسان، تالیف صدیق صفی زادە - تهران ١٣٥٢.
٥- سەرئەنجام (دەستنووس).
٦- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
٧- دەورەی دامیار (دەستنووس).

ڕێحان خانمی لوڕستانی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم ئافرەتە هۆنەرە کە خەرقەپۆشێکی مەی نۆشی ئەوینی یەزدانی بووە، دەروونی بەڕووناکیی داهێنەری گێتی ڕووناک بووە و، دڵی لە ژەنگی ڕۆژگار ڕوون و پاک بووە. ئەم ئەستێرە گەشە کە لە ئاسمانی لوڕستاندا سەری هەڵهێناوە، ناوی ڕێحان خانمی لوڕستانییە کە بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام لە سەدەی پێنجەمی کۆچی لە دەوروبەری یافتەکۆ لە لوڕستاندا هاتووەتە جیهانەوە.

بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، ڕێحان خانم بەیەکێ لە نزیکان و لایەنگرانی شاخوەشین دەژمێررێ، وە زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو لە بارەی پەسن و ستایشی شاخوەشینەوەن. لە ڕێحان خانمەوە هەندێ دووبەیتی لە پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین)دا بەجێ ماون کە گەلێ شیرین و بەرز و ناسکن. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و

هۆنراوەکانی خۆی بەدەم هەوای تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە. ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو:

١

خوەشین ئەلەست، خوەشین ئەلەست   سەرم جە سەودای تۆ بیەن سەرمەست
گوڵ و شەمامەم هەر دووها نە دەست   گەواهی مـــــەدەن چ خاس و چ گەست

واتە: ئەی خوەشینی ڕۆژەکەی بەرین، سەرم لە سەودای تۆدا مەست بووە و هۆشم بەلای خۆمەوە نەماوە. ئەوا گوڵ و شەمامەم وا بەدەستەوە، وە هەموو کەسێک لە هەموو چینێ چاک و خراپ بڕوات پێ دێنن و گەوات لەسەر دەدەن کە تۆ تیشکی خوایت.

نیاز لەم دووبەیتییە ئەوەیە کە دەڵێ: ئەی شاخوەشین، تۆ نێرراوی ئەو کەسەیت کە بەر لە سرشتبوونی جیهان و مرۆ پەیمانی لە زات و گەوهەری بەندەکان سەند بۆ ئەوەی مرۆ بهێنێتە دی، بەمەرجێ کە ڕێگای ڕاست و دروست بگرنە پێش و ئەوسا هەموو بەندەکان بڕوایان بەیەکتایی و گەورەیی ئەو هێنا، وە من سەرمەستی سەودای تۆم. گوڵ و شەمامە کە بریتییە لە جەلالە خانم و کاکە ردا، ئەوان هان بەدەستمەوە و بەقسەم دەکەن، وە هەموو کەسێک لە هەموو چینێ بڕوا و باوەڕت پێ دێنن و ڕێبازەکەت وەردەگرن و سەری پێ دەسپێرن.

٢

جە باڵا تایی، جە بـــاڵا تـــایی   ئاما ســـوارێ جە باڵا تایی
خەتایی خوەشین خوەشین خەتایی   تێغش مەورۆ جە گاو تامایی

واتە: لە سەرەوە تاقە سوارێ وەکو ئاسکی خەتا و خوتەن هات و شمشێرەکەی لە (گا و ماسی)دا بڕشتی هەیە. مەبەست لە گا و ماسی ئەوەیە کە بەپێی ئەفسانەکانی کۆن گۆی زەوی لەسەر شاخی گایەک دانراوە و گاکەش لەسەر ماسییەک لە دەریادا ڕاوەستاوە و بەم چەشنە چارەنووسی خەڵکی جیهان پەیوەندی بەم گا و ماسییەوە بووە کە ئەمەش لەگەڵ ئاوەزدا جۆر دەرنایە و جگە لە پڕوپووچ شتێ تر نییە.

ڕێحان خانم لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: لە ئاسمانەوە تاقە سوارێ وەکو ئاسکی خەتا و خوتەن هات و قسەکانی نیشتە دڵی هەموو خەڵک، وە بۆیە زۆربەی خەڵک ڕێبازەکەیان وەرگرت و سەریان پێ سپارد.

٣

بیـــــــانی ڕدا، بیـــــــانی ڕدا	تۆف ڕۆی مـاتیان بیـانی ڕدا
مووڕو نەخری خێز ئەسمانی ڕدا	ئاگـــــادار نە ڕاز نیانی ڕدا

واتە: ئەی کـاکـە ردا، تـۆ تۆف و شـەپۆلی ڕووبـاری مـادیانی، ئەو ڕووبارەی کـە کـاتێ شـاخـوەشـین بارگاکەی لەوێ دانابـوو، تۆ خرۆشـایت و کەوتیـتە سـتایشی و پاشـان گەوا و بڕوات بەڕێبـازەکەی هێنا. تۆ باڵندەی بەیانی خێزی ئاسـمـانی وە تۆ ئەو باڵندەیتە کـە لە بەهەشـتـدا چەندین هەزار سـاڵ کار و پیشەت سـتـایش و پەسـەندی خـوا بوو، تۆ لە هەمـوو نهێنی و ڕازێکی ڕێبازی یاری ئاگەداری و لە ڕێ و ڕەوشتی ئاین شارەزای.

٤

ئەو ڕۆی ماتیان، ئەو ڕۆی ماتیان	بارگەی شام وستەن ئەو ڕۆی ماتیان
ئەو ڕۆ نیشتە بیم نە کۆشک کیان	دیم ئـــــــاوی ئەو ڕۆ گەوا دا وەگیان

واتە: بارەگـای شـا و سـانـەکـەم نیـشـتـە سـەر ڕووباری مـاتیـان، ئەو ڕۆژە من لە کۆشکی کیـاندا دانیـشـتبـووم و ڕوانیم کـە ئاوی ڕووبارەکە خـرۆشـا و پاشـان بەگیـان و دڵ بڕوا و گەوای هێنایە سەر شاخوەشین.

ڕووباری مـادیـان کـە لەو سـەردەمـەدا مـاتیـانی پێ دەوتـرا کـەوتووەتە نێـوانی کۆدەشت و مەلاوی خوڕڕەم ئاوا، وە ئەم ڕووبارە بەلای پەیڕەوانی ئاینی (یاری)یەوە ڕووبارێکی پیرۆزە. وا دیارە ئەم ناوە مادەکان بەسەر ئەم ڕووبارەیانەوە ناوە.

ڕێحـان خانم لەم دووبەیتییـەدا دەڵێ: باروبنە و بارەگـای شام لەسـەر ئاوی ئەو ڕووبارەوە دامـەزرا و منیش ئەو ڕۆژە لە کـۆشـکی کـیـانـدا بووم و ڕوانیم ئاوی ڕووبارەکـە لە تاوی خـۆشـی بارگـەی شـام کـەوتە شـەپۆڵ لێدان و پاشـان شـەپۆڵەکـەی کـەم کـەم نیـشـتـەوە و کڕنۆشی کرد و بڕوا و گەوای بەشاخوەشین هێنا.

سەرچاوەکان

١- برهان الحق تألیف نور علی الهی.
٢- مشاهیر اهل حق.
٣- سەرئەنجام (دەستنووس).
٤- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).

فاتمە لوڕەی گۆران

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم ئافرەتە ئاینییە کە ڕەند و خواناس و پارێزگار و شەیدای بارەگای پەروەردگار و مەی نۆشی بادەی یەزدانی و گراو و ئەویندارى بابە تایەری هەمەدانی بووە، لە سەراوەردی ماه و ڕەوەزکانی کوردستان، نەوای هۆنراوەکانی خرۆشی لە دڵ هەستان، ئەم ئافرەتە کە نازدارێکی مەست و بەهەست بووە، بیرە جوانەکەی خورد و خۆراکی دەروێشانی خواپەرست بووە.

ئەم ئەستێرە گەشە کە ناوی فاتمە و کچی لوڕە و لە تیرەی (بیری شاهی)ی گۆران بووە. بەناوی فاتمە لوڕە بەناوبانگە. بەپێی پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین) فاتمە لوڕە لە سەدەی پێنجەمی کۆچی لە هەمەداندا سەری هەڵداوە و هەر لەوێش ماڵئاواییی لە جیهان خواستووە و لە تەنیشت گۆڕەکەی، بابە تایەری هەمەدانیدا نێژراوە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە: کاتێ شاخوەشین دەڕواتە هەمەدان و دەچێتە خانەقای بابە تایەری هەمەدانی، فاتمە لوڕە لەو سەردەمەدا لەو خانەقایەدا بوو، وە لەگەڵ بابە تایەردا دەژیا، چونکە وازی لە جیهان هێنابوو، وە خەریکی ڕاز و نیاز و ستایشکردنی خوا بوو. بابە تایەر کە ماوەیەک گراو و سەوداسەری فاتمە لوڕە بوو، داوای لە شاخوەشین کرد کە فاتمە لوڕەی بۆ مارە کا. بەڵام شاخوەشین مزگێنیی بەبابە دا کە پەیوەندیی ژن و مێردی هەردووکیان لە ڕۆژی پەسڵاندا وەکو پەیوەندیی لەیلا و مەجنون دەدرێ. ئەوسا فاتمە لوڕە سەری نایە بان ڕانی شاخوەشین و پاشان سەری بەرز کردەوە و سپاسی لێ کرد.

پیر دانیالی دالاهویی کە یەکێ لە هۆنەرانی سەدەی هەشتەمی کۆچییە، لە پەڕتووکی (بارگە بارگە)دا فاتمە لوڕە بەیەکێ لە لایەنگری شاخوەشین دادەنێ و نازناوی فریشتەی پێ دەدا و دەڵێ: ئەو فریشتەیە ڕازداری ڕێبازی یاری بووە و بەڕەمزبار ناسراوە. فاتمە لوڕە ژیانی بەئەوینی بابە تایەر بردووەتە سەر و لە ناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی کۆچی شەرابی مەرگی لە مەیگێڕی گەردوون وەرگرتووە و خواردوویەتەوە. وە بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە تەنیشتی ئارامگەکەی بابە تایەر نێژراوە.

فاتمە لوڕە کە دەستێکی بەرزی لە هۆنینەوەی هەڵبەستی کوردی بووە، لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی باڵای هەبوو، وە هۆنراوەکانی خۆی بەدەم هەوا و ئاهەنگی تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە. بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام کاتێ بابە تایەر خوازبێنیی فاتمە لوڕەی لە شاخوەشین کرد، شاخوەشین ڕوانییە فاتمە لوڕە و فاتمە لوڕەش بەشای وت:

گیان پەرێ چێشەن، گیان پەرێ چێشەن هەر کەس تۆ دارۆ گیان پەرێ چێشەن

وە نامت سـەوگەند دەروونم بێـشەن بێ تۆ گیـان و زێڵ هەمیشە ڕێشەن

واتە: ئەی شاخـوەشین، هەر کـەسێک تۆی هەبێ و لایەنگری تۆ بێ گیانی بۆ چییە، سوێندم بەناوت کە دەروونم دێشێ و بەبێ تۆ گیان و دڵم بریندارە.

فـاتمە لوڕە لەم دووبەیتـیـیەدا دەڵێ: ئەی شـا هەر کـەسێک تۆی بوێ و تۆی هـەبێ و لایەنگری تۆ بێ، گیانی بۆ چییە، چونکە قسەکانی تۆ گیان بەبەرمرۆڤدا دەکەن، سوێند بەناوی پیرۆزت دەخۆم کە بێ تۆ ساتێکم ئێش و ئازار و دەردە، وە بەبێ تۆ هەمیشە گیان و دڵ و دەروونم بریندارە، دە ئیتر چۆن دەتوانم بەبێ تۆ ژیان بەرمە سەر.

لە دووبەیتییەکی تردا دەڵێ:

یارم ماهـمانە، یارم ماهـمانە ئانە دوو ڕۆچەن یارم ماهمانە

ماهمانم پاشای هەر دوو گێهانە سینەم تەختگای شاه زەمانە

واتە: ئەوا یارەکەم دوو ڕۆژە بووەتە مێوانم، ئەم مێوانەم نوێنگە و تیشکی پاشای هەردوو جیهانە، وە سینەم تەختگای شای زەمانە.

فـاتمە لوڕە لەم دووبەیتـیـیەدا دەڵێ: یارم کە شاخـوەشینە، ئەوا دوو ڕۆژە لە خانەقادا بووەتە مێوانم و مێوانەکەم تیشک و ئاوێنەی پاشای دوو جیهانە، وە سینەم لە ڕۆژی پەسڵاندا دەبێتە تەختگای ئەو.

لە دوو بەیتییەکی تردا دەڵێ:

ڕازدار یاریم، ڕازدار یـاریم وە فـەرمـان شـا ڕازدار یاریم

شاهم بەزەییش ئامـا وە زاریم ڕاز کەرد وە دەرمان دەردەکەی کاریم

واتە: بەفەرمـان و دەسـتـووری شاخـوەشین، من ڕازداری ڕێبازی یاریم، شا بەزەیی هاتەوە بەگریان و زاریمدا و ڕازی (یاری)ی بەمن سپارد و ئەو ڕازەی کردە دەرمانی دەردی کاریم.

ڕازداری لە ڕێباز و ڕەوشـتی (یاری)دا زۆر گرنگە و هەر (یاری)یەک دەبێ تا سەردەمی مەرگ و گیانەلا ڕازدار بێ و ڕازی ڕێبازەکەی کە سەری پێ سپاردووە و پەیمانی بەستووە و سوێندی لەسەری خـواردووە، بەلای کەسـەوە نەیدرکێنێ و بەکەسی نەڵێ. ئەم ڕازە کە چۆنییەتیی ڕێ و ڕەوشتی ڕێبازەکەیە، بەرە بەرە دەوترێتە هەقەکان، بەڵام ڕازەکە لە پێشدا هەر لە سـینەی سـەرۆکـانی ڕێبـازەکـە دەپارێزرا و ئەوان وردە وردە دەیانوتە پەیڕەوان و لایەنگرانیان. جا فـاتمە لوڕە دەڵێ: من ئەوەندە خەریکی پارێزگاری و خـواناسی و پەزو

پەرستنی خوا بووم، شەو و ڕۆژ دەگریام و زاریم دەکرد و لە خوای خۆم دەپاڕامەوە کە بەزەییی پێمدا بێت، تا شام بەزەییی بە گریانمدا هات و کردمیە ڕازداری ڕێبازەکە هەتاکو بەهۆی ئەو ڕازەوە شەو و ڕۆژ دەرمانی دەردی کاریم بکەم و ڕاز و نیاز لەگەڵ خوای خۆمدا بکەم.

سەرچاوەکان

١- دائره المعارف الاسلامی.

٢- تذکرەء اعلی، بە اصلاح ایوانف - تهران ١٣٣٨.

٣- مشاهیر اهل حق.

٤- سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).

٦- دەورەی پردیوەر (دەستنووس).

٧- بارگە بارگە (دەستنووس).

لزا خانمی جاف

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم ئافرەتە ئاینییە کە وەکو گەوهەرێکی شەوچرا لە وێژەی کوردیدا دەدرەوشێتەوە، ناوی لزا خانمی جافە. بەپێی پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین) لزا خانم کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە، لە بنەڕەتدا خەڵکی شارەزوورە، بەڵام ماوەیەکی زۆر لە لوڕستاندا ژیاوە. لە پەڕتووکی سەرئەنجامیشدا هاتووە کە لزا خانمی جاف بەیەکێ لە لایەنگرانی شاخوەشین دەژمێررێ کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچی لە شارەزووردا لە دایک بووە و پاشان هاتووەتە لوڕستان و لەوێدا ژیاوە.

هەندێ دووبەیتی لە لزا خانمەوە بەجێ ماون کە گەلێ شیرین و پاراون. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی خۆی بەدەم ئاهەنگ و نەوای تەنبوورەوە لە جەمخانەدا خوێندووەتەوە. ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو:

١

حەیدەر سەرراف، حەیدەر سەرراف   چەندی نە عەینە بیم نە گێج تاف

ئێسا مەواچان پەنەم کچە جاف   قەباڵە ماری نە تاش مە ساف

واتە: ئەی حەیدەری گەوهەرناس، ماوەیەک من لە عەینەدا بووم و لە گێژاوی تاڤگەی ئەو

ئاواییەدا ڕام دەبوارد. ئێستا بەمن دەڵێن ئەی کچە جاف دەبێ تۆ قەباڵە و بنچاخی ڕازی یاری لە نێوانی کێوی مەساف بێنی.

حەیدەر کە یەکێکە لە یاران و لایەنگرانی شاخوەشین، لزا خانم پێی دەڵێ: ئەی حەیدەری گەوهەرناس، من ماوەیەک لە کەناری تاڤگە و قەڵبەزی گوندی عەینەدا بووم و لەوێدا ژیانم ڕادەبوارد و لە خۆشیدا بووم. ئێستە پێم دەڵێن ئەی کچە جاف[1] تۆ دەبێ قەباڵە و کۆدەی ڕازی یاری کە لە نێوانی کێوی مەساف دایە، بیهێنی تا ببێتە ڕازداری ڕێبازی یاری.

عەینە کە لەم دووبەیتییەدا هاتووە ناوی گوندێکە لە دەوروبەری خورەم ئاوای لورستان.

٢

خوەشین بێدار، خوەشین بێدار	یا شای بەڕو بار، خوەشین بێدار
ئەگەر بفەرمای قەباڵە بیار	مەلۆ ماوەرۆش لزای ڕەمزیار

واتە: ئەی شای دەریا و وشکی و ئەی خوەشینی وریا، ئەگەر فەرمان بدەیت، کە قەباڵەی ڕازی یاری بێنە، لزای ڕەمزیار بەگیان و دڵ دەڕوا و دەیهێنێ.

لزا خانم لەم دووبەیتییەدا بەشاخوەشین دەڵێ: ئەی شا تۆ تیشک و نوێنگەی ئەو خوایتە کە خاوەندی کەژ و بەژ و دەریا و سەراسەری جیهان و ئاسمانە کە ئەو هەموو شتێکی بەدیهێناوە و ئەو سەرچاوەی هەموو شتێکە و هەمیشە وریایە و لە هەموو شتێ ئاگەدارە، ئەگەر تۆ فەرمان بدەیت کە قەباڵە و بنچاخی ڕازی یاری بێنم، ئەوا بەشانازییەوە دەڕۆم و قەباڵەکە دێنم.

٣

حەیدەر نازکێش، حەیدەر نازکێش	نە حزوور شا پامەنیەر وە پێش
قەباڵەی سەرەن بکەرە ئەندێش	با نەزانۆ پێش بێگانە و خوێش

واتە: ئەی حەیدەری نازکێش، لە بەردەمی شا پێ مەنە بەرەوە و هەنگاو هەڵمەگرە. تۆ دەبێ بەفەرمانی شا قەباڵەی ڕازی یاری بێنی و ببیتە ڕازداری یاری. بەڵام کەمێ لێی ورد

---

(١) جاف: ناوی یەکێ لە عێلەکانی کوردە و خۆیان لە وەچەی خەسرەو پەروێزی ساسانی (٥٩٠ – ٦٢٨ی زاین) دادەنێن. جافەکان لە جوانڕۆ و شارەزووردا نیشتەجێن، ئەوانەی وا لە کوردستانی عێراقدا دەژین، پێیان دەڵێن جافی مرادی، وە ئەوانەش وا لە کوردستانی ئێراندا ژیان دەبەنە سەر، پێیان دەڵێن جافی جوانڕۆ. عێلی جاف هەر لەمێژەوە ناو و ناوبانگی بووە و گەلێ ناوداری لێ هەڵکەوتووە، بەڵام بەداخەوە میر شەرەفخانی بتلیسی لە پەڕاوەکەیدا (شەرەف نامە) کە لە ساڵی ١٠٠٥ی کۆچیدا دای ناوە هیچ باسێکی لەم عێلەوە نەکردووە.

بەرەوە و بیری لێ بکەرەوە با کەس پێی نەزانێ، تەنانەت خزمیش نابێ لێی ئاگەدار بێ تا دەگاتە بێگانە و نامۆ.

مەبەستی لزا خانم لەم دووبەیتییە ئەوەیە کە دەڵێ: ئەی حەیدەر ئەوا بەفەرمانی شا تۆ بوویتە نازکێش و تکاکاری یارییەکان، ئێستا کە شا ئەم شانازییەی بەتۆ داوە، قەباڵەی ڕازی یاری لە کێوەکە بێنی، دەسا هۆشت بەخۆتەوە بێ کە لە بەردەمی شادا هەنگاوی بێ ئەدەبانە هەڵنەگری و پێ نەنیتە بەرەوە و ئەم کارە کە بەتۆ سپێرراوە بەگاڵتەی نەگری، چونکە قەباڵەکە قەباڵەیەکی گرنگە و ڕازی یاری تێدایە و دەبێ گەلێ بیری لێ بکەیتەوە و ڕازدار بی و تەنانەت لە لای خزمیش تا دەگاتە بێگانە ڕازەکە نەدرکێنی تا کەس پێی نەزانێ.

لزا خانم ئەم پەردانە دادەداتەوە و دێتە سەر باسی دیمەنی سروشتی گۆنەڵ و وەرزی بەهار و بەم جۆرە بەوەرزی بەهاردا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

٤

وەفران بی وەئاو، وەفران بی وەئاو	وەهار چۆن ئاما، وەفران بی وەئاو
گوڵ و وەنەوشە هۆرێزان جە خاو	پەرێ ئارایش دەشت و کۆف و کاو

واتە: کە بەهار هات بەفری سەر کێوان توایەوە و گوڵ و وەنەوشە لە خەو ڕاپەڕین و دەشت و کێو و کۆساریان ڕازاندەوە.

لە بەهارا کە بەفری دەشت و کێو و هەردان دەتوێتەوە و دەبێتە ئاو، گیا و شیناوەردی کەم کەم لە خاک سەوز دەبێ و بەدەم سروەی با دەشنێتەوە، گوڵ و وەنەوشە سەر لە خاک هەڵدێن و دەبنە هۆی ڕازاندنەوەی دەشت و کێو و کۆسار. جا لزا خانم لە دووبەیتییەکەیدا دەڵێ: کاتێ کە بەهار هات و بەفر کەوتە توانەوە و بوو بەئاو، ئەوسا گوڵ و وەنەوشە لە خەو ڕاپەڕین و دەشت و کێو و کاوانیان ڕازانەوە و بۆنی خۆشیان بەدەم سروەی بای شەماڵەوە پەخش و بڵاو کردەوە و بەجارێ گێتی بوو بەبەهەشت.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق.

٢- سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).

٤- دەورەی پردیوەر (دەستنووس).

٥- یادداشتی کاکەردایی (دەستنووس).

خاتوو مەی زەرد

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم ئافرەتە کە شاگردی مەیخانەی مەی فرۆشانی یەزدانی بووە، ناوبانگی هەڵبەستی لە لورستاندا دەرچووە. ئەم ژنە ئاینییە کە ناوی خاتوو مەی بووە، بەمەی زەرد ناسراوە و بەیەکێ لە یاران و لایەنگرانی شاخوەشین دێتە ژمار. بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام خاتوو مەی زەرد لە سەدەی پێنجەمی کۆچی لە لورستاندا ژیاوە و لە دوانزە ساڵیدا چووەتە لای شاخوەشین و ناوبراو گەلێ لە رێ و رەوشتەکانی (یاری)ی پێ فێر کردووە و سەرئەنجام لە دەوروبەری یافتەکۆ، کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێ نێژراوە.

خاتوو مەی کە لە خانەقادا تەلی هەڵبەست دانانی بزووتووە، بەهۆی پەیدابوونی شاخوەشینی پیریەوە دەروازەی هۆنراوی بۆ کراوەتەوە و بیری خۆی دەربڕیوە و بەشان و باڵی پیرەکەی خۆیدا هۆنراوی وتووە و پاشان بۆ رێ و رەوشتی رێبازی (یاری)یش هۆنراوی داناوە و ئەو هۆنراوانە بوونەتە یاسا و رەوشت بۆ پەیرەوانی رێبازەکە.

ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو:

١

خوەشین جەببار، خوەشین جەببار ... هەزار سوار ئاما یۆ شاهەن جەببار

جەببار خوەشینا، ئێمەشان شکار ... وە رەحمەتەوە بژەندی دیار

واتە: ئەی خوەشینی بەهێز و زۆردار لە خواناسیدا، هەزار شاسواری مەیدانی خواناسی هاتوونەتە ئەم جیهانەوە، بەلاّم تەنیا یەکێکیان لە هەموو بەرزتر و بەهێزترە، وە ئەو تاقە سوارە بەهێزەش بریتییە لە شاخوەشین کە بەهێزی خواناسیی خۆی، ئێمەشی شکار کردووە و کردوونیەتە پەیرەو و لایەنگری خۆی، کەوابوو ئیتر بەهۆی ئەو پیت و رێژنەوە کە شاخوەشین هێناویەتی دەرگا لەسەر وڵکە و وڵات داخەن و ئیتر نیازتان بەپیت و رێژە و بەرەکەتی کەس نەبێ.

خاتوو مەی لەم دووبەیتییەدا دەگونجێ دیاردی بکاتە سەر خولی منداڵیی شاخوەشین کە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، شاخوەشین کاتێ منداڵ بوو رۆمییەکان هێرشیان هێنایە سەر خاکی وڵکەی لورستان و زۆربەی خەڵکی لورستان لە ترسا رایان کردە شوێنەکانی تر و خۆیان شاردەوە. جەلالەی دایکی شاخوەشین لەگەڵ میرزا ئامانای باپیریدا بار و بنەیان پێچایەوە و کەوتنە رێ تا گەیشتنە شوێنێکی خۆش و بەرژەوەندار، لەناکاو رۆمییەکان ئەوانیان دی و هەڵمەتیان بۆیان هێنا. دەڵێن لەم کاتەدا کوتوپڕ لە پێوارەوە جوانێ پەیدا

بوو و بەتەنیایی بەرەنگاری ڕۆمییەکان بووەوە و ئەوانی تار و مار کرد. گوایە ئەو جوانە شاخوەشین بووە. جا خاتوو مەی دەڵێ: ئەی خوەشینی زۆردار لە مەیدانی خواناسیدا، هەزار شاسواری مەیدانی خواناسی هاتوونەتە ئەم جیهانەوە، بەڵام تەنیا یەکێکیان لە هەموو بەهێزتر و وریاتره، وە ئەو تاقە سوارە بەهێزەش کە بەهێزی خواناسی بەرەنگاری بێگانەکان بوو و تار و ماریانی کرد، بریتییە لە شاخوەشین کە ئێمەشی شکار کردووە و کردوونیەتە پەیڕەوی خۆی. ئیتر بەهۆی ئەو پیت و بەرەکەتەوە کە شاخوەشین هێناویەتی دەرگا لەسەر وڵات داخەن و نیازتان بەپیت و پێزی کەس نەبێ.

٢

یۆ شاهەن نیشان، یۆ شاهەن نیشان — هەزار سوار ئاما یۆ شـــاهەن نیشان
پەلێ وەش ڕاما جە مانگ و سەیوان — سوار شاخوەشین گۆش بەرد جە مەیدان

واتە: یەکێ لەو هەزار سوارە خواناسانە کە هاتوونەتە جیهانەوە، وە لە ناو هەمووان‌دا دیار و ئاشکرا و ناسراون، ئەو شاسوارە سوارێکی وەهایە کە بۆ مەیدانداری لە جیهانی خوار و ژووردا ئەسپێکی خۆش ڕەوت و رام کراوی هەیە و بەئارەزووی خۆی لەو دوو جیهانەدا پەل دەوەشێنێ ئەگەر نازانن کە ئەو شاسوارە کێیە کە وەها ئەسپێکی ڕام و پەل وەشێنی لە ژێردایە، چ کەسێکە ئەوە بێگومان شاخوەشینە کە گۆی پێشڕەویی لە مەیدانی خواناسی و عیرفاندا دەرکردووە.

لە ڕۆژگاری ژیانی خاتوو مەی زەردا، چەند کەسێ لە ڕێبەرانی یاری لە کوردستان و لوڕستاندا بوون و تا ئەو جێگەیە کە ئێمە ئاگامان لێیەتی ئەو کەسانە بریتین لە: پیر شاریاری یەکەم و سوڵتان چەلەوی و بابە فەقێ و بابە حەسەن و بابە تایەر و کاکە ڕدا و چەند کەسێکی تر کە ڕۆژیاری ژیانیان کەوتووە بەیەکدا. بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، خاتوو مەی زەرد بۆ بەرزکردنەوەی پلەوپایەی پیرەکەی خۆی کەوتووەتە وتوویژ و هۆنراو گۆڕینەوە. جا بەجۆرێ کە لەم دووبەیتییەی خوارەوەدا بۆمان دەردەکەوێ. خاتوو مەی زەرد بەپیر شاریاری یەکەم دەڵێ:

٣

شەهـــریار مەست، شەهـــریار مەست — وە ڕەحمـــــەتەوە بوێمـــی سەرمەست
دییار بژەندێ وە هەی دەست هەی دەست — خواجام نەی هەژمەت وەنەش نەیۆ گەست

واتە: ئەی پیر شاریاری سەرمەست، لێ گەڕێ با ئێمە هەموومان لەم هەرێمەدا بەهۆی پیت و پێزی خواناسییەوە سەرمەست و سەرخۆش بین و ڕێگای بێگانە و نامۆ نەدەین کە

بێته ناو هەرێمەکانەوە، وە دەرگا لەسەر بێگانە داخەین، چونکە پیری من نوقمی دەریای خواناسی و بیرکردنەوە لە بەدیهێنەری ئەم جیهانەیە و بەهاتنی بێگانە ئەو سات و کاتە خۆشە خواناسییەی تێک نەچێ.

وەکو دەزانین خواناسان هەمیشە دوو پاودان و حاڵەتیان هەیە: یەکەم، پاودان و حاڵەتی جەماڵ و خۆشی کە لەم حاڵەدا سەبارەت بەهەموو کەسێک، بەتایبەت بەنزیکان و پەیڕەوان و لایەنگرانی خۆیان گەلێ ڕووخۆش و مێهرەبان و بەبەزەیین. حاڵەتی دووەم، کە بریتییە لە حاڵەتی جەلال و شکۆ، لەم حاڵەتەدا لە کاتێکا کە ئەو خواناسانە هەمیشە بیر لە گەورەیی و شکۆی خوا دەکەنەوە، نایانپەرژێتە سەر ئەوە لە شتێ تر بیر بکەنەوە. جا خاتوو مەی زەرد لەم دووبەیتییەی خوارەوە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە پیرەکەی ماوەیەکی زۆر لە جیهانی شکۆ و جەلالدا بووە، وە نەیپەڕژاوەتە سەر پەیڕەوانی خۆی.

٤

خوەشین یا هەی، خوەشـــین یا هەی	ئامانەن ئامـــان خوەشین یا هەی
نە سەر تا وە پا دونیات کەردەن طەی	خەشمت کافیەن هەژمەت تا وەکەی

واتە: ئەی خوەشین کە نوقمی دەریای گەورەیی و بێ پەروایی پەروەردگاری یەکتای، تۆ بەهێزی تیشکی گەورەیی پەروەردگار، ئەم جیهانەت داوە بەپێوە، وە هەموو شتێکت بۆ ڕوون بووەتەوە، ئیـتـر گـوێ نەدان و بێ پەروایی، سـەبارەت بەپەیڕەوان و دامـاوان و نیازمەندانی دەرگای بەزەیی خۆت بەسە.

٥

خوەشین یەک قەوڵ، خوەشین یەک قـەوڵ	خەشمت کافییەن تا کەی مەدەی هەوڵ
چەلەوی شەماڵ دونـــیاش دادەن جەوڵ	شەهریار گیوەن طەڵەب کەردەن طەوڵ

واتە: ئەی خوەشینی ڕاستبێژ و ڕاستگۆی جیهانی خواناسی، ئیتر بێ مێهری و بێ بەزەییت با بەس بێ و تا کەی لە پەیڕەوان و ژێردەستانی خۆت ناپرسیتەوە و لە دەریای بیر و ئەندێشـەی یەزدانیـدا نوقم بوویت؟ تەمـاشـاکـە هەندێ لە پەیڕەوان و لایەنگرانت وەکو سـوڵتان چەلەوی و پیر شاریار لە پیرۆزی و پیت و پێز و بەرەکەتی لێ پرسینی نهێنی و بژونی و مەعنەوی تۆوە بەپلەوپایەی خواناسی گەیشتوون، ئەویان وەکو شەماڵ دەشنێتەوە و ناوبانگی بەهەموو شوێنێکدا بڵاو بووەتەوە، وە ئەمیشیان بەهێزی مەعنەویی خۆی، وەکو گیوی کوڕی گۆدەرز جیهانی داگیر کردووە. کەوابوو بۆچی لە ئێـمەی هەژار و بێ نەوا ناپرسیتەوە، وە بەزەییت بەئێمەی بێچارەدا نایێتەوە؟

٦

یاران گردمان، یاران گردمان — سەرمان بسپارین وە یار گردمان
پیرو یوران و گەورە و وردمان — بکۆشین پــەرێ راگـــەی پردمان

واتە: ئەی یاران، ئێمە هەمووامان پێویستە سەرمان بسپێرینە یاری ڕاستەقینەی خۆمان وە پیر و جوان و گەورە و بچووکمان لەم ڕێگایەدا تێ بکۆشین بۆ ئەوەی کە بتوانین لەسەر پردی ڕاستی و دروستییەوە تێپەڕ بکەین.

دەگونجێ مەبەست لەو پردە، ناوەندی خواناسی و دروستی بێ کە لەو شوێنەدا بەدی هاتووە، واتە: چونکە زۆربەی ڕێبەرانی یاری لە مەڵبەندی شارەزوورا پەیدا بوون و سەریان هەڵداوە و لەوێوە ڕچە و ڕێبازی یاری پەرەی سەندووە و بڵاو بووەتەوە هەر لەبەرئەوەیە کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە: کە دادپرسینی هەموو بەندەکان لە ڕۆژی دواییدا لە شــارەزووردا دەست پێ دەکرێ. ئەم پردە کــە خــاتوو مــەی دیاردی پێ دەکا لە ئاینی زەردەشتدا پردی (چینوەت)یان پێ دەوت و لایان وابوو کە گیان و ڕەوانی چاکان بەسەر ئەو پردەدا تێ دەپەڕێ و دەچێ بۆ بەهەشت. بەپێی پەڕتووکی (ئاڤــێــســتــا) ئەم پردە کەوتووەتە نێوانی شاخی (داییتیک) و (ئەلبورز) کە لە ئیریەن ڤەج دایە و بەپێی پەڕاوی (سەرئەنجام) ئەم پردە لە (شارەزوور)دایە کە ڕێبازگەی هەموو (یاری)یەکە.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق.

٢- ارداویراف نامە، سرودەء زرتشت بهرام پژدو باهتمام دکتر عفیفی – مشهد ١٣٤٣.

٣- ویسپرد – گزارش پورداود – تهران ١٣٤٣.

٤- سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).

٦- دەورەی پیرعالی (دەستنووس).

پیر شالیاری یەکەم

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم پیاوە ئاینییە کە لە سەراوەردی شاخەکانی بەرزی هەورامانەوە سەری هەڵداوە، وەکو ئەستێرەیەکی گەش و ترووسکەدار بەئاسمانی کوردەوارییەوە هەڵترووسکاوە. بیرە جوانەکەی ئاوێنەیەک بووە بۆ دەروێشانی خواپەرست، ئاکارە خواناسییەکانی بوون بەسپایەک و ڕێگایان بەهێزی بێگانە بەست.

ئەم هۆنەرە پارێزگار و خواناسە کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، ناوی خوداداد و کوڕی جاماسپی هەورامییە کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا لە هەورامان سەری هەڵداوە. مامۆستا ڕەشیدی یاسەمی لە پەڕاوی (کورد)دا دەڵێ: پیر شالیاری هەورامی یەکێکە لە پێشەوایان و مۆبدانی ئاینی زەردەشت کە لە ناوچەی هەوراماندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و، خەریکی پەرەپێدانی ئاینی زەردەشتی بووە. لە پیر شالیارەوە، پەڕاوێک بەناوی (ماریفەت و پیر شالیاری) بەجێ ماوە کە وەکو ئاڤێستا بەند بەندە و بەزاراوەی گۆرانی وتراوە و، زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی دووبەیتی دانراون.

مامۆستا مەردووخ لە پەراوەکەیدا (مێژووی کورد و کوردستان) دەڵێ: هەندێ لە پیاوە ڕیش سپییەکان دەگێڕنەوە، کە پەڕتووکی (ماریفەت و پیر شالیاری) گەلێ گەورە بووە و، هەموو ڕێ و ڕەوشتێکی زەردەشتی تێدا بووە. تەنانەت جارێکیان کۆمەڵێک لە خەڵکی ئەو ناوە لە ناو خۆیاندا باسی ڕابردووی خۆیان دەکەن و یەکێکیان لە ڕیش سپیەکی بەساڵاچوو دەپرسێ و دەڵێ: ئەرێ مامە قرۆنێ قەدیما یان ماریفەت و پیر شالیارێ؟ واتە: قورئان کۆنە یان ماریفەت؟ ئەویش لە وەڵامدا دەڵێ: ماریفەت و پیر شالیاری قەدیما، قرۆنێ کوڕ و گوشایشە کۆری ئاوردەنش. واتە: (ماریفەت، پیر شالیاری) کۆنترە، قورئان کوڕی گوشایشە کوێر هێنای بۆ ناومان. گوشایش کوڕی پیر محەمەدی هەورامییە کە لە ساڵی ۷۹۰ی کۆچیدا لە دایک بووە و لە ساڵی ۸۷۳دا مردووە و لەبەرئەوە چاوانی کەمێ مژمۆر بوون، پێیان وتووە گوشایشە کوێر و، دەستێکی باڵای هەبووە لە بڵاوکردنەوەی ئاینی ئیسلام لە ناوچەی هەوراماندا.

مامۆستا قانع لە پەڕاوی (شاخی هەورامان)دا لە بارەی پیر شالیارەوە دەڵێ:

کتێبی زەردەشت کە ئاڤێستایە — وەک باقیی کتێب خەڵاتی خوایە

بە زوان هەورامی هاتە سەر بەشەر — یانێ های زەردەشت بووی بە پێغەمبەر

تا دەوری خۆی بوو وەک باقیی دینان   بەڵام نەسخ بوو ئەویش بە قورئان
ماریفەت و پیر وتەی شالیارە   کە بەپیر شالیار لە گشت دیارە
شاخی هەورامان هەر چەند ڕەنجەڕۆم   زۆر چاک بزانە کە مەمنوونی تۆم
چونکە پاراستت تۆ ئەو زمانە   تێکەڵت نەکرد لەگەڵ بێگانە

لە پیر شالیاری هەورامییەوە گەلێ دووبەیتی لە پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین)دا بەجێ ماون و گەلێ هۆنراویشی لە نامیلکەی ماریفەت و پیر شالیاریدا هەیە کە گەلێ بەرز و ناسک و پاراون. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، هۆنراوەکانی خۆی بەدەم ئاهەنگی تەنبوورەوە، خوێندووەتەوە. ئەم هۆنراوانە کە بەشێوەی دووبەیتین، پلەوپایەی بەرزی پیر شالیارمان لە هۆنەریدا بۆ دەردەخەن.

١

وەرویٚ وە وارۆ وەروە وەرێنە   وەرێسە بڕیۆ چوار سەرێنە
کەرگێ سیاوە و هێڵەش چەرمێنە   گوشڵێ مەمێڕیۆ دوە بەرێنە

واتە: بەفرێ دەبارێ بەفرە خۆرەیە، گورێس کە بپچڕێ چوار سەری هەیە، مریشکی ڕەش هێڵکەی سپییە، دێزە کە لە بنەوە بشکێ دوو دەرگای لێ پەیدا دەبێ.

مامۆستا مەردووخ لەبارەی ئەم دووبەیتییەوە دەڵێ: پیر شالیار لەم دووبەیتییەدا لە هەورامییەکان داوای یەکیەتی دەکات و دەڵێ: ئەگەر پارچە پارچە بن وەک بەفر دەتوێنەوە و ئاینێک دێ و ئەم ئاینەی ئێوە تیا دەبا و، وەکو گوریسێک کە بپچڕێ و ببێ بەدوو لەتەوە، ئێوەش لەت لەت دەبنەوە.

٢

داران گیان داران، جەرگ و دل بەرگەن   گاهێ پڕ بەرگەن گاهێ بێ بەرگەن
کەرگە چە هێڵەن، هێڵە چە کەرگەن   ڕەواس چە ڕەواس وەرگ چە وەرگەن

واتە: درەختەکان وەک ئادەمیزاد گیان لەبەرن و، ئەوانیش جەرگ و دڵیان هەیە کە گەڵا و ڕیشەیانە و، ماوەیەک گەڵایان هەیە و ماوەیەک دەوەرێ و، مریشک لە هێلکەیە و هێلکەش لە مریشک پەیدا دەبێ، ڕێوی لە ڕێوی و گورگ لە گورگ دەبن.

پیر شالیار لەم دووبەیتییەدا دەڵێ: چون درەخت پێویستی بەڕەگوڕیشە هەیە، هەروەها مرۆڤ پێویستی بەخزم و یارمەتیدەر هەیە بۆ ئەوەی بەهەموویانەوە بەکۆمەڵ بژین و، ژیانێکی پڕ کامەرانی بەدەست بهێنن، بنیادەم لە بنیادەم بووە و، پێویستە لەگەڵ بنیادەمدا ژیان باتە سەر، چونکە گیا لەسەر بنجی خۆی دەڕوێتەوە.

٣

یا شای تەنیای فەرد، یا شای تەنیای فەرد
ئامانەن ئامان، یا شای تەنیای فەرد
ئاسارش بەرئار بەردش کەر وە هەرد
کەنگاوەر دنیا، دنیاش کەر وە گەرد

واتە: ئەی خوای تەنیا و تاک، هانایە بەفەریامان کەوە و شوێنەواری دوژمنانی ڕێبازی یاری کە لە شاری کەنگاوەردان لە بناغەوە دەربێنە و لەناویان بەرە و بەردی بنچینەیان بهاڕە و بیکە بەئارد، قەڵای کەنگاوەر کە لە گرنگایەتیدا وەکو جیهان وایە، دەسا بیکە بەتۆز و تەم و گەردەلوول و خاپوور و وێرانی بکە.

بەجۆرێ کە مێژووی ژیانی عێلی گۆران پیشان دەدا، دەوروبەری کەنگاوەر لە کاتی خۆیدا ناوەندێکی گەورەی فەرمانڕەوایی بووە و، قەڵایەکی کۆن و پەرستگایەکی زۆر بەناوبانگی تێدا بووە کە بەپێی وتەی پرۆفیسۆر هێرتسفلد، ئەو پەرستگایە لە زەمانی ئەشکانییەکاندا دروست کراوە و یەکێ لە گەورەترین پەرستگای جیهانی کۆن دێتە ژمار. یاقووتی حەمەوی لە پەڕاوی (معجم البلدان)دا دەڵێ: کەنگاوەر گەلێ ئاوەدان و ئاوایە و لەوێدا پەرستگا و کۆشکی گەورە هەیە کە ئێستا مەکۆی دزەکان و جەردەکانە و، بەناوی (قصراللصوص) یا کۆشکی دزەکان بەناوبانگە. ئێستاکە شوێنەواری ئەو پەرستگایە دەرکەوتووە و، لە بەر ئەو هۆیانە کەنگاوەر بەلای گۆرانەکانەوە شوێنێکی گرنگ داویەتە چاوەوە و، ئەشگونجێ کە کەنگاوەر لەو دەمەدا بۆ خۆی ناوەندێ بووبێ لە ناوەندەکانی فەرمانڕەوایی و بەرگیرییان لە بڵاوبوونەوە و پەرەسەندنی ڕێباز و ڕچەی یاری کردبێ و دژی بیر و بڕوای خۆیان زانیبێ. جا لەبەرئەوەیە کە هەستیارەکان و هۆنەرانی یاری، کەنگاوەریان لە چاوی گەورەیی و گرنگییەوە وەکو جیهان زانیوە و، پێیان وابووە ئەو ناوەندە گرنگە کە دژی ئەوانە دەبێتە بەرهەڵستی ڕێبازی یاری و، لە خوا پاڕاونەتەوە کە ئەو قەڵایە وێران بێ، وەها کە پیر شالیاری یەکەم لەو دووبەیتییەدا لە خوا پاڕاوەتەوە کە قەڵای کەنگاوەر خاپوور و کاول بێ و ببێتە تۆز و گەردەلوول.

٤

چەلەوی ڕەمە، چەلەوی ڕەمە	خواجام دیارەن مەڕامە ڕەمە
ڕداش دەرپێشا خواجام چون شەمە	شەمش ئافتاو نیەنش گەمە

واتە: ڕێبەری من چەلەبی وەکو پەز چون دێتە ناو ڕانەوە، بەو چەشنە خەریکە دێتە ناو

ئەندامانی جەمەوە و، بەرماڵی داوە بەشانا و وەکو شەم دەدرەوشێتەوە و تیشکی ئەو شەمە وەکو هەتاو پرشنگ دەدا و لە هەتاو کەمتر نییە و جیهان پڕ دەکا لە ڕووناکی.

٥

یۆ شاهەن وە مەرز، یۆ شاهەن وەمەرز   هەزار سوار ئاما یۆ شاهەن وە مەرز

پەلێ وەش ڕاما جە سەما تا ئەرز   سوار شاخوەشین گۆش ئاوەرد وە لەرز

واتە: هەزار سواری مەیدانی خواناسی هاتوونەتە ئەم جیهانەوە، بەڵام هەر تەنیا یەکێکیان لەم بەر و بوومە ناوبانگی دەرکردووە. ئەم شاسوارە خواناسە سوارێکی وەهایە کە بۆ مەیدانداری لە هەردوو جیهاندا ئەسپێکی خۆش ڕەوتی هەیە و، بەئارەزووی خۆی لە ئاسمان و زەویدا پەلدەوەشێنێ ئەگەر ناوی ئەو شاسوارە نازانن کێیە کە وەها ئەسپێکی پەل وەشێنی هەیە، ئەوە بێگومان شاخوە شینە کە گۆی زەوینی لە مەیدانی خواناسیدا هێناوتە لەرزە.

٦

من وەی دەردەوە، من وەی دەردەوە   تا کەی بناڵم من وەی دەردەوە

زوان وە لاڵە و چەم وە پەردەوە   دانەی زەرد تا کەی ها وەگەردەوە

واتە: من بەم هەموو دەردەوە تا کەی بناڵێنم و بپاڕێمەوە و، چاو ببڕمە پشتی پەردەی نهێنییەوە، ئەم دانەی زەردە تا کەی ها بەتۆز و خۆڵەوە؟

دانەی زەرد کە لە دووبەیتییەکەی پیر شالیاردا هاتووە، بەپێی پەڕتووکی سەرەنجام بریتییە لەو خاک و خۆڵە کە بنیادەمی لێ دروست کرا. لە سەرەنجامدا هاتووە کە: خوای مەزن لە پاش ئەوەی ئاسمان و زەویی سرشت کرد، خوا دەستووری دایە فریشتەکان کە بڕۆن و مشتێ خاک لە زەوی بێنن و مرۆ بهێننە دی. فریشتەکان بەفەرمانی خوا ڕۆیشتنە زەوی بۆ ئەوەی مشتێ خاک بێنن و مرۆڤی لێ دروست کەن. دییان کە خاک ئەگری و دەڵێ: من توانای مرۆڤ بوونم نییە و ملی پێیان نەدا کە بڕوا مشتێ خاک لە زەوی بهێنێ. سەردەستەی فریشتەکان ڕۆیشت و مشتێ خاکی هێنا و، بەفەرمانی خوا فریشتەکان ئەو مشتە خاکەیان لەگەڵ ئاو و ئاگر و بادا ئاوێتە کرد تا بووە (گڵە زەرد) و پاشان خوا بنیادەمی لەو گڵە بەدی هێنا.

٧

یاران جـه ڕیواس، یاران جـه ڕیواس	پادشـام پەیدا بی جـە دانەی ڕیواس
مەشیە و مەشیانە بەرئامان جە واس	پەرێ ئازمـــــایی مێـردان ڕەواس

واتە: ئەی یاران، پادشـام شـاخوەشین لە دانەی ڕێواس پەیدا بوو و، مەشـیە و مەشـیانە (ئادەم و حەوا)یش لە گوڵە گەنم بەدی هاتوون تا پیاوان تاقی بکەنەوە.

پیر شـالیاری یەکەم لەم دووبەیتییەدا دیاردی کردووەتە سەر بەدیهێنان و سرشت بوونی مرۆ لە گیـا و شـیناوەردی و، ئەم بڕوایە لە نێـوانی هیند و ئۆروپاییـیـەکـاندا باو بووە و ئێـسـتـاش هیندووەکـان لایان وایە کـە مـرۆ لە بنچک و گـیـا بەدی هاتووە. لە پەڕاوی (ئاڤێستا)شدا ئەم بڕوایە دەکەوێتە بەرچاو. مانییەکانیش هەر لەسەر ئەم بڕوایە بوون و لایان وابوو کە بنیادەم لەسەر بنجی گیا ڕواوە.

لە پەڕاوی (پیر شـالیاری زەردەشتی)دا هاتووە کە لە هەورامـاندا هەمـوو سـاڵێک سی و پێنج ڕۆژ کە ئەمێنێتە زستـان، هەورامییە دانیشتووەکانی ئەو دێیەی کە گۆڕستانی پیر شـالیـاری یەکەمـی تێدایە، لە خـانووەکەی خۆیدا هەمـوو سـاڵێک سێ ڕۆژ جـەژن دەگرن و بەئەم جـەژنە دەڵێن: جـەژنی پیر شالیـار. لەم جـەژنەدا خـواردن هەر ئەو خـواردنەیە کە لەو سەردەمەدا خواردوویانە وەک گۆشت و برێش.

هەر لە یەکـەم ڕۆژی بەهارا هەر کەسـێک بەگوێرەی توانای خـۆی بەرخ بێ یان کـار یان گوێرەکە نیازی خێری پیر شالیاری لێ دەهێنێ بۆ ئەوەی لەو ڕۆژەدا سەریان ببڕن و، ئەو ئاژەڵانە دەدەنە دەست گزیرەکان بـۆ بەخێـوکردنیـان بەجـاڕەلۆی تایبەتی پیر شـالیار کە تا ئێستەش ماوە و، لە دەربەندی (ملە مارف)دا باخێک گوێزی هەیە.

ڕۆژێک بەر لە جەژن گوێزی ئەو باخە بەش دەکرێتەوە بەسەر خەڵکدا و بەوە ئاگادار دەبن کە سـبەینێ جەژن دەست پێ دەکا، منداڵان بەیانی زوو لە ڕۆژی چوارشـەمـەدا دەست دەکەن بەگـەڕان بەکـۆڵاندا و، بەدەنگی بـەرز دەڵێن: (کـڵاو ڕۆژنە). ئەوانیش چی لـەبەردەسـتـیـاندا هـەبێ، بێ بەشیان ناکـەن وەک گوێز و مێوژ، هـەنجیری وشـک و دانەوێڵـە، لەم کاتەدا یەکێک لە نەتەوەی (هـالیـشـا) کە یەکەم جـار ئاژەڵ سـەر دەبڕێ، هـی خـەڵکی تریش سـەر دەبڕێ و خـۆی سی و جگەرێک دەبا بـۆ خـۆی و هـەر عـێل و خـێڵ و هـۆزێک چ جـۆرە گـۆشـتـێکی پێ درابێ لە یەکـەم جـەژندا، ئێسـتـەش هەر ئەو جـۆرە گۆشـتـەی دەدنێ. بەڵام برێش لە هەمـوو مـاڵێک کـۆ دەکرێتـەوە و ئێوارەی پێنجشـەممە گزیرەکان مـەنجـەڵی گـەورە کۆ دەکەنەوە و نیـوەی لێ دەنێن و منداڵان دێن هەر یەکـە بەشی مـاڵی خـۆیان دەبـەن و، بۆ شـەوی هـەینی نیوەکەی تری لێ دەنێن.

پیاوان هەموو لە خانووەکەی پیر شالیاردا کۆ دەبنەوە کە ئەم خانووە لە ساڵێکا سێ ڕۆژ درگاکەی دەکرێتەوە و، لە پێشدا بەدوو ڕیز و، بەنۆرە دەست دەکەن بەهەڵپەڕکێ و لە دواییدا هەموویان دادەنیشن و دەست دەکەنە نانخواردن، پاش ئەوە بەردێک کە پێی دەڵێن: (کۆمسا) و، لە نزیک گۆڕی پیرەوەیە گزیرەکان دەیشکێنن و بۆ پیرۆزی بەسەر خەڵکا بەشی دەکەن و دەڵێن ئەو بەردە هەموو ساڵێک وەک خۆی لێ دێتەوە و چل و پێنج ڕۆژ کە لە بەهار دەڕوا زۆربەی خەڵک نیازی چوونە هەوارگەکان دەکەن و دووبارە لەسەر گۆڕستانی پیر شالیار خۆراک دەخۆن و داوای سەرکەوتنی لێ دەکەن و ئەوسا ڕوو بەهەوارگەکان بڵاو دەبنەوە.

سەرچاوەکان:

١- تاریخ مردوخ، تألیف ایه الله مردوخ - تهران ١٣٢٤.
٢- کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او تألیف رشید یاسمی - تهران ١٣١٦.
٣- معجم البلدان تألیف یاقوت الحموی - لایپزیک ١٨٧٣.
٤- یشت ها - گزارش پورداود - تهران ١٣٤٦.
٥- پیر شالیاری زەردەشتی دانەر محەمەد صاحب - بەغدا ١٩٦٨.
٦- شاخی هەورامان، هۆنراوی قانع - بەغدا ١٩٥٤.
٧- ماریفەت و پیرشالیاری (دەستنووس).
٨- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
٩- سەرەنجام (دەستنووس).
١٠- کورتەی نامەی سەرئەنجام (دەستنووس).

کاکە ڕدای لوڕستانی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم پیاوە ئاینییە کە قسەی وەکو ئاوی کانی ڕەوان بووە، ناوبانگی هۆنراوەی لە لۆڕستاندا دەرچووە. ئەم ئەستێرە گەشە کە ناوی کاکە ڕدایە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا سەری هەڵداوە و، بەیەکێ لە یاران و لایەنگرانی شاخوەشین ئەژمێررێ. لە پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین)دا هاتووە: کاکە ڕدای لوڕستانی کە لە یارانی تایبەتی شاخوەشین دێتە ژمار، لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە و، پتری ژیانی لە گۆشەگیریدا بەسەر بردووە و هەر لەگەڵ خوادا ڕاز و نیازی کردووە و، ژیانی بەم جۆرە ڕابردووە تا مردووە.

له کاکه ڕداوه هەندێ دووبەیتی ماونەتەوە کە گەلێ شیرین و دڵنشین و پاراون. ئەو له تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە. ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن له هۆنراوەکانی ئەو:

سەفیدە بازم، سەربالم نه کۆی   مەلەوانیم کەرد جە ئاو ئامۆی
ڕۆژم کەرد وەشەو شەوم کەرد وە ڕۆی   خەرقەی خوەشینەن بێ تان و بێ پۆی

واتە: من ئەو بازە سپییەم کە شاباڵم کێشاوەتە سەر کێوان و، لەناو ئاوی ڕووباری ئامۆیدا مەولەوانیم کردووە. من له پلەوپایەی خواناسیدا گەیشتوومەتە جێگایەک کە توانایم بەسەر هەموو شتێکدا هەیە و دەتوانم هەر ناخۆشییەک کە بریتی بێ له شەو بیکەم بەخۆشی کە بریتییە له ڕۆژ.

بەجۆری تریش دەتوانین بڵێین مەبەستی هۆنەر لەو ڕستەیە ئەمەیە کە له گەیشتنی بەدواپلەی خواناسیدا سەختی، تەنگوچەڵەمەی زۆری کێشاوە، وەها کە له کوردەواریی خۆماندا دەوترێ من لەم ئیش و کارەدا چەند شەوم کردووە بەڕۆژ و چەند ڕۆژم کردووە بەشەو و، هەمووی ئەو پیت و پێزە له کۆشش و ڕەنجی ڕێگای خواناسییەوە پێم گەیشتووە و ئەمانە هەمووی له سایە و سێبەری خەرقەی بژونی و مەعنەوی و خەڵاتی خواناسیی شاخوەشینەوە بووە کە ئەو ڕێبەرایەتیمی کردووە.

ڕووباری ئامۆی کە کەوتووەتە خۆرئاوای بوخارا، ڕووبارێکی بەناوبانگ و گەورەیە و زۆربەی هۆنەران لەبەر ناوبانگی گەورەی ئەو ڕووبارە، دیاردییان پێ کردووە، جا کاکە ڕداش هەر لەبەر ئەم هۆیە بووە کە دیاردی بەڕووباری ئامۆی کردووە.

٢

خوەشین خورشێد، خوەشین خورشێد   نه سر کەرد زهوور خوەشین خورشێد
نەو شەقەی شاباڵ شاباز سفێد   برووز کەردش ذات نه دانەی ئومێد

واتە: شاخوەشین کە خۆر و هەتاوی ئاسمانی خواناسییە، له جیهانی نهێنی خواییەوە دەرکەوتووە، ئەو شابازە سپییە کە بریتییە له شاخوەشین، بەشەقەی شاباڵی خۆی له تریفە و پەڕتەوی زاتی تاکە گەوهەری ئومێدی جیهانی هەستی کە بریتییە له زاتی یەزدان پەیدا بووە.

٣

چەلەوی ساز بەر، چەلەوی ساز بەر   نه حزوور شا، دەردەم تۆ ساز بەر
تۆ یاوەر سرنی هەوات ها نه سەر   شەبەق کێشەنی سا ماشۆ وە بەر

واتە: ئەی چەلەبی، تۆ کە یەکێکی لە پەیڕەوان و لایەنگرانی بەهرەمەندی شاخوەشین، نابێ هیچ کاتێ ئەو لەبیر بەیتەوە، چونکە تۆ یار و یاوەر و ڕازداری شای، دەسا ئارەزووی جیابوونەوە لە سەری خۆت دەرکە، شەبەق کە نیشانە و نوێنگەی خۆرە، تۆش وەکو شەبەق نیشانەی پیت و پێزی شاخوەشینی و نابێ لە جەمی ئەو بچێتە دەرەوە.

هەروەها دەزانین کە هەندێ جار پەیڕەوان و لایەنگرانی پێگەیشتوو دەیانەوێ لە ڕێگەی خواناسیدا بەسەربەخۆیی ڕێنوێنی خەڵک بکەن، چونکە لایان وایە گەیشتوونەتە پلەوپایەیەکی بەرزتر و بانتر. ئینجا دەگونجێ کە کاکە ڕدا لەو دووبەیتییەدا دیاردی بەو مەبەستە کردبێ کە چەلەبی یەکێ بووە لە لایەنگرانی شاخوەشین و ویستوویەتی بەسەربەخۆیی لە ڕێگای خواناسیدا ڕێنموونیی مەردم بکا و خۆی بەپیرێکی سەربەخۆ دابنێ.

٤

سوارانیم، سواران سەراوەند   دلێرانیم، دلێران خوداوەند
کۆر باتنان چەنەمان نەگێران گەزەند   جەلالە بکرەن خوەشین فەرزەند

واتە: ئێمە لە مەیدانی خواناسیدا سوارانێکی لێهاتووین و هەر لەم مەیدانەدا پاڵەوانانی نەترسی یەزدانین، ئەوانەی کە چاوی دەروونیان کوێرە و لە ڕێبازی خواناسییەوە دوورن، ئەتەومان لێ نەگرن و لەدایکبوونی خوەشین سەریان سوور نەمێنێ، چونکە جەلالە بەفەرمانی خوا ئەوی بەکچییەتی بووە!

٥

خوەشین کەوسەر، خوەشین کەوسەر   ئامانەن ئامان، خوەشین کەوسەر
قەڵای کەنگاوەر خەراب کەر یەکسەر   ئاسارش بەرئار نەمانۆش ئەسەر

واتە: ئەی خوەشینی کەوسەر، هانایە بەفریامان کەوە و قەڵای کەنگاوەر لەگەڵ خاکدا یەکسان بکە و شوێنەواری لە بنچینەوە دەربێنە، بەجۆرێ کە نیشانێک لەو قەڵایە نەمێنێ و دوژمنانی ڕێ و ڕچەی یاری بەجارێ لە ناو بەو، تیایان بەرە.

بەجۆرێ کە بۆمان دەرکەوتووە ئەو هۆنراوە خواناسییانە کە لە قاڵب و چوارچێوەی دووبەیتیدا وتراون لە چەند شتدا کورت دەکرێنەوە: یەکەم، ستایش و نواندنی دیمەنی سروشت لە قاڵبێکی سۆفییەتی و خواناسیدا. دووەم پیشاندانی چۆنییەتیی ڕێ و ڕەوشتی ڕێبازی یاری. سێیەم ئەو شتانەی کە بناغەی بیروباوەڕی پەیڕەوان و لایەنگرانی ڕێبازی یارین. چوارەم ستایش و پەسەندی پیرانی یاری لە چاوەی پلەوپایەی خواناسییەوە.

پێنجەم بەربەرەکانێکردن و بەرەنگاربوون لەگەڵ ئەو گیروگرفتانەدا کە لەلایەن ناحەزانی ڕێبازەکەیانەوە تووشی لایەنگرانی ئەو ڕێ و ڕچە بووە.

دەتوانین هۆنەرانی (یاری)ش بەسێ دەستە دابەش بکەین: یەکەم ئەو کەسانەن کە خۆیان نوێکەرەوە و پێگەیشتووی ڕێبازەکە بوون و بۆ نموونە دەتوانین کە بالوولی ماهی و بابە سەرهەنگ و شاخۆشین ناو ببەین. دووەم ئەو کەسانەن کە بەختێوکراو و پێگەیەنراوی چینی نوێکەرەوە و پێگەینەری ئەو ڕچەیەن و بۆ وێنە دەتوانین لە بابە ڕەجەب و بابە لورەوە بابە گەرچەکەوە ناو ببەین. سێیەم ئەو کەسانەن کە لایەنگر و پەیرەوی پێ نەگەیشتووی ئەو دوو دەستەیەن کە ئەمانەش بریتین لەو کەسانەی کە بەبیروباوەڕێکی خاوێن ڕچە و ڕێبازەکەیان وەرگرتووە و خۆیان بەڕێرەوی ئەو ڕێبازە دەزانن و هێشتا نەگەیشتوونەتە پلەوپایەی یەکەم و دووەم لەو ڕچەیە. ئینجا بەپێی ئەو لێکدانەوە دەتوانین بڵێین کە زۆرتری هۆنەرانی ڕێبازی (یاری) بریتین لە دەستەی یەکەم و دووەم.

سەرچاوەکان:

١- تذکرەء اعلی، بەاصلاح ایوانف - تهران ١٣٣٦.

٢- مشاهیر اهل حق، صدیق صفی زادە (بورەکەیی).

٣- برهان الحق تالیف نورعلی الهی.

٤- سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- دەورەی شاخۆشین (دەستنووس).

٦- یاداشتی کاکە ڕدایی (دەستنووس).

سوڵتان چەلەبی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

سوڵتان چەلەبی کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرەنجام یەکێ بووە لە یارانی تایبەتی شاخۆشین کە لە تافی جوانیدا چووەتە لای ئەو و سەری سپاردووەتە ڕێبازەکەی و پاشماوەی ژیانی بەرێنموونی خەڵک بەسەر بردووە تا لەوێدا مردووە.

لە سوڵتان چەلەبییەوە هەندێ دووبەیتی لە پەڕاوی (دەورەی شاخۆشین)دا بەجێ ماون کە گەلێ بەرزو دڵنشین و پاراون. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەردەستەی تەنبوورژەنانی ئەو دەورە بووە. ئەم دووبەیتییانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو:

١

یۆ شـــا دەیـارەن، یۆ شـــا دیـارەن   هەزار ســـــوار ئامـــا یۆ شـــا دیـارەن
پەلێ وەش ڕامـــا جـــە بەڕ تـا بارەن   ســـووار شـــاخـــوەشـــین نامـش هەزارەن

واتە: لە مـەیدانی زانیـاری و خواناسیدا هەزار شـاسوار هـاتوونەتە ئەم جیـهانەوە، بەڵام هەر تەنیا یەکێکیـان خۆی لەم مـەیدانەدا دەرخستووە. ئەو شاسـوارە خواناسـە کە ئەسـپی زانیـاریی ئەو لە وشکی و دەریادا پەل دەوەشـێنێ، ناوی شـاخـوەشـینە و لـەناو پەیڕەوان و لایەنگرانی خۆیدا بەهەزاران جۆری تر ستایش دەکرێ و ناو دەبرێ.

٢

خــوەشین بینا، خـــوەشـین بینـا   شــاه زەردە ســوار خـــوەشـین بینا
خــەرابەی فـانی کـەنگاوەر دنیـا   ئەگـەر مـەیلت بۆ مـەکـەری هامـتـا

واتە: ئەی شـای زەردە سواری مـەیدانی خـواناسی، بەنهـێنی ئاگـەدار لە هـەموو شـتێ، کەنگاوەر کە لە گەورەیی و سـەختیـدا وەکو جیـهـان وایە، ئەگەر ئارەزووت لـێ بێ، وەکو کەلاوە کۆنێ وێرانی دەکەیت و لەگەڵ خاکدا یەکسانی دەکەی.

٣

پەرێ شام کەردەن، پەرێ شام کەردەن   ئی ڕەمـــــــــەزەنی پەرێ شام کەردەن
خواجام دیارەن ئەسـپـــشان زەردەن   خواجام خوەشینا شـەفای گرد دەردەن

واتە: من ئەم بـەرمـاڵ و خـەرقـەم لـە خـوەشـینەوە پـێ گـەیشـتـووە و، ئەم شـوانیـمـە بۆ ئەو کردووە و بەناوی ئەوەوە من بەرمـاڵی خواپەرستیم داوە بەشـاندا و، بەناوی ئەوەوە دێمە ناو ئەندامـانی جـەمـەوە و ڕێنمـوونیـی پەیڕەوان و لایەنگرانی یاریم گـرتووەتە ئـەسـتـۆ. من لە ڕێبازی خواناسیدا هـەموو زانیـاریەکم لە ئەوەوە دەست کەوتووە. کەوابوو خواجا و سەرۆکم کە خـاوەندی ئەسـپێکی زەردی خـواناسـیـیـە، هـەر وەهـا لـەم مـەیدانەشـدا دەرمـانـی هـەمـوو دەردێکە.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق، سدیق بۆرەکەیی.
٢- سەرئەنجام (دەستنووس).
٣- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
٤- کورتەی نامەی سەرئەنجام (دەستنووس).

بابە بوزورگی لوڕستانی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

بابە بوزورگی لوڕستانی کە یەکێ لە ئەستێرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجامِ لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە و لە باکووری دلفانی لوڕستان لە شیوێکدا لە نزیکی کێوی مێهراب نێژراوە، گۆڕەکەی ئێستاش دیتنگەی خاوەن دڵانە و خەڵک دەچنە دیتنی.

لە بابە بوزورگەوە هەندێ دووبەیتی ماوەتەوە کە لە پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین) تۆمار کراوە. ئەم دووبەیتییانە نموونەیێکن لە هۆنراوەکانی ئەو:

١

هـا مـەبۆ ئیـزهار، ها مـەبۆ ئیزهار حـوکم ڕابـەریت هـا مـەبۆ ئیـزهار
ئەگەر عەرش و فەرش تۆ دانی قەرار هەی کەر یافتەکۆ بەیۆ ئەو گوفتار

واتە: ئەی ڕێبەری ڕێبازی خـواناسی، تۆ لە ڕێگای خواناسیدا گەیشتوویتە پلەوپایەیەکی وەها بەرز کە هـەموو توانایەکی خواناسی لە تۆدا دەردەکەوێ و، تۆ نوێنگەی هەموو خوو و نیشانەیەکی خواییت و پلەوپایەی تۆ زۆر بەرزە و عەرش و کورسی مەیدانی بەروازی هێزی خواناسیی تۆیە، کەوابوو بەیافتەکۆ فەرمان بدە کە بێتە قەسە و بڕوا لەسەر ئەو پلەوپایە بەرزەی تۆ بدا.

٢

هـا مەیۆ وە دەس، هـا مـەیۆ وەدەس حوکم ڕابەریـــت هـا مەیۆ وەدەس
ئەر بابە ئادەم تۆ کەردەنـــی کەس هەی کەر یافتەکۆ بەیو ئەو نەفەس

واتە: ئەی ڕێبـەری مـن، هەر هیـوایەکـمـان بەتۆ ببـێ، بێگومـان بەهۆی پیت و بەرەکـەتی خـواناسیی تۆوە بەزوویی بـۆمـان دێتـە دی، چونکە پلەوپایەی بـەرزی خـواناسیی تۆ بەر لە بەدیهاتنی ئادەم لە زانستی خواییدا تێپەڕی کردووە و بەدیهاتنی ئادەم پێشەکیەک بووە بۆ بەدیهاتنی تۆ. کەوابوو تۆیێ کە ئەوەندە خۆشەویستی خوای کە بەدیهاتنی ئادەم بەهانەی بەدیهاتنی تۆ بووە، لە تۆ داوا دەکەم کە یافتەکۆ بێنیتەوە زمان، ئیتر ناحەزان سەبارەت بەتۆ دوودڵییەکیان نامێنێ.

٣

ها مـەبۆ حـەسـاو، ها مـەبۆ حـەسـاو	حـوکم ڕابەریت ها مـەبۆ حـەسـاو
ئەگـەر عەرش و فـەرش تۆ کـەردەنی باو	هەی کـەر یافـتەکـۆ بەیۆ ئەو جـەواو

واتە: ئەی ڕێبەری من، ئێمە دەزانین کە تۆ لە خوای گەورە هەرچی داوا بکەی، ئەو جێ بەجێی دەکا، دەسا ئەگەر عەرش و فەرش لەژێر ڕکێفی خواناسیی تۆ دایە، تکا دەکەم بەیافتەکۆ فەرمان بدە قسە بکا و وەڵامی ناحەزان بداتەوە.

٤

شـام هوەیدا بی، شـام هوەیدا بی	پەرێ کـارسـازی شـام هـوەیدا بی
وە ڕبک خـواجـام کاوە دەیـدا بی	وە گورز گـاوسـار زوحـاک دەیدابی

واتە: پاش ئەو هەموو پاڕانەوە، ڕێبەرم پەرجـۆ و مـۆجـزەی خـۆی نواند و، بۆ بێدەنگ کردنی ناحەزان ئامادە بوو و، لە لایەن یەزدانی گەورەوە وەکو کاوەی کورد چۆن زوحاکی لەناو برد، ئەویش دوژمنان و ناحەزانی خۆی بەهێزی خواناسی، بێ دەنگ کرد.

بابە بوزورگ لەم دووبەیتییەدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی کاوەی ئاسنگەری کورد کە بەپێی (شانامە) لە دوای جەمشید، ئەژیدەهاک چووە سەر تەخت و خەریکی زۆر و ستەم بوو، بەم بۆنەوە ئەهریمەن ئەوی خۆش ویست و سەرشانەکانی ماچ کردەوە و لە جێی ماچەکانیدا دوو مار ڕوان و لەسەر شانییەوە سەریان دەرهێنا و ئەویان بەدەردێکی بێ دەرمان گیرۆدە کرد. بژیشکان دەردەکەیان بۆ دەوا نەکرا، ئەوسا ئەهریمەن خۆی لە شێوەی بژیشکێکدا دەرکەوت و هاتە تەلاری شاییەوە و دەوای دەردەکەی ڕاگەیاند کە هەر ڕۆ مێشکی دوو لاوی تازە پێگەیشتووی بۆ بدەنە دەرخواردی مارەکان تا کەمێک ئەهوەن ببێتەوە. پاشان هەموو ڕۆژێ مێشکی دوو لاویان دەدایە دەرخواردی مارەکان و بەم چەشنە دایکان و باوکان، گەنجە پێشکەوتووەکانی خۆیانیان لە دەست دا و دەروونیان بەجارێ بریندار بوو.

کاوەی ئاسنگەر کە هەژدە کوڕی هەبوون و هەر تەنیا کوڕێکی بۆ مابووەوە ئیتر بەجارێ خرۆشا و کەوتە ناو شار و داوای لە هەمووی گەل کرد کە بۆ تیابردنی کۆشکی ستەمی زوحاک مەردانە چەک هەڵگرن و ڕاپەڕن. ئەوسا کەوڵەکەی خۆی کردە ئاڵا و خەڵک بەجارێ لە دەوریدا کۆبوونەوە و بەرەو کۆشکەکەی زوحاک ڕۆیشتن و کۆشکەکەیان گەمارۆ دا و، لە پاش شەڕ و نەوەردێکی زۆر سەخت زوحاکیان گرت و شەتەکیان دا و کێشایانە سەر کێوی دەماوەن و لەوێدا خنکاندیان.

سەرچاوەکان
١- شاهنامەء فردوسی، باهتمام ژول مول - ١٣٤٥.
٢- مشاهیر اهل حق، صدیق صفی زادە، (بورەکەیی).
٣- سەرئەنجام (دەستنووس).
٤- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).
٥- دەورەسی پردیوەر (دەستنووس).

بابە هندووی هەورامی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە خواناسێکی ڕەند و بێ پەروا بووە، ناوی جونەید و نازناوی هندوو بووە و بەبابە هندوو ناوبانگی دەرکردووە. بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، بابە هندوو لە بنەڕەتا خەڵکی هەورامان بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە لوڕستان و لەوێدا چاوی کەوتووەتە شاخوەشین و گیرۆدەی بووە و ماوەیەک لە لای ئەو ماوەتەوە و پاشان کەوتووەتە گەڕان و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە لوڕستان و پاشماوەی تەمەنی بەدەرزوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بەسەر بردووە تا کۆچی دواییی کردووە وماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

لە بابە هندووەوە گەلێ دووبەیتی ماوەتەوە کە گەلێ بەرز و شیرین و پاراون. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، وەکو دەڵێن لەبەرئەوەی لە تەنبوور لێداندا دەستێکی باڵای هەبووە، بەپەنجەی جادوویی کاتێ دوو تەلی تەنبوورەکەی دەهێنایە لەرین، هەزار هەوای جوان و دڵڕاکێشەر و دڵڕفێنی لێ هەڵدەستاند و، بەدەنگی وەک خوڕەی ئاوی جۆبار و ڕووباریەوە شەپۆلی دەخستە سەر هەوای کپی چێژی دانیشتووانی کۆڕی جەمخانەی خواناسیی شاخوەشینەوە و، بەم چەشنە ئەوانی دەخستە سەر ڕێ و ڕچەی ڕێبەرەکەیەوە.

وەک لە هۆنراوەکانی بابە هندوو دا دەردەکەوێ تەمەنێکی درێژی هەبووە، تەمەنێکی درێژی بەپیت و بار کە لەودا خزمەت و ڕاژەیەکی زۆری بەوێژەی کوردی کردووە، بەڵام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی لەبەر تێپەڕینی زەمان و بێ خاوەنی و پەل پەل بوونی گۆرانەکان تیاچوون، هەر ئەو ژمارە کەمەش کە ئەمڕۆ لە هۆنراوەکانی ماوەتەوە، ئەندازەی ڕاژە و خزمەتی بابە هندوومان بۆ دەردەخەن. ئەوا بۆ نموونە چەند دووبەیتییەکی ئەو دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە:

١

مـــایەی تۆم پـەنە، مـــایـەی تۆم پـەنە   مـــایە دارەنـــــان مـــایـەی تۆم پەنـە
زێڵــەم خـەزانـە و گـەنجش هەن چەنە   هەر چی مـەکـەری دەست تۆش هـەنە

واتە: ئەی خوای گەورە و گران، من هەموو شتێکم لە تۆوە دەست کەوتووە و، سەرمایە و ئامـێـژەنی ژیان و بوونم هی تۆیە، دەروونم کـە گـەنجـینەی خـواناسـیـیـە، پڕیە لە گـەنج و گەوهەر و، دەست بەهەر کارێکەوە دەدەم دەستی تۆی تێدایە.

٢

جـە ئەسڵ ئەلەس، جـە ئەسڵ ئەلەس   هندووەنانێ جـە ئەسڵ ئەلەس
جاگـەم زابڵـەن چەنی خـاس و گـەس   مەکـۆشم پەرێ یاران هـامدەس

واتە: من لە ڕۆژی بەرینەوە ناوم هندوو بووە، ئێـسـتـا جـێـگەم لە زابڵ دایە و لەگـەڵ پیاوچاکان و خاساندا بۆ پەیداکردنی یارانی هاودەم و هاودەست تێ دەکۆشم.

٣

ئاهووی ئەو سارا، ئاهووی ئەو سارا   ڕەفـــێق مەجنـوون ئاهووی ئەو سارا
یاوام وە کـــۆی نەشت وە بێ مـــدارا   خـــواجـام ئەو لاڵەن نە قـــەیس و یارا

واتە: ڕێبەرم وەکو مەجنوون لە چۆڵگە و دەشتی خواناسیدا ئەسووڕایەوە و، خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی خـواناسی بوو، ئەو وەکو مـەجنوون لە دەشـتی نەجـدا بەشـوێنی ئاسکی خواناسیدا دەگەڕا. بەڕاستی ڕێبەرم وەکو گەوهەرێکی شەوچرا وایە کە تیشکی بەهەموو شوێنێکدا بڵاو دەبێتەوە.

٤

گرد ئاینەی زێڵ باریم وە ڕۆژبـــان   پاســی شاخوەشین واچیم وە دی و گیان
جیهان شێرەنان شێر خوەشینەنان   خوەشین جەمشەت کەرد جە دێی لوڕستان

واتە: ئەی یاران وەرن هەمـووتان ئاوێنەی دڵتان کە مـەکۆ و جێگای خواناسـیـیـە بکەنە پاسـەوان و دیدەوانی شـاخـوەشین و، بەگـیـان و دڵ سـپـاس و سَـتـایشی کەن، چونکە ئەو بریتییە لە جیهان و جیهانیش بریتییە لە ئەو. شاخوەشین ئەو یاقووتە بەنرخەیە کە لە وڵکەی لوڕستاندا سەری هەڵدا و ڕچەی خواناسی لە هەموو لایەکدا بڵاو کردەوە.

٥

کەردەن وە مەیدان، کەردەن وە مەیدان   قەڵای شاهینش کەردەن وە مەیدان
شاخوەشین زێڵش گرتەن وە نیشان   چەنی نۆسەد دە ئاما وە جیهان

واتە: شاخوەشین قەڵای شاهینی خواناسانی کردووەتە مەیدان و، دڵانی گرتووەتە نیشان و دەیەوێ داگیریانَ کا و بیکاتە شوێنی خواناسی، ئەو لەگەڵ سوارانیدا کە بەنۆسەد دە بەناوبانگن هاتووەتە جیهان.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق.

٢- سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس).

٤- دەورەی پردیوەر (دەستنووس).

٥- یاداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس).

پیر حەیدەری لوڕستانی

(سەدەی پێنجەمی کۆچی

هۆنەری بەرزی ئەم باسەمان ناوی حەیدەر و کوڕی سادقی لوڕستانییە کە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، لە سەرەتای سەدەی پێنجەمی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و، لای باوکی سەرەتای خوێندن دەست پێ دەکا، لە پاشا دەچێتە دەوروبەری یافتەکۆ لە لوڕستان و لەوێدا ڕێی دەکەوێتە خانەقای شاخوەشین و لە لای شاخوەشین دەمێنێتەوە و فێری ڕێ و ڕچەی یاری دەبێ و ئیتر دەکەوێتە داوی ئەو ڕێ و ڕچە و دەبێ بەپەپوولەی پەڕ و باڵ سووتاوی دەوری پیرەکەی و لە شاخوەشین ڕەوشت و تەریقەت وەردەگرێ و دەبێ بەپیر و ئەوسا بەدەستووری ڕێبەرەکەی بەدێکان و شارەکاندا دەکەوێتە گەڕان و پاش ماوەیەک دەگەڕێتەوە لە پاش ژیانێکی کورت لە دەوروبەری یافتەکۆدا کۆچی دوایی دەکا و لەوێدا دەنێژرێ.

لە پیر حەیدەرەوە هەندێ دووبەیتی ماوەتەوە، بێگومان ئەو هۆنراوی لەمە زۆرتر بووە، بەڵام بەهۆی تێپەڕینی زەمانەوە هەموویان تیاچوون و ئەوەنەش ماونەتەوە لەناو کەشکۆڵەکان و بەیازەکانی ئاینیدا تۆمار کراون و بەیادگار ماوەتەوە. لە پەڕاوی (دەورەی شاخوەشین)دا چەند دووبەیتی هەیە و، ئێمە بەهۆی ئەم برە هۆنراوانەی دەتوانین

پلەوپایەی ئەم هۆنەرەمان لە مەیدانی وێژەی کوردی بێنینە دەست. ئەمەش نموونەیەک لە هۆنراوەکانی:

١

سەقام دنیا، سەقام دنیا ئاسمان و زەمین تۆ مەدۆ زیا
شەمامەم ڕیا، گوڵم مووسیا هەر کەس مونکرەن ڕووش مەبۆ سیا

واتە: ئەی سامان دەر و ڕێکخەری جیهان، تۆ بەئاسمان و زەوی تیشک دەبەخشی و ڕووناکیی جیهان لە تۆیە. من لە ژیاندا حەز لە دوو شت دەکەم و ئەو دوو شتەش شەمامە و گوڵە، شەمامەم کاکە ڕدایە و گوڵم کاکە مووسایە. هەر کەس بڕوای بەم دووانە نەبێ، ڕووی ڕەش دەبێ.

٢

خوەشین ئەلەس، خوەشین ئەلەس پەرێ گەواهی مەنمانی نەفەس
گوڵ و شەمام هەر دووها نەدەس تۆ خواجامەنی بە دادم برەس

واتە: ئەی خوەشینی ڕۆژەکەی بەرین، ئەوا خەڵک دەستە دەستە دێنە سەر ڕێ و ڕچەت و سەرت پێ دەسپێرن، منیش گوڵ و شەمامەم گرتووەتە دەستەوە و تۆ بەڕێبەر و خواجای خۆم دەزانم، دەسا تۆش بەفریام بگە و دادم بپرسە.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق.
٢- سەرئەنجام (دەستنووس)
٣- دەورەی شاخوەشین (دەستنووس)
٤- دەورەی پردیوەر (دەستنووس)
٥- یاداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس)

بابە ناووسی جاف

٤٧٧ی کۆچی

ئەستێرە گەشی ئەم شوێنە، ناوی ئیبراهیم کوڕی ئەحمەد و نازناوی بابە ناووسە و لە عێلی جافە. بەپێی یاداشتی کاکەڕدایی ئەم هۆنەرە لە ساڵی ٤٧٧ی کۆچی لە دێی (سەرگەت)ی هەورامانی لهۆندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێش خەریکی خوێندن بووە و پێ گەیشتووە.

بەسەرهات و چۆنییەتیی ژیان و مردنی بابە ناووسی جاف زۆر تاریکە و لە هەر نامیلکە و پەڕاوێکدا لە بارەی ژیانییەوە هەر کەس قسەیەکی لێوە کردووە. لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە: کە بابە ناووسی جاف لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە و لە تافی جوانیدا خەریکی فێربوونی زانست بووە، بەڵام ئەویش بۆ ماوەیەکی کورت و پاشان وازی لە خوێندن هێناوە و بەدێ و شار و شارۆچکەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لەناو خەڵکدا قسەی نەستەقی کردووە و لەبەرئەوەی خەڵک لە قسەکانی تێ نەگەیشتوون بەشێتیان زانیوە و پێیان وتووە بلە شێت.

لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە: کە بابە ناووس لە سەدەی پێنجەم و شەشەمدا ژیاوە و لە عێلی جاف بووە و گەلێ پەیڕەو و لایەنگری بووە و قسەکانی لە دڵی خەڵکدا کاریان کردووە و بەو قسانەی دڵی خەڵکی بردووە، بۆیە پاشان خۆی بەنوێنگەی تیشکی خوا زانیوە و لەسەر ڕێ و ڕچەی یاری ڕۆیشتووە و گەلێ هۆنراوی لەم بارەوە داناوە.

لە پەڕاوی (دەورەی بابە ناووس)دا هاتووە: کە بابە ناووسی جاف لە ساڵی ٤٧٧ی کۆچیدا لە دایک بووە و لە سەرەتای سەدەی شەشەمی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە دێی (سەرگەت)ی هەورامانی لهۆن نێژراوە. لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو شوێنە و ئەو خول و زەمانە هەر بەمنداڵی خراوەتە بەر خوێندن، پاشان بۆ خوێندن بەتەواوی شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و فەلسەفە و ئاین و ڕشتەکانی تری زانستی خوێندووە و پاش ئەوە گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و داوای لە خەڵک کردووە کە سەری پێ بسپێرن و بێنە سەر ڕێ و ڕچەکەی و بەم چەشنە گەلێ لایەنگری پەیدا کردووە و، گەلێ کەسیش دوژمنی بوون و ویستوویانە بیکوژن. بەڵام ئەم بەسەریاندا زاڵ بووە و سەرئەنجام ئەوانی هێناوەتە سەر ڕێ و ڕچەکەی خۆی. ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە بابە ناووس و هاوەڵانیەوە گەلێ هۆنراوە بەجێ ماون کە لە پەڕاوێکدا بەناوی (دەورەی

بابە ناووس)دا تۆمار کراون و بەیادگار ماونەتەوە. بابە ناووس یەکێ لە هۆنەرانی بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی گەلێ ناسک و پاراو و شیرینن. زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینین ، هۆنراوەکانی پتر پەند و ئامۆژگارییە. ئەمەش نموونەیەک لە هۆنراوەکانی:

١

نامەن بلە و شـــــۆرەتم ناووس بابۆم ئەحمەدەن صاحێب جاو کووس

پێکانم وەســەر جـوقـەی پەڕ تاووس ذات ئاسـوارەنان چەنی کەیکاووس

واتە: ناوم بلەیە و ناوبانگ ناووسە، باوکم ناوی ئەحمەدە کە خاوەنی پلەوپایەیەکی بەرزە. منیش ئەوا پەڕێکی تاوسم وەکو تەل داوە لە سەرم و لەگەڵ کەیکاوس شادا لە یەک ڕەگەز و بنچینەم.

٢

ئەز ناووسەنان جەی بەرزەماوا ئاسیاوم نیاوە جەی تاش کاوا

هەر کەس نەهاڕ و بەلا نیـــاوا فەردا مەوێنی ڕووشان سیاوا

واتە: لەم بەرزە هەوارەدا من ناووسم و وەکو ئاگرگا ئەگرم و ئاشێکی خواپەرستیم لەسەر ئەم کێوەدا داناوە، هەر کەسێک ڕوو نەکاتە ئەم ئاشە و دانەوێڵە بۆ توێشووی ڕۆژی پەسڵانی نەهاڕێ، بۆ خۆی بەڵا و قۆرتێ دێنێتە دی و لە ڕۆژی دواییدا ڕووی ڕەش دەبێ.

٣

جە وێما جە وێم، جە وێما جەوێم دەرد و دەرمـــانم جە وێما جە وێم

لوام وە ملە و دەست بەردم وەنێم دیم تیـر باران کەفتەن ئەو دلێم

واتە: دەرد و نەخۆشی و دەرمانم لە خۆمە و، ئەمەش هۆی ئەوەیە کە لە خوا ڕەواینەتەوە، بۆیە چوومە ملەیێک دەستم گرتە داری نێم کە لە پڕا دیم بارانی تیر دڵ و دەروونمی پێکا و بەم چەشنە لە گوناه پاک و خاوێن بوومەوە.

٤

جە وێم پەنهانا، جە وێم پەنهانا تیرێ وەم کەفتەن جەوێم پەنهانا

تیر جەگەوهەرا، گەوهەر جە کانا تا نەخ مێـــــردان بدۆ بێستانا

واتە: تیرێ پێکامیە و بەخۆم نازانم پاشان بۆم دەرکەوت کە ئەو تیرە نوێنگەی گوهەرێکی خواییە، وە ئەو تیرە بۆیە پێکامی بۆ ئەوەی مێردان و دەروێشان بەڕێز بگەنە بێستانی خوایی و بەمرازیان بگەن.

٥

جـه بـێ یاوەری، جـه بێ یـاوەری خـەریک مـەندەنان جـه بـێ یاوەری

تو وێت بشناسـه و بـکەر داوەری ئیـتـر چۆن باوەڕ وه مـەرگ مـاوەری

واته: لەوەی کە یار و یاوەر و دڵخـوازێکم نییـه، دامـاو و سـەرگەردان و ئاوارەم. تۆ خـۆت بناسه و داوەری بکه، ئیتر چۆن بـەمەرگ و ئەهریمەن بڕوا دەهێنی و له پەنامـەکیدا کەین و بەینت لەگەڵیدا هەیه؟

بابه ناووس لێرەدا دیاردی دەکاته سـەر فـەرمـایشـتێکی پێغـەمبەری گـەورەی ئیسـلام کە دەفـەرمـووێ: «مَنْ عَرَفَ نَفسَهُ فَقَد عَرَفَ رَبَّهُ» واته هەر کەسـێک خـۆی ناسی ئەوا خـواش دەناسێ.

٦

جه سـەرا و سەرێ، جه بەن و مـــاهێ چەنـــی کۆڵدر و گــوم کەرده ڕاهێ

شین بین وه مـیهمـان یەک سان و شـاهێ فەرقمان نەبی نه ڕووی تەختگاهێ

واته: له سـەره و ژوورێک و له ڕەوەز و مـاهێک کە جێگای ڕاوەسـتـانی هێزی خـواییـه، لەگەڵ پارێزگارێک و ڕێ ونکەری ڕۆیشتین و بووینه مێوانی سان و پادشایەک و، ئەو دۆخ و کردەوانه کە هاتنه سـەرمـانا، تۆفـیرێکی نەبوو و هەمـوو بەپێی دەسـەڵات و ویسـتی خـوایی بوو. ئەم دوو بەیتییه له یەکیەتیی بوونەوەریا (وەحدەتی وجوود) قسه دەکا.

سەرچاوەکان:

١- برهان الحق تالیف نورعلی الهی.

٢- مشاهیر اهل حق.

٣- یاداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس)

٤- دەورەی بابه ناووس (دەستنووس)

٥- سەرئەنجام (دەستنووس)

٦- دەورەی پردیوەر (دەستنووس)

٧- دەوزەی بابه جەلیل (دەستنووس)

دایە خەزانی سەرگەتی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

ئەم هۆنەرە ناوی خەزان و کچی ئەحمەدی سەرگەتییە، کە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام لە سەرەتای سەدەی پێنجەمی کۆچیدا لە دێی سەرگەت لە دایک بووە و هەر بەمنداڵی باوکی مردووە، دایکیشی لەبەر هەژاری و بێ نەوایی شووی کردووە بۆ ئەوەی بتوانێ تاقە کچەکەی پەروەردە بکا و بەڕەوشتێکی باش بیهێنێتە بار بۆ سوودی دواڕۆژی کۆمەڵ. دایە خەزان هەر بەمنداڵی لە لای دایکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان لە لای مەلای ئاواییەکەیان بەخوێندنەکەی پەرەی داوە تا بەتەواوی فێری خوێندن و نووسین بووە و ئەوسا خووی داوەتە دیوانی هۆنەرانی کورد و سروشتە جوانەکەی کوردستانیش دەرگای چریکەی هۆنراوی بۆ کردووەتەوە، لە پاڵ ئەمەشەوە کە چووەتە سەر ڕێ و ڕچەی یاری، ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە و دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە.

لە پەڕاوی (دەورەی بابە ناووس)دا هاتووە، دایە خەزانی سەرگەتی کە یەکێ لە ژنانی پارێزگار و خواناسی سەدەی پێنجەمی یارییە، سەرەتا لەگەڵ بابە ناووسی سەرگەتیدا بەربەرەکانێی کردووە و پاشان سەری سپاردووەتە ڕێ و ڕەوشتەکەی و بووەتە یەکێ لە یارانی ئەو و لەم بارەشەوە تا ماوە بۆ ئەم ڕێ و ڕەوشتە تێ کۆشاوە و ژاری لەسەر نۆشاوە و ئەوسا لە سەرگەت مردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە دایە خەزانەوە هەندێ دووبەیتی بەجێ ماون کە لە پەڕاوی (دەورەی بابە ناووس)دا تۆمار کراون. هۆنراوەکانی ئەو گەلێ پاراو و شیرین و دڵنیشینن. گەرچی لە دایە خەزانەوە چەند دووبەیتییەک بەجێ ماون بەڵام هەر ئەم چەند دووبەیتییەی نموونەیەکن بۆ سەدان هۆنراوی تری کوردی کە بەهۆی ئەم دووبەیتییانەی دەتوانین پلەوپایەی ئەومان لە مەیدانی هۆنراوی کوردیدا بکەوێتە دەست و لێی بکۆڵینەوە. ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە زۆربەی دووبەیتییەکانی ئەو لە سەر ڕێ و ڕەوشتی یاری ڕۆیشتوون. ئەمەش نموونەیەک لە دووبەیتییەکانی:

١

شێرە کریا جەور، شێرە کریا جەور   نە دەست بلە مەردوم کریا جەور
دادمان ڕەسان نەدەست ئی گەور   دەستی وەش ئافات دندانش هزەور

واتە: کوڕم شێرۆ، بابە ناووس خەڵکی وەڕەز کردووە و ستەم لە خەڵک دەکا، وەرە بگە هانامان و خەڵک لە دەست ئەم گەورە ڕزگار کە و وەکو شێر ئەو لە ناو بەرە با لە بەلا و

قۆرتی ئەم پیاوە ڕزگارمان بێ. ئەم دووبەیتییەی لە کاتێکدا وتووە و داوای لە شێرۆی کوڕی کردووە کە بابە ناووس لە ناوبا کە هێشتا سەری بەڕێ و ڕچەی یاری نەسپارد بوو.

٢

تیری وەت کەفۆ دەم و دگـــانا   مەردەت زیندە کەرد جە گۆڕستانا
یارت گلـــەودان جـە وەر ئاوانا   چای خـــودایوەن هەنش نیـشـانا

واتە: تیرێکت بۆ هاوێشت و ئەو تیرە نیشتە ناو دڵم و گیانمی بووژانەوە، وەکو ئەوەی کە مردووت لە گۆڕستانا زیندوو کردبێتەوە. تۆ بەم کردەوەت یاری خۆتت لە لافاوی ڕووبار و بەری ئاوانا گلەودا، بەڕاستی ئێستا دەزانم کە تۆ نوێنگەی خوایت.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق.
٢- سەرئەنجام (دەستنووس)
٣- دەورەی بابە ناووس (دەستنووس)
٤- دەورەی پردیوەر (دەستنووس)
٥- یاداشتی کاکەردایی (دەستنووس)

قازی (نەبی)ی سەرگەتی

سەدەی پێنجەمی کۆچی

هۆنەری ئەم شـوێنەمـان ناوی نەبی و کـوڕی تایەری سـەرگـەتیـیـە کـە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، لە سەرەتای سەدەی پێنجەمی کۆچی لە دێی سەرگەتدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە دەوری منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و لە پاش خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکان. دەستی کردووەتە خوێندنی زانستەکانی ئیسلامی و لە پاشا بەفەقێیەتی بەزۆربەی شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە، سەرێکیشی داوە لە دەینەوەر و پاشان گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی خەڵک ئەویان بۆ داوەریی سکاڵاکانیان هەڵبژاردووە و نازناوی قازییان پێ داوە و ژیانی بەم جۆرە ڕابواردووە تا مردووە.

لە پەڕاوی (دەوری بابە ناووس)دا نووسراوە: قازی نەبی کە لە سەدەی پێنجەمدا سەری هەڵداوە، قازییەکی وریا و ئاگا بووە و، کاتێکدا کە بابە ناووس دەرکەوتووە و ڕێ و ڕچەی (یاری)ی لەناو خەڵکدا پەرەپێ داوە. ئەویش سەری پێ سپاردووە و پاش ئەوە ژیانی خۆی بەگۆشەگیری بەسەر بردووە تا مردووە.

له قـازی نەبییـەوە هەندێ دووبەیتی بەجێ مـاون کـە لە پەڕاوی (دەورەی بـابە ناووس)دا تۆمار کراون. زۆربەی دووبەیتییەکانی ئاینین و لەسەر ڕێ و ڕچەی دەروێشـی ڕۆیشـتوون و لەگەڵ ئەوەش هۆنراوەکانی زۆر قووڵ و گرانن. ئەمەش هەندێ لە دووبەیتییەکانی بۆ نموونە کە دەڵێ:

١

قـازی غـەزەب کـەر، قـازی غـەزەب کـەر   پەرێ شـــەکداران قـازی غـەزەب کـەر

نێـزە بیم نەدەست ئەمـیـر شـەش پەر   تێغ دووسـەر بیم بەشـەست حـەیدەر

واتە ئەی قـازی، بێ بڕوایان و دوو دڵان بەنێزە و شـمشـێر بەسزای خـۆیان بگەیێنە و قین و ڕقی خـۆت بەبێ بڕوایان و ناخـوایان پیـشـان بدە، هەروەهـا کـە عـەلی کـوڕی ئەبـووتالب (حەیدەر) بتپەرستەکانی بەهۆی شمشێری دوو دەمەوە لەناوبرد، تۆیش وا بکە.

٢

شیام ئەو هەفت خوان، شیام ئەو هەفت خوان
چەنـی ڕۆییـتـەن شـیـام ئەو هەفت خـوان
کـێـشـانم سـەخـتـی زەنەندەی ڕەوان
زات ئـاســوارەنـان چەنـی شـــارەوان

واتە: من لەگـەڵ ئەسـفـەندیاری ڕۆیینتـەندا ڕۆیشـتمـە حـەوت خـوان و گـەلێ سـەخـتی و تەنگوچەڵەمـەم دیوە و ئەمـانەش کـاریان لە ڕۆح و گـیـانم کـردووە و، من لە چاوی بڕۆنیـدا بۆ دوژمنان وەکـو زەنگەی شـارەوانم. ئەو دووبەیتـیـیـە دیاردییـە بـۆ چیـرۆکی حـەوت خـوانی ڕۆستەم کە بەپێی شـانامـە: کـاتێ ڕۆسـتـەم بۆ ڕزگـاریی کـەیکاووس ڕۆیشـتـە مـازەندەران و لەگـەڵ دێوان شـەڕی کـرد، لە ڕێدا تووشـی حـەوت کـارەسـات بوو و سـەرئەنجـام بەسـەر دێوەکـانـدا سـەرکـەوت و کـەیکاوسـی لە بەندی ئەوان ڕزگـار کـرد. جـا بەهەر کـام لەو کارەساتانە (خوان) وتراوە.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق.
٢- دەورەی بابە ناووس (دەستنووس)
٣- سەرئەنجام (دەستنووس)
٤- دەوری پردیوەر (دەستنووس)
٥- یادداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس)

ئەحمەدی جاف

سەدەی پێنجەمی کۆچی

هۆنەری بەرزی ئەم هۆزەمـان ناوی ئەحمـەد و کـوڕی فـەتاحی جـافـە کـە بەپێی پەڕاوی سـەرئەنجـام، لە سـەرەتـای سـەدەی پێنجـەمـی کۆچی لە شـارەزووردا پێـی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە و لە تافی جـوانیدا سـەری خـۆی هەڵگرتـووە و هاتووەتە دێی سـەرگـەت و لەوێ لە مزگەوتدا خـەریکی خـوێندن بووە و پاشـان ژنی هێناوە و خـەریکی کشـتوکاڵ بووە. کە بابە ناووسـی کوڕی ڕێ و ڕچەی یارسـانی دامـەزراندووە، ئەویش چووەتە سـەر ئەو ڕێ و ڕچە و ئیتـر لە لای خەڵک ڕێزی پەیدا کردووە و خـەڵک بەبۆنەی کوڕەکەیەوە گەلێ ڕێزیان گرتووە و لە هەمـوو کـاروبارێکی خـۆیـاندا پرسـیـان پێ کردووە و ژیانی بەم چەشنـە ڕابواردووە تا لە ئاخـروئۆخـری سـەدەی پێنجـەم لە دێی سـەرگـەتدا کـۆچی دواییی کـردووە و هـەر لە وێدا نێژراوە.

ئەحمـەدی جاف لەگەڵ ئەوەی شێوەی زمـانی زگماکی خـۆی جافی بووە، بەڵام لە شـێوەی هۆنراوەی گۆرانیـدا مامۆستا بووە و وەکو لە پەڕاوی (دەوری بابە ناووس) دەردەکەوێ، ئەو سـەری کێشـاوەتە دەرگـای هەمـوو جـۆرە هۆنراوێک: ئایـنـی، دڵداری، سروشـتـی و چیـرۆکی. بەڵام بەداخەوە جگە لە چەند دووبەیتی نەبێ، ئەوانی تری هـەمووی تیاچوون و شـتێکی وای نەماوەتەوە. ئەوا چەند هۆنراوەی ئەو بەنموونە دێنینەوە:

یـاران پەنـهـان، یاران پەنهـــــــــان   حـــەمـــزە و ســـاڵح بیـــان وە دەوان

دیدەنم وەچەم سـاحـێب هەفت کـەیوان   زات ئاسـوارەنان چەنـی نەوشـێـروان

واتە: ئەی یارانی ڕازدارم، ئەوا حـەمـزە و ساڵح کە ئێمـەیان بەجێ هێشـتبوو، هاتنەوە و گەڕانەوە ناومـان. من هێزی خاوەنی حـەوت کەیوانم بۆ دەرکەوتووە و نەوشـێرەوان لە چاوی بڕۆنی و خواناسـی و دادگەریدا هاوتای منە و من و ئەو لە ئەم بارەوە لە یەک پلەوپایەداین.

نەوشێرەوان کە لەم هۆنراوەدا دیاردی پێ کراوە، کوڕی قـوبادی ساسـانییە کە لە سـاڵانی (٥٣١-٥٧٩)ی زاینیدا ژیاوە. لە زەمانی باوکی ئەم پـاشـایەدا مەزدەک ڕێ و ڕچە و ئاینێکی نوێی هـێنا و قـوباد ئەو ئاینەی وەرگـرت و لەپاش مـاوەیەک وازی لێ هـێنا و نەوشـێـرەوان بەفـەرمـانی باوکی، مـەزدەک و مـەزدەکییـەکانی کوشت و ئەوسا بووە جـێنشـینی باوکی و پاشـان خـەریکی ئاوەدان کردنەوەی وڵات و وڵاتداری بوو. لە دەوری ئەم شایەدا گەلێ پەڕاو لە سـانسکریتەوە وەرگێڕایە سـەر زمـانی پەهلەوی.

٢

جـەسـەراوسـەرێ جـە دڵێ چاڵێ چەنی دەریا و ڕۆ سـووچیـام باڵێ
تا بیم وە هـامدەم گـۆنا و لەو ئاڵێ زات ئاسـوارەنان چەنی پیـر زاڵێ

واتە: لە بەرزی و لە نێـوان چاڵ و چۆڵی و، لەناو دەریا و ڕووبـارێکدا باڵـەکـانم سـووتا و ئەوەبوو کە لە هەموو زانستێکدا سەر ڕشتەم پەیدا کرد تا بوومە هـاودەم و هـاوڕازی گۆنا و لێوئـاڵێک و، ژیانم لەگەڵیدا بردە سەر. من لە چاوی خـواناسی و گەورەییـدا هـاوتای زاڵی کوڕی سامم.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق.
٢- برهان الحق، تألیف نور علی الهی.
٢- سەرئەنجام (دەستنووس).
٤- دەورەی بابە ناووس (دەستنووس).
٥- کورتەی نامەی سەرئەنجام (دەستنووس).
٦- دەورەی پردیوەر (دەستنووس).
٧- یادداشتی کاکەردایی (دەستنووس).

پیر ئەحمەدی کەرکووکی

سەدەی شەشەمی کۆچی

هۆنەری ئەم شـوێنەمـان ناوی ئەحـمـەد و کـوڕی نەسـەی کـەرکـووکـییـە کە بەپێی پەڕاوی سـەرئەنجـام لە سـەدەی پێنجـەمی کۆچیدا پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە، هـەر بەمنداڵی وریا و زیرەک بووە و، لە تـەمـەنی هـەشـت سـاڵیـدا لەلای باوکی خـەریکی خـوێندن بووە و، لە دەمـە دەمی جـوانیـدا، هۆنراوەی باشـیـشـی هەڵبـەسـتـووە. لەبەرئەوەی کـە ڕوومـەتێکی جـوان و دەنگێکی خـــۆشـی بووە، هۆنراوەکـــانی خـــۆی بەدەم هەوا و ئـاهـەنگی تـەنبـــوورەوە خـوێندووەتەوە. کـەم کـەم وای لـێ هـاتووە کـە خـەڵک لە دوورەوە هـاتوون و گـوێیـان بۆ هۆنراوەکانی شل کردووە. بەرهەمی مرخی خوایی پیر ئەحـمـەدی کەرکووکی زۆر بووە و، دەریای دەروونی پڕ بووە لە گەوهەری هێژای هۆنراوی جوان. لەم هۆنەرە پایەبەرزە، هەندێ هۆنراو لە پەڕاوی سەرئەنجامدا ماونەتەوە کە گەلێ ڕەوان و دڵگر و سادەن، ئەم هۆنراوانە نموونەیەکن لە بەرهەمەکانی ئەو:

ئەز ئەحمەدی زێڕین بەرم   ئەز ئەو دوڕەی ناو گەوهەرم
ئەرز و سەمایە لەنگەرم   لە رۆژ حەساو ئەز لە دەرم
ئەز ئەحمەدم بارم گێلان   تاونم داوە بەخێلان
جەژنم داناوە لەکەیان   لە رۆژ حەساو ئەدەم بەیان
ئەز ئەحمەدی ناو بچووکم   هەم نەوزاوا و هەم نەوبووکم
زەڕینەڵەی دەستە لووکم   رۆژی حەساو ئەز دەکووکم
ئەز ئەحمەدی بێ منداڵم   هەم نەوزاوا و هەم نەوماڵم
زەڕینەڵەی ناو دەستماڵم   رۆژی حەساو ئەز دەناڵم
ئەز ئەحمەدی دەریای جەیحوون   چەندێ گەڕام بەدووناى دوون
لە گشت لاوە هەڵساوە هوون   لە سیاوەخشۆ کرام گوڵگوون
ئەز ئەحمەدی ئاو تەشارم   لە ناوی دوڕ گەوهەر بارم
لە هەفتەمین ناوی یارم   رۆژی حەساو ئەز دیارم

واتە: من ئەو پارێزگارەم کە نوقمی دەریای خواناسی بووم و پلەوپایەی خواناسیی من گەیشتووەتە جێگایەک کە زەوی و ئاسمان بەلەنگەرگای خۆم ئەزانم و لە رۆژی پەسڵاندا خۆم دەنوێنم. من ئەو کەسەم کە نە ماڵم هەیە و نە منداڵ و، بەهێزی خواناسی هەموو جێگایەک پڕ لە شادی و خۆشی دەکەم و، شادی و خۆشی هەموو کەسێک بەشادی و خۆشیی خۆم دەزانم و دەرد و پەژارەی ئەوانیش، بەدەرد و پەژارەی خۆم دادەنێم، چونکە مرۆ لە بناغەدا لە یەک سەرچاوەوە بەدی هاتووە و، منیش کە بنیادەمم دیارە لەو سەرچاوەوە بەدی هاتووم. بەڵام من نوقمی خواناسی بووم و، پلەوپایەی خواناسیی من گەیشتە دەریای جەیحوون. لەوێدا لە هەموو لایەکەوە خوێن هەڵسابوو و خوێنی سیاوەخشی دەهێنایە بیر. من بەناویاندا گەڕام و بەهێزی خواناسی ئەوانم لە رێگەی چەوت و چەوێڵ لادا و هێنایانمە سەر رێگەی خواناسی و رزگاریانم کرد.

سەرچاوەکان:

١- مشاهير اهل حق.
٢- سەرئەنجام (دەستنووس).
٣- دەورەی پردیوەر (دەستنووس).
٤- کورتەی نامەی سەرئەنجام (دەستنووس).
٥- دەورەی پیر عالی (دەستنووس).
٦- یادداشتی کاکەڕدایی (دەستنووس).

فەرمانڕەوایانی ئێزیدی

لە سەدەی پێنجەم تا سەدەی حەوتەمی کۆچی

کاتێ کە شیخ ئادی لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ڕێ و ڕچەی ئێزیدیی لە هەکاریدا دامەزراند، دەستە دەستە خەڵک دەهاتنە ریزی لایەنگرانی ئەو، تەنانەت زانایانی گەورەی ئیسلام لەو سەردەمەدا ڕێزیان بۆ شێخ ئادی دادەنا. بەپێی پەڕاوی شەرەفنامە و هەندێ بەڵگەی مێژوویی تر، شارۆلکەی هەکاری لەو دەمەدا لەژێر فەرمانی میری مووسڵدا بوو، بەڵام پاشان کە ڕێ و ڕچەی ئێزیدی دامەزرا و زۆربەی خەڵکی شارەکە ئەم ڕێ و ڕچەیانە وەرگرت، ئیتر هەموو کەوتنە ژێر فەرمانی شێخ ئادێ و ئەویش هەر ڕێنوێنیی خەڵکی دەکرد. بەپێی پەڕاوی (فوات الوفیات)، مەڵبەندی هەکاری لە سەردەمی شێخ ئادیدا بەجۆرێک پەرەی سەند و بەخۆداهات و لە باری کشتوکاڵ و ئاوەدانیدا برەوی پەیدا کرد کە بەهەشتی بەرین خۆزگەی پێ دەخواست. لەم ڕۆژگارەدا لە هەموو دێ و شارۆلکە و شارێکەوە هۆزەکانی کورد ڕوویان ئەکردە هەکاری بۆ دیتنی شێخ و شێخیش ئەوانی بانگ دەکردە سەر ڕێبازەکەی و تەنانەت گەلێک تورک و عەرەبیش هانایان بۆ دەهێنا و پاشان لەوێدا دادەمەزران. شێخ لە گیانەڵادا ڕای سپارد کە لەپاش خۆی ئەبوولبەرەکاتی برازای ببێتە جێنشینی و ئەوسا لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچیدا گیانی پاکی سپارد بەخوای تاق و تەنیا.

لەپاش مەرگی شێخ ئادی، ئەبوولبەرەکات بووە جێنشینی و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنی خەڵک و جێبەجێ کردنی کاروباری شارۆلکەی هەکاری و دەوروبەری بوو، بەڵام لە ڕۆژگاری ئەودا ناکۆکی و ناتەبایی کەوتبووە ناو ئێزیدییەکان و ئەو توانیی هۆزەکانی ئێزیدی ڕێک بخا و هاودەنگ بکا و، هەموو ساڵێک چەند کیسە زێڕ و زێوی بەخەڵات بۆ فەرمانڕەوای مووسڵ دەنارد، چونکە هەکاری بەیەکێ لە شارۆلکەکانی مووسڵ دەهاتە ژمار و زۆری پێ نەچوو کە لە ساڵی ٦١٥ی کۆچی سەری نایەوە و کوڕێکی بەناوی حەسەن لەپاش بەجێ ما و ئەوسا لەسەر فەرمانی بەدرەدین لۆلۆ فەرمانڕەوای مووسڵ کرا بەجێنشینی ئەبوولبەرەکات. شێخ حەسەن پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو و هۆنەر و بەخشندە و بەبەزەیی و میهرەبان بوو، بەڵام لایەنگرانی ئەویان زۆر بەرز کردەوە و لە لایەکی تریشەوە هەندێک لە ئێزیدییەکان خەریکی ڕێگری و جەردەیی و ملهوڕی بوون و بەجارێ خەڵکی ئەو ناوەیان وەڕەز کردبوو و، فەرمانڕەوای مووسڵیش کە ئەمەی پێ ناخۆش بوو جزیەی شارۆلکەی هەکاریی زیاد کرد و لە پاشا دەستووری دا شێخ حەسەنیان گرت و بردیانە قەڵای شاری مووسڵ و لەپاش ماوەیە کـ لە ساڵی ٦٤٤ی کۆچی ئەویان خنکاند، بەڵام پەیڕەوانی دەیانوت ئەو نەکوژراوە و دەگەڕێتەوە.

میرانی ئێزیدی هەر لە شیخ ئادییەوە تا شێخ حەسەن، هەموویان زانا و تێگەیشتوو و هۆنەر بوون و هەر کام شوێنەوارێکی وێژەییـیان بەزاراوەی کرمانجیی لە شوێن بەجێ ماوە. گەلێک لە نووسەران و لێکۆڵەران لایان وایە کە دوو پەڕاوی (جیلوە) و (مەسحەفا ڕەش) هی شێخ (ئادی)ن و ئەو نووسیویەتی، بەڵام ئەمە جێی بڕوا نییە، چونکە پەڕاوی جیلوە، بەزاراوەی سۆرانییە و شێخ ئادیش بەشێوەی خەڵکی هەکاری دواوە و، پەڕاوی مەسحەفا ڕەش بەجۆرێ بۆمان دەرکەوتووە، دوو سەد ساڵ پاش شێخ ئادی نووسراوە و پەیوەندیی بەوەوە نییە. بەڵام گەلێ هۆنراو لە شێخ (ئادی)یەوە بەجێ ماون کە لەناو ئێزیدییەکاندا ئێستاش باون.

ڕێ و ڕچەی ئێزیدی

ڕێ و ڕچەی ئێزیدی وەکو لە پەڕاوی جیلوە و مەسحەفا ڕەشدا دەردەکەوێ مێژینەیەکی کۆنی هەیە و دەتوانین ئەم ڕێبازە بەپاشماوەی ئاینی مانی دابنێین، بەڵام ئاینی زەردەشت و مەزدەک و ئیسلامیش کاریان کردووەتە سەر ڕێ و ڕچەی ئەوان چونکە لە هەرێمی هەکاریدا بەر لەوەی ڕێبازی ئێزیدی بێتەدی، دەستەیەک بەناوی (ترهایا) دەژیان کە ئەمانە پەیڕەوی ئاینی زەردەشت بوون و پاشان کە ڕێبازی ئێزیدی سەری هەڵدا ئەمانەش بوونە ئێزیدی و هەر لەوێدا مانەوە.

مێژوونووسان دەڵێن لەپاش پەیدابوونی ئاینی پیرۆزی ئیسلام، ئێزیدییەکان پەنایان بردە کێوەکانی حەلوان و شارەزوور بۆ ئەوەی ڕێ و ڕچەکەی خۆیان بپارێزن، بەڵام ئیسلام بووە هۆی ئەوە کە گەلێک لە ئێزیدییەکان بڕوای پێ بهێنن و، ئەوەی کە دەڵێن شێخ ئادی ئەم ڕێبازەی لە سەدەی شەشەمی کۆچیدا پێک هێناوە، ئەمە هەڵەیە، چونکە ڕێبازی ئێزیدی دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە ئیسلام، بەڵکو شیخ ئادی ڕەنگ و بۆی ئیسلامیی پێ داوە و ئەمانە ئێستاکە لە دەوروبەری حەلەب و وان و ئەرزەڕۆم و مووسڵ و سنجار و شێخاندا ژیان دەبەنە سەر.

هەندێ لە نووسەران و مێژوونووسانیش ئەوانیان بەشەیتانپەرست داناوە کە هەر لە ناوەکەیانەوە دیارە یەزدانپەرستن و هەندێ لە ڕێ و ڕچەکەیان لەگەڵ ڕێ و ڕچەی یاریدا یەک دەگرێتەوە و دیارە لە یەک سەرچاوەوە هاتوون و دەگەڕێنەوە بۆ ئاینە کۆنەکانی ئێرانی.

شێخ (ئادی)ی هەکاری

٤٦٧ - ٥٥٧

شێخ شەرەفەدین کوڕی موسافر کە نازناوی ئادیّ و لە هۆزی تیراهییە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە لە ساڵی ٤٦٧ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ٥٥٧ لە تەمەنی نەوەد ساڵی لە هەکاریدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

ئیبنی ئەسیری جەزیری لە بەرگی یانزەهەمی پەڕاوی (الکامل)دا دەڵێ: ئادیّ کوڕی موسافر، یەکێ لە پارێزگارانی گەورە بووە و لە شام و بەعلبەکدا ژیاوە و پاشان چووەتە هەکاری و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچی ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە. شێخ ئادیّ لە شامەوە ڕۆیشتووەتە مووسڵ و لەوێدا خەریکی ڕێنوێنی خەڵک بووە و خەڵکیش لە دەوریا کۆبوونەتەوە و خۆشیان ویستووە و قسەیان لێ بیستووە و پاش ماوەیەک چووەتە هەکاری و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

ئیبن خەلەکانی هەولێریش لە پەڕاوی (وفیات الاعیان)دا دەڵێ: شێخ ئادی کوڕی موسافر لە دێی بەیت قاری بەعلەبەکدا پەروەردە بووە، ئەو پیاوێکی خواناس و پارێزگار بووە و ناوبانگی خواناسیی ئەو لە هەموو شوێنێکدا دەنگی داوەتەوە، بۆیە گەلێ لە خەڵک پەیڕەو و لایەنگری بوون و بۆ هەر کوێ چووە کەوتوونەتە شوێنی و پاشان خەڵک ئەویان بەڕووگەی خۆیان داناوە و بۆیە هەموو شتێکیان لێ ویستووە. ئەم پیاوە گەورەیە لەگەڵ شێخان و پارێزگاران و پیاوە هەڵکەوتووەکانی ئەو زەمانەدا وەکو: (عقیل منجی) و (حماد باس) و (ابی نجیب) و (عبدالقادر سهروردی) و (عبدالقادر گیلانی) و (ابوالوفاء حلوانی)دا پەیوەندیی دۆستایەتیی هەبووە، بەڵام پاشان خۆی لەوان جیا کردووەتەوە و پەنای بردووەتە کوێستانەکانی هەکاری و لەوێدا لە گۆشە و قوژبنێکدا ستاری گرتووە و لەپاش ماوەیێک پەرستگایەکی دروست کردووە و خەڵک ڕوویان تێ کردووە و سەریان پێ سپاردووە. هەتا لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە.

حافز شەمسەدینی زەهەبی لە بەشی دووهەمی پەڕاوی (دول الاسلام)دا دەڵێ: شێخ ئادی لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچی لە هەکاریدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە و گەلێ لە خەڵکی ئەو ناوە سەریان پێ سپاردووە و بوونەتە پەیڕەوی ڕێ و ڕچەکەی.

شێخ زەینەدین لە بەشی دووهەمی (تاریخ ابن الوردی)دا دەڵێ: شێخ عەدی کوڕی موسافر لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچی لە مانگی موحەرەم لە وڵاتی هەکاریدا کۆچی دوایی کردووە. ئەم خواناسە گەورە لە بەعلەبەکدا لەدایک بووە و لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە

مووسڵ و خەڵکی ئەو ناوە ڕوویان لێ ناوە و بوونەتە لایەنگری.

شێخ محەمەدی حەنبەلی لە پەڕاوی: (قلائد الجواهر)دا دەڵێ: شێخ عەدی کوڕی موسافری ئەمەوی لە بەعلەبەکدا لەدایک بووە و لە خولی جوانیدا ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێدا لەلای زانایانی ئەو سەردەمە خەریکی خوێندنی زانست بووە و لەپاش ڕەنج و سەختڵەتیەکی زۆر، تەنیایی و گۆشەنشینیی هەڵبژاردووە و پاشان چووەتە هەکاری و لەوێدا پەنای بردووەتە ئەشکەوت و غارێک خەڵک کە هەستیان بەهاتنی شێخ کردووە، دەستە دەستە و پۆل پۆل چوونەتە لای و ئەویش ناچار لە ئەشکەوتەکە دەرچووە و خەریکی ڕێنوێنی و ئامۆژگارییان بووە و، بەم چەشنە ژیانی بردووەتە سەر تا لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

ئەوەی کە هەندێ لایان وایە ئادێ یا شێخ ئادی لە هۆزی ئەمەوی و لە ڕەسەنی عەرەب بووە، بەتەواوی لە هەڵەدان. چونکە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە، شێخ ئادی لە کوردەکانی هۆزی تیراهییە و لە کورد بوونی ئەودا شک و گومانێ نییە. چونکە عێلی تیراهی یەکێ لە عێلەکانی کوردستانی تورکیەیە کە نزیکەی هەزار و پێنج سەد بنەماڵەیەک دەبێ و تیراهییەکان ئێستا لە باکووری دیاربەکردا دەژین و چوارسەد بنەماڵەیەکیشیان لە بیست و چوار میلیی ئەنقەرەدا نیشتەجێن و چەند بنەماڵەیێکیش لەم عێلە لە سووریەدا ژیان ئەبەنە سەر.

مامۆستا یەعقووب سەرکیس لە پەڕاوی (مباحث العراقیە)دا دەڵێ: لە یەکێ لە نوسخە دەستنووسەکانی ئارامیدا کە قەشەیەک بەناوی (میشوع) لە ساڵی ٨٥٥ی کۆچیدا وەریگێڕاوەتە سەر زمانی فەرانسە و لە گۆڤاری «نوو»ی فەرانسەویشدا لە چاپی داوە، هاتووە: کە شێخ ئادی کوڕی موسافر کوڕی ئەحمەد لە کوردەکانی تیراهییە. عێلی تیراهی بەپێی ڕەوشتی کۆنی خۆیان هەموو ساڵێک لە وەرزی هاویندا دەچوونە زۆزان و لەوێدا دەمانەوە و لە وەرزی زستانیشدا بەرەو مووسڵ دەکەوتنە ڕێ و لەوێدا نیشتەجێ دەبوون، چونکە باوباپیری ئادی لەوێدا دەژیان و خەڵکی زوزانیش لەگەڵ خزم و کەسوکارەکەی شێخ ئادێدا قشلاق و ئێلاخیان دەکرد و، ئەم دەستە لە ئێزدییەکان کە خزمەتی بنەماڵەی شێخ ئادێیان ئەکرد، کاتێ لە زۆزان دەگەڕانەوە، دەچوونە لای ئادیی کوڕی میرەکەیان و ئەو دیارییە بابیدارانە کە بۆیان هێنابوو پێیان دەدا و ئادیش بەگەرمییەوە مێوانداری لێیانەوە دەکرد و هەموو چەشنە خواردەمەنی و خواردنەوەیەکی پێیان دەدا و لە شەونشینییەکاندا کە لەگەڵیدا کۆ دەبوونەوە، قسەی خۆشی بۆیان دەکرد و کوردەکانی ئێزدیش ئادێیان زۆر خۆش دەویست.

مـامـۆسـتـا راغب تـەباخ حـەلەبی لە بەرگی پێنجـەمی پەڕاوی (اعـلام النبـلاء)دا دەڵێ: عـزدەین کـوڕی یوسـفی عـەدەوی، کـوردی فـەرمـانڕەوای حـەلەب کـە لە کـۆتـاییی دەوری چەرکەسەکـان و سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عوسمـانیدا دەژیا، لە نەوە و نەتەوەی شێخ ئادیٚ کوڕی مـوسافر بووە و بنەماڵەی ئەوان بەبنەمـاڵەی شێخ مـەند ناسراوە و ئەو مـیرە لە ساڵی ٩٤٨ی کۆچیدا مردووە.

شـێخ (ئـادی) هـەکاری بەیەکێ لـە زانایان و پارێزگاران و خـواناسـانی گـەورەی سـەدەی پێنجـەم و شـەشـەمی کـۆچی کـورد دێتـە ژمـار. لە شـێخ ئادییـەوە هـەندێ هـۆنراوەی ئاینی و کۆمەڵایـەتی بەجێ مـاون کـە لە دەفتـەرەکـانی ئاینی ئێزەدییەکـاندا تۆمـار کـراون. ئەم چەند هۆنراوانە کە لە و پەسندی خوادا وتراون هی ئەون:

حـــەقـــوو تـه پـادشـــــاهـی	خـــودانی مـــێــهـــر و مـــاهـی
ڕەزاقـی جن و ئینــــــــسـی	خـــودایی عـــالەمـــا قـــودسـی
مـزگینی بی بینه کـوردسـتانێ	بلاڤ کـــــــەن دەفتـەرا ئیمـانێ

واتە: ئەی خـوای گەورە و گـران! تۆ خـودان و پەروەردگـاری خۆر و مـانگی و، ڕۆزی دەری مرۆ و جنۆکەی و خـوا و داهێنەری هـەر دوو جیهانی. ئەی خـوای مەزن، ئەمە مزگێنیەکە بۆ خەڵکی کوردستان کە دەفتەری بڕوا و ڕێ و ڕەوشتی تۆ بڵاو دەکەنەوە و هـەموو دەمێ ناوت ئەبەن و سپاست دەکەن.

ئەم هـۆنراوانـە لەسـەر کـێشی هـیـجا هۆنراونـەتەوە و هـەمـوویان حـەوت هـیـجـایین و ئەم چەشنە هۆنراوانـە مـێـژینەیەکی کـۆنیـان هـەیە و زۆربـەی هـۆنراوەکـانی زەردەشت کـە لە نامـیلکەی گـاتادا هـاتووە بەهۆنراوی حـەوت و هـەشت و دە هـیـجـایی هـۆنراونەتـەوە و لە ڕاسـتـەقـینـەدا دەتوانین بڵـێین کە کـێشی ئەم هـۆنراوانە کـێشـێکی خـۆمـاڵییـە و لە باری ناوەرۆکیشـەوە زۆر بـەرزن و ناوەرۆکەکەشیان دەگەڕێتـەوە بۆ بیروباوەڕی مـێهرپەرستی و خۆرپەرستی.

شـێخ ئادی وەکـو دەڵێن هـەندێ نووسـراوی تری بەکـوردی و عـەرەبی بووە کـە بەداخـەوە بەهۆی تێپەڕینی زەمـانەوە نەگەیشتوونەتە دەستمان و لەناوچوون.

سەرچاوەکان:

١- الکامل فی التاریخ. تالیف ابن اثیر - بولاق ١٢٧٤هـ.
٢- وفیات الاعیان. تالیف شمس الدین ابن خلکان - مصر ١٣١٠هـ.
٣- فوات الوفیات تالیف. ابن شاکر کتبی - مصر ١٣١٢هـ.

٤- تاريخ ابن الوردی تالیف، ابن الوردی - قاهره ١٩٢٤.
٥- دول الاسلام، تالیف حافظ شمس الدين الذهبى - مصر ١٩٤٥.
٦- قلائد الجواهر، تالیف شیخ محمد الحنبلی - قاهره ١٩٣٢.
٧- اعلام النبلاء، تالیف راغب طباخ - بيروت ١٩٦٢.
٨- مباحث العراقيه، تالیف یعقوب سرکیس - بغداد ١٩٤٧.
٩- تاريخ الموصل، تالیف سلمان صائغ - بغداد ١٩٣٤.
١٠- اليزيديه قديما وحديثا تاليف، اسماعیل جول - بغداد ١٩٤١.
١١- شرفنامه، تالیف امیر شرف خان بدلیسی - تهران ١٣٤٣.
12- Basile Nikitine: Les Kurdes, Etudes Socialigiques et Ethnographiques, Paris. 1959

ئەبوولبەرەکاتی هەکاری

٥٤٥ - ٦٢٥

ئەبوولبەرەکاتی کوڕی سەخر، بەپێی پەڕاوی (سماط الامراء) برازای شێخ ئادی هەکارییە و لە ساڵی ٥٤٥ی کۆچی لە هەکاریدا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا لەلای هەندێ زانایانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا کە مامی کۆچی دوایی کردووە بووەتە جێنشینی ئەو و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ٦١٥ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە پاڵ گڵکۆکەی شێخ ئەدێدا نێژراوە.

لە پەڕاوی (بهجە الاسرار)دا نووسراوە: کە شێخ ئادی وتوویەتی: ئەبوولبەرەکات جێنشینی منە و، لە پاش ئەویش کوڕەکەی لە جێی ئەودا دانیشت. ئەم پیاوە وەکو باوکی پیاوێکی چاک و پارێزگار و زانا و تێگەیشتوو و دیندار بوو و، خەڵک ئەویان زۆر خۆش دەویست و خۆی بەکەم دەزانی و بۆ زانایان ڕێزی دادەنا.

بارامی سنجاری لە پەڕاوی (خوانی میران)دا کە کورتە باسێکی لەسەر چۆنییەتیی ژیانی ئەبوولبەرەکات و شێخ حەسەنی کوڕی بەزمانی عەرەبی نووسیوە، دوو چەکامەیشی لە سەردێڕی (زەبوونی مەیسوور) و (سوڕا ئەفرینا دونیایی)[1] لەم دوو میرە هێناوە کە یەکەمی هی ئەبوولبەرەکاتە و ئەویتری هی شێخ حەسەنی کوڕیەتی و هۆنراوەکانیان لە ئەوپەڕی بەرزی و شیرینی و ڕەوانیدان. ئەمەش چەکامەی زەبوونی مەیسوور کە دەڵێ:

(١) دوکتۆر قەناتی کوردۆ ئەم دوو چەکامەی لە ژمارە یەکەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاریی کورددا لە چاپ داوە بەبێ ئەوەی ناوی هۆنەرەکانی ببا.

چ زەبوونە کە مەیسوورە
جەم عەزیز مەلک فەرخەدین دەستوورە
مەتحا بدن بەهرێد کوورە
چ زەبوونە کە کێم تاقەتە
بەهرێد گران ددن ئوسفەتە
مە جەما بن ب ئەڤزارە
وەرن ژڤێ بەحرێ بدن خەبەرە
وێ بەحرێدا هەنە دوڕێد جەواهرە
مەتحا بدن کەبیر
ئەڤ تەختێ سەر بوون میر
یا ئیلاهێ توو و ئاغایی، توو وەزیری
خاسا مێر دناسە
پادشایێ دوڕێ کاسە
کرە رکنا چقاسی ئەساسە
کرە ڕکنا ڕکنی
دوڕ ژ هەیبەتی هنجی
دوڕێ تاقەت نەکر هلگری
دوڕ ژ رەنگا خەملی
سۆر بوو، سپی بوو، سەفری
سوور بوو، سپی بوو، گەش بوو

واتە: مەیسوور زەبوونە و لەلای عەزیز مەلیک فەخرەدیندا ڕەوایە. دەریاکانی بێ بن ستایش بکەن، وەرن و لەم دەریایانە هەواڵ بدەن، لەم دەریایانەدا دوڕ و مروارییی سپی هەیە، دەسا پیاندا هەڵبڵێن، ئەو تەختەی کە میران لە سەری دانیشتبوون، زۆر بایی دارە و دەبێ پێیدا هەڵبڵێن. خوایا سەرۆک و گەورەییت و پیاوی چاک دەناسی. پاشا دوڕناسە، دوڕی لەناو دەریادا دانا و دوڕەکە لە ترسی شادا تەقییەوە و، تاقەتی نەهێنا و لە ڕەنگدا ڕازایەوە و سوور بوو، سپی بوو، زەرد بوو بەجارێ گەش و ڕووناک بووەوە.

هگێ نەئەردبی، نە ئەزمان بی، نە عەرش بی
پادشایی من کێرا کێف خوەش بی

پادشایی من کێرا هەڕی کر
حوسنەتا ژ خوە چێ کر
شاخا مۆبەتێ ژێ چێ کر
ژێ چێ کر شاخا مۆبەتێ
دەستوور ئاڤیتە قەلەما قودرەتێ
شکر ئاڤیتمە سەر پەشکا مۆبەتێ
پادشایێ من ل حوکمێ خۆیی گرانە
ئاڤیت ناڤ ڤان زۆر ئەرکانە
وەرن بنێرِ خارزی نووری چ نیشانە
خارزی نووری ب ناڤە
دورێ دوو جەواهر هاتن ناڤە
یەک عەینە، یەک بەشەرە
پادشایی من دا دورێ نەدەرە
مەخسووس چەندی بوو جاڤا
سونەت، قەندیل مالخ مانە هەڤا
برنە بەر پادشایی من شکایەتا
یا ئیلاهۆ مە ژ تە دبە موحبەتە
مەل ڤێ خۆش کر سوحبەتە
حەدوو سەد چێ کر،
حەقیقەت، شەریعەت، تەریقەت، ژ هەڤ جهێ کر
سونەت مەخبی بوو، دهارکر
پادشایی من دورِ ئانی
مۆحبەت ئاڤیتە ناڤە
عەزیزە من پێ هلدا جاڤە
پادشایی من چ ژ دورێرا گۆ
ژێ ڤوریا ئاڤێ

پادشایێ من سەفینە سەرە
سەرکی دگەرە چارکەنارە
مالا خوەدا سەکنی گۆ: هەق وەرە
ئاف ژ دورێ ڤوریا
پادشایێ ل مەرکەبێ سوار بوو
لێ سەیرین هەر چار یارە
نازۆتە لالیشێ گۆ: هەق وەرە
هەق وەرە گۆ سەکنی
هاڤەنەک ئاڤیتە بەحرێ، بەحر پێ مەینی
دخانەک ژێ دخنی
چاردە تەبەق عەرد و ئەزمان پێ نژنی
ئەڤ جاربوو پادشایێ من سەخر کرە کەرە
کرە ڕکنا ڕقاسی مەمبەرە
نکا ئاخا ژێ خەبەردا
شاخەکی دن ژی ژبەردا
کرە ڕکنا ئەزمانا، عەردا
پادشایی من ڕەبیل و سەمەد
ئەوەل تە ئەفراندن ملیاکەت
تە پاشێ ئاڤا کر دۆژە، جنەت

واتە: ئەوسا نە زەوی بوو و، نە ئاسمان و نە تەخت، پادشای من بۆ چ کەسێک دڵخۆش بوو؟ پادشای من بۆ کێ هەڕگی گرتەوە؟ کارێکی باشی کرد و کێوێکی خۆشەویستی بەدی هێنا و دەستووری دایە قەڵەمی قودرەت کە خۆشەویستیی خۆی بەناو خەڵکدا بڵاو کاتەوە. پاشای من، فەرمانی قورسە. بێن و بزانن کە خوا چ تیشکێکی هەیە؟. پاشا دوڕی ئاشکرا کرد، قەندیل و مالخ ڕاوەستا و مانەوە و شکاتیان بردە لای پادشا و وتیان: خوایا ئێمە خۆشەویستیمان لە تۆ دەوێ، ئەوسا خوا سنووری لە نێوان (حەقیقەت) و (شەریعەت) و (تەریقەت) و (سوننەت)دا دانا و، پادشا دوڕی هێنا و ئاوێتەی خۆشەویستی کرد. پادشای من لە کەشتیدایە و ماوەیەک لە چوارگۆشەی جیهاندا گەڕا، ئەوسا لە کەشتییەکە دابەزی و

سواری ئەسپێک بوو، هەر چوار یارەکە سەرنجیان دەدا ئەوسا ئەسپەکەی غاردا تا کێوی لالەش و هەوێنی ئاوێتەی ئاوی دەریا کرد و چواردە چین زەوی و ئاسمانی لێ بەدی هێنا و لە پاشا تاشە بەردێکی سمی و کردیە مەنبەر و هەستوونێکی تری دروست کرد و کردیە کۆڵەکەی ئاسمانەکان و زەوی. پادشای من بێ نیازە و سەرەتا فریشتەی خوڵقاند و پاشان دۆزەخ و بەهەشتی دروست کرد.

پادشایێ من ئەردچێ کر، ئەزمان گوهاستن
مەجالە ئەرد ب ڕاستن، نۆبەتا قازا ڕاستن
چقاس پادشایێ من دونیا دکر سەفەرە
شکر دکر کەڤرێ کیەرە
پی نژنی روککا نەچقاسی مەخبەرە
ئیلاهۆ رابن ئەتاتا
تە زایرا دی چقاسی خوی یاقەتا
تە هنگا ژێرا چێ کر، دۆژە جنەتە
پادشایێ من ئەردچێ کر، ئەزمان گوهاستن
مەجالە ئەرد براستن
نۆبەتا قازا ڕاستن
لالیشێ ژ ئەزمان دهاتە
ئەرد شین دبوو گیها
پێ چایران چقاسی قنیاتە
پادشایێ من ئینی کر ئەساسە
شەمبێ بڕی کراسە
چارشەمبێ کر خلاسە
پا سێ هەفسەد سالی هەڤ سورهاتن دوڕانکاسە
هەفسەد سالی ژ بەری ئادەم ژمارە
ئاردێ خورا نەگرتی شیارە
هەتانی لالیشێ نووری ناڤدا هنارە
لالیش ناڤدا دهاتە
ئەردێ شین بوو نەباتە
پێ زەینی زێندی قنیاتە

چار قسمان ئانی تەڤ هنجراند
پێ غالبە ئادەم پەنژاند
نکا شێخا ڤە مەحلومە
هی دهار نەبوو بوو ساز و قوودوومە
ناڤینا ئادەم هەڤسوور زۆر تخووبە
هەڤسوور گەرییا لات هنداڤە
غالبێ ئادەم مابوو بێکاڤە
بێژە، روحۆ تو چما ناچی ناڤە
بانداڤا هە دڕی
دەف و شبێبی هات بهڕی
نوورا مۆبەتێ هنگاڤتە سەری
روح هات قالبی ئادەمدا هێوری
ئادەم ژ وێ کاسی ڤەخوار، ڤەژییا
مەست بوو هەژییا
گۆشت ژێ خواست وی روحیا
خوین ل جانی وی گەڕییا
ئادەم وێ کاسێ خار لی خۆش تێ
کەرەمەتا کاسێ گهیشتێ
مەلەکا ملێ وی گرت ئاڤێت بهیشتێ
ئادەم کاسێ ڤەدخارە
کەرەمەتا کاسی پشڤا دیهارە
خۆ بێنژی هشیار بوو
بادێ دلی من سێڤ ئانی
خەومەکی رەبە دوڕی خۆفایی ئیمانێ
پادشایی مەئەڤ ژی خۆر فەندی یی تۆفانێ

واتە: پاشای من زەویی بەدی هێنا و ئاسمانەکانی جێبەجێ کرد و پاشان زەوی تەخت بووەوە. پاشا چەندە لە جیهاندا دەگەڕا، دیارە گەورە و مەزنە. کێوی لالەش لە ئاسمانەوە هات و گیا و ڕووەکی تێدا ڕوا، ئەوسا ڕۆژی شەممە جیهانی بەدی هێنا و لە پاشدا ئادەمی

دروست کـرد و لالەش تیـشکی دایە دەروونی. قـاڵبی ئادەم مـاوەیەک مـایەوە و ئەوسـا هەرچەندە گـیـانیـان پێ دا قـاڵبـەکـەی وەری نەدەگـرت تا بەدەف و شـابلۆغـان و خۆشەویستییەوە گیان چووە لەشی، ئەوسـا ئادەم پیاڵەیەک ئاوی خـواردەوە و بەجارێ گیانی تێ هاتەوە و کەوتە جموجۆڵ و گیانی داوای گۆشتی کرد و خوێن لە لەشیدا کەوتە گەڕان و لە پاشا فریشتە قۆڵی گرت و خستییە بەهەشت و لەپڕ پژمی و وریای بووەوە و دڵی ئەڵهای سێوی کرد، دەنگێ پێی وت: ئەو کارە نەکەی، پادشامان ئەوەی بۆ ڕۆژی تۆفان داناوە.

ئەم هۆنراوانە کە لەسەر کێشی هیجایی هۆنراونەتەوە، کێشەکانیان یەک ناگرنەوە و هەر کامیان بەهیجایەک دانراوە و ئەمەش لەناو هۆنەرانی بەیتبێژی موکریانیشدا باو بووە و زۆربەی بەیتەکان لەسەر ئەم کێشەن و وا دیارە کە مێژینەیەکی کۆنیان لە وێژەی کوردیدا هەیە.

بەڵام ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی لەسەر بیروبڕوای کۆنی ئێزیدییەکانە و لایان وایە کە کێوی لالەش لە ئاسمانەوە هاتووە و پاشان ئەو کێوە تیشکی داوە بەقاڵبەکەی ئادەم و لەشی ئادەم بەهۆی تیشکی ئەم کێوەوە کەوتووەتە جموجۆڵ و لە پاشا گیانی تێ هاتووە و فریشتەیێک هاتووە و قۆڵی گرتووە و بردوویەتە بەهەشت و ئەوسا دڵی ئەڵهای سێوی کردووە و دەنگێک هاتووە و پێی وتووە نەکەی کە سێوەکە بخۆی، ئەوە خوا بۆ ڕۆژی تۆفان دای ناوە، دەبێ بیروبڕوای خواناسیی خۆت بتەو کەیتەوە.

ئەم بیروبڕوایە لە ئاینەکانی تردا نییە، هەر ئەوە نەبێ کە خوا لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێ: ئادەممان لە خاک بەدی هێنا و پاشان حەواشمان خوڵقاند و هەردووکیان لە بەهەشتدا دەژیان و لە هەموو چەشنە میوەیەکیان دەخوارد و بەری هەموو چەشنە دارێک بۆ ئەوان ڕەوا بوو، هەر تەنیا داری گەنم نەبێ کە لێیانمان قەدەغە کردبوو، بەڵام ئەهریمەن ئادەم و حەوای گاڵ دا کە بەری گەنمەکە بخۆن و ئەوسا بەهۆی ئەو نافەرمانییە لە بەهەشت دەرکران و کەوتنە زەوی. بەڵام هۆنەر ئەو مەبەستەی بەچەشنێکی تر باس کردووە کە لەگەڵ ئەو باسەدا جیاوازیی هەیە.

سەرچاوەکان:

١- سماط الامراء تالیف بهرام السنجاری (دەستنووس).
٢- بهجه الاسرار تالیف لخمی (دەسنووس).
٣- ndwqL qudv<qdlT ، قەولێ زەبوونی مەیسوور (دەستنووس).

شێخ حەسەنی هەکاری

٥٩١ - ٦٤٤

شێخ حەسەن کوڕی ئەبوولبەرەکات کە نازناوی (تاج العارفین)ە بەپێی پەڕاوی (سماط الامراء) لە ساڵی ٥٩١ی کۆچی لە هەکاریدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە، ماوەیەک لە جزیر و چەند ساڵێک لە مووسڵدا بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و کە باوکی مردووە، بووەتە جێنشینی تا لە ساڵی ٦٤٤ی کۆچی بەدەستی فەرمانڕەوای مووسڵ خنکاوە و لە پاڵ گڵکۆی باوک و باپیریدا بەخاک سپێردراوە.

محەمەد کوڕی شاکر کە لە ساڵی ٧٦٤ی کۆچیدا مردووە، لە پەڕاوی (فوات الوفیات)دا دەڵێ: حەسەن کوڕی ئەبوولبەرەکات کە نازناوی تاجولعارفینە لە ساڵی ٦٤٤ لە تەمەنی پەنجا و سێ ساڵیدا بەهۆی بەدرەدینی لۆلۆ فەرمانڕەوای مووسڵ خنکاوە. ئەم پیاوە زۆر زانا و تێ گەیشتوو بووە و لە زانست و وێژە و هۆنراودا گەلێ نووسراوی هەیە.

شێخ حەسەن لە هۆنینەوەی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، لە ئەوەوە چەکامەیەک بەناوی (سوڕا ئەفرینا دونیایی) واتە: رازی بەدیهێنانی جیهان بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەڕاوی خوانی میراندا نووسراوە: لەو هۆنراوانەدا رازی سرشت بوون و بەدیهاتنی جیهانمان لە چاوی ئێزیدییەکانەوە بۆ دەردەکەوێ، وەکو دەڵێ:

یا رەبی دونیا هەبوو تاری
تێدا تو نەبوون مشک و ماری
تە زیندی کر تەزە حالی
چ نەما گول ژی باری
یا ڕەبی، تو هۆستایی کەریمی
تە ڤەکری و دربا تاری
تو هۆستایی هەر تشتی
بهوشت چێ کر ڕەنگە بی
ئەرد و ئەزمان تو نەبوون
دونیا فرە بی بنە بوو
ئیسان و حەیوان ژی تو نەبوون
تە خالێ ساز کر،

دبەهەرەدا تەنێ هەبوو دڕ
نەدیماشی یا، نەدیمەشی یا
تە خاش روح ئانی بەر
نوورا خالی پەیدا کر
گوشت و روح هاتنە بەر
نوورا چاڤان لێ هاتەدەر
دەست و پێ کرە لەش
لی شیرن کر گۆت و بێژ
خوداڤەندی مە هۆستایێ ڕەحمانی
رێ و دەرگەیێ دونیایێ ڤەکر
هەر تشت ژمەرا دەرئانی
بوو بهوشت ئەرد و ئاڤانی
خوداوەندێ مەتشتی دناسە
دوڕا کەسێ ژی کر ئەساسە
ژێ پەیدا کر مێرێ خاسە
گۆت: ئەڤا هێ نەبەسە
دوڕ ژ هەیبەتا ئێزدان هنجنی
تاقەت نەکر، هلگری
ژ ڕەنگی ئیسان خەملی
سۆر و سپی لێ هێوری
ئێزدانی مە ب ڕەحمانی
حوسن و جەمال ژ مەرا ئانی
دەستووردا قەلەمێ قودرەتێ
ئەم ئاڤیتن ناڤ سۆرا مۆبەتێ
هاڤێن ئاڤیتە بەحرێ، بەحر پێ مەیانی
دەخانەک ژێ دەرخوەنی
چاردە تەبەق ئەرد و ئەزمان پێ نژنی
ئێزدانی مەدۆر دەرئانی

مۆبەت ئاڤیتە ناڤێ
ژێ پەیدا کر دوو چاڤێ
ژێ هەرکی پەڕ ئاڤێ

واتە: خوایا جیهان لە پێشا تاریک بوو و، مشک و مارێکی تێدا نەبوو، تۆ لە نوێوە زیندووت کردەوە و ئەوەندەی نەخایاند کە گڵ و خاکت تیا بەدی هێنا. خوایا تۆ وەستا و گەورەی، تۆ دەرکەکانی تاریکت کردەوە و، تۆ وەستای هەموو شتێکی، بەهەشتت بەجوانی دروست کرد و زەوی و ئاسمان هەر نەبوون، جیهانێکی پان و بێ بن بوو. مرۆ و وڵساتیش نەبوون، ئەو کاتە تۆ خۆت نواند. لە دەریادا هەر تەنیا دۆڕێک بوو. ئەوسا مرۆت سرشت کرد و گیانت دایە ئەو و تیشکی خۆت پێ پیشان دا و لە پاشا گۆشت و گیان هاتنە قاڵبی و چاوانی سۆمایان تێ کەوت و قسە و ڕاوێژی بۆ شیرین بوو. ئەی خوایا! تۆ وەستایەکی بەبەزەییت، هەر تۆ ڕێ و دەرکی جیهانت کردەوە و هەموو شتێکت بۆمە هێنا، زەوی ئاوەدان بووەوە و خوای ئێمە هەموو شتی دەناسی، ئەوسا دوڕەکە لە ترسی یەزدان تەقییەوە، تاقەتی نەهێنا و گۆڕا و بەڕەنگی مرۆ ڕازایەوە و ڕەنگی سوور و سپی لەوەدا کۆ بووەوە و ئێزەد بەبەزەیی خۆی جوانیی بۆمان هێنا، دەستووری دا بەپێنووسی هێز، ئێمە بخاتە ناو خۆشەویستی، لە پاشا دوڕەکەی خستە ناو دەریا و چوار چینی زەوی و ئاسمانی لێ بەدی هێنا، دوای ئەوە یەزدان دوڕەکەی دەرهێنا و خۆشەویستیی ئاوێتە کرد.

ژێ پەیدا کر دوو چاڤێ
ژێ هەرکی پەڕ ئاڤێ
ئاڤ ژ دوڕێ حەرکی
بو بەحرا بی سەری بێ بنی
بێ ڕێ و بێ دەری
ئێزدانی مەسەر بەحرێ گەڕی
ئێزدانی مە سەفینە چێ کر
ئیسان و حەیوان و طەیر و توو
جۆت بۆ جۆت لە سەفینێ سیارکر
خوداوەندێ مە سەفینە سەرە
سەرێکی دگەڕە چارکەنارە
سەفینە قول بوو، ئاڤ کەتەسەرە

ماریَ خەریَ خادانە بەرە
خوداوەندی مە سەفینە ئاژۆت
ژ کەنار چوو بەرکەنارە
ئاژۆتە لالیشی گۆت: هەق وەرە
سوڵتانَ ئێزدی خوەش رِێبەرە
لالیش کو رکنی بەشەرە
نها ئێزدی ژیَ خەبەرە
یا رِەبی، بانگ دکم شێخیَ مەزن
چاف کانی، ئاف ژیَ دزێن
یا رِەبی تە دنیا چیَ کر، دنیَ یاب خێر
ئینسان تێدا دژین ب تێر
شەڤێت رِەش، شەڤێت تاری
جی نەما گول ژیَ بارین
خوداڤەندی کەریم و رِەحمان
کرە رِکن ئەرد و ئەزمان
دا بەر مە روح و زمان
خوداڤەندیَ مە رِەبل صەمەد
ئەفراندن شەش ملیاکەت
جوداکر دۆژ و جنەت
خودا ڤەندیَ مە ئەرد چیَ کر ئەزمان گوهاستن
مجالە ئەردیَ ب راستن، نۆ تاقە زاگوهاستن
ل گونەهباران بوو رِوهستین
چڤاس خودا ڤەندیَ مە دنیا د کر سەفەرە
سفر دکر دار و بەرە
پیَ نژینە رِکنیَ مەخبەرە
خوداڤەندیَ مە هۆستا بەرە
لالیش ژۆردا ئانی خوارە
لالیش بوو خاش جی و وارە

ل ئەردێ شین بوو نەباتە
پێ زەینی زێندی قنیاتە

واتە: خوا لەو دورە دوو چاوی مرۆی دروست کرد و ئاوی بارانی باراند و ئاوەکە لە دوڕ دەتکا و ئەوسا ئەو ئاوە بووە دەریایەکی بێ بن، ڕێ و دەرگای نەبوو، ئەوسا یەزدان چووە سەر دەریاکە گەڕا و پاشان کەشتیەکی دروست کرد و بنیادەم و پەلەوەر جووت جووت سواری ئەو کەشتییە بوون. خوای ئێمە لەسەر ئەو کەشتییەدا ماوەیەک چوارگۆشەی جیهان گەڕا، لەپڕ کەشتییەکە کونا بوو، مارێک هات بەر کوناکەی گرت خوا کەشتییەکەی ئاژۆت، لە کەناری دەریا دوور بووەوە تا گەیاندییە کێوی لالەش و وتی: ئەی هەق وەرە. یەزدان ڕێبەرێکی چاکە. لالەش پایەی بنیادەمە، خوایا شێخی گەورە بانگ دەکەم، ئەو لە سەرچاوەی سەروو دێت. ئەی خوا تۆ جیهانت پڕ لە پیت و پێز کردووە و مرۆ بەتێری تێدا ئەژی، لە شەوەگەلی ڕەش و تاریکدا، جێگایەک نەما کە خاکی تێدا نەڕوێ، خوای مەزن زەوی و ئاسمانی کردە پایە و گیان و زمانی دایە ئێمە، خوای بێ نیاز، شەش فریشتەی خولقاند و، دۆزەخ و بەهەشتی لەیەک جیا کردەوە و، خوا زەوی دروست کرد و ئاسمانی جێبەجێ کرد و، کاتی ئەوەیە کە زەوی تەخت بێ و نۆرەی ئاڵوگۆڕی قەزایە، گیان لە گوناهکاران گیرا، خوا چەندە جیهان دەگەڕا، لە نێوان دار و بەردا دەگەڕا، خوا وەستایە و کێوی لالەشی لە ئاسمانەوە هێنا و لالەش بووە هەوارگە و لە زەوی ڕوەک ڕوا و، ئەگەر بەزەینی خۆت تەماشاکەی دابین دەبی.

خوداوەندێ مە ڕەحمانی
چار قسم ژ مەڕا دانی
پێ حەبیبا ئادەم نژنی
خوداڤەندی مە ڕەحمانی
چار قسم ل ڕوو دنێ دانی
یەک ئاڤە یەک نووره
یەک ئاخە، یەک ژی ئاگره
خوداڤەندێ مە ب ڕەحمە
دیارکر ساز و قودوومە
هاڤینە ئادەم هەڤسوور زۆر تخووبە
هەڤسۆر گەریيا، هات هنداڤە
غالبا ئادەم مابوو بێ کاڤە

گۆ: ڕوحۆ، چما ناچی ناڤە؟
خوداڤەندێ مە قودرەتە
زەیاندی چقاس خولیاقەتە
ژێرا چێ کر دۆژ و جنەتە
خوداڤەندێ مەئەرد چێ کر، ئەزمان گوهاستن
مەجالا ئەردێ ب راستن، نۆبەتا قەزاڕاستن
ژ ئیسان قەنحیتی خاستن
لالیش ژ ئەزمان دهاتە
ئەرد شین دبوو گیهاتە
پێ چەیران چقاس قنیاتە
خوداڤەندێ مە ئینی کر ئەساسە
شەمبی بڕی کراسە
چار شەمێ کر خلاسە
هەڤسەد سال پاش هەڤسوور هات دوڕانکاسە
هەڤسەد سالی ژ بەری ئادەم ژمارە
ئەردێ خارا نەگرتی شیارە
هەتا لالیشا نووری ناڤدا هنارا
وباندا روح هەدری
هات و چوو بهری
نوورا مۆبەتێ هنگاڤتە سەری
هات غالبێ ئادەمدا هێوری
خوداڤەندێ مە ڕەحمانی
کاسا سۆرێ ژ ئادەمڕا ئانی
ئاڤ ژ کاسێ ڤەخار، ڤەژییا
جیدا مەست بوو، هەژییا
گۆشت ژێ خاست وی ڕوحی
خوێن ل جانێ وی گەوڕی
خیرەت کەتە ناڤ سەری

ئادەم خار ژ وێ کاسێ
سۆرا کاسێ خاس لێ تی
کەرەمەتا کاسێ گیهیشتێ، بهوشتێ
مەلەکا ملێ وی گرت، ئاڤیتە بهوشتێ
ئادەم ژ کاسێ ڤەدخارە
کەرەمەتا کاسێ پیڤا دیارە
خا بێنژی بوو هشیارە
گۆ: ئەڤ ئەرد چ خاشە
گیهایێ شین سەرگەشە
رۆژ رۆژا مێرێ کەلەشە
خوداڤەندێ مە ڕەحمانی
ژ مەڕا کەرەمەک ئانی
دەم و دەزگێ باش دانی
هەی ئادەمۆ روو دنێ
هەردەم کە ئیمانێ
خوداوەند ئەم خلاس کرن ژ تۆفانێ
گەلی مریدان بکن کاری
خێرا قودرەتێ ژ ژۆر باری
خا دوور خن ژ نەیاری
کەرەمەتا خوداڤەندێ مەهاتە خوارێ
ئەرد و ئەزمان ددن خێرێ
هوین ژی بن خودانێ خێرێ
قەت ژبیر نەکن ڤێ خەبەری

واتە: خوای ئێمە بەبەزەییە، چوار شتی بۆ ئێمە دروست کرد، ئادەمی لە خاک بەدی هێنا و، ئاو و ئاور و خاک و تیشکی داهێنا. خوای ئێمە میهرەبانە و، ڕازی دا بەئادەم کە سنووری بۆ رازەکەی دانا. قاڵبی ئادەم بێ کات مابووەوە.

وتی: ئەی رۆح بۆچی نارۆیتە ناوەوە؟ خوای ئێمە توانایە، بزانە چەند شتی بەدی هێناوە، دۆزەخ و بەهەشت و زەوی و ئاسمانی بەدی هێناوە. ئەوسا چاکەی لە مرۆ ویست و کێوی

لالەش لە ئاسمانەوە هات، زەوی ڕوەکی لەسەردا ڕوا، وە مەڕومالاّت لەسەریدا لەوەڕان، خوا ئەمانەی کردە پایە، لە شەمەدا کراسی بڕی، لە چوارشەممەدا دوورانەکەی تەواو کرد، حەوت سەد سالّی تر لەگەلّ دوڕا هات و، زەوی وریایی بەخۆی نەدی تاکو تیشک دای لە لالەش و، گیان لە ڕێوە هات و ڕۆیشتە دەریا و، تیشکی خۆشەویستی پێ زیاد کرد، ئەوسا گیانی دا بەتەواوی مرۆیان. خوا بەبەزەییە و پیالّەی ڕازی دا بەئادەم، ئاوی لە پیالّەکە خواردەوە و زیندوو بووەوە و خێرا سەرخۆش بوو و، ئەو گیانە گۆشتی لێی ویست و، خوێن لە لەشیا کەوتە جوولّە و، ئادەم لەو پیالّە ڕازەی خواردەوە و ئەوسا هاتە هۆش خۆیدا و قۆلّیان گرت و لە بەهەشت دەریان کرد.

ئادەم لە ڕازی پیالّەکەی دەخواردەوە و ڕازەکەی هەر دەدرکان، ئەوسا پژمی و دی لە زەوی دایە و وتی: زەوی چەندە خۆشە، گیا و ڕووەکی تێدا ڕوواوە، ڕۆژێکی خۆشە، خوا گەورەیە. ئەی مرۆیان هەمووەدم بڕوا بەخوا بهێنن. خوا ئێمەی ڕزگار کرد. خەلّکینە کار کەن، پیت و پێز لەسەرەوە دەبارێ، لە دوو بەرەکی و ناتەبایی خۆتان بپارێزن، خوا گەورەیە و زەوی پڕ لە پیت و پێزە و ئێوەش لەم پیت و پێزە بەهرە دەبەن و هیچ کاتێ ئەم قسە لە بیر نەبەنەوە.

ئەم هۆنراوانە کە کێش و پاشلێکی تایبەتییان هەیە، هەر تاقە هۆنراوەیەک کێشێکی هەیە و پتر لەسەر هیجا هۆنراونەتەوە و لەناو ئەو هۆنراوانەدا هۆنراوی شەش حەوت و هەشت و دە و یانزە و دوانزە و سێزدە و پازدە هیجایی دەبینرێن و ئەم چەشنە هۆنراوانە پتر لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچی لەناو هۆنەرانی کوردی ئەو سەردەمەدا باو بوون.

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانیش لەسەر بیروبڕوای کۆنی ئێزیدییەکان هۆنراونەتەوە کە ئەم چەشنە بیروبڕوایەش لەناو کاکەییەکان یا یارییەکاندا باو بووە و لایان وایە کە خوا سەرەتا لەناو دۆڕێکدا بووە و پاشان دۆڕەکە تەقیوە و ئاسمان و زەوی و بنیادەمی لێ بەدی هاتوون و ئەوسا ئادەم لە بەهەشتدا بووە و ئەو ڕازەی کە خوا پێی وتووە درکاندوویەتی و دەرکراوەتە زەوی و لەوێدا لە کردەوەی خۆی پەشیمان بووەتەوە و داوای لێبووردنی لە خوا کردووە و خوا بەخشیویەتی.

ئەم چەشنە بیروبڕوایە دەگەڕێتەوە بۆ بەر لە پەیدابوونی ئیسلام، بەلاّم مەسەلەی ئادەم و دەرکردنی لە بەهەشت و پاشگەزبوونەوەی لە قورئانی پیرۆزدا خوا دیاردی پێ کردووە و وادیارە کە ئاینی ئیسلامیش کاری کردووە سەر ڕێ و ڕچەی ئێزیدی.

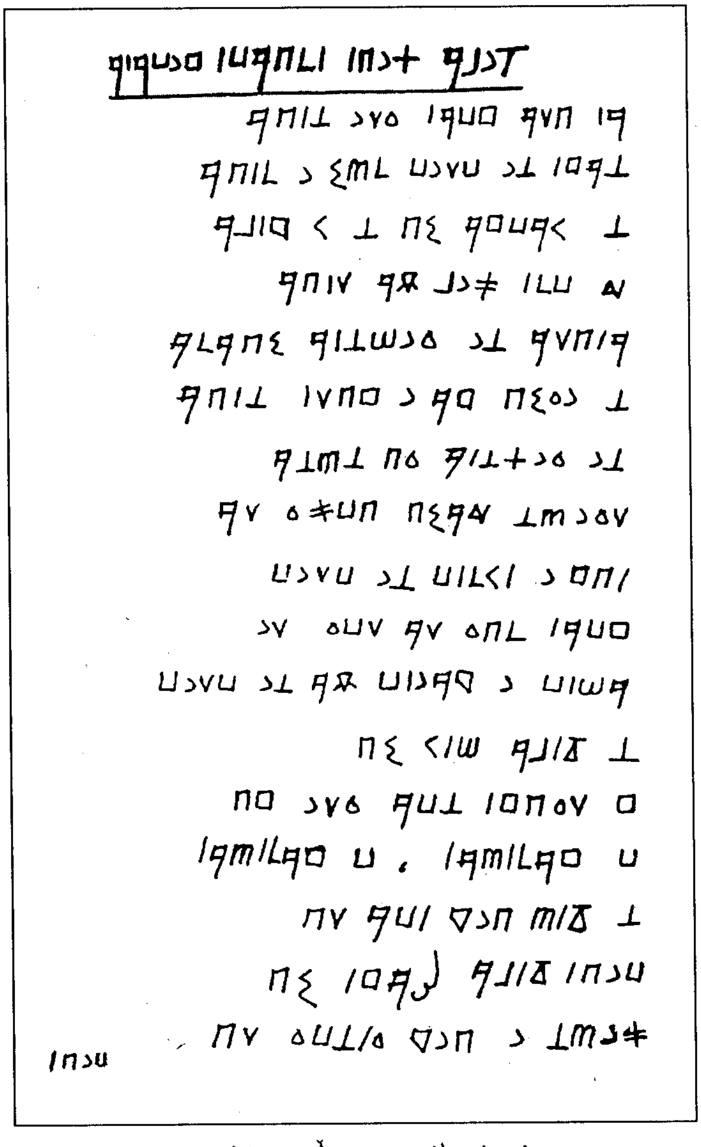

نموونەی لاپەڕەی هەوەڵی دەستخەتی:

(قەولێ ئەفرینا دونیایی) بەخەتی ئێزیدی

سەرچاوەکان:

١- فوات الوفيات. تأليف ابن شاكر كتبى - مصر ١٣١٢هـ.

٢- سماط الامراء. تأليف بهرام السنجارى (دەستنووس).

٣- qiquɒ ɒɑuɪq ıuqnʟı ınd+ ɋdlɋT قەولی: سورا ئەفرينا دونيايی (دەستنووس).

هۆنەرانی دەوری ئەتابەگیەتی

٥٥٠-٨٢٧

بەپێی بەڵگەگەلی مێژوویی، ئەم دەوڵەتە لە باکووری خۆرهەڵاتی لورستاندا لەساڵی ٥٥٠ی کۆچیدا دامەزراوە و لە ساڵی ٨٢٧دا پووچ بووەتەوە و لەناو چووە. دامەزرێنەری ئەم زنجیرەیە بەدر ناوێک بووە و لە لورستاندا فەرمانڕەوایی کردووە. وڵکەی لورستان دەکرێ بەدوو بەشەوە: لوڕی گەورە و لوڕی بچووک وەکو مێژوونووسان نووسیویانە لە ئاخروئۆخری سەدەی پێنجەمی کۆچیدا چەند بنەماڵەیەکی کورد لە شامەوە کۆچیان کردووە و هاتوونەتە لورستان و لەوێدا دامەزراون و پاشان گەلێ یارمەتیی ئەتابەگەکانی لورستانیان داوە.

وڵکەی لورستان لە دەوری ئەتابەگی هەزار ئەسپدا، پەرەی سەندووە و گەلێک لە هۆزە کوردەکان کۆچیان کردبوو، ئەو وڵکە یارمەتیی هەزار ئەسپیان دا بەجۆرێ کە سنووری وڵکەکەی گەیاندە چوار فرسەخیی ئەسپەهان و پاشان هەزار ئەسپ کچەکەی خۆیشی دایە کوڕەکەی محەمەد خوارەزمشاو بووە خزمی و ئیتر زۆربەی شارەکانی قرمسین و دینەوەر و هەندێ لە وڵاتی شارەزوور لەژێر دەسەڵاتی ئەتابەگەکانی لورستاندا بوون و دوایین میری لورستان، ئەتابەگ شا حوسەینە کە لە ساڵی ٨٢٧ی کۆچیدا بەدەستی غیاسەدین کوڕی هۆشەنگەوە کوژرا و بەم چەشنە دەوری ئەتابەگیەتی پووچ بووەوە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لەدەستدایە، ئەتابەگەکان گەلێ حەزیان لە ئاوەدانی و کشتوکاڵ و پەرەپێدانی وێژە و هۆنەر و ڕاووشکار کردووە و، لەبەرئەوەی میرەکانی ئەتابەگیەتی عەرەبییان نەدەزانی، حەزیان لە هۆنراو و وێژەی کوردی دەکرد و هۆنەرانیان هان دەدا کە بەزاراوەی گۆرانی هۆنراو بهۆننەوە و زۆربەی هۆنەرانی یاری لە دەوری سان سەهاکی بەرزنجییدا لە سەردەمی ئەواندا سەریان هەڵداوە و وەکو لە پەڕاوی سەرئەنجام دەردەکەوێ، سان سەهاک و هاوەڵان و یارانی هۆنەری لە دەوری ئەتابەگ ڕوکنەدین کە لە ساڵی ٧٤٥ی کۆچیدا مردووە، سەریان هەڵداوە، ئەم میرە بەسرا و خووزستان و فیرۆزان و چەند مەڵبەندێکی تریشی لەژێر دەستدا بووە.

ڕێ و ڕچەی یارسـان یا یاری، مـێـژینەیەکی کـۆنی هـەیە و لە ئاینی زەردەشـتـەوە سەرچاوەی گرتووە و پاش بڵاوبوونەوەی ئاینی پیـرۆزی ئیـسلام، ڕەنگ و بۆی ئیـسلامیی گرتووەتە خۆی، چونکە لە ڕاستەقینەدا ڕێ و ڕەوشتی خواناسی کە بریتییە لە پەیوەند گرتن لەگەڵ هێزی بەدیهێنەری ئەم جیهانە، لە هەموو ئاینەکاندا یەکێکە و تەنیا لە ڕووی فەرمان و سەربیانی ڕواڵەتی و چۆنییەتیی گرتنە پێشی ئەو ڕێگایە جیاوازی لە نێوانی ئەو ڕێ و ڕچە خواناسییانەدا هەیە کە لەلایەن خاوەنی ئاینەکانەوە دیاری کراون.

لە یەکێ لە دەفتەرەکانی سەرئەنجامدا، ڕێ و ڕچەی خواناسی بەم جۆرە باس کراوە کە دەڵێ: «کـەسـانێک کـە لە گوڵزاری بێ خـەزانی خواناسیدا گـەڕاون و، گوڵی بۆن خـۆشی خـواناسـیـیـان بـۆن کـردووە و، بەبڕوا و باوەڕێکی پاک و قـایمەوە ڕێگای هـەق و هەقپەرستییان گرتووەتە پێش و، فەرمانی ڕێبەر و پێشەواکانی خۆیان لە کانگای دڵەوە جێبەجێ دەکەن، ئەوانە لە هەموو نەخۆشیەکی خراپ پارێزراون و، بەڕاستی پێیان دەوترێ یاری و هەقپەرست و، پیاوی هەقپەرست بەکەسێک دەوترێ کە بەهێزی کێشەری ڕەوانی و گیانی کە لە کانگای هەق و هەقپەرستییەوە سەرچاوە دەگرێ و، هەموو بەدی هاتوویەک فەرمانبەر و گوێ لە مستی خۆی بکا و بۆ لای خۆی ڕابکێشێ و هەر کەسێک وا نەبێ و، بەخواپەرست خۆی پیشان بدا، ئەو کەسە پیاوێکی درۆزن و چاچۆڵ باز و خەڵک خەڵەتێنە و بۆنی گوڵزاری هەمیشە بەهاری خواپەرستیی نەکردووە، کەوابوو گیانی پاک و خاوێن هیچ کاتێک لە کردەوەی خراپ و چەپەڵدا دانامرکێ. کەوابوو پیاوی خواناس بەکەسێک دەوترێ کە لە کاری خراپ دوور بێ و بەکردەوەی جوان و ئاکاری باش خۆی ڕازاندبێتەوە، چونکە هێزی گیانی هەموو دەم لەگەڵ چاکەدا پەیوەندیی هەیە و، خۆی لە کردەوەی خراپ کە بریتییە لە ئارەزووگەلی لەشی دوور دەخاتەوە».

بەلای یارییەکانەوە، چوونە ناو ئارەزووگەلی خراپ نیشانەی دۆزەخی بوون و گەیشتن بەکردەوەی چاک و چاکەکردن لەگەڵ خەڵک و خۆپاراستن لە گوناه نیشانەی بەهەشتی بوونە، بناغەی خواناسی لەسەر بنچینەی ڕاستی و دروستی و باشی و چاکییەوە دامەزراوە. گرتنە پێش ڕێگای ڕاستی خواپەرستی بۆ بەدەسهێنانی پووڵ و پارە و پلەوپایە نییە، بەڵکو بۆ ئەوەیە کە پیاو خوای پێ بناسێ و، پلەوپایەی ڕۆحی و گیانیی خۆی پێ بەرز بکاتەوە.

ڕێ و ڕچەی یاری، پەیرەوی و خـۆ بەدەستـەوەدان و گـوێدێری، بەرابەربە ڕێ و ڕچە، بەگرنگترین پایەی ئەو ڕچەیە دەزانن و دەڵێن: باوەڕی قایم بەڕێبەری شیاو و، سەرنانە ڕێی فەرمان و دەستوورەکانی ئەو ڕابەرە، دەبێتە هۆی ئەوە کە پیاو، زووتر لەو ڕێگایەدا

بەئامانجی ڕاستەقینەی خۆی بگات و بەدوا هەوارگەی خواناسیی ڕاستەقینە شاد ببێتەوە، چونکە ئەو ڕەوشتە ڕواڵەتییە کە پێی دەوترێ ڕەوشتی لایەنگری و ڕێبەری، بۆ خۆی نیشانەیەکی ڕووناکە بۆ گەیشتن بەپلەوپایەی خۆبەدەستەوەدان و ڕەزای ڕاستەقینە. یەکێ لە هۆنەرانی یاری لەم بارەوە دەڵێ:

تا مەجاز نەبۆ، حەقیق نمەبۆ   بی مەجاز حەقیق تاقیق نمەبۆ

زۆربەی هۆنەرانی یاری بەزاراوەی گۆرانی هۆنراویان هۆنیوەتەوە و، شێوەی گۆرانی زمانی ئاینی و ڕێ و ڕچەی یارییەکانە و، ئەو شێوە زمانە بەشێوە زمانێکی پیرۆز و بەپیت و پێزی دەزانن، بۆیە تەواوی هۆنراوە خواناسییەکانیان بەشێوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە.

هۆنەرانی یاری بەڕاستی خزمەتێکی گەورە و بەنرخیان بەزمان و وێژەی کوردی کردووە و شوێنەوارێکی زۆریان لە شێوە زمانی کوردی گۆرانیدا هەیە، بەڵام لەبەرئەوە هۆنراوەکانیان ناوەرۆکێکی قووڵ و وردی خواناسییان هەیە، ئەوانەی کە ئەو هۆنراوانەیان نووسیوەتەوە، هەڵەی زۆریان تی خستوون.

زۆربەی ئەو هۆنەرانەی وا لەم بەرگەدا بەسەرهات و هۆنراوەکانیانمان خستووەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە، لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاون و بەزاراوەی گۆرانی هۆنراویان هۆنیوەتەوە و دەتوانین هۆنراوەکانیان بەشاکاریکی جیهانی دابنێین.

شێخ عیسای بەرزنجی

٠٠٠ – ٧٥٤

شێخ عیسای بەرزنجی کوڕی بابە عەلیی هەمەدانی یەکێک لە زانایانی هەرەبەرزی سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچییە. بەپێی پەڕاوی (بحر الانساب)، باوباپیری شێخ عیسا لە شاری هەمەدانەوە باریان کردووەتە دێی بەرزنجەی کوردستانی عێراق و لەوێدا ماونەتەوە. شێخ عیسا سەرەتا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان لەلای خواجە ئیسحاقی خەتایی، فقهی ئیسلامی و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆزی خوێندووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و پاشان گەڕاوەتەوە بەرزنجە و لەگەڵ شێخ مووسای برا گەورەیدا چووەتە گەشت و گێڵ و لەدوای گەڕانێکی زۆر بەشارەکانی عێراق و حیجاز و میسر گەڕاوەتەوە کوردستان و لەگەڵ براکەیدا مزگەوتێکی لە بەرزنجەدا دروست کردووە و ئەوسا هەردووکیان خەریکی ڕێنموونی خەڵک بوون. شێخ عیسا پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا ساڵی ٧٥٤ی کۆچی لە دێی بەرزنجەدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

هەر بەپێی ئەو بەڵگە شێخ عیسا و شێخ مووسا لە دوای مردنی باوکیان ڕێی حەج دەگرنە بەر و لە پاش ئەنجامدانیی ڕێوڕەوشتی حەج دەگەڕێنەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆیان و شێخ مووسا شەوێکیان پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە خەودا دەبینێ و شوێنێکی بۆ دیاری دەکا کە مزگەوتێکی تێدا دروست بکا، کە دەکەوێتە بەیانی شێخ مووسا و شێخ عیسا خەریکی دروستکردنی مزگەوتێک دەبن و مزگەوتەکە لە ساڵی ٦٨٦ی کۆچیدا تەواو ئەکەن.

شێخ مارفی ڕێشەلانی کە نازناوی هۆنراوی، سزاییـیە سەبارەت بەدروستکردنی ئەم مزگەوتە چەند هۆنراوێکی بەم چەشنە هۆنیوەتەوە:

شەوکەردەن غورووب خورشید و قەمەر
یاوان بەحوزوور ذات پەیەمبەر
وە لەفظ شیرین ئەمرش فەرماوا:
بکەردێ ئینە وە زێد و ماوا
بکەردێ بنای مزگی و وە عەصا
پاسەش ئەمر کەرد ساحێب شەفاعەت
خەط کێشا یاگەی مزگی و جەماعەت
سەیید بۆسە کەرد پێشانی عیسا
خەط کێشا یاگەی مزگی وە عەسا
چون هەر دوو برا حەزرەت شەیخەین
کەرد بەی تەورە ئەمر، شاه حەرەمەین
تەشریفش ئاوەرد قەدەم کەرد ڕەنجە
کەردشان پەی دین چەن یانە زنجە
یەک ڕۆێ نەبی ئەو هەردوو حاڵزان
گێران ڕاحەتی تا مەغریب بەئان

واتە: ئەو دوو برا پێغەمبەریان بەخەو بینی و پێغەمبەر فەرمووی: لەو زێد و مەڵبەندەدا مزگەوتێ بۆ خەڵک دروست بکەن و، بەگاڵۆکەکەی هێڵی مزگەوتەکەی کێشا و، پێغەمبەر تەوێڵی شێخ عیسای ماچ کردەوە و ئەوسا ئەوانیش مزگەوتەکەیان دروست کرد و، ئەم دوو برایە کاتێ خۆیان لە ڕێی ئایندا بردە سەر و کاتی خۆیان بەفیڕۆ ڕانەبوارد.

بەپێی پەراوی (روضە الجنان)، لەپاش دروستکردنی مزگەوتەکە، شێخ مووسا فاتمەی کچی شێخ خالدی کاژاوی دەخوازێ و ئەوسا بۆ ڕێنموونیی خەڵک دەڕواتە ناوچەی ئاغجەلەر و لەوێدا بەدەستی هەندێک دەکوژرێت و ئەوسا خەڵک تەرمەکەی دەبەنەوە بەرزنجە و لەوێدا دەینێژن.

پاش ئەم ڕووداوە شێخ عیسا فاتەی براژنی مارە دەکا و بەرهەمی ئەم پەیوەندەش بریتییە لە دوانزە کوڕ بەناوانی: عەبدولکەریم، سەید محەمەد، سەید سادق، میرسور، وەسالەدین، کەمالەدین، جەمالەدین، عەباس، بایەزید، حەسەن، حوسێن، سوڵتان ئیسحاق.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا چەند چیرۆک سەبارەت بەشێخ عیسا نووسراون کە ئەوا کورتەیەکیان لێ دێنینەوە: «یاران لە پاش بزربوونی بابە سەرهەنگ، هاتنە هەورامان و خەریکی کشتوکاڵ بوون، تاکو شەڕێک لە نێوان دەروێشەکان و سەبوورەی کوڕی فەرمانڕەوای هەوراماندا ڕووی دا، دەروێشەکان لەپاش ئەم ڕووداوە لە یەک جیابوونەوە و دیسان لە دێی بەرزنجەدا یەکتریان بینییەوە و بەیەکەوە چوونە ماڵ شێخ عیسا و لەلای ئەودا ماوەیەک مانەوە و ئەوسا شێخ چووە خوازبێنیی کچەکەی حوسێن بەگی جەڵد و دەروێشەکانیش نیانەپشتی و لەگەڵیدا ڕۆیشتن، حوسێن بەگ وتی: کچەکەم ئەدەمە کەسێک کە خاوەن مەڕوماڵات بێ و هەرچی داوا بکەم هەیبێ، دەروێشەکانیش داخوازەکەی قبووڵ دەکەن و دەگەڕێنەوە، ڕۆژێکی تر حوسێن بەگ کاتێ لە خەو هەڵدەستێ سەرنج ئەدا کە دەوروبەری ماڵەکەی پڕیە لە مەڕوماڵات و لە ئەژمار نایە. بۆی دەردەکەوێ کە ئەمە کارێکی گرنگ و لە ئاسا بەدەرە و جگە لە پەرجۆ و مۆجزە شتێکی تر نییە، ئەوسا کچەکەی بۆ شێخ عیسا مارە دەبڕێ و دایراک جەڵد دەبێتە ژنی شێخ عیسا. ڕۆژێکیان دەروێشەکان لە بێستانا خەریکی ئاودێری بوون کە لە پڕ شریخەیێک لە ئاسمانەوە بەرز بووەوە و لەتە تیشکێک لە ئاسمانەوە کەوتە زەوی و شێخ چاوی پێ کەوت و ئەوسا دایراک دووگیان بوو و لە پاش ماوەیەک کوڕێکی بوو کە ناویان نا سەهاک. سان سەهاک کەم کەم گەورە بوو و، شێخیش ڕۆژ بەڕۆژ پیرتر دەبوو ئەوسا بڕیاری دا لەگەڵ سان سەهاکی کوڕەکەیا بڕواتە حەج و کاتێ گەیشتنە مەکە، شێخ ئەو تیشکەی وا لە پێشا دیبووی کەوتە بەرچاوی زانیی کە ئەو تیشکە کوڕەکەیەتی کاتێ ویستی دان بەگەورەیی ئەودا بنێ لەپڕ زمانی بەسترا و بەزمان بەستوویی گەڕایەوە و لە ڕێدا کۆچی دوایی کرد.

لە دەفتەرێکی تری سەرئەنجامدا نووسراوە: ڕۆژێکیان شێخ عیسای بەرزنجەیی کاروانێکی بەرەو مەکە خستە ڕێ و خۆی بووە سەرەک کاروان و، لەبەرئەوەی زۆر پیر بووبوو و، نەیدەتوانی کارەکان جێبەجێ بکا، ئەوەبوو کە کاروانەکە شێخیان لە نزیکی

حەلواندا بەجێ هێشت و خۆیان کەوتنە ڕێ. شێخ لە تاریک و لێڵەی بەیاندا کاتێ هەڵسا کاروانەکەی نەدی و زانی کە بەجێیان هێشتووە و دوو رکات نوێژی بەیانیی خوێند و بەپەرێشانییەوە گریا و چەند فرمێسک داوەرینە سەر ریشە سپییەکەی و کوتوپڕ پەڵە هەورێک لە ئاسمانەوە هاتە خوارەوە و پێی وت: کە ئەوا حەجەکەت قبووڵ بوو و بگەڕێوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆت. شێخ کە ئەمەی بیست گەڕایەوە ماڵ و کاتێ کە گەیشتە دێی بەرزنجە، دی کە سێ دەروێش لەبەردەم ماڵەکەیدا ڕاوەستاون و ئەویش ڕێزیانی گرت و ئەوانی بردە ماڵەوە و مێوانداریی لێیانەوە کرد. دەروێشەکان داوایان لێ کرد کە ژنێک بخوازێ و ئەویش وتی نە جوانیم هەیە و نە سامان، بەڵام دەروێشەکان وازیان لێ نەهێنا و پێیان داگرت و سەرئەنجام شێخیان ڕازی کرد کە ژن بهێنێ، ئەوسا چوونە لای حوسێن بەگ و خوازبێنیی کچەکەیان لێ کرد و حوسێن بەگیش کچەکەی بۆ شێخ مارە بڕی و لە پاش ماوەیەک، ژنەکەی دووگیان بوو و، کاتێ کە منداڵەکەی بوو، شێخ بۆی دەرکەوت کە کۆرپەکەی هەر ئەو پەڵە هەورەیە کە لە دەشت و بیاواندا پێی گەیشتووە، کاتێ کە ویستی ئەم رازە بدرکێنی زمانی بەسرا و کۆچی دوایی کرد.

شێخ مارفی نۆدێ لە چەند هۆنراوێکدا ستایشی شێخ عیسای کردووە و دەڵێ: شێخ عیسا یەکێ لە زانایانی هەرەبەرزی دەوری خۆی بووە، ئەو لە بەرزنجەدا نیشتەجێ بوو و، خەڵکی بەبەڵگە ڕێنموونیی دەکرد و لە خەودا پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی دی و بەفەرمانی ئەو مزگەوتێکی دروست کرد و گەلێ کاری گرنگی تری ئەنجام داوە:

الشيخ عيسى قطب اهل عصره — و واحدي وقته و دهره
اول من اقام فی برزنجه — یرشد بالحجه للمحجه
لمابنی مسجدها اذقد امره — بذلک فی المنام خیر الخیره
علی یدیه ظهرت خوارق — جلیله تشهد الخلائق

شێخ عیسا بەیەکێ لە زانایان و پارێزگارانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە شێخ عیساوە گەلێ وتەی کورت و هۆنراو بەکوردی و فارسی بەجێ ماون کە پلەوپایەی زانستیی ئەومان بۆ دەردەکەوێ. لە رستەیەکی کورتدا دەفەرموێ: هەموو گوناهێک ئەگەرچی بچووکیش بێ بەگەورە بزانن و، چاکەش هەرچەندە زۆر بێ بەکەم بزانن. هەروەها دەفەرموێ: کەسێک کە بەبیری خۆشیی جیهانەوە بێ، هەمووددەم کزی و پەرێشانی ڕووی تێ دەکا. هەروەها دەفەرموێ: هەتا دەتوانن فێری زانست بن، چونکە بنیادەم هەر بەزانست بەرز دەبێتەوە.

ئەمەش چەند دووبەیتی کە لە سەرئەنجامدا بەناوی شێخ عیسا نووسراون:

١

پێمه شوکرانه، پێمه شوکرانه   واچن ســـــەرومالٚ بدەیم بە رانه
چون دەستمانه تەحقیق یەگانه   ویســــالگا لوایم جە ویسالٚ یانه

واتە: ئێمە دەبێ هەموو دەم سپاسی خوای مەزن بکەین و سەروسامان و داراییمان لە ڕێی ئەودا ببەخشین، چونکە ئەو خوایەکی تاق و تەنیایە و ئێمە دەگەیەنێتە ماڵی ئاوات و نیاز.

٢

حــاجم چڕانه، حــاجــــــم چڕانه   حــاجــیــان حــاجم، حــاجم چڕانه
حاجمی کەردەن پایەی خــــــودانه   هەر کەس وێش مەجمۆ گاوێش خەتانه

واتە: ئەی حاجییەکان بانگتان ئەکەن بۆ کۆبوونەوە، بانگهێشتن بۆ کۆبوونەوە پلەوپایەی نوێنەری خوایەتی هەیە، هەر کەسێک بەبێ بانگهێشتن لە خۆی جموجووڵێک پیشان بدا، بەهەڵە ڕۆیشتووە و لە ڕێی ڕاست خلیسکاوە.

سەرچاوەکان:

١- مشاهیر اهل حق - نوشتەء صدیق صفی زادە - تهران ١٣٦٥.
٢- بنەماڵەی زانیاران - دانراوی مەلا عبدالکریمی مدرس - بغداد ١٩٨٤.
٣- علماؤنا فی خدمه العلم والدین. تالیف عبدالکریم المدرس - بغداد ١٩٨٣
٤- بحر الانساب ورساله سادات البرزنجیه. تالیف سید عبدالقادر محمد - بغداد ١٩٥٦.
٥- سەرئەنجام (دەستنووس).
٦- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).

سان سەهاکی بەرزنجی

٧٩٨ - ٦٧٥

سوڵتان ئیسحاق یان سان سەهاکی بەرزنجی یەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی کوردە و، بەداهێنەری ڕێ و ڕچەی یاری دەژمێررێ و، ئەو بووە هۆی ئەوە کە وێژەیەکی ئاینی کوردی لە سەدەی هەشتەمدا بێتە دی. سەبارەت بەمێژووی لە دایکبوون و مردنی سان سەهاک جیاوازیی بۆچوون هەیە و هەر کە قسەیەکی لێوە کردووە کە ئەوا ئەو قسە و بەڵگانە دێنن و لەسەریان ئەکۆڵینەوە تا مێژووی لەدایک بوون و مردنمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ.

کاکەردایی لە یادداشتەکەی خۆیدا دەڵێ: سان سەهاک لە ساڵی ٤٤٥ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ٥٨٨دا کۆچی دوایی کردووە. لە دەفتەرێکی سەرئەنجامدا ساڵی لەدایکبوونی سان سەهاک ٥٢٨ی کۆچی و مردنی ٦٢٨ نووسراوە. لە پەڕاوی کورتەی سەرئەنجامدا ساڵی ٦٥٠ بۆ لەدایکبوونی تۆمار کراوە، بەڵام ساڵی مردنەکەی نەنووسراوە. لە پەڕاوی شاهنامەی حەقیقەتدا ساڵی ٦١٢ بۆ لەدایکبوون و ساڵی ٧١٢ بۆ مردنی دانراوە و، لە کورتەی سەرئەنجام ساڵی ٦٧٥ی کۆچی بۆ لەدایکبوونی و ساڵی ٧٩٨ی کۆچی بۆ مردنی نووسراوە و زۆربەی یارییەکانیش هەر ئەم مێژووەیان پێ دروستە گەڵێک لە نووسەرانی کۆن و نوێ لایان وایە کە ئەو لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمدا ژیاوە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، سان سەهاک کوڕی شێخ عیسای بەرزنجی لە ساڵی ٦٧٥ی کۆچی لە دێی بەرزنجەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە سەرەتای منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پەڕاوە وردەڵەکان و ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە. کاکاردایی لە یاداشتەکەیدا دەڵێ: سان سەهاک لە منداڵیدا لەلای مەلا ئەلیاسی شارەزووری خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووەتە قوتابخانەی (نظامیە)ی بەغدا و لەوێدا خەریکی خوێندنیی فقهی ئیسلامی و لێکدانەوەی قورئان و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و ئەوسا چووەتە شام و لەپاش ماوەیەک خوێندن ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێوە چووەتە حەج و لە پاش ئەنجامدانی ڕێورەسمی حەج گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا مزگەوتێکی دروست کردووە و لەبەرئەوەی لەگەڵ براکانیا ناکۆکی بووە، ناچار ڕووی کردووەتە هەورامان و چووەتە دێی شێخان و لەوێدا ڕێ و ڕچەیێکی بەناوی یاری دامەزراندووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٩٨ی کۆچیدا کۆچی دواییی کردووە.

دوکتۆر محەمەدی موکری لە پەڕاوی: (شاهنامەی حەقیقەت)دا دەڵێ: سوڵتان ئیسحاق کوڕی شێخ عیسا کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا دەژیا، هەرێمی هەورامان و جوانڕۆ و گۆران و کێوەکانی دالاهۆی کە بۆ پێشڕەوتی کاری خۆی بەچاک دەزانی، هەڵبژارد و لەگەڵ تاقمێک لە هاوەڵان و یارانی کوردی خۆی، بەرزنجە و دێکانی شارەزووری بەجێ هێشت و ڕۆیشتە دێی شێخان و خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری بوو. سوڵتان لەوێدا نە تەنیا گەلێ لایەنگری پەیدا کرد، بەڵکو رازی (یاری)شی فێری خەڵکِ کرد و یارسانەکانیشی لە شوێنێکدا کۆ کردەوە.

سان سەهاک بەهۆی کەڵک وەرگرتن لە بیروڕای تایبەتی ئاینی و بەهرەمەند بوون لە ئاینەکانی زەردەشتی و مەزدەکی و مانەوی، ڕێ و ڕچەی (یاری)ی بەدی هێنا. سان سەهاک یارەکان و لایەنگرانی کردە پازدە تاقمەوە و، بۆ هەرکامیان ئەرکێکی تایبەتی دانا

و ناوی ئەو تاقمانە بەم چەشنەیە: حەوت تەن، چل تەن، حەوتەوانە، یارانی قەوەڵتاس، حەفتا و دوو پیر، حەوت خەلیفە، حەوت خادم، حەوت حەوتەوان، چل چل تەنان، نەوەد و نۆ پیری شاهۆ، شەشسەد و شەش خولامی کەمەر زێڕین، هەزار و یەک بەندەی خواجە وێنە، بەیوەر هەزار بەندە، بێ وەن بەندە».

یەکێ لە کارەکانی گرنگی تری سان سەهاک، دامەزراندنی بنەماڵەکانی یارییە کە هەر کام ئەرکێکی تایبەتیان بۆ دانراوە، لە کارە گرنگەکانی تری ئەو گوێزی سەرشکاندن و پێکهێنانی جەم و سێ ڕۆژ ڕۆژووگرتن و تەنبوور لێدان و هۆنراوی کوردی خوێندنەوە لە جەمدایە.

لە دەوری ئەوا هۆنراوی کوردی باوی سەند و زۆربەی خوێندەرەوان و زانایان حەزیان دەکرد کە بەکوردی هۆنراو بهۆننەوە، چونکە تەواوی ڕێ و ڕەوشتەکانی یاری بەپێی فەرمانی سان سەهاک بەهۆنراوی کوردی هۆنرایەوە و، زۆربەی پیرەکان و زاناکانی ئەو دەورە هۆنەر بوون و گەلی پەڕاویان بەهۆنراو داناوە کە گرنگترینی ئەوانە سەرئەنجامە.

لە سان سەهاکەوە دیوانێکی بەرز و بێ وێنە بەیادگار ماوەتەوە کە تەواوی فەرمانەکان و ڕێ و ڕچەکانی یاری بەهۆنراوی گۆرانی هۆنیوەتەوە و، هۆنراوەکانی لە ئەوپەڕی بەرزی و تەڕ و پاراوی و سادەیی و شیرینیدان. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی لە ژێر سەردێڕی (سەرسپاردن)دا بۆ نموونە دێنینەوە کە دەڵێ:

بێ گاوان گاوێ، بێ گاوان گاوێ
گا و بێ گاوان، بێ گاوان گاوێ
تا سەر نەسپارن کەردە ولاوێ
تا حەق نەشناسن دوور نەگشت باوێ
هەر سەرێ نەلۆ وە حوزوور جەم
نەسەنجۆ وە دەست خەلیفە و خادەم
بێ شک ئەو سەرە وە تۆمار نییەن
نە ڕۆژ حەساو وە شمار نییەن
تۆمار پیر مووسی. قەڵەم باقییەن
جەم چلانە بنیام ساقییەن
ڕەهبەر داوودەن دەس دامانگیر
تەکبیرچی باتین بنیامین پیر

جـــۆز نەگـــژنێـــژ عـــەرەق بنیـــام
ئاوەردەن وە جـــەم پەریٚ ســـەرئەنجـــام
جـــام نـه دڵێ جـــۆز، جـــۆز نه دڵێ جـــام
نیـــــازم ذات بی چوار کـــــەس دەرهـام
شـــەرت دام وە بنیـــام حـــەق دام وە ڕەزبـار
دەفـــتـــەر پیـــر مـــووسی ناز وە یادگـــار
ڕەهـبـــەر داوودەن چل تـەنش وە شـــوون
پەڕچینش ئەڵمـــاس حـــەق وە دوونـادوون
نـەوا هـاوڕازێ ببـــۆ بـه هـامـــتـــام
بنیـام مـەغـز جـام، جـام مـەغـز بنیـام
ذکـر کـــەران نه جـەم غـولامـــان تـەمـام
نه رای مـــەغـــز دوڕ مـــەولای خـــاس و عـام
نەوام عـــەتر جـــۆز، جـــۆز عـــەتر نەوام
غـــولامـــان گـــردەن قـــەوا وە قـــەوام
جـــۆزم شکەنا، ســـەریچم ســـپـــەرد
پۆسم پاچنا مــــــەغـــــزم بەراوەرد

واته: گای بێ گاوان و بێ شوان، هەموو دەم لە دەشت و کێوا ئاوارە و دەربەدەر ئەبێ، کەواتە ئێوەش تا سەرتان بەپیرێک نەسپێرن ئاوارە و سەرگەدان ئەبن و، تا خوا نەناسن لە گشت ڕێ و ڕەوشتێک بێ بەرین، هەر سەرێک نەڕواتە جەم و بەدەستی خەلیفە و خادمەوە هەڵنەسەنگێ، بێ شک ناوی ئەو سەرە بەچاکی لە دەفتەرا نانووسرێ، دەفتەر ها بەدەستی پیرمووسی، جەمیش ها بەدەستی بنیامین و داوودیش ڕێبەر و تکاکاری خەڵکە، جۆز کە دەهێنرێتە ناو جەم دەبێ بیشکێنن و بەناوی خەڵکدا بڵاوی کەنەوە، ئەمن پەیمانی خەڵکم دا بەبنیامین و راستیم دا بەڕەمزبار و دەفتەرم دا بەپیرمووسی و نازم دا بەبابە یادگار. داوود ڕێبەرە و چل کەسی بەشوێنەوەیە و وەکو پەرچینی ئەڵماس وایە. کەواتە نابێ کەسێک لە فەرمانی ئەوان سەرپێچی بکا، دڵی بنیامین پڕ لە خواناسییە. خولامان و بەندەکان دەبێ لە جەمدا ستایشی خوا بکەن و هەر لە ئەو بپارێنەوە. هەر کەسێک لە ژیاندا دەبێ جۆز یا گوێزێک بشکێنێ و سەری خۆی بەپیرێک بسپێرێ و بڕوا بەگەورەیی خوا بهێنێ.

بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام هەر کەسێک لە سەریە کە لە سەردەمی منداڵییەوە سەری

خۆی بسپێرێتە پیر و بۆ سەرسپاردن پێویست بەگوێزێک و کاردێک و کەڵەشێرێک و مەنێ برنج و چارەکێ ڕۆن و نان و خوێ و ئەم جۆرە خۆراک و شتانەیە کە باوکی منداڵەکە دەبێ منداڵەکەی بباتە جەمخانە و ئەوسا بەپێی ڕێ و ڕەوشتێکی تایبەت سەری منداڵەکە دەسپێرنە پیر و بەم چەشنە ئەو منداڵە دەچێتە سەر ڕێ و ڕچەی یاری.

جا سان سەهاک لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ: هەر کەسێک پێویستە سەری خۆی بسپێرێتە پیرێک وە ئەگەر ئەم کارە نەکا لە ژیاندا ئاوارە و سەرگەردان دەبێ و هەر کەسێک نەڕواتە ناو جەمخانە و کردەوەی بەدەستی خەلیفە و خادەمەوە هەڵنەسەنگێ بێ شک ئەو کەسە بەخواناس دانانرێ، جا من چەند کەسم بۆ کارەکانی ئێوە هەڵبژاردووە کە ئەوانەش بریتین لە: «پیرمووسی، بنیامین، داوود، ڕەمزبار» و هەر کام لەمانە کارێکم پێیان داوە و ئێوەش دەبێ لە فەرمانی ئەوان سەرپێچی نەکەن تا بەهیوا و ئاواتتان بگەن.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا ڕوو دەکاتە یەکێ لە یارانی بەناوی داوود و پێی دەڵێ: ئەی داوود شێخ عیسا باوکمە و شێخ و بەرزنجە لەجیاتی حەج و کەعبەی منە و ئەمانەم لەلا گەلێ پیرۆزە و، ئێستاکە دوایین ڕۆڵەم پەیمانم لەگەڵدا دەبەستێ و پیر بنیامینیشم بۆ پیریەتیی خەڵک تەرخان کردووە و ئەوا دەتوانێ لەلای من بۆ خەڵک تکا بکا:

عـیـسی باوەمـا، عـیـسی باوەمـا	داوود تۆ بزا عـــیـسی باوەمـا
شـێخ و بەرزنجـە حـاجی و کـاوەمـا	چێگا ئاخـر مـۆر فـەرزەن لاوەمـا

ڕچاچی بنیام چێوەر هاوەما

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە داوود و پێی دەڵێ: ئەی داوود هەر کەسێک پێی لە بەرەی خـۆی درێژتر کـردەوە و لە سنووری خـۆی تێ پەڕی و لە ڕێ هەڵخلیسکا و فەرمانبەرداریم لێ کردم وویستی بۆ خۆی ڕێ و ڕەوشتیکی نوێ دانێ، من دەم و دەزگای ئەو لەناو دەبەم، ئێستا کە تۆم کردووەتە ڕێ پیشاندەری خەڵک، دەبێ خەڵک ڕێنموونی بکەی و ئەوان بخەیتە سەر ڕێی ڕاستی خوایی:

داوود نە جای وێش، داوود نەجای وێش	هەر کە بلەخشۆ بێ حەق نە جای وێش
غـافـڵ جـــە ئەزی نەکەرۆ ئەندێش	پەی وێش بسازۆ میزان و کەم کێش
ئەدەم مـەڕزنـــۆ دەسـتــــقای نە ژێ	چ عـەتـە و گـیـرەن چێش مـاچان پێش
تۆمـان دەلیل کەرد پیریت یانێ چێش؟	پەی دەلیـــــلی وێت پا بنیەر وە پێش

لە پارچە هەڵبەستیکی تردا دەڵێ: پووڵ گۆڕەوە زێو بەجێی زێڕ ناکرێ و ئێمەش شتی وا ڕەوا نابینین کە زێو بەجێی زێڕ بدەینە خەڵک، دوڕ لەگەڵ سەدەفدا ناگۆڕێتەوە و خوێ

بەجێی بلوور خۆی نانوێنی و بەردیش نابێتە قەڵا، هەر کەسێک لە سنووری خۆی دەرچێ و پێ لە بەڕەی خۆی درێژکاتەوە تووشی پەتەر و بەڵا دەبێ:

سیم نە جای تەڵا، سیم نە جای تەڵا	سەرراف نەگرتەن سیم نە جای تەڵا
تەڵا نە جای سیم نەدانمان سەڵا	دوڕ نە جای سەدەف نەمێرۆ هەڵا
شوور نە جای بلوور نەدانش جەڵا	سەنگیش نمەوۆ وە قوولوو قەڵا
هەر کە نەجای وێش سەڵاش هەن جەڵا	هەنقام زیایی ماوەرۆ بەڵا

دیوانەکەی سان سەهاک بەهۆی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە کە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی کاکەڕدایی - نووسراوی کاکەڕدایی لە سەدەی نۆهەمی کۆچیدا نووسراوە. (دەستنووس).

٢- شاهنامهء حقیقت اثر حاج نعمت اله جیحون ابادی باهتمام دکتر محمد مکری تهران ١٩٦٦.

٣- سەرئەنجام (دەستنووس).

٤- دیوانی سان سەهاک (دەستنووس).

٥- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).

٦- سرودهای دینی یارسان ترجمهء ماشاءالله سوری - تهران ١٣٤٣.

٨- برهان الحق. تالیف نورعلی الهی - تهران ١٣٤٢.

پیر بنیامینی شاهۆیی

٦٣٣ - ...

پیر بنیامین بەپێی سەرئەنجام ناوی سەید خدری شاهۆییە و بەیەکێ لە یارانی سان سەهاک دێتە ژمارە و، بەپێی بەڵگەکانی دەستنووس، پیر بنیامین لەلایەن سان سەهاکەوە بەپیری هەڵبژێرراوە. لە کورتەی نامەی سەرئەنجامیشدا هاتووە کە پیر بنیامین لە ساڵی ٦٣٣ی کۆچی لە دەوروبەری کێوی شاهۆدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە لای سان سەهاک و لەلای ئەو فێری زانیاری بووە و لە ئاخروئۆخری تەمەنیدا چووەتە کرند و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

ئەعلادین کە یەکێ لە نووسەرانی یاری لە سەدەی یانزەیەمی کۆچییە، سەبارەت بەپیر بنیامین دەڵێ: کە لە دەوروبەری شاهۆدا لە دایک بووە و سەرەتا لەوێدا خەریکی خوێندن

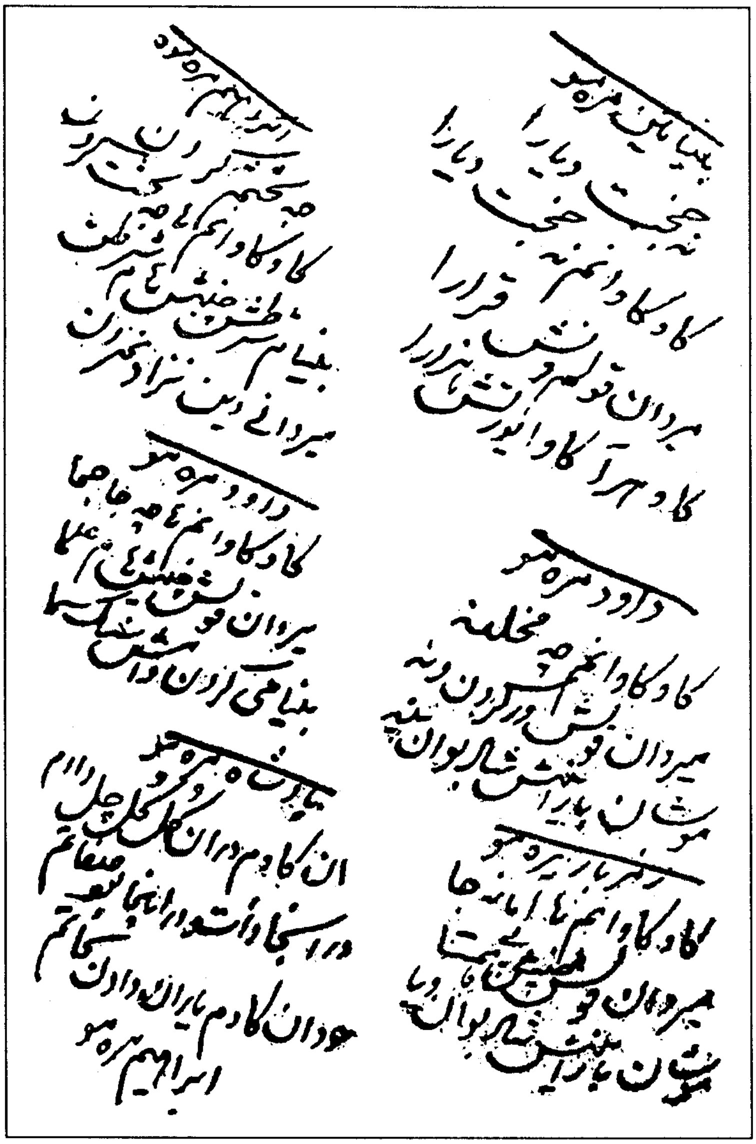

بووه و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی شارەکاندا گەڕاوە و سەرێکی داوە لە شارەزوور و ماوەیەک لەوێدا ماوەتەوە و ئەوسا چووەتە شێخان و لەلای سوڵتان سەهاک خەریکی خوێندن بووە، سوڵتان پلەوپایەی پیریەتی و نازناوی بنیامینی پێ داوە و پاشان ڕۆیشووەتە کرند و لەوێدا مردووە. ئەوسا سەبارەت بەمێژووی ساڵی لەدایکبوونی پیربنیامین دەڵێ:

ساڵ شەش سەد و سی و سێ تەمام   بنیام جە شاهۆ پەیدا بی وە کام

واتە: لە ساڵی ٦٣٣ی کۆچیدا، پیر بنیامین لە دەوروبەری کێوی شاهۆدا سەری هەڵدا.

ئایەتوڵڵا مەردووخ لە بەرگی دووهەمی مێژووەکەیدا دەڵێ: پیر خدری شاهۆ نازناوی سەید محەمەدی کوڕی سەید مەحموودی مەدەنییە کە گۆڕەکەی لە قوتاق ئاوای لای سنەیە.

بەپێی پەڕاوی (نورالانوار)، پیر خدری شاهۆ، یەکەم کەسێکە لە ڕشتەی سەیدەکان کە هاتووەتە کوردستان و مێژووی هاتنەکەشی بەتەواوی ڕوون نییە و بەگوێرەی هەندێ بەڵگە ڕەنگە لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا بێ. ئەم پیر خدرە سەرەتا لە گەنجەوییە (پاوە)دا نیشتەجێ بووە و فەرمانڕەوای سنە و کرماشانیش پیاوێک بووە بەناوی (مقرب الدین) کە لە دێی پایگەلاندا دانیشتووە، جا کاتێ ئەم هەواڵە دەگاتە فەرمانڕەوای ناوچەکە کە سەیدێ لە جلوبەرگی دەروێشیدا هاتووەتە ئەو ناوچەیە و خەڵک لە دەوری کۆبوونەتەوە، قازی ناوچەکە دڵگران دەبێ و فەرمان دەدا ئاگرێکی گەورە دەکەنەوە و پیر خدری بەزۆر تێ دەخەن و پاش ماوەیەک پیر خدر بەساخی لەناو ئاگرەکە دێتە دەرەوە، ئەوسا فەرمانڕەوای ناوچەکە دەڵێ من میرنیم و تۆ میریت و ئەوسا دێیەکی بەناوی قوتڵوئاوا پێ ئەبەخشێ و ئەویش لەوێدا دەمێنێتەوە و خەریکی ڕێنموونیی خەڵک دەبێ تا کۆچی دوایی دەکا و هەر لەوێدا دەنێژرێ.

جا ئێمە نازانین ئەم پیر خدرە کە بەپیر خدری شاهۆ ناسراوە، هەر ئەو پیر خدرەیە کە یارییەکان بڕوایان پێیە، یا پیر خدرێ ترە؟ ئەمەش پێویستی بەبەڵگەیەکی بتەوە کە بەداخەوە بەڵگەیەکی وامانە بەدەستەوە نییە تا ئەم مەبەستەمان بەتەواوی بۆ ڕوون بێتەوە.

لە پیر بنیامینەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی سەبارەت بە ڕێ و ڕچەی یاری بەجێ ماوە کە گەلێ سادە و ڕەوان و شیرینن. ئەم هۆنراوانە لە چەند دەفتەردا نووسراون کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراون. ئەوا چەند پارچە هەڵبەستێ ئەم زانا پایەبەرزە دێنین:

١

یاران ئەو شەمێ، یاران ئەو شەمێ   وێنەی پەروانە نە دەور شەمێ
بنیشن یۆیۆ نە دلێ جەمێ   هەتا کینەتان نەمانۆ لەمێ

وەهار و هامن، خەزان و زەمێ   وێنەی زیندەگی مەشۆ چون تەمێ

هەر کەسی کۆرەن نەی گاس و دەمێ   راش نادروستەن نەی راو بەمێ

مەبۆ بنۆشۆ نە بادە کەمێ   هەرگیز نەنۆشۆ ژاری ژەرەمێ

فەرمان یارەن نەی وەر و رەمێ   گرد ئاسوودە بان بێ گوناو غەمێ

واتە: ئەی یاران! وەکو پەپووڵە و شەم یەک یەک لە دەوری شەمێکدا لە جەمخانە دانیشن، هەتاکو رِق وکینەتان لە دڵدا نەمێنێ و دڵتان پاک و خاوێن بێتەوە بۆ خواپەرستی، بەهار و هاوین و پایز و زستان وەکو ژیانی بنیادەم تێ دەپەڕێ و ئەمەش وەکو تەمومژێکە کە خێرا لەبەرچاو ون دەبێ، هەر کەسێک لەم چەند رۆژی تەمەنەدا ئەگەر نادروست بێ و رێگەی چەوت و چەوێڵ بگرێتە بەر و بەپێچەوانەی فەرمانی خوا بجووڵێتەوە، وەکو کوێر وایە و دەبێ کەمێک بادەی یەزدانی بخواتەوە و رێی خوا بگرێ و خۆی لە رێی چەوت و چەوێڵ لادا، چونکە ئەوە وەکو ژارە و ئیدی ئەو ژارە هەرگیز نەخواتەوە. ئەگەر کەسێک رِێی راست و دروستی خوایی بگرێ و لە گوناه خۆی بپارێزێ، خەمی نەبێ و ئاسوودە و دڵنیا بێ، کە خوا ئەیبەخشێ. ئەمە فەرمانی یارە.

جەمخانە کە دیاردی پێ کراوە، شوێنێکە کە یارسانەکان هەر حەوتەیێک لەوێدا کۆ دەبنەوە و خەریکی نزا و پاڕانەوە و لالانەوە لە خوای تاق و تەنیا دەبن. لە جەمخانەدا پیر بۆ خەڵکەکە تەنبوور لێ دەدا و چەند سروودی کوردی بەدەنگێکی خۆش دەخوێنێتەوە و لە پاشا خەڵکەکە سروودەکە دووپات دەکەنەوە و ئەوسا دەست دەکەنە پاڕانەوە و دەگرین.

٢

هەر کەسێ رِۆچەی پادشام کەل کەرۆ   پادشام جە تەقسیر گوناش نەویەرۆ

هەر کەس نەگیرۆ یەری رِۆی یاران   سەربەرزیش وە پای دیوان ناوەران

ئەر رِۆژی یانەش نوور وارۆ چەند جار   گوناش نەوەخشۆ شای خاوەندکار

هەر کەس نەکەرۆ دەعوات شایی   بەشش نمەدۆ خەرمان دۆچیایی

واتە: هەر کەسێک سێ رۆژ رۆژووی تایبەت نەگرێ، خوا گوناهەکەی نابەخشێ و لە دیوانی خواییدا شەرمەزار دەبێ و ئەگەر رۆژێک چەند جار تیشک بباریتە ماڵەکەیە، خوا گوناهەکەی نابەخشێ و لە خەرمانی رۆژی پەسڵان بێ بەهرە دەمێنێتەوە.

یارسانەکان سێ رۆژ رۆژووی تایبەتیان هەیە کە بەپێی پەڕاوی: (وردە سەرئەنجام) لە دوانزەهەمی چلەی گەورەی زستاندا دەیگرن و، هۆی رۆژوو گرتنی ئەم سێ رۆژە ئەوەیە کە سان سەهاک لەگەڵ سێ کەس لە یارەکانیا کە یەکێکیان پیر بنیامین بووە، لە دەست

لەشكرى چيچەک كە بەشوێنيانەوە بوون تا بيانكوژن رزگاريان دەبێ و لەم كاتەدا لە خوا دەپاڕێنەوە كە رزگاريان بێ، ئەوسا تەمومژێک هەڵدەكا و لەشكرەكە سەرى لى دەشێوێ و ئەوانيش دەچنە ئەشكەوتێک و سێ ڕۆژ لەوێدا دەمێننەوە تا رزگاريان دەبێ و ئيتر پاش ئەم ڕووداوە حەقەكان هەموو ساڵێک سێ ڕۆژوويان گرتووە.

سەرچاوەكان:

١- مشاهير اهل حق. تاليف صديق صفى زاده (بۆرەكەيى) - تهران ١٣٦١.

٢- تاريخ مردوخ - جلد دوم. تأليف ايه الله مردوخ كردستانى - تهران ١٣٢٤.

٣- نورالانوار. تأليف سيد عبدالصمد - وەرگێڕاوى: محەمەد مەلا كەريم - بەغدا ١٩٧٠.

٤- سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- وردە سەرئەنجام (دەستنووس).

٦- تذكرەى اعلى دين نوشتەى اعلى دين (دەستنووس).

پير داوودى دەودانى

٧٩٨ - ...

پيرداوودى دەودانى بەپێى نامەى سەرئەنجام، لە ناوەڕاستى سەدەى هەشتەمى كۆچى لە دێى دەودان لە دايک بووە و لە سەردەمى منداڵيدا هەر لەو دێيە خەريكى خوێندن بووە و پاشان بەفەقێيەتى گەڕاوە و ئەوسا چووەتە دێى شێخان و لەوێدا لە لاى سوڵتان ئيسحاق ماوەتەوە و ئەوسا لەلايەن سوڵتانەوە پلەوپايەى (دەليل)ى پێ دراوە و پاشان گەڕاوەتەوە دەودان و لەوێوە ڕۆيشتووەتە سەرپێڵى زەهاو و پاشماوەى ژيانى بەڕێنموونيى خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵى ٧٩٨ى كۆچيدا كۆچى دوايى كردووە و بەپێى ئەسپاردەى خۆى لە كەلى داوودا نێژراوە. كەلى داوود لە پێنج كيلۆمەتريى سەرپێڵى زەهاو دايە.

لە پەڕاوى كورتەى سەرئەنجامدا هاتووە: مووسى سياوە كە بەداوودى كەوو سوار بەناوبانگە، يەكێكە لە يارانى سان سەهاكى بەرزنجى كە لە سەدەى هەشتەمى كۆچيدا ژياوە و گەلێ شاگردى پەروەردە كردوون و لەلايەن سان سەهاكەوە پلەوپايەى دەليليى پێ دراوە و سەرئەنجام لە دەوروبەرى سەرپێڵى زەهاودا كۆچىَ دوايى كردووە و لە كەلى داوودا نێژراوە.

لە ڕێ و ڕچەى ياريدا (دەليل) ئەو كەسەيە كە ئەوانەى وا بەودمى پاشا و پير دێنە سەر ڕێ و ڕچەى يارى ڕێنماييان دەكا و ئەوسا دەيانسپێرێتە پير.

له پیر داوودەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و ئەگەر بەچاوێکی وردبینییەوە سەرنجی هۆنراوەکانی بدەین، بۆمان دەردەکەوێ کە هۆنراوەکانی لە ئەوپەڕی بەرزی و جوانی و شیرینییدان، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر سادەن و هەموو کەسێک لێی تێ دەگا، چونکە کوردییەکی پەتی هۆنراونەتەوە. ئەوا بۆ نموونە چەند هەڵبەستێکی دێنین:

١

ئەو باڵای دیدە، ئەو باڵای دیدە عازیز ئەمر تۆ ئەو باڵای دیدە
هەرچی کەردەی تۆن قەبووڵ ڕەسیدە نقاب گەوهەر نوورت ئافەریدە
رازات هەفتەوان جە نوور گوزیدە پەرێ دەستگیری یارانت چیدە
شاهم وە مۆبەت مەیلت خەریدە هەم ئاو هەفت نوورەن بی ئافەریدە
نیەنا ذاتشان جە نوور پەزیدە حەیات و مەمات هەفتا و دوو تەنان
قەبووڵ کەران شەرت سکەی هەفتەوان کۆگای غوڵامان تەخت شارەزوور
سەربەران وە شەرت هەفتەوان پرنوور خیلاف نەگیران ئی شەرت و دەستوور
یانەی ئیقرارمەن نەکەران خاپوور سەرد نەوان جە شەرت زاتان هەفت نوور
نەولاوان ئی قەوڵ ڕای شەرت و مەستوور خەجاڵەت نەوان فەردا نە حوزوور
هەر نەیانەی سرِ تا کۆشک ڕەنگین هەفت پوورم دەستگیر شەکش نیایەقین
هەر چە نەو دوما تا کەرد وە کەرەم هەر هەفتەوانەن بەیاران وەرەم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! فەرمانی تۆ بەسەرچاوم و هەموو دەبێ لە ڕێت دەرنەچین، ئەتۆ پەچەی گەوهەرینی ڕوومەتت لادا و حەوتەوانەت لە تیشکی خۆت بەدی هێنا و ئەوسا ئەوانت بەپرشنگی خۆت ڕازاندەوە و بۆ دەستگیریی یارەکان هەڵت بژارند. ئەی پاشام، خۆشەویستی و ئەوینت بەگیان دەکرِم، تۆ حەوتەوانە کە هەر کامیان پارچە تیشکێکن بەدیت هێنا و، بوونی ئەوان پەیوەندیی بەژیان و مەرگی هەفتا و دوو پیرەوە هەیە، ئەوانە دەبێ بڕوا بەهەفتەوانە بێنن و، خەڵکی شارەزوور دەبێ لەگەڵ حەوتەوانەدا پەیمان ببەستن و لە فەرمانەکانی ئەوان سەرپێچی نەکەن و ماڵی پەیمان و بڕیارم خاپوور نەکەن و دڵیان لێیان سارد نەبێتەوە تا لە ڕۆژی دواییدا لەلای خوا شەرمەزار نەبن و، هەفتەوانە تاکو ئەم جیهانە بەردەوامە، ئەوان دەستگیریی یارانیان گرتووەتە ئەستۆ.

بەپێی بڕوای یارییەکان، خوا لە ڕۆژی بەریندا حەوت فریشتەی لە تیشکی خۆی بەدی

هێنا و پەیمانی لێیان سەند کە لە جیهاندا خەڵک بەرەو ڕێی ڕاست ڕێنموونی بکەن، لە سەدەی هەشتەمدا ئەو حەوت فریشتە لە قاڵبی مرۆدا سەریان هەڵدا و ئەوسا گەلی لە پیران لە شارەکانی کوردستان و وڵاتەکانی جۆرجۆرەوە هاتنە لای سوڵتان ئیسحاق و سوڵتان لەناو ئەوانەدا حەفتا و دوو پیری هەڵبژارد تا لەگەڵ حەوتەوانەدا پەیمان ببەستن و ڕێنماییی خەڵک بکەن.

٢

عازیز ڕمیاوە، عازیز ڕمیاوە	عازیز ئامانەن تەمم ڕمیاوە
بوخار پیاڵەم نە چەم سڕیاوە	شەم و ئەزەڵیم ئەو پاک گریاوە
سەدای کۆی سرم وە گۆش زڕیاوە	کەمەند و زۆرم چەوا بریارە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! هانایەکە تەم بەرچاومی گرتووە و، هەڵمی پیاڵەکەم چاومی سڕییەوە، شەمی ڕۆژی بەرینم بەپاکی دەگرێ، دەنگی کێوی ڕاز لە گوێما زڕاوە و، کەمەند و زۆرم ئەوا پچڕا، دەسا بەگەورەیی خۆت بەزەییت پێمابێ.

سەرچاوەکان:

١- دەفتەری دیوان گەورە (دەستنووس).

٢- دەورەی پیر عالی (دەستنووس).

٣- کورتەی پەرتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).

٤- پەرتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).

٥- دامیار دامیار (دەستنووس).

٦- دەورەی هەفتەوانە (دەستنووس).

پیر مووسای شامی

٦٣٩ - ...

بەپێی نامەی سەرئەنجام پیر مووسا (ڕوکنەدین) کە بە(مەلا ڕوکنەدین) بەناوبانگ بووە، لە ساڵی ٦٣٩ی کۆچی لە شامدا لەدایک بووە و لە سەردەمی منداڵییدا هەر لە شام خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خوێندووە و ئەوسا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئیتر کەوتووەتە گەشت و گێڵ بەوڵاتە ئیسلامییەکاندا و ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێوە بەرەو دێی شێخان کەوتووەتە ڕێ و خۆی گەیاندووەتە سان سەهاک و لە پاش

ماوەیەک کە لەلای ئەویش فێری زانست و پیتۆڵی بووە، سان سەهاک کردوویەتە نووسەری تایبەت و نازناوی (مووسی قەڵەم زەڕی) پێ داوە و، پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و نووسەری و ڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر، تا کۆچی دوایی کردووە و لە دێی کرندا نێژراوە.

لە پەڕاوی (کورتەی سەرئەنجام)دا نووسراوە: کە مەلا روکنوددینی شامی کە بەپیر مووسا ناسراوە، یەکێکە لە یارانی سوڵتان ئیسحاق کە لە ساڵی ٦٣٩ی کۆچی لە شامدا لە دایک بووە و ئەم تاکە هۆنراوەشی سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوونی نووسیوە کە دەڵێ:

پەی سەنەی ساڵ پیر مووسا گێلام

چە دەفتەر شەش سەد، سی و نۆ وانام

واتە: بۆ ساڵی لەدایکبوونی پیر مووسا گەڕام و لە دەفتەر ساڵی شەشسەد و سی و نۆم خوێندەوە.

هەر لەم پەڕاوەدا نووسراوە: کە پیر مووسا لە کوردەکانی شام بووە و پیاوێکی زانا و ڕۆشنبیر و پارێزگار بووە و گەلێ شاگردی پەروەردە کردووە و لە ڕێ و ڕچەی یاریدا پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە و لە زۆربەی زانستەکاندا شارەزا بووە، سەرئەنجام لە ئاخروئۆخری سەدەی هەشتەمی کۆچی لە کرندا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە کە پیر مووسا لە ڕێ و ڕچەی یاریدا بەیەکێ لە هەفتەن دێتە ئەژمار و یەکێ بووە لە یارانی تایبەتی سوڵتان ئیسحاق کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و، هەروەها پایەی نووسەریەتیشی پێ دراوە.

هەفتەن لە ڕێ و ڕچەی یاریدا بریتییە لە حەوت فریشتە کە پاسەوانی و دیدەوانی ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکان و با و هەوا و زەوی و ئاو و گیا و ئاگر و ئاسنیان پێ سپێرراوە، لە ئاینی زەردەشتیشدا (ئەمشاسپەندان) بەحەوت فریشتە دەوترێ کە پاسەوانی ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکان و با و هەوا و زەوی و ئاو و گیا و ئاگر دەکەن و ئەمانە کاروباری جیهان و ئاسمانەکان بەپێی فەرمانی ئەهوورامەزدا بەڕێوە ئەبەن.

لە پیر مووساوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە گەلێ سادە و ڕەوان و شیرین و تەڕ و پاراون. زۆربەی ئەم هۆنراوانە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراون و سەبارەت بەڕێ و ڕچەی ئاینی (یاریین). ئەوا چەند هۆنراوەی ئەم هۆنەرە پایەبەرزە دێنین:

١

شـام ئەو بالآی سـەر، شـام ئەو بالآی سـەر
هـەرچی رەزای تۆن شـام ئەو بالآی سـەر
قـەبووڵ مـەكـەرووم ئەز وە بێ كـەدەر
وە شـوون كـەلام پا حـەیا و حـەدەر
نە لەوح سـەدەف تۆ كـەردی گـوزەر
سـازنات نەسـر هەفت پوورە نە وەر
نام هەر هەفـتش سـەبتـەن نە دەفـتـەر
ئەز شـاهیـدەنان مـەدەری خـەوەر
پەرێ دەسـتگیـری نە ژێر حـەجـەر
پەی ڕەزم شـرووت مـێـرد مـودەووەر
وە مـەیل مـۆبەت نەكـەردی خـەتەر
هـەفـتـەوان نە سـر ئاوەردی ئەو بەر
هـەم زوهوور كـەردی زاتان مـەجـمـەر
یوورتشـان ئامـا ئەو جـیلوەی بەشـەر
پیـران كـامڵ نەوەد و نۆ مـەرد
قـەبووڵ بكەران هەفـتـەوان بێ گـەرد
دەسـتگیـر یاران پەی ئیـقـرار شـەرد
سـەف غـولآمـان زێڵـشـان نەبۆ سـەرد
هـەر جـە كـۆی قـەدیم تا بەرۆی ئارۆ
دەسـتگیـر هەفت پوورەن شـەكێ نەدارۆ
هەر نە رۆی ئارۆ تا رۆی ڕەسـتـاخـێـز
سكەدار هەفت پوورەن وەئەمـر عـازێز
مـێـردان نە كـەران جـەو مـوو جـیـایی
فـەردا نە حـوزوور دیوان شـایی
سەراژێر نەوان وە ڕووسیایی

واتە: ئەی شا! فەرمانی تۆ بەڕێوە دەبم و هەرچی ڕەزا و ویستی تۆیە بەجێی دێنم. تۆ لە ڕۆژی بەریندا حەوتەوانەت لە تیشکی خۆر بەدی هێنا و ناوی هەر حەوتیان لە دەفتەردا تۆمار کراوە و، من شایەتم و دەزانم کە ئەوانت بۆ ڕێنموونیی خەڵک بەدی هێنا، لەو ڕۆژەدا ڕۆحی هەموو یارانت کۆ کردەوە و پەیمانت لێیان سەند و لە پاشا حەوتەوانەت هێنایە جیهان و فریشتەکانی تریشت بەدی هێنا و ئەوسا لە قاڵبی مرۆدا خۆیانیان دەرخست، نەوەد و نۆ پیری شاهۆ دەبێ حەوتەوانە قەبووڵ کەن تاکو خەڵک لێیان دڵسارد نەبنەوە، پیاوانی خوا نابێ جیاوازی بخەنە نێوان تاکو لە ڕۆژی پەسڵاندا شەرمەندە و ڕووڕەش نەبن.

خۆر کە دیاردی پێ کراوە لە نووسراوەکانی سوهروەردیدا بەچەشنی هووەرەخش هاتووە کە بریتییە لە تیشکی خوایی، واتە حەوتەوانە کە بریتین لە حەوت فرێشتە، هەموویان لە تیشکی خوا بەدی هاتوون.

٢

شەرت شەریعەت تەوفیق حەقەن   تەریقەت چاوش خەلق خالقەن
حەقیقەت بەرپا شەریعەت لەنگەن   جیهان سەقامدەر بەندەی یەک ڕەنگەن
ماریفەت مۆرەن جە پەردەی سرپۆش   بنایی یارەن جامەی نۆ وە نۆش

واتە: دامەزرانی (شەریعەت) بۆ ئەوەیە کە بنیادەم بەخوا نزیک بێتەوە وە (تەریقەت) ڕێنماییی خەڵکە تاکو بەخوای تاق و تەنیا نزیک بنەوە، بەڵام کاتێ (حەقیقەت) بێتە دی و سەر هەڵ بدا، شەریعەت تەواو دەبێ، ئەوسا (مەعریفەت) بەسەر ڕازەکانی ئاڵوگۆڕی (وەحدەت)دا مۆر دەبێ.

(حەقیقەت) کە دیاردی پێ کراوە لە دوای (شەریعەت) و (تەریقەت) و (مەعریفەت)دا دێ، جا کەسێک کە بیەوێ بەپلەوپایەی (حەقیقەت) بگا دەبێ ئەو سێ قۆناخەکەی تر بباتە سەر.

٣

کەشان کەشانا، کەشان کەشانا   ئی بنا و بونیاد کەشان کەشانا
یار داوود غولام بەرەی دیوانا   ئاو و خاک و باد زەردەگڵ جانا

واتە: بەدیهێنان و ئاواکردنەوەی ئەم جیهانە کە دەسەڵاتی خوای تاق و تەنیا دەگەیەنێ لە ئاو و خاک و با و ئاگرەوە بەدی هاتووە و، مرۆیش لە (زەردەگڵ) سرشت کراوە و هەوێنی گرتووە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- برهان الحق. تالیف: نور علی الهی.

٤- مشاهیر اهل حق. تالیف: صدیق صفی زاده.

مستەفا دەودان

٦٤٣ - ....

ئەم هۆنەرە کوردەی سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی ناوی مستەفا و کوڕی مەلا ئەحمەدی دەودانییە. بەپێی (یادداشتی کاکە قرندی) مستەفا دەودان لە ساڵی ٦٤٢ی کۆچی لە دێی دەوانی سەر بەپاوەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و، لەبەرئەوە مەلا زادە بووە، سەرەتا لە قوتابخانە و پاشان لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی و، بۆ خوێندن هەمووی هەورامان گەڕاوە و ماوەیەکیش لە دینەوەر بووە و لە پاشا چووەتە شارەزوور و لەلای مەلا ئەلیاسی شارەزووری خوێندنی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ دەودان، ئەوسا چووەتە شێخان و ماوەیەک لەلای سوڵتان ئیسحاق ماوەتەوە و ڕێ و ڕچەی (یاری)ی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنموونی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ناوەڕاستی سەدەی هەشتەمدا، کۆچی دواییی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە مستەفا دەودان یەکێکە لە یاران و هاوەڵانی تایبەتی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و گەلێ شاگردی پەروەردە کردووە. لە مستەفا دەودانەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماوە کە گەلێ سادە و ڕەوان و شیرینن. ئەوا بۆ نموونە چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرزەتان بۆ دێنین:

ئەو بان و گیانی، ئەو بان و گیانی
عازیز ئەمر تۆ ئەو بان و گیانی
هەر چە قەوڵتەن قەبووڵ مەنمانی
نە لەوح ئەلەست کەرد وە دیوانی
مەیۆم وە ویر و زێڵم وەشیانی
هەفتەوان جە نوور زات یەزدانی
ڕازات پەی نەقش شەرت مێردانی
پەرێ دەستگیریی سەف غولامانی

شـــاهـم وه مـــۆبەت کـــەردت مـــەیلانـی
هـەم ئـەو هـەفت نـوورەن کـــەردت بـەیـانـی
جـــە پردیوەردا مـــەدان جـــەولانـی
رەمـــز مـــۆر شـــەرت سکەی ســـوڵتـــانـی
هـەفت پـوورت دەســـتگیـــر چێگا زیانـی
هـەفـتـــاو و دوو تەن شـــەرت شـــەهیـــدان
نـەوەد و نـۆ تـەن تـەخـت هـەورامـــــــان
هەفـتـــەن، هـەفـتـــەنان، چل بار چلتـــەنان
ســـەربـەران ئەو شـــەرت سكەی هـەفـتـەوان
وە ئەمـر مـەوجـوود ئەو خـواجـای سـوبحـان
هـەر نەمـــایەی ســـر تـا وە رۆی حـــاڵا
دەســـتگیـر هەفـتـــەوان وێچـیـان جـە واڵا
بەشـــیــر بەشـــارەت ســـەرمـــیـــر عـــاڵا
یاران جـــەی شـــەرتە هـەرگـــیـــز نەناڵا
هـەر نـە ڕۆی ئـارۆ تـا ئـاخـــــــر زوهـوور
دەســتگیـر هـەفـتـەوان یاران بۆ شـەكـوور
مـــێـــردان نەنیـــەران پا جـــە ئەندازە
جـــیـــا نەکـــەران یەک رەســـمێ تازە
وەرنـە وە ذات پـادشــــــــای بـێ بـاک
وەرنـە وە دیـدەی بـنیـــــام ئـەفـــــلاک
وە سـكـەی مـــــەولام جـــــەلادار پـاک
مـــەدیشـــان نەوەر تیـــر غـــەزەبناک
مـەکـیـانیش ئەو تۆی مـیللەت سـیـواک

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم فەرمانی تۆ بەگیان و دڵ پەسەند دەکەم، تۆ هەر ئەو کەسەیتە کە لە رۆژی بەریندا دیوانێکت پێک هێنا و کاتێ ئەکەومە بیری ئەو رۆژە، دڵم بەجارێ دەکرێتەوە، لەو ڕۆژەدا تۆ حەوتەوانەت لە تیشکی خۆت خوڵقاند بۆ ئەوە لە جیهاندا خەڵک ڕێنموونیی بکەن. ئەی پاشام! تۆ گەورەییت کرد کە حەوتەوانەت بەدی هێنا و ئەوانت نارده دنیا تا دەستگیری خەڵک بکەن، هەفتا و دوو پیر و نەوەد و نۆ پیری شاهۆ و هەفتەن و چل

تەن، هەموویان بەجارێ دەبێ سەریان بسپێرنە هەفتەوانە. ئەی یاران مزگێنی بێ کە ئەوا پیاوانی گەورەی ئاین سەریان هەڵدا و ئەوا ئەوان ئەبنە رێ پیشاندەری ئێوە، جا ئەو کەسەی کە خۆی بەپیاوی خوا دادەنێ نابێ پێی لە بەرەی خۆی درێژ بکاتەوە و رێ و رەوشتێکی نوێ بەدی بێنێ و جیاوازی و ناتەبایی و ناکۆکی بخاتە نێوان خەڵک دەگینا سوێند بەخوای گەورە و گران و سوێند بەپاکان و بەنزیکانی خوا، هەموو گوناهکاران بەتیری رقی خوا گرفتار دەبن و ئەوسا ئاوارە و دەربەدەری ناو نەتەوەکانی دەرکراو دەبن.

٢

مەولام رەنگ نموون، مەولام رەنگ نموون — مەولام رەنگبازە ئەوەن رەنگ نموون
ئافتاو وە زەمین قابش کەرد نگوون — کوورەی ئاهر بیم سۆزەندەی گەردوون
چەرخ وەردم گریام شۆڵەم دا فزوون — سینەم بی وە ساج چەتر چل ستوون
کوورەی ئایر بیم نە قوللەی هاموون

واتە: سەرۆک و رێبەرم هەر ساتێ بەرەنگێ خۆی دەنوێنێ، بەراستی هەر ئەو بەم رەنگانە خۆی دەردەخا. خۆر تیشک دەداتە زەوی و، من کوورەی ئاگر بووم و گەردوونم سووتان، چەرخام و گریام و شۆڵەی ئاگرم پتر بووەوە و، سینەم بووە ساجی چەتری چل هەستوون کە مەبەست ئاسمانە، ئەز کوورەی ئاگر بووم لە تەپۆڵکەی جیهاندا.

بەپێی ئەو هۆنراوانە کە هێنامان، دەتوانین بڵێین کە ئەم هۆنەرە هۆنەرێکی ئاینییە و هەستێکی زۆر بەرزی هەیە و هۆنراوەکانی لەوپەری بەرزییەوەن.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی کاکە قرندی (دەستنووس).
٢- سەرئەنجام (دەستنووس).
٣- دەفتەری دیوان گەورە (دەستنووس).
٤- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

خاتوون دایراکی ڕەزبار

٧٤٥ - ...

ئەم هۆنەرەمان ناوی دایراک و کچی حوسێن بەگی جەڵدە کە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام لە ناوەڕاستی سەدەی هەشتەمی کۆچیدا لە شاری حەلوان لە دایک بووە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا باوکی مامۆستای تایبەتی بۆ گرتووە و لەلای ئەو خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە قوتابخانە و قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکانی خوێندووە و ئەوسا فێری خەتخۆشیش بووە و لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا شووی کردووەتە شێخ عیسای بەرزنجی و سوڵتان ئیسحاقی لێ بووە و ئەوسا پاشماوەی تەمەنی بەڕێنموونیی ژنان و بەرز وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٤٥ی کۆچی لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە کورتەی نامەی سەرئەنجامدا هاتووە کە خاتوون دایراک ژنێکی پارێزگار و لەخواترس بووە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە خاتوون ڕەزبارەوە گەلێ هۆنراو بەجێ ماون کە لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە ئەو هۆنەری ئەوین بووە و، لەبەرئەوەی بڕوای بەژیانی دوای مەرگ بووە، بەختەوەریی مرۆی لە مەرگدا زانیوە و لای وابووە کە بنیادەم دەبێ لە ڕێی ئەویندا تێ کۆشێ و هەموو شتێکی بسپێرێتە ئەوین، ئەوینێ کە هەلاجی لە دار دا. زۆربەی هۆنراوەکانی ئەو سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارییە. ئەو لە تەنبوور لێدانیشدا مامۆستا بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی خۆی بەدەم نەوای تەنبوور خوێندووەتەوە. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین:

١

بی وە قـــــــووەی دڵ، بی وە قـــــــووەی دڵ

عـــــازیز ئەمـــــر تۆ بی وە قـــــووەی دڵ

هـەرچی فـــەرمـــاوایت قـــەبووڵەن قـــەبووڵ

نـە لـەوح یاقـــــــووت ئـاتـەش کــــــامـڵ

هـەفـتـــەوان جـــە نوور شـــاهـبـــاز عــادڵ

پەی شـــەرت مـێـردان تۆ کـــەرد وە حـــاسڵ

پـەرێ دەســــــتگیـــــریی یاران فـــــازڵ

دووەم مـــەیلت کـــەرد عـــازیز وە مـــۆبەت

هەم ئەو هەفت نوورەن چێگات کەرد موددەت
جە پردیوەردا نیـانت سوحبەت
ئاوەردی وە دی پەی دەستگیری شەرت
هەفتەوان دەستگیر نەدارۆ شوبهەت
هەفتا و دوو سەف یار سەردان نە رای گیان
جەو کار زینان مێردان دیوان
گردین غولامان بێوەن بێوەنان
ڕوو مالان ئەو شەرت سکەی هەفتەوان
هەر جە کۆی ئەزەڵ تا ئامان وەیگا
زات هەفت مەزهەر نگینەن چێگا
هەر جە نەو دوما تا ئاخر زەمان
دەستگیر هەفتەوان بگردیش دامان
هەر کە نەی دوما بکەرۆ خەتەر
بلاونۆ ئیقرار شەرت پردیوەر
بشانۆ هەنگام نوختەی زیادتەر
بەشش مەوران جە حەوز کەوسەر

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! فەرمانی تۆ بووە هێزی دڵ، هەرچی دەفەرمی پەسەندی دەکەین، کاتێ کە دەکەومە بیری ڕۆژی بەرین دڵم بەجارێ دەپشکێ و من شایەتی دەدەم کە تۆ لەو ڕۆژەدا حەوتەوانەت بەدی هێنا و بەڵێنت لێیان سەند کە لە جیهاندا خەڵک بەچاکە ڕێنموونی بکەن و، لە جیهانیشدا ئەوانت خویا کرد تا دەستگیری خەڵک بکەن. ئەی خۆشەویستەکەم! چاکت کرد کە حەوتەوانەت لە قاڵبی مرۆدا دەرخست و لە شێخاندا دیوانی باس و ڕاوێژن دامەزراند، کەوابوو هەفتا و دوو پیر دەبێ گیانی خۆیان لە ڕێی ئەواندا بەخت کەن و، خەڵک سەریان بەوان بسپێرن، چونکە حەوتەوانە وەکو نگینی کلکەوانەن و، هەر کەسێک سەرپێچییان لێ بکا و پەیمانی ئەوان پێ شێل بکا و پێی لە بەرەی خۆی درێژ بکاتەوە، لە ئاوی کەوسەر بێ بەش دەبێ.

٢

ئەو سایەو شەمی، ئەو سایەو شەمی	بارگای شام وستەن ئەو سایەو شەمی
چەنی سێ تەنە بیام دەرهەمی	سیمرخ بیانی جە ڕای ڕوستەمی

واتە: بارگای ڕێبەرم لە شەم دایە و من لەو کاتەدا کە ڕێبەرم خۆی دەرخست وەکو شەم خۆی نواند و گریا، لەگەڵ سێ کەسی تردا بوومە هاوەڵ و لە دەورێکیشیدا بەوێنەی سیمرخ یارمەتیی ڕۆستەمم دا.

لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە چیرۆکی زاڵ و سیمرخ کە بەپێی شانامە کاتێ باوکی زاڵ، زاڵی لەسەر کێوی ئەلبووز دانا، سیمرخ هات و ئەوی بردە ناو هێلانەکەی خۆی و ئەوی لەگەڵ جووجەڵەکانی خۆیدا گەورە کرد و ئەوسا باوکی خەوێکی بەزاڵەوە دی و خێرا لەگەڵ چەند کەسدا ڕۆیشتە ئەلبورز و سیمرخ زاڵی بۆی هێنا و سپاردیە باوکی.

وا دیارە خاتوون دایراک گەلێ حەزی لە چیرۆکەکانی شانامە کردووە، بۆیە لە هۆنراوەکانیدا دیاردیی پێ کردووە و خۆی بەنوێنگەی قارەمانانی شانامە داناوە، بۆ وێنە لەم دووبەیتییەی تردا دەڵێ:

٣

شیمم ئەو بارگایێ، شیم ئەو بارگایی
سیمـــــــرغ بیانی شیم ئەو بارگایێ
چمکە ڕوودابە روســـتـــەمش زایێ
پەی شـــادی و وەشی زاڵ زەرکـــایێ

واتە: من سیمرخ بووم و کاتێ کە ڕوودابەی ژنی زاڵ، ژان گرتی، زاڵ یەکێ لە پەڕەکانی منی خستە سەر ئاگر و خێرا چوومە بارەگا و کۆشکەکەی و مژدەی لە دایک بوونی رۆستەمم بەڕوودابە دا و، کاتێ کە ڕوودابە ڕۆستەمی بوو، زاڵ زۆر کەیف خۆش و شادمان بوو.

سیمرخ لە زاراوەی خواناسیدا بریتییە لە مرۆی خواناس و تێگەیشتوو کە هەموو بیرێکی ها بەلای خواوە و جگە لە خواپەرستی و پارێزگاری بەبیری شتێکی ترەوە نییە. جا خاتوون و ڕەزبار لێرەدا خۆی بەسیمرخ دادەنێ و لەگەڵ ئەوەشدا دیاردی بەیەکێ لە چیرۆکەکانی شانامە دەکا.

٤

دامشا هەلیس، دامشا هەلیس
دامیـــــار بنیامین، دامشا هەلیس
ئەینا تەندەنش نە دام هـــەریس
شابازش گردەن خواجای فەرەنگیس

واتە: نێچیرەوانی خوایی و شابازی ڕۆژی بەرین، بەهێزی بڕۆنی و خوایی داوی خۆی لە کۆی هەلیس دانایەوە و فەرەنگیسی خستە داو بۆ سیاوەخش و بەپێی فەرمانی خوا تا ماوەیەک ژیانیان بردە سەر و پاشان گیانیان سپاردە گیان ئافەرین و لە جیهان دەرچوون.

بەپێی شانامە، فەرەنگیس کچی ئەفراسیاوی تۆرانییە و سیاوەخش لەپاش جەریرە، ئەوی خواست و لەپاش کوژرانی سیاوەخش، ئەفراسیاو فەرمانی دا کە کچەکەی بکوژن تا رق و قینی لە دڵدا نەمێنێ، بەڵام کورەکانی ناهێڵن و ئەوسا فەرەنگیس کەیخەسرەوی دەبێ کە لە پاشا تۆڵەی باوکی دەسێنێتەوە.

٥

ستوونم بیا، ستــــــوونم بیا خـواجام شەهەنشا ستوونم بیا
ئەز ئارەزوو بیم نە دەور دنیـا چەنی مـاهیـــار بەهرامم دیا

واتە: ئەی یاران! چاوم کەوتە ڕێبەرم کە وەکو بەهرام لەسەر تەخت دانیشتبوو، منیش وەکو ئارەزوو کچی مـاهیـار بەکام و ئارەزووی خـۆم گەیشـتم و لە دیتنی ئەو بەهرەمـەند بووم. دیاردییە بەچیرۆکی ئارەزووی کچی ماهیار و بەهرامی گۆڕ کە لە شانامەدا هاتووە.

دیوانـەکـەی ئەم هۆنەرە کـە نزیکەی هەزار هـۆنراوێک دەبێ، بـەهۆی نووســـەرەوە کـۆ کراوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).
٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).
٤- دیوانی خاتوون دایراکی ڕەزبار (دەستنووس).
٥- دامیار دامیار (دەستنووس).

شا ئیبراهیمی ئێوەت

٧٥٢ - ...

ئەم هۆنەرەمـان کە لـە سـەدەی هەشـتـەمی کـۆچیدا ژیاوە، ناوی ئیبـراهیم و کـوڕی سـەی مـحـەمـەدی گـەورە سـوارە و نازناوی (ڕۆچیـار) و ناتۆرەی (ئێـوەت)ە و بەپێی پـەرتووکی سـەرئەنجـام لە سـاڵی ٧٥٢ی کـۆچی لە دێی شـێـخـاندا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە و لە سـەردەمی منداڵیـدا هەر لەوێ خـەریکی خـوێندن بووە و پـاشـان چووەتە ناو خـانەقـا و خـەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکـانی فـارسـی و کـوردی و پەڕتووکی سـەرئەنجـام بووە و ئەوسا سـوڵتان سەهاک نازناوی (شـای) پێ داوە و لە پاشـا بەفـەرمـانی ئەو بۆ ڕێنمـوونیی کـوردەکـان کـۆچی کـردووەتە خـانەقین و لـەپاش مـاوەیـەک چووەتە بەغـدا و لەوێدا گـەلێ

لایەنگری پەیدا کردووە تا لە سەرەتای سەدەی نۆیەمی کۆچی گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە یەکێک لە دەفتەرە دەستنووسەکانی تری سەرئەنجامدا، هاتووە: کە شا ئیبراهیم لە دێی شێخاندا لەدایک بووە و هەر لەوێش گەورە بووە و لە سەردەمی منداڵیدا لە قوتابخانەی شێخان تەواوی زانستەکانی ئەو سەردەمەی خوێندووە و زۆر حەزی لە پیتۆڵی کردووە و لەم بارەوە گەلێ پەڕاوی خوێندووەتەوە، ئەوسا چووەتە خانەقا و لەلایەن سان سەهاک نازناوی (شا)ی پێ دراوە و هەر بەدەستووری سان سەهاک لەگەڵ چەند کەسدا ڕۆیشتووەتە خانەقین و لەوێدا گەلێ لایەنگری پەیدا کردوون و کوردەکانی کاکەیی لە لایەنگرانی ئەو دێنە ژمار. پاشان باروبنەی بەستووەتەوە و باری کردووەتە بەغدا و لەوێشدا پەرەی داوەتە ڕێ و ڕچەی یاری و پاشماوەی تەمەنی بەوانەوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە سەرەتای سەدەی نۆیەمی کۆچیداماڵئاواییی لە جیهان خواستووە. لە شا ئیبراهیمەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە ئەم هۆنراوانە بەند بەندن و هەر بەندێکی لە بارەی سەرگورشتەی پێغەمبەران و فەرمانڕەوایان و خواناسانەوەیە و دەتوانین بڵێین کە زۆر بەرز و سادە و ڕەوان و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند بەند لەو هۆنراوانە کە دەڵێ:

١

ئیبراهیم نە سەر، ئیبراهیم نە سەر بەقای دەور دین یاریم کەفت نە سەر
ئیبراهیم بیانم فەرزەند ئازەر بتم شکستدا بیم وە پێغەمبەر
کاکام یادگار ئیسماعیل بیانی سەرش بی وە رای حەق وە قوربانی

واتە: ئەی ئیبراهیم! کەوتمە بیری ڕابردووی ڕێ و ڕچەی یاری کە خواپەرستییە کە لەودەمەدا من لە قاڵبی ئیبراهیمی کوڕی ئازەرا سەرم هەڵدا و بتەکانم شکاند و لەلایەن خواوە بوومە پێغەمبەر. کاکەم بابە یادگار کە نوێنگەی ئیسماعیل بوو، سەری خۆی لە ڕێی خوادا کردە قوربانی.

دیاردییە بۆ سەرگورشتەی ئیبراهیمی خەلیل کە بەپێی بەڵگەکانی ئیسلامی، هافی ئیبراهیم، نمرووود و خەڵکی بۆ خواپەرستی بانگ کرد و داوای لێیان کرد کە بت نەپەرستن و وتی: پەرستن هەر بۆ خوای تاق و تەنیایە، بەڵام نمرووود بانگهێشتنەکەی وەرنەگرت و سەرئەنجام ئیبراهیم بتەکانیانی شکاند و نمرووود دەستووری دا ئاگرێکی گەورە هەڵکەن و ئەو بخەنە ناو ئاگرەکەوە. بەفەرمانی خوای مەزن ئاگرەکە کوژایەوە و بووە گوڵستان و ئیبراهیم ڕزگار بوو. ئەوسا ئیبراهیم کەعبەی دروست کرد و بەردە ڕەشەکەی لەوێدا دانا و

لەوەوپاش حەج بۆ خەڵک دانرا. ئیبراهیم لە هاجەر کوڕێکی بوو بەناوی ئیسماعیل و، لەبەرئەوەی بڕیاری دابوو کە ئەگەر کوڕێکی بێ لە ڕێی خوادا بیکاتە قوربانی، خوا فەرمووی دەبێ بەبەڵێنەکەی ڕەفتار بکا. ئیبراهیم کوڕەکەی بردە کێوێک کە سەری ببڕێ، لەپڕ خوا بەرانێکی بۆی نارد کە بەجێی ئیسماعیل سەری ببڕێ.

٢

زوڵاڵ کۆی کام، زوڵاڵ کۆی کام	یادگار من زوڵاڵ کۆی کام
چاگا تۆفانێ مێردان و ست وە دام	نۆح نەبی بێ، کەشتی و ئەرشام
تیر ئەنداز بیمان ئەز نامم بێ حام	کاکەم یادگار نامش بیا سام

واتە: ئەی یادگار! تۆ پەیوەندیت بەشوێنێکی پاک و خاوێنەوە هەیە و دیارە بەهیوا و ئارەزووی خۆتیش دەکەی. لەو کاتەدا تۆفانێکی سەخت ڕووی دا و پیاوانی خوا کەوتنە داو و نۆحی پێغەمبەر و یاران و لایەنگرانی لەو کەشتییەدا بوون و، حام و سامی کوڕانی نۆح کە تیرئەنداز بوون لەناو ئەو کەشتییەدا بوون.

دیاردییە بەسەرگوروشتەی هافی نۆح کە بەپێی قورئانی پیرۆز و پەڕاوەکانی ئیسلامی، نۆح لە لایەن خواوە بەپێغەمبەری هەڵبژێررا و داوای لە خەڵک کرد کە خوا بپەرستن و لە بێ بڕوایی و ناخوایی و بتپەرستی لادەن، بەڵام خەڵک گاڵتەیان پێ دەکرد. ئەوسا لەلایەن خواوە فەرمانی پێ درا کە کەشتییەکی گەورە دروست بکا و پەیڕەوان و لایەنگرانی خۆی تێ خا و لەوێ دەرچێ. دەڵێن کە ئەم کەشتییە سێ نهۆم بووە کە یەکێکی بۆ وڵسات و یەکێکی بۆ مرۆیان و ئەویتری بۆ پەلەوەران. ئەوسا هەوا بووە تۆفانی و چەند شەو و چەند ڕۆژ باران باری و کەشتییەکەی نۆح کەوتە ڕێ و یەکێ لە کوڕەکانی نۆح لە فەرمانی بابی سەرپێچی کرد و نوقمی ئاوەکە بوو لەپاش چەند شەو و چەند ڕۆژ کەشتییەکە لەسەر کێوی جوودی نیشتەوە و کاتێ نۆح و لایەنگران و کوڕەکانی کە بریتی بوون لە: (سام و حام یافث) لە کەشتییەکە دابەزین، نزیکەی هەشتا و دوو کەس بوون و ئەوان یەکەمین دێیان لە جیهاندا بەناوی (قریه الثمانین) ئاوا کردەوە.

٣

زوڵاڵ کۆی کەنعان، زوڵاڵ کۆی کەنعان	یادگار من، زوڵاڵ کۆی کەنعان
چاگا غوڵامان خەجڵ بین یەکسان	تاجر باشی بی، شام نامش ڕەحمان
کاکەمش بەرکەرد نە قەعر زیندان	یوسف بی کاکەم زلێخاش ئەستان

عەزیز میصری ئەز بیم جەو مەکان

واتە: ئەی یادگاری پاک و خاوێنی من! کەنعان شوێنێکی پاک و خاوێنە. لەو کاتەدا خولامان لە کردەوەی خۆیان شەرمەزار بوون و بەناوی خوا بازرگانێک یوسفی لەناو چالاوەکە دەرهێنا و لە پاشا دیسان کەوتەوە ناو زیندان تا بەفەرمانی خوا ئەو بووە سەرۆک و خۆشەویستی خەڵکی میسر و زولێخای خواست.

دیاردییە بەسەرگوزشتە و بەسەرهاتی هافی یوسف کە بەپێی قورئانی پیرۆز، یوسف کراسێکی تایبەتی بۆی دوورانبوو. یوسف شەوێکیان خەوێکی دی کە مانگ و ئەستێرەکان کڕنۆشی بۆ ئەکەن و ئەویش خەوەکەی بۆ باوکی گێڕاوە و باوکی وتی: ئەو خەوە ئیتر بۆ کەس مەگێڕەوە، چونکە تۆ دەبیتە پێغەمبەر و براکانت دەبێ فەرمانبەرداریت لێ بکەن. بەلام براکانی لەم کارەساتە ئاگەدار بوون و یوسفیان بەبەهانەی گەڕان لە دەشت و کێوا بردە دەشت و خستیانە ناو چالاوێک و کراسەکەیان ژەندە خوێنداو هێنایانەوە بۆ باوکیان و وتیان ئێمە لەسەر کارا بووین و گورگ یوسفی خوارد. کاروانێک هات و یووسفی لە چالاوەکە دەرهێنا و بردییە میسر و ئەوسا عەزیزی میسر ئەوی کڕی و بردیەوە بۆ ماڵ. زلێخای ژنی عەزیزی میسر دڵی لە یوسف چوو و هەر کارێکی کرد کە دڵی بەدەست بێنێ و بەهیوای دڵی بیگەیەنێ نەیتوانی و سەرئەنجام ئەوی بەداوێن پیسی تاوانبار کرد و خستیە بەندیخانە و ئەوسا فیرعەونی میسر خەوێکی دی کە کەس نەیتوانی ئەو خەوەی بۆ لێک بداتەوە و یوسفیان هێنا و خەوەکەی بۆ لێکدایەوە و ئەوسا فیرعەون ئەوی کردە عەزیز و خەزانەداری میسر و ئەو لە هەرزانیدا خەلەی کۆ کردەوە و کاتێ کەوتە قاتوقڕی ئەیدایە خەڵک. براکانی یوسف کە قاتی و قڕی و برسیەتی تەنگی پێیان هەڵچنیبوو، لە کەنعانەوە بۆ خەلە بەرەو میسر کەوتنە ڕێ و کاتێ کە گەیشتنە بەرەوە یوسف ئەوانی ناسییەوە بەلام بۆ جاری یەکەم و دووەم خۆی بەوان نەناسان و جاری سێیەم خۆی پێیان ناسان و کراسەکەی خۆی بۆ باوکی نارد کە بیساوێتە چاویدا، کاتێ براکانی یوسف نزیکی کەنعان بوونەوە، با بۆنی کراسەکەی یوسفی گەیاندە یەعقووب و ئەوساکە کراسەکەی ساویە چاویا، چاوی ساغ بووەوە و لەگەڵ کوڕەکانیدا چووە لای یوسف.

٤

ئیبراهیم هەمدەست، ئیبراهیم هەمدەست — چەنی یادگار هەر دوو بیم هەمدەست
کاکام یادگار نە ڕووی تەخت نشەست — جەمشید بیانی جەم جیهان بەست
ئەز فەرەیدوون بیم گاوسەر وە دەست — سڵسڵەی سپای زوحاک دام شکەست

واتە: من و بابە یادگار هاودەست بووین و کاکەم بابە یادگار چووە سەر تەخت و ئەو لەو ڕۆژگارەدا جەمشید بوو و، کۆڕێکی گەورەی بەدی هێنا منیش فەرەیدوون بووم و بەگورزی

گاوسەر سپای ئەژیدەهاکم شکست دا.

دیاردییە بەچیرۆکی زاڵبوونی ئەژدەهاک یا زوحاک بەسەر جەمشیدا کە بەپێی شانامە، زوحاک کاتێ بەسەر جەمشێدا دەسەڵاتی پەیدا کرد ئەوی گرت و بەمشار دای هێنا و چووە سەر تەخت. زوحاک کە پیاوێکی ملهوڕ و ستەمگەر بوو، دوو مار لەسەر شانی سەوز بوون کە هەموو ڕۆژێ دەبوا مێشکی دوو لاویان بدایێتە دەرخواردی مارەکان و بەم جۆرە خەڵک خۆشەویستەکانی خۆیان لەدەست دەدا و سەرئەنجام خەڵک بەڕێبەرایەتیی کاوەی کورد، ڕاپەڕین و ئەوسا فەرەیدوونیان نایە سەر تەخت و زوحاکیشیان لەسەر کێوی دەماوەندا خستە بەند تا گیانی دەرچوو.

٥

ئیبـراهیم عـەیان، ئیبـراهـیم عـەیان	دەروونم جـۆشـا مـورغم کـەرد عـەیان
مـەزهـەر تووس بیم شـاهزادەی کـەیان	پوور شـا نۆزەر زەڕیـــن پۆش بەیان
کـاکـەم یادگـار دوون سـیـــــاوخش	نە پشت مـــەرکـەب بـەرشی نە ئـاتەش
پشت کەرد وە ئێـــــران وە دەوان دەو	کوشـتـە بی وە تـێغ شـای ئەفراسـیـەو
تاگرەی فـانۆس خـەسرەو بی ڕەوشـەن	وە زۆر ڕۆســــتـەم حـەق بابۆش سـەن

واتە: ئەی ئیبراهیم! ئەوە ڕوونە کە دەروونم جۆشی و پەلەوەری دڵم بۆمی گێڕایەوە: کە نوێنگەی تووس بووم شـازادەی کـەیان، وە کـوڕی نۆزەرشـای زێڕین پۆش بووم، کـاکـەم یادگاریش نوێنگەی سیاوەش بوو و، بەسوارییی ئەسپ لەناو ئاگر تێ پەڕی و، بەپەلە پشتی لە ئێران کرد و بەشـمشێری ئەفراسیاو کوژرا. کاتێ کە چرای کەیخەسرەو هەڵکرا، ئەو بەهۆی ڕۆستەم تۆڵەی بابی خۆی سەندەوە.

دیاردییە بەچیرۆکی سیاوەش کە بەپێی شانامە: خوا بەکەیکاوس کوڕێکی بەخشی کە لە جوانیدا وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە و سیاوەش کاتێ بووە حەوت ساڵان، کەیکاوس ئەوی سپاردە ڕۆستەم تا فێری هونەری شەڕ بێ و سیاوەش لەپاش ئەوەی هۆنەری شەڕ و ڕێ و ڕەوشتی ژیان لە ڕۆستەم فێر بوو، گەڕایەوە لای باوکی. سوودابەی ژنی کەیکاوس کاتێ سیاوەشی دی، دڵی لێ چوو داوای لێ کرد کە بەکامی دڵی بگەیەنێ و ئەویش بەقسەی نەکرد و سوودابە ڕقی لێ هەستا و کەیکاوسی لێ بەدبین کرد و ئەوسا ئاگرێکیان کردەوە و سیاوەش بەسوارییی ئەسپەوە بەناو ئاگرەکەدا تێ پەڕی و پاشان بەدەستووری باوکی چووە شەڕی تۆرانییەکان و لە پاشا لەگەڵیاندا ئاشتیی کرد و باوکی لەم کارەی زۆر تووڕە بوو و، سیاوەش لە ترسان چووە وڵاتی تووران و فەرەنگێسی کچی ئەفراسیاوی خواست.

گەرسیوەزی برای ئەفراسیاو کە رقی لە سیاوەش هەڵگرتبوو، ئەوی لە بەرچاوی ئەفراسیاوی برای رەشبین کرد و سەرئەنجام سیاوەش بەدەستی ئەفراسیاو کوژرا و پاشان کە کەیخەسرەو بووە پادشا تۆڵەی باوکی سەندەوە.

دیوانەکەی ئەم هۆنەرە کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی نووسەرەوە کۆ کراوەتەوە بەڵام هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان:

١- پەرتووکی سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٤- زوڵاڵ زوڵاڵ (دەستنووس).

بابە یادگار

٧٦١ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی ئەحمەد و نازناوی بابە یادگارە و بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام لە ساڵی ٧٦١ی کۆچی لە دێی شێخاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا چووەتە قوتابخانە و پەراوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبیی خوێندووە و پاشان خەریکی خوێندنی پیتۆڵی و مێژوو بووە و ئەوسا چووەتە خانەقا و ماوەیەک لەلای سان سەهاک خوێندوویەتی تا نازناوی بابە یادگاری پێ دراوە و بەدەستووری سوڵتان بۆ رێنموونیی خەڵک و پەرەپێدانی رێ و رچەی یاری رۆیشتووەتە هیندستان و پاکستان و لەپاش ماوەیێک گەڕاوەتەوە شێخان و لەوێوە رۆیشتووەتە دێی سەرانە و بەدەستی هەندێک کوژراوە و هەر لەوێدا بەخاک سپێرراوە و پاشان ئەو دێیە بەناو دێی بابە یادگار ناسراوە.

لە سەرئەنجامێکی دەستنووسی تردا هاتووە کە سان سەهاک گاڵۆکەکەی شا ئیبراهیم کە ئەو کاتە منداڵێکی گچکە بوو، دایە پیر ئیسماعیلی کۆڵانی تا بینێژێ و پیر ئیسماعیلیش گاڵۆکەی نێژا و پاشان ئەو نەمامە ڕوا و بەرە بەرە گەورە بوو تا بووە دارێکی هەنار و چەند ساڵ تێ پەڕی و دارەکە بەری دا و بەرەکەیان چنی و هێنایانە خانەقا و پاشان جەمێکیان پێک هینا و هەنارەکەیان بەناو خەڵکەکەدا دابەش کرد و لەپاش کۆتایی هاتنی جەمەکە، دادە سارای کچی پیر میکائیل کە وازی لە دنیا هێنا بوو لە خانەقاکەدا گسکی دەدا، دانەیێ هەنارەکە کەوتبووە سەر رایەخی خانەقاکە هەڵی گرت و خواردی و

لەپاش ماوەیەک دووگیان بوو، پاشان کورێکی لێ بوو کە ناویان نا بابە یادگار و، لەبەرئەوەی هەندێ دڵیان لە دادە سارا پیس کردبوو، بابە یادگاریان خستە ناو تەنوور، بەڵام بەساغی دەریان هێنا و دییان کە نەسووتاوە ئەوسا کە گەورە بوو چووە قوتابخانە و خەریکی خوێندنی زانست بوو و لە دەوری لاویەتیدا سوڵتان نازناوی بابە یادگاری پێ دا و ئەوسا ناردیە هیندستان و پاکستان تا پەرە بداتە ڕێ و ڕچەی یاری و لە پاشا گەڕایەوە شێخان و لەوێوە چووە دێی سەرانە و بەدەستی هەندێک کوژرا.

لە یادداشتی قرندیدا نووسراوە کە سەی ئەحمەدی بابە یادگار لە ساڵی ٧٦١ی کۆچی لە دێی ڕێژاودا لەدایک بووە و لە منداڵیدا هەر لەوێ خوێندوویەتی و پاشان ماڵی باوکی باری کردووەتە شێخان و ئەویش لەوێدا چووەتە قوتابخانە خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و مێژوو و پیتۆڵی بووە و پاشان سوڵتان نازناوی ئیسحاق نازناوی بابە یادگاری پێ داوە و ناردوویەتە هیندستان و پاکستان تا پەرە بداتە ڕێ و ڕچەی یاری و ئەوسا گەڕاوەتە شێخان و لەوێوە ڕۆیشتووەتە دێی سەرانە و بەدەستی چەند کەسێک کوژراوە.

لە پەڕاوی (برهان الحق)دا هاتووە کە بابە یادگار لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و بارەگاکەی لە دێی سەرانە دایە و، لەبەرئەوەی ژنی نەهێنابوو دوو کەس لە پەیڕەوەکانی بەناوی سەی خەیاڵ و سەی ویساڵ کردووەتە پیر تا لە دوای خۆی خەڵک ڕێنموونی بکەن. ئێستاکە بنەماڵەی بابە یادگار لە ڕەچەڵەکی ئەو دوو کەسەن.

مەولەویی تاوەگۆزی چووەتە سەر بارەگاکەی بابە یادگار و بەچەند هۆنراوێک بەبابە یادگاریدا هەڵکوتووە و ئەو بەگۆڕیکەی بۆنخۆشی ڕێحانەی پێغەمبەر دادەنێ، چونکە بابە یادگار سەید بووە. وەکو دەڵێ:

سەرشار سەهبای بەزم موناجات   مەلجەی ئیلتجای ئەرباب حاجات
جای ڕجای جەرگەی پادشا و دەروێش   بارەگا و پەنا پەی بێگانە و خوێش
سەرو سایەدار نیشساندەی وەلی   یەعنی یادگار مورتەزا عەلی

لە بابە یادگار پەڕاوێک بەناوی: (زوڵاڵ زوڵاڵ) بەجێ ماوە ئەم پەڕاوە بەند بەندە و هەر بەندێکی بریتییە لە سەرگورشتە و بەسەرهاتی کورتی پێغەمبەران و خواناسان و فەرمانڕەوایان. ئەوا چەند بەندێک لەم پەڕاوە دێنین:

نوور ئیمان بیم، نوور ئیمان بیم   یادگارەنان نوور ئیمان بیم
یوسف فەرزەند پیر کەنعان بیم   حوسنێ کە داشتم مەولا مێهمان بیم
کاکام ئیبراهیم مالک بێ ئاما   تاجر باشی بێ، بەرم کەرد نە چا

واتە: ئەی یادگار! من تیشکی بڕوا بووم و، سەردەمێک کوڕی پیری کەنعان بووم و

چاکەیێ کە هەمبوو لەو سەردەمەدا میوانی مەولا بووم و، کاکەم شا ئیبراهیم خاوەنی کاروانەکە بوو، منی لە چاڵاوەکە دەرهێنا و بردمیە میسر.

لێرەدا دیاردی دەکاتە سەر سەرگوروشتەی هافی یوسف.

٢

زوڵاڵ کـــۆی تات، زوڵاڵ کـــۆی تـــات	ئیـــبـــراهیم من زوڵاڵ کـــۆی تات
چاگـا غـوڵامـان وە یـەک دان سـەوقـات	پـادشـام شـا بێ، نامش بێ ئەوقـات
ئەز یـونس بەیام مـاهیم بێ حــــەیات	کـاکـەم ئامـاهێ وە غـرِ دا قنیـات

واتە: ئەی ئیبراهیمی پاک و خاوێن! ئەو کاتە کە غوڵامان کە بەخۆشی و شادی دەژیان و خۆشەویستییان پێشکەشی یەکتر دەکرد، پادشام ناوی ئەوقات بوو و منیش وەکو هافی یونس ژیانم پەیوەندیی بەماسیەکەوە بوو کە بەوەوە دەژیام تا کاکەم هات و شادمانمی کرد.

دیاردییە بەسەرگورشتەی هافی یونس کە بەپێی قورئانی پیرۆز، یونس داوای لە خەڵک کرد خوا بپەرستن و، لەبەرئەوەی خەڵک ئاینەکەیان وەرنەگرت، یونس ئەوانی نەفرین کرد و لە شار دەرچوو. خوا هەورێکی رەشی ئاورینی هێنایە سەر خەڵکەکە و ئەوانیش ترسان و لە کردەوەی خۆیان پاشگەز و پەشیمان بوونەوە و بڕوایان بەخوای تاق و تەنیا هێنا. یونسیش ڕۆیشتە کەناری ڕووبارێک و ئەوسا سواری کەشتیەک بوو، کوتوپڕ هەوا بووە تۆفانی لەوانە بوو کە کەشتییەکە نوقم بێ، کەشتیوانەکە هەرچەند باری کەشتییەکەی سووک کردەوە سوودێکی نەبوو، ئەوسا بڕیاریان دا کە یەکێ لە ڕێبوارەکان بخەنە ناو ئاوی ڕووبارەکە و ئەوەبوو پشکیان خست و پشکەکەیان سێ جار دووپات کردەوە و هەر سێ جارەکە بەناو یونسەوە دەرچوو، ئەوسا یونسیان خستە ناو ئاوەکە و خێرا نەهەنگێ هات و ئەوی قووت دا و یوونس چل ڕۆژ لە زگی ئەو نەهەنگە مایەوە و لەم چل ڕۆژەدا خەریکی پاڕانەوە بوو تا سەرئەنجام لە زگ نەهەنگەکە دەرچوو و لە پاشا کوولەکەیەک ڕوا و سێبەری بۆی خست و ئاسکێ تا چل ڕۆژ شیری دا پێی و لە پاش ساخبوونەوەی گەڕایەوە ناو گەلەکەی خۆی.

٣

یادگـار دوونادوون، یادگـار دوونادوون	گـــەردش دەوران دنیـای دوونـــادوون
ئیـرەج بیـانـی پوور فــــــەرەیدوون	کـاکـام ئیـبـراهیم فـەڕ فـەرەیدوون
چون پیر کەنعان دوو دیدەم کوور بی	گـەردنم وە هوون تێغ سەلم و توور بی
تا کە مەنووچێـــــهر ئازا وە زەروور	غەرق کەردش نە بەحر سپای سەلم و توور

واتە: ئەی یادگار! لە گەڕان و هەڵسووڕانی چەرخی بی ئەمەگدا، من وەکو ئیرەجی کوڕی فەرەیدوون ڕەنجی زۆرم کێشاوە و کاکەم ئیبراهیمیش وەکو فەرەیدوون وا بوو و، کاتێ ئێرەییان بەمن برد، وەکو پیری کەنعان چاوانم کوێر بوو، هەروەها کە سەری ئیرەجیش بەشمشیری سەلم و توور پەڕی، تاکو مەنووچێهر سپای سەلم و تووری لە دەریای خوێندا نوقم کرد. دیاردییە بەچیرۆکی ئیرەج کە بەپێی شانامە: کاتێ فەرەیدوون وڵاتەکەی خۆی لە نێوان کوڕەکانیدا دابەش کرد، ئێران و عەرەبستانی دایە ئیرەج، براکانی سەلم و توور کە لە بەشەکەی خۆیان نارازی بوون، ڕقیان لێ هەڵگرت و ئەویان کوشت و سەرەکەیان ناردەوە بۆ باوکیان. ئەوسا مەنوچێهری کوڕی ئیرەج بەرەبەرە لە کۆشی دایک و باپیریدا گەورە بوو و سپایەکی گەورەی ئامادە کرد و هێرشی بردە سەر سەلم و توورو ئەوانی لەناوی ڕووباری جەیجووندا نوقم کرد و گەڕایەوە ئێران.

٤

زوڵاڵ کۆی زەمان، زوڵاڵ کۆی زەمان یادگارەنان زوڵاڵ کۆی زەمان
جاگا غوڵامان جەم بین جەلامان نامش گوشتاسپ بێ، شام وە بێ گومان
ئەز ئەو ناووس بیم ڕۆشن کەردم مان کاکەم زەردەشت بێ پوورەی ئەسپیتمان

واتە: ئەی یادگاری پاک و خاوێن! لە دەوری پادشایەتیی گوشتاسپ شای کەیانیدا، زەردەشت نەوەی ئەسپیتمان سەری هەڵدا و خەڵک دەستە دەستە لە دەوری ئەودا کۆبوونەوە و ئەو بەهۆی تیشکی ئاگرگاکان هەموو جێ و شوێنێکی ڕوون کردەوە و هەمووی خەڵکی جیهانی بۆ یەکتاپەرستی و خواناسی بانگ کرد. من لەو دەمەدا ئاگر بووم و کاکەیشم زەردەشت بوو.

دیاردییە بەسەرهەڵدانی زەردەشتی مادی کە بەپێی شانامە لە زەمانی گوشتاسپ شای کەیانیدا سەری هەڵدا و خەڵکی بۆ خواپەرستی بانگ کرد. بەپێی قسەی پلینووسی ڕۆمی ئەسپیتمان ناوی بنەماڵەی زەردەشت بووە کە یەکێ لە بنەماڵەکانی مادە.

٥

زوڵاڵ مەنی، زوڵاڵ مەنی یادگارەنان زوڵاڵ مەنی
بێزاریم واستەن نە دام و ژەنی سەرئازاد بیانی وە لوتف غەنی

واتە: من یادگارم و بەهیوا و ئارەزوویەکی پاک دەڵێم کە لە ژن و داوی ژن بێزارم، تاکو ئازادبم و بەئازادی ژیان بەرمە سەر.

دیوانەکەی بابە یادگار کە ناوی (زوڵاڵ زوڵاڵ)ە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).
٣- زولاڵ زولاڵ (دەستنووس).
٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).
٥- برهان الحق، تالیف: نور علی الهی.

سەی محەمەدی بەرزنجی

٦٤٥ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی سەی محەمەدی کوڕی شێخ عیسای بەرزنجییە کە بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٤٥ی کۆچی لە دێی بەرزنجەدا لەدایک بووە و لەبەرئەوەی شێخ زادە بووە، سەرەتا لە قوتابخانە و ئەوسا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی و لە پاشا چووەتە دینەوەر لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ بەرزنجە و خەریکی وانەوتنەوە بووە و پاشان کە براکەی سان سەهاک چووەتە شێخان و ئەویش بەدوویا ڕۆیشتووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەڕێنموونیی خەڵک و دەرزوتنەوە بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە سەی محەمەدی گەورە سوار لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و بەیەکێ لە هەفتەوانە دێتە ژمار و لە ڕێ و ڕچەی یاریدا پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە و نازناوی گەورەسواری پێ دراوە.

لە پەڕاوی (بحر الانساب)دا نووسراوە کە شێخ عیسای بەرزنجیی سێنزە کوڕی هەبووە کە یەکێ لەوانە سەی محەمەدە کە لە دەوروبەری سیرواندا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. لە سەی محەمەدی گەورە سوارەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و سادە و ڕەوانن، هۆنراوەکانی ئەو کۆ نەکراوەتەوە، بەڵام زۆربەیان لەناو پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەوا چەند هۆنراوێک لە هۆنراوەکانی ئەو بەنموونە دێنینەوە:

ئەزەڵ بتوونا، ئەزەڵ بتـــــــــوونا	شـــەرت بنیـامـان جـە سـر بتـوونا
پەی یانەی یاران بنیـــام ســتـوونا	بێ شـــەرت و ئـــادی یارێ چەتوونا

***

چا کەشتی و گێژێ، چا کەشتی و گێژێ   شوکرش پەی تۆوا چا کەشتی و گێژێ
پەی والاّ و کـفـرت ئیــــمـانش وێژێ   پەی کـان مـەیۆنی چا سـەرا و رێژێ

***

یە بنیـام دیمان، یە بنیــــام دیمان   راگەی شـەرت و شـوون یە بنیام دیمان
ها بنیـام بیـا دارووی حـەکــیـمـان   پیـر و شـەرتمانا چا ئەزەڵ جـیـمـان

***

بێ ئارامـــەنـی، بێ ئارامــــەنی   ئازیز بێ بنیـــام بێ ئارامـــەنی
بێ شــرت و ئادێ چە خــارامــــەنی   چەنی دۆســتــانی چا ســارامــەنی

واتە: ئەو پەیمانەی کە بنیامین بەستوویەتی هەر لە رۆژی بەرین بتەو بووە و، بنیامین کۆڵەکەی یارانە و بەبێ پەیمانی ئەو رێ و رچەی یاری زۆر سەخت و چەتوونە. خوایا هەموو کەسێک لە کەشتی و گێژاودا هیوا و ئومێدی بەتۆیە. بنیامین بەهێزی بروا، ناخوایی و بێ بروایی لەناو بردووە و، لە کانی ئاو ئەنێتە سەرەوە. ئەوا ئێمە رێ و رەوشت و پەیمانی راستیمان لە بنیامینەوە دیوە و، ئەو دەوای حەکیمانە و هەر لە رۆژی بەرینەوە ئەو پیرمان بووە. ئەی رێبەری خۆشەویستم، ئێمە بەبێ بنیامین بێ ئارامین و پەیمانی ئەو بۆ ئێمە وەکو بەردی خارا وایە و بەبێ ئەو ناتوانین ژیان بەرینە سەر و، بەبێ ئەو لە دەشتی رۆژی پەسلاندا کلۆڵ و داماوین.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دفتەری پردیوەر (دەستنووس).
٣- بحر الانساب ورسالة سادات البرزنجية.
٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

سەی میر ئەحمەدی میرسوور

٦٥٢ - ٧٤٥

ئەم هۆنەرە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە ناوی سەی میر ئەحمەد و کوڕی شێخ عیسای بەرزنجییە و نازناوی میرسوورە. بەپێی یادداشتی قرندی، ئەو لە ساڵی ٦٥٢ی کۆچی لە دێی بەرزنجەدا لەدایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا چووەتە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی و بۆ خوێندن هەمووی شارەزوور گەڕاوە و ماوەیەکیش لە دینەوەر بووە و لە پاشا لە بەغدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ دێی بەرزنجە و لە پاش ماوەیەک بەدووی سوڵتان ئیسحاقی برایا چووەتە دێی شێخان و ئیتر لەوێدا ماوەتەوە و پاشماوەی ژیانی بەدەرزوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک ڕابواردووە و ئەوسا لەوێوە چووەتە هەورامان و سەرئەنجام لە ساڵی ٧٤٥ی کۆچی لە دێیەک کە کەوتووەتە نێوان هەورامان و شارەزوور و ئێستاکە بەناوی میرسوور دەناسرێ کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

لە پەڕاوی (بحر الانساب)دا هاتووە کە میرسوور کوڕی شێخ عیسای بەرزنجەیی لە نیوەی سەدەی هەشتەمی کۆچی لە دێی میرسوور کە بەناوی خۆی ناونراوە، کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە و، سەیدەکانی ئەو ناوە دەچنەوە سەر ئەو. لە پەرتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە میرسوور لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و بەیەکێ لە حەوتەوانە دێتە ژمار و، لە کورتەی پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە سەی ئەحمەدی میرسوور شەیدایەکی دڵڕاکێشەر و فرەزانێکی خۆشەویست و ڕەندێکی بێ باک و مەستێکی چالاکە، ڕەوشتی وەکو مەنسووری حەلاجە و ناوی میرسوورە و یەکێکە لەوانە، کە پێیان دەڵێن حەوتەوانە.

لە سەی ئەحمەدی میر سوورەوە، گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون و، هۆنراوەکانی زۆر سادە و ڕەوان و شیرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرزەتان بۆ دێنین:

ئازیز بەیانا، ئازیز بەیـــــانا ئازیز گرد سرێ بەپێت بەیانا
ئاگا و بینایی جە دوو جیهانا ها بنیامین جە گیر و کەمانا

***

جە گێژوباری، جە گێژوباری یارمـان گیرا جە گێژ و باری
جا قوبەی مریەم ئەسکەندەرداری میرەباش توجار هان جە ئازاری

***

پا گریه و زاره، پا گـــریه و زاره   حـوسـەین مـەلالَـیـۆ پا گـریه و زاره
گـیـرا نه دەست مـەخلووق خـاره   زامش پـەی مـەلَهـەم بکەر تیـمـاره

واتە: ئەی رێبـەری خۆشـەویسـتم! هەمـوو رازێکی شـاراوە لە تۆ ئاشکرایە و تۆ بەهەمـوو شـتێک ئاگـەداری، هـەر خۆت بـەهـەردوو جیـهـان ئاگـای و گـۆڕەپانێک کـە ئێـسـتـاکـە بنیـامین تیایا کـەوتووەتە ناو گێژاوە لەبەر چاوتە. ئێسـتاکە یارەکەمان کەوتووەتە گیرگێژاوی دەریا و، لە گـومـەزی مـریـەم و دەریای ئەسـکەندەریەدا مـیـرە باشـتـجـار لەناو ئازار و دەرد و رەنجـدایە، ئەوا مـیـر حـوسـەینیش بەگـریان و شـیـوەن دەپارێتـەوە و کـەوتووەتە دەسـتی دوژمنـانی دین، دەسـا بەزەییت پیـاندا بێ و برینەکـانیـان مـەلَهـەم لێ بدە و سـارێژیان بکەرەوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- بحر الانساب ورسالة سادات البرزنجية.

سەی شەهابودینی شارەزووری

٧٤٨ - ٦٥٩

ئەم هۆنـەرە ناوی شـەهابودین، کـوڕی سـەی ئەحـمـەد بـەپێی یادداشـتی قـرنـدی لە سـاڵی ٦٥٩ی کۆچی لە دێی ئاغجلەری نزیک کەرکووک لەدایک بووە و هـەر لەوێدا پێ گەیشتووە و لەبەرئـەوەی لە بنەمـاڵەیەکی گـەورە و دەوڵەمـەند بووە، لـەژێر چاودێریی باوکیـا دەخـرێتـە قـوتابخـانە و ئەوسـا دەچێتـە حـوجـرەی فـەقـێیـان و خـەریکی خـوێندنی رێزمـانی عـەرەبی و پەڕاوە وردەڵەکان دەبێ و مـاوەیـەکیش لەلای شـێخ عیسـای بەرزنجی لێکدانەوەی قـورئانی پیرۆز و فـەرمایشـتـەکانی پێغەمـبـەر دەخوێنێ و ئەوسـا دەڕواتە کەرکووک و خـوێندنەکەی تەواو دەکا و دەگـەڕێتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکەی خـۆی و پاش مـاوەیـەک دەڕواتە هـەورامـان و لەوێوە ئەڕواتـە دێی شـێخـان و لەلای سـوڵتـان ئیسـحـاق دەمـێنێتـەوە و ڕێ و ڕچەی یاری وەردەگرێ و پاشـمـاوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنمـوونیی خـەڵک دەباتە سـەر تا لە سـاڵی ٧٤٨ کۆچی دوایی دەکا.

لە پەڕتووکی سـەرئەنجـامـدا هـاتووە کە شـێخ شـەهـابەدین لە سـەدەی هەشـتـەمی کۆچیدا

ژیاوه و یەکێکە لە حەوتەوانە و زۆربەی تەمەنی لە دێی شێخاندا ڕابواردووە و هەر لەوێدا مردووە و نێژراوە.

لە سەی شەهابەدینەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماونەتەوە کە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و گەلێ سادە و ڕەوان و شیرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین:

پەی بنیـامـەوەن، پەی بنیـامـەوەن ئازیز جلووسـمـان پەی بنیـامـەوەن

بنیامان چا کۆی سـەرئەنجامـەوەن نیشانەش چا شار میسر و شامەوەن

***

حوسەین و یاری، حوسـەین و یاری ها گلـێـمەکۆڵا حوسەین و یاری

غەمینا جە تۆی کەشتی و سەرکاری گێژت دان چـاگێژ دجلە و عەیاری

***

ئازیز باوەرش چا گـۆشـە و تاری بێ بنیـام تاقەت نیەمـان جاری

واتە: ئەی ڕێبەری خۆشەویستم! ژیانی ئێمە پەیوەندی بەپیر بنیامینەوەیە. پیر بنیامین لە ڕێی سەرئەنجامدایە و نیشانەکانی لە شارەکانی میسر و شامدایە. حوسەین یاری ئێمەیە و ئەوا گلێم بەکۆڵ نوێنگەی ئەوە. ئەو لە نێوان کەشتییەکەدا گەلێک خەمبار و زویرە، چونکە ئەوت خستووەتە گێژاوی ڕووباری دجلە. ئەی خۆشەویستەکەم! ئەو بێنە جەمی ئێمە، چونکە بەبێ ئەو ئێمە ناتوانین ژیان بەرینە سەر.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

سەی ئەبولوەفای شارەزووری

٦٦٣ - ...

ئەم هۆنەرەمـان کە لـە سـەدەی هەشـتـەمی کـۆچیـدا ژیاوە، ناوی ئەبولوەفـا و کـوڕی سـەی ئەحمەدی شارەزوورییە کە بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٦٣ی کۆچی لە شارەزوورا لە دایک بووە. باوکی کە یەکێ لە زانایانی شارەزوور بوو، لە قوتابخانەی شارەزوورا مامۆستا بووە و، بەپێی ڕێ و ڕەوشتی ئەو سەردەمە، ئەبولوەفا لە قوتابخانەدا لەلای باوکی خەریکی خـوێندنـی پەڕاوە وردەڵەکـانی فـارسی و عـەرەبی و ڕێزمـانی عـەرەبی بوو، لـە پاشـا چووە حوجرەی فـەقـێـیـان و بۆ خـوێندن زۆربەی شـارەکـانی شـارەزووری ئەو سـەردەمـە گـەڕاوە و ڕۆیشـتـووەتە بـەغدا خـوێندنەکـەی تەواو کـردووە و گـەڕاوەتەوە شـارەزوور و چەند سـاڵێک خەریکی وانەوتنەوە و دەرزگوتنەوە بووە و لە پاشا ڕووی کردووەتە هەورامان و چووەتە دێی شـێـخـان و مـاوەیەک لەلای سـان سـەهاک مـاوە و ئەوسـا بەدەسـتـووری سـان سـەهاک ڕۆیشتووەتە هـەمـەدان و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەوانەوتنەوە و ڕێنمـوونیی خەڵک بردووەتە سـەر تا کـۆچی دواییی کـردووە و بەپێی ئەسـپـاردەی خۆی لە تەنیشت گۆڕی بـابە تایەری هەمەدانیدا نێژراوە.

لە پەڕاوی سـەرئەنجامدا هـاتووە: سـەی ئەبولوەفـا کـە یەکـێکە لە حـەوتەوانـە لە سـەدەی هەشـتـەمی کۆچیدا ژیاوە و مـاوەیەکی زۆر لە دێی شـێـخـان لەلای سـوڵتـان ئیسـحـاق بووە، ئەوسـا بەپێی دەسـتـووری سـوڵتـان دەڕواتە هەمـەدان و پـاشـمـاوەی ژیانی بەوانـەوتنەوە و ڕێنموونی خەڵک دەباتە سەر تا کۆچی دوایی دەکا.

لە ئەبولوەفـاوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گـۆرانی مـاوەتەوە کـە زۆر تەڕ و پاراو و شـیـرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرزە دێنین:

١

یوورتمـەن نارین، یوورتمـەن نـارین	نـە یـانـەی ئـەزەڵ یـوورتمـەن نـاریـن
یوورتم ڕزوانەن هـامپای قـولەی چین	قاپی بەهەشتی وە دەست ئەز بین
هەوادارەنان ئەز نە کۆی مـاچــــین	مامۆی ڕەسووڵم، حـەمزەنان یەمین
ئەزەنان سـووار مـەعرەکـەی مـەدین	ئیــــسـا نـەی پەردە وەفـاداریم هـین

واتە: مـن نوێنگـەی ئاورم و، لە ڕۆژی بەرینەوە هەروا بووم، لەو ڕۆژانەدا بەتـەواوی دڵنیـا بووم، چونکە لە بەهەشتدا بووم، ئەوسا لە جیهانی خاکیدا چوومە لەشی مامی پێغەمبەر و

له شەڕەکانی مەدینەدا خەباتێکی زۆرم کرد و ئێستاکە ئەمەگی خۆم نواند و بەپەیمانی ڕۆژی بەرین دەجووڵێمەوە و ڕێگای ڕاستی خوایی دەگرم.

٢

شۆڵەی زوڵمانی داوودەن ڕەهـــبەر	شەمی سرەنم جە فانووس ئەنوەر
ئێمە شەهدەنیم، بنیاما شەکەر	یەڵاح دەرەنـــیم نە جەم دڵبەر
مەنزڵدارەنیم نە ڕاگەی ســـــەفەر	وە تەدبیر جەم بەستمان کەمەر
ڕاهنمای خەلقیم نە جامەی بەشەر	جاگیـــر شانیم پیر دەستاوەر

واتە: داوود ڕێبەرێکی وایە کە وەکو تیشک لە تاریکدا دەدرەوشێتەوە و، منیش شەمی ڕازی خواییم، ئێمە هەنگوێنین و بنیامین شەکەرە و، لە جەمدا خەڵک ڕێبەری دەکەین و، لەم جیهانەدا بۆ ڕێنموونیی خەڵک هاتووین، چونکە ڕێنماین و ئەوان بەڕێی خوادا ڕێنموونی دەکەین و جێنشینی پیر و پاشاین.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٣- دەورەی پیر عالی (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

سەی مستەفای شارەزووری

٦٧٥ - ٧٦١

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی مستەفا و کوڕی سەی ئەحمەدی شارەزوورییە و بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٧٥ی کۆچی لە شارەزوورا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. بەو جۆرە ژیانە کە لەپێش حەوتسەد ساڵدا لە شارەزوورا هەبووە و ئەویش گەورە بووە. مستەفا لەبەرئەوەی سەیی بووە، سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیان خوێندوویەتی. پایەی بەرزی خوێندەواریش لەو سەردەمەدا تەواوکردنی زانستەکانی ئیسلامی بووە و، سەی مستەفاش بۆ خوێندن هەمووی شارەزوور و هەورامان گەڕاوە و سەرئەنجام ودەمی مەلایەتیی لە شێخ عیسای بەرزنجیی وەرگرتووە و هەر لە شارەزوورا ماوەتەوە و خەریکی دەرزوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بووە و ئەوسا چووە

بۆ شێخان و پاشماوەی تەمەنی لەلای سوڵتان ئیسحاق بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٦١ی کۆچیماڵئاوایی لە جیهان خواستووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەرتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە سەی مستەفا یەکێکە لە هەفتەن کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و پلەوپایەیەکی بەرزی هەبووە لە رێ و رچەی یاری و هەروەها بەیەکێ لە یارانی سان سەهاک دەژمێررێ.

لە سەی مستەفاوە گەلێ هۆنراو و بەزاراوەی شیرینی گۆرانی ماونەتەوە کە زۆر سادە و رەوان و شیرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرزەتان پێشکەش دەکەین:

ئازیز دورستا، ئازیز دورستا شەرت و بنیاممان پەنە دورستا
یارانت دیدەی بنیام پەرستا شەرتمان بنیام مایەی کەرستا

***

وە بێ بنیامین، وە بێ بنیامین کوورەمان سەردەن وە بێ بنیامین
یاران پەی شەرت بنیام رۆشن بین پەرێ زامداران هەر ئەو شەفاش هین

واتە: ئەی رێبەری خۆشەویستم! پەیمانی بنیامین رێگەی راستی ئێمەیە و، یارانت بەپێی بیروڕای بنیامین فەرمانی تۆ بەجێ دەهێنن، وە پەیمانی ئەو مایەی توێشووی رۆژی بەرینە. بەبێ بنیامین کوورەی دەروونی ئێمە ساردە و یاران بەهۆی پەیمانی ئەوەوە روون بوونەوە. ئەو برینی برینداران سارێژ دەکاتەوە.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).
٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).
٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

حاجی سەی باوەیسی

٦٧٦ - ٧٧٨

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە ناوی باوەیسییە و، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٧٦ی کۆچی لە دێی سازانا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. سەرەتای خوێندنی لەلای باوکی دەست پێ کردووە و ئەوسا چووەتە فەقێیەتی ماوەیەک لە شارەزوور ماوەتەوە و لەلای مەلا ئەلیاسی شارەزووری فقهی ئیسلامیی خوێندووە و لەوێوە چووەتە

بەغدا و لەلای هەندێ زانایانی ئەو شارە خوێندوویەتی و ئەوسا ڕۆیشتووەتە مەکە و خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەپاش بەجێهێنانی ڕێ و ڕەوشتی حەج چووەتە (بيت المقدس) و (مسجد الاقصى)شی زیارەت کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و چەند ساڵێک لەوێدا دەمێنێتەوە و وانە بەمندالان دەڵێ و لەپاشا سۆزی رایەڵی بژۆنی سان سەهاک ڕای دەکێشێ بۆ لای خۆی و لەوێدا دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی یارییەوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی لە دێی شێخاندا دەباتە سەر تا لە ساڵی ٧٧٨ی کۆچی لە تەمەنی صەد و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لەوێدا دەنێژرێ.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە حاجی سەی باوەیسی یەکێکە لە حەوتەوانە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە یارانی تایبەتی سوڵتان ئیسحاقە و لە ساڵی ٧٧٨ی کۆچی لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە حاجی سەی باوەیسییەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماونەتەوە، کە زۆربەیان سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرز دێنین:

شەرتمان تەسلیما، شەرتمان تەسلیما	ئازیز وە بنیـــــام شەرتمان تەسلیما
بنیام موسڵمان، یوورت و موسلما	شەفـــــاواز و دین یاری ئیقلیما
جبرەئیل ئەمین ئۆسا و کەلیـــــما	ئیسا جە کەشتی دەریاش ئەلیما
جە گێژاو بار بارش حەلیـــــما	گڵێم وە کۆڵش سەمای وەلیما

واتە: ئەی ڕێبەری خۆشەویستم! ئێمە بەپەیمانی بنیامین سەر دەسپێرین. بنیامین لە دەوری ئیسلامەتیدا نوێنگەی موسلم بووە و ئەو ئێستاکە تکاکاری لایەنگرانی یارییە. ئەو نوێنگەی جبرەئیل و مووسای مامۆستایە و هەنووکە لە نێوان دەریادا لەناو کەشتییێکدا داماو و زویرە، ئەو لە گێژاوی دەریادا لەسەرخۆیە و گڵێمێکی کردووەتە کۆڵ و چاوەڕێی مێهر و بەزەیی خوای تاق و تەنیایە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- کورتەی سەرئەنجام.

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

یای حەبیبەی شارەزووری

٦٨١ - ٧٤٩

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی حەبیبە و کچی شێخ سەدرەدینی شارەزوورییە کە بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٨١ی کۆچی لە دێی (یاوا)دا لەدایک بووە. یای حەبیبە سەرەتای خوێندنی لەلای باوکی دەست پێ کردووە و ئەوسا چووەتە قوتابخانە خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و پاشان لەگەڵ براکەیا ڕۆیشتووەتە حەلوان و لەوێدا بۆ ماوەی دوو ساڵ فقهی ئیسلامی و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆزی خوێندووە و پاشان کە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی باوکی کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا ئەوەندە گیر نەبووە و سۆزی رایەڵی خواناسیی سان سەهاک ڕای دەکێشێ بۆ لای خۆی و ئەوسا لەگەڵ براکەیا ڕێی شێخان دەگرێتە بەر و دەبێ بەپەپوولەی پەڕوباڵ سووتاوی سان سەهاک و ڕێ و ڕچەی یاری وەردەگرێ و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی ژنان و وانەوتنەوە دەباتە سەر و گوایە تا ئاخری تەمەنی شووی نەکردووە و سەرئەنجام لە شەست و حەوت ساڵیدا لە ساڵی ٧٤٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی دەکا و لەوێدا دەنێژرێ.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە: یای حەبیبە ناوی شێخ حەبیبە یا شێخ حەبیب شا بووە کە هاودەمانی خاتوون رەمزبار دێتە ژمار و هەر لە تافی جوانی و لاویەتیدا وازی لە جیهان هێناوە و پارێزگار و خواناس بووە و بەیەکێ لە حەوتەوانە دێتە ژمار.

لە یای حەبیبەوە گەلێ هۆنراوی تەڕ و پاراو و شیرین بەجێ ماون کە هەمووان لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە بەڕاستی زۆر بەرز و، بێ وێنەن:

ئازیز بنیاما، ئازیز بنیاما — ئازیز شەرتمان چەنی بنیاما
ها پیر و شەرتی جە گردین جاما — سکەی باشڵغمان بە بنیام واما

***

بەدەریا وەستەن، بەدەریا وەستەن — بارگەی بنیامان بەدەریا وەستەن
یوورت گڵێمە کۆڵ جە کەشتی رەستەن — ها بنیامینا جە کۆی غەم مەستەن

***

ئاراممان نیا، ئاراممان نیا — ئازیز بێ بنیام ئارامان نیا
پەی ئادی شادی بەهەشتی بیا — تازە و ناخوونمان مەکەرە جیا

ها جه کەشتیدا، ها جه کەشتیدا	یوورت ڕەمزبـــاری ها جه کەشتیدا
سەرڕافا چەنی خەڵک و ڕەشتیدا	عەلەمدار و چـــەرخ چەو زەشتیدا

واتە: ئەی ڕێبەری خۆشەویستم! هەر لە ڕۆژی بەرینەوە ئێمە لەگەڵ بنیامیندا پەیمانمان بەسـتـووە. ئەو لە هەر قـاڵبـێکدا پیـری ڕێ و ڕەوشـتی ئێـمـەیە و ئێـمـە هەر بەئەو سـەر دەسـپـێرین. بـارەگـای بنیـامین لە دەریادایە و ئێستـا لە قـاڵبی گـڵـێم بەکـۆڵە و لەنێـوان کەشـتـیـێکدا ژیان دەباتە سـەر و ئەو لە کێـوی خـەفـەت و پەژارەدا مـەسـتـە. ئەی ڕێبـەری خۆشەویستم! ئێمە بەبێ بنیامین ئاراممان نییە و ئەو بۆ ئێمە شـادی و بەهەشتە و بەرگەی دووریی ئەو ناگرین. ئەوا ڕەمزباریش لەناو کەشتییەکە دایە و لەناو کەشتییەکەدا گەوهەر و زێڕ دەگۆڕێتەوە و ئەو ئاڵا هەڵگری ئەم چەرخەیە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).
٣- دەورەی دامیار (دەستنووس).
٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر قوبادی دێوانە

٦٣٩ - ...

ئەم هۆنەرەمـان کە لە سەدەی هەشـتـەمی کۆچیدا ژیاوە، نـاوی پیر قـوبادی دینەوەرییە و بەپێی یادداشتی قرندی لە سـاڵی ٦٣٩ی کۆچی لە دینەوەرا لەدایک بووە و هـەر لە سەرەتای منداڵیدا خەریکی خـوێندن بووە و لە پاشـا چووەتە حـوجرەی فـەقێیـان و بۆ خوێندن هـەمـوو شـارەزوور گـەڕاوە و مـاوەیەکی زۆریش لە بـەغـدا بووە و هـەر لـەوێش خـوێندنـەکـەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە و زێد و مـەڵبـەندەکەی خۆی و لەپاش مـاوەیەک ئەڵهـای دێی شـێخـانی کـردووە و لە سـاڵی ٦٦٨دا چووەتە شـێـخـان و لەوێ بووەتـە داوی ڕێ و ڕچەی یارییـەوە و پلەوپایەی پیـریی لـە سـوڵتـان ئیـسـحـاق وەرگـرتـووە و ئەوسـا بەدەسـتـووری ئەو چووەتە هەورامـان و خەریکی ڕێنمـوونیی خـەڵک بووە، بەڵام لە شوێنێکدا ڕاناوەستاوە و لەم دێ بۆ ئەو دێ و لـەم شـار بـۆ ئەو شـار کـۆچی کـردووە تـا سـەرئەنجـام دەگـەڕێتـەوە دینەوەر و پاشمـاوەی تەمـەنی بەڕێنمـوونی خـەڵک و وانەوتنەوە بردووەتە سـەر تـا کۆچی دوایـیی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

له پەرتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە پیر قوبادی دیوانە لە ساڵی ٦٣٩ی کۆچی لە دینەوەرا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا هاتووەتە لای سوڵتان ئیسحاق و ماوەیەک لەلای بووە و بەپلەوپایەی پیری گەیشتووە و بەیەکێ لە حەفتا و دوو پیر دەژمێررێ و، گەلێ هۆنراوی لێ بەجێ ماوە. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایە بەرزەتان بۆ دێنین:

وست ئەوکۆی ئەیار، وست ئەوکۆی ئەیار	بارگەی شام لوا وست ئەو کۆی ئەیار
وێش بێ کەیخەسرەو چۆگا دا دیار	چوارتەن ها ئێد بێ نە ئەو رۆچیار
مەنیژە، لزا، بێژەن، خــوەبیار	روستەم، هیندووبێ، گورگین، شەهریار

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە مەڵبەندی یارا دابەزی. خاوەندکار لەو سەردەمەدا چووە قاڵبی کەیخەسرەو و، هەر چوار یارەکەی چوونە قاڵبی ئەم کەسانە: لیزا چووە لەشی مەنیجە و خووبیار رۆیشتە قاڵبی بێژەن، هیندوو چووە لەشی رۆستەم و شاریار رۆیشتە قاڵبی گورگین.

دیاردییە بەچیرۆکی بێژەن و مەنیجە کە بەپێی شانامە، بێژەن کوری گیو بەفەرمانی کەیخەسرەو شا چووە شەری بەرازەکان، بەڵام گورگین کە لەگەڵیدا رۆیشتبوو ئەوی فریو دا و ناردیە دەشتێک کە مەنیجەی کچی ئەفراسیاو لەوێدا خێوەتی هەڵدابوو و خەریکی شایی و بەزم بوو، بێژەن کە مەنیجەی دی خێرا دڵی لێ چوو و، مەنیجەش گراوی ئەو بوو و ئەوی بانگ کردە ناو خێوەتەکەی و لە پاشا ئەوی بردە کۆشکەکەی خۆی و ئەم هەواڵە گەیشتە ئەفراسیاو، ئەفراسیاو بێژەنی بەدیل گرت و خستیە ناو چاڵێک و کچەکەشی لە کۆشک دەرکرد. مەنیجە هەموو رۆژێ دەچووە سەر چاڵەکە و نانی کە لەگەداییەوە بەدەستی دەهێنا دەیگەیاندە بێژەن. سەرئەنجام رۆستەم لە جلوبەرگی بازرگانیدا هاتە شاری تووران و بەرێنموونیی مەنیجە، بێژەنی لە چاڵەکە دەرکرد و هەردووکیانی هێنایەوە ئێران و زەماوەندیانی بۆ کرد.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- کورتەی سەرئەنجام (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- شانامەی فیردەوسی چاپی تاران.

٥- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر محەمەدی شارەزووری

٦٣٨ - ٧٣٣

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی پیر محەمەدی شارەزوورییە و بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٣٨ی کۆچی لە شارەزووردا لەدایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا چووەتە قوتابخانە فێری خوێندن و نووسین بووە و هەندێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی خوێندووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێدا خەریکی خوێندنی فەرمایشتەکانی پێغەمبەر و ئەستێرەناسی و پیتۆڵی بووە و خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ شارەزوور و خەریکی ڕێنموونیی خەڵک و وانەوتنەوە دەبێ بەڵام لەوێدا ئەوەندە گیر نەبووە و سۆزی خواپەرستیی سان سەهاک رای دەکێشێ بۆ لای خۆی و لەوێدا دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی یارییەوە و ماوەیەک لە دێی شێخاندا دەمێنێتەوە تا خەرقەی ڕێنموونی لە سان سەهاک وەردەگرێ و دەگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی و پاشماوەی ژیانی خۆی بەڕێنموونیی خەڵک دەباتە سەر تا لە ساڵی ٧٣٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی دەکا.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر محەمەدی شارەزووری یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و بەیەکێ لە یارانی سوڵتان ئیسحاق دەژمێررێ و لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و گەلێ هۆنراویشی هەر لەم پەڕاوە تۆمار کراوە کە هۆنراوەکانی سەبارەت بەڕێبازی یاری و خواناسان و زۆر شیرین و ڕەوانن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین:

بارگەی شام وستەن ئەو سینە پاکان   هەر کە بنیشۆ وە لاڵە و ئامان

بێ دیدەی حەرام پاکش بۆ دامان   وە هەدەر نەنیشان گردین غولامان

مەدران موراد یار پاک جامان   شام وستەن وە زێڵ زەردەگڵ خاکان

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە سینگی پاکاندا دابەزی، هەر کەسێک بەپاڕانەوە و لاڵە لە دەرگای خوادا دانیشێ، نابێ بەداوێن پیسییەوە ژیان باتە سەر. هیچ بەندەیەک نابێ لە خوا دووربێ، خوا نیاز و مرازی یارانی پاک داوێن بەدی دێنێ، چونکە پادشای جیهان دێتە ناو دڵی چاکان.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر ئەحمەدی لوڕستانی

٦٤٢ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی پیر ئەحمەدی لوڕستادنییە و بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٤٢ی کۆچی لە لوڕستاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و فێری زمانی فارسی و خەتخۆشی بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و هەندێ فیقهی ئیسلامیی خوێندووە و، بۆ خوێندن کەوتووەتە گەشت و گێڵ و ماوەیەک لە شارەزوور بووە و ماوەیەکی زۆریش لە بەغدا خوێندوویەتی و لە پاشا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە هەورامان و لەوێدا ماوەیەک ماوەتەوە و پاشان چووەتە دێی شێخان و لەوێدا، دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی یارییەوە و خەرقەی ڕێنموونیش لە سان سەهاک وەردەگرێ و پلەوپایەی پیری پێ دەدرێ و دەگەڕێتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک دەباتە سەر تا کۆچی دوایی دەکا و لەوێدا دەنێژرێ. لە پەڕتووکی سەرئەنجامیشدا هاتووە کە پیر ئەحمەدی لوڕستانی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا ژیاوە و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی لێ بەجی ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و سادەن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

وایر ئەو کۆشان، وایر ئەو کۆشان	ها بنیــــامینەن وایر ئەو کۆشان
داوود پیرمووسی یاوا نە پێـشان	مستەفا گرتەن تیر و تەرکەشان
ها هەفتەوانەن نوور مەهومــشان	لامی عازیزم دەستگیر و خوێشان

واتە: لە کێوی بەرزنجەدا قوربانی کرا و، ئەم قوربانییە پیر بنیامین بوو. داوود و پیرمووسیش هاتنە لایان و مستەفا تیر و کەوان و تیردانی گرتبووە دەستەوە. حەوتەوانە کە لە تیشکی خوان، بەفەرمانی خاوەندەکارم لەوێدا ئامادە بوون.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە: لەبەرئەوەی حەوتەوانە لە قاڵبی جۆربەجۆردا دەردەکەوتن، ئەوەی کە لە جیهاندا ڕووی بدایە، لە خەودا دەیانبینی، بەڵام بەڕۆژا خەوەکەیان نەدەکەوتە بیر و، کاتێ پیر بنیامین لە کێوی بەرزنجە قوربانی کردا، هەموو لەسەر ئەو کێوەدا کۆبوونەوە و گۆشتەکەیان لێ نا و بەش بەشیان کردەوە و هەر کە

بەشەکەی خۆی خوارد و، لەو کۆبوونەوەدا داوود و پیر مووسی و مستەفا کە لە حەوت تەن بوون بەشدارییان لە کۆڕەکە کرد و ئەو کۆڕەش یەکەمین کۆڕێک بوو کە لەسەر کێوی بەرزنجەدا پێکیان هێنا و باسی ڕێ و ڕچەی خواناسییان تێدا کرد.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر مالکی گۆران

٦٤٢ - ٧٣٥

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٤٢ی کۆچی لە دێی سەراو دوودەرەدا لەدایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا دەڕواتە قوتابخانە و خەریکی خوێندن دەبێ و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکان لەوێدا تەواو دەکا و ئەوسا بەفەقێیەتی دەڕواتە عێراق و خەریکی خوێندنی فیقهی ئیسلامی دەبێ و لە پاشا دەڕواتە شام و لەوێدا لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەخوێنێ و خوێندنەکەی تەواو دەکا و دەڕواتە هەورامان و لەوێوە دەڕواتە دێی شێخان و ئیتر لەوێدا دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی یارییەوە و لەلایەن سان سەهاکەوە پلەوپایەی پیریی پێ دەدرێ و دەگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک خانەقایەک دروست دەکا خەڵکی تیا ڕێنموونیی دەکا و بەم چەشنە ژیانی دەباتە سەر تا لە ساڵی ٧٣٥ی کۆچی لە جیهان ماڵئاوایی دەخوازی و لە تەنیشت خانەقاکەیەوە دەنێژرێ.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر مالکی گۆران یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە ساڵی ٧٣٥ی کۆچی لە دێی سەراودوودەرە کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەنگارەوەیە کۆچی دوایی دەکا، وەکو دەڵێ:

وە سەنەی هەفتسەد چەنی سی و پەنج مالک رزگار بی جە دەرد و جە ڕەنج

لە پیر مالکەوە گەلێ هۆنراوی تەڕ و پاراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

سەراو دوودەرە، سەراو دوودەرە بارگەی شام وستەن سەراودوودەرە

سەلمان بنیاما، داوود قەنبەرە پیر مووسی وەزیر کاکەی جابەرە

سەید موستەفا تیرش خەتەرە   فاتمە، رەمزبار، سرش پەروەرە
خالد زەردەبام زەردیش جە خوەرە   بلال ئێوەتەن، مەرد هام شەرە

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە سەراو دوودەرەدا هەڵدرا، سەلمانی پارسی نوێنگەی پیر بنیامینە و قەنبەر نوێنگەی پیر داوودە. کاکە جابر نوێنگەی پیر مووسی و سەی مسەفا تیری زۆر پڕ مەترسییە. فاتمە نوێنگەی ڕەمزباز و ڕازی نهێنییە. خالد نوێنگەی بابە یادگاری زەردەبامە و زەردی ئەو هەتاوەوەیە. بلال نوێنگەی شا ئیبراهیمی ئێوەتە کە هاوپەیمانی یارانی ترە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر مەنسووری شووشتەری

٦٤٦ - ٧٣٨

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٤٦ی کۆچی لە شووشتەرا لەدایک بووە و سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی، ئەوسا بۆ خوێندن ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێدا خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی و فەرمایشتەکانی پێغەمبەر و لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز بووە و پاشان چووەتە شارەزوور و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سوڵتان سەهاک ماوەتەوە هەتا خەرقەی ڕێنموونیی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٣٨ی کۆچی جیهانی بەجێ هێشتووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی شووشتەرا نێژراوە.

لە نامەی سەرئەنجامیشدا هاتووە کە پیر مەنسووری شووشتەری یەکێ لە یارانی سان سەهاکە و بەیەکێ لە حەفتا و دوو پیر دێتە ژمار. لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمدا ژیاوە و لە مانگی موحەڕڕەمی ساڵی ٧٣٨ی کۆچی لە شووشتەردا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر مەنسوورەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و، زۆربەی ئەم هۆنراوانە لە بارەی ڕێ و ڕچەی یارییەوەن. ئەمەش چەند

هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو کابەی ئەعزەم، ئەو کابەی ئەعزەم	بارگەی شام وستەن ئەو کابەی ئەعزەم
کابەم پردیوەر سوڵتان سەرجەم	یاران نە جـــم دا دڵ باران وە هەم
یەکرەنگ بنیشان هیچ نەکەران زەم	سوڵتان سەرجەم حازرەن نە جەم
حەیا بکەردێ گەردن کەران خـــەم	هەرگیز نەستانان بەش زیاد و کەم
نەکە پادشام سوڵتان ئەقدەم	وێنەی تەپەســـۆ بوەرووتان شەم

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە کەعبەی پڕ شکۆدا دابەزی، کاوەم ئێستاکە پردیوەرە و لێرەدا خەریکی پەرستنی خوام و سان سەهاک ڕێبەرمانە. کەوابوو ئەی یاران، دڵانتان لە جەمدا ئاوێتەی یەک بکەن و یەکدڵ و یەک گیان بن و بەیەکەوە دانیشن و لە پشتە سەری کەسەوە قسە مەکەن، چونکە خوا لە هەموو جێگا و شوێنێکدا هەیە و لەو شەرم کەن و گەردنتان خەم کەن و کڕنۆشی بۆ بەرن، نەوا ئێوەش وەکو خەڵکی تەپەسۆتان لێ بێ و شەمتان بکوژێتەوە و بێ بەهرە بن.

دیاردییە بەخەڵکی تەپەسۆ کە بەپێی سەرئەنجام لەبەرئەوەی کڕنۆشیان لە خوا نەکرد و نافەرمانیان کرد و لەگەڵ خواپەرستەکاندا دەستیان کردە شەڕ و بەربەرەکانێ، ئەوە بوو کە لەپڕ ئاگرێک بەربووە ماڵەکانیان و هەندێکیشیان لێ سووتا و لەناوچوون.

جا لێرەدا پیرمەنسوور داوا لە خەڵک دەکا کە ڕوو بکەنە خوای مەزن و ئەو بپەرستن و لەناو خانەقادا بەیەکەوە دانیشن و جگە لە پاڕانەوە لە خوا و ستایشی ئەو کارێکی تر نەکەن و لە پشتەسەری کەس قسە نەکەن لە خوا شەرم کەن و کڕنۆشی بۆ بەرن، وە هەرگیز بەشی کەم و زیاد لە جەم وەرنەگرن و بەبەشەکەی خۆیان ڕازی بن، نەوا شەمتان بکوژێتەوە و لە هەردوو جیهاندا بێ بەهرە بن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر ئیبراهیمی جاف

٦٥١ - ٧٤٠

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٥١ی کۆچی لە دێی هاواردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وەکو دەڵێن باوکی یەکێ لە دەرەبەگەکانی شارەزوور بووە، بەڵام پیر ئیبراهیم لە کۆڕی یەکێ لە پارێزگارانی گەورەی ئەو سەردەمەدا تۆبەی کردووە و چووەتە ریزی سۆفییەکان. پیر ئیبراهیم لەبەرئەوەی کوڕە بەگ بووە هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمان و وێژەی عەرەبیی خوێندووە و لە تافی جوانیدا چووەتە شێخان و ماوەیەک لەلای سوڵتان ئیسحاق ماوەتەوە و لە پاشا خەرقەی لی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٤٠دا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجام هاتووە کە پیر ئیبراهیمی جاف یەکێ لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سوڵتان ئیسحاقە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەراوێزی پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە: کە پیر ئیبراهیم ئەوەندە پارێزگار و خواناس بووە، کەمتر لەگەڵ خەڵکدا دواوە و بەم هۆیەوە خەڵک ئەویان بەشێت داناوە و ئەویش خۆی بەشێت و شەیدای خوا زانیوە.

لە پیر ئیبراهیمەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن و، زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەتان بۆ دێنین:

وست و پردیوەر، وست و پردیـــــــوەر ... بارگەی شام ئاما، وست و پردیوەر
هەفتــــەوان چەوگـــا ئاوەرد وە نەزەر ... وێنــــــــەی ئەزەڵی ڕژیا وە ئەنوەر
پەی سکەی یاران پیری کەرد یەکسەر ... فەرداش نە باقی ئیشان مەو سەروەر
یار داوود دەلیل مەولام کەرد رەهبەر ... بنیام پەی یاران بی وە پێغەمبەر
پەی شەفاخوازی جوملەی نامەوەر

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە پردیوەردا دابەزی، ڕێبەرم سوڵتان سەهاک کاتێ حەوتەوانەی پێک هێنا، ئەوانی بەتیشکی خۆی ڕوون کردەوە و بۆ ڕێنموونیی خەڵک بەپیریەتی هەڵیانی بژارد و، لە ڕۆژی دواییشدا هەر کەسێک بەقسەیانی کردبێ و لە ڕێی خواوە ڕۆیشتبێ، رزگار دەبێ. ڕێبەر و سەرۆکم داوود و بنیامینی بۆ ڕێنموونیی خەڵک هەڵبژاردووە، تاکو ڕێ و ڕچەی خواناسی فێری خەڵک بکەن.

پیر ئیبراهیم لەم هۆنراوانەدا مەبەستی ئەوەیە کە حەوتەوانە بریتین لە تیشکی خوایی و ئەمانە روو بکەنە هەر کەس، دڵ و دەروونی بەتیشکی خۆیان، پاک و خاوێن دەکەنەوە و دەیخەنە سەر ڕێی خوای تاق و تەنیا، حەوتەوانە هەروەها وتمان بریتین لە حەوت کەس کە سان سەهاک بۆ ڕێنموونی خەڵک هەڵیانی بژاردووە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر فەتالیی سەحنەیی

٦٥٢ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ساڵی ٦٥٢ی کۆچی لە سەحنەدا لەدایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە و پاشان بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و سەرێکیشی داوە لە شارەزوور و ماوەیەک لەوێدا فیقهی ئیسلامی خوێندووە و هەر لەوێش ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و لەلای سوڵتان ئیسحاق ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک و پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری بردووەتە سەر تا کاتێ کۆچی دوایی دەکا.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر فەتالیی سەحنەیی یەکێ لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاکە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە لە سەحنەدا مردووە. گەلێ هۆنراوی تەڕ و پاراو سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یاری لە پیر فالییەوە ماوەتەوە کە پلەوپایەی ئەو لە وێژەدا دەسەلمێنن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو بەحر موحیت، ئەو بەحر موحیت	بارگەی شـــام وستەن ئەو بەحر محیت
گوهەر پەیدا بۆ پەی مێردان ئومیت	یاران وە بەحـــــرشا دادەنشان قویت
مـێـرد مـەو وە کـەلام بدارۆ جلیت	قـــــاپی دین یار بژمنان کلیت
غولامان وە شوون زێڵشان بۆ سپیت	وە زەمی دووڕەنگان هیچ نەوەستان هەنیت

ئەر دانەی هەزار گەوهەر بۆ پەدیت   یاران وەگــــرۆی خـوار نەنیشـان ناویت

سرِ نەکەران فاش هیچ نەوان هاهیت   نەوا کــــــــەردەی خام جەدین با نابویت

واتە: بارەگـای خـوای تاق و تـەنیـا لە دەریادا دابەزی و لەوێدا گـەوهـەرێکی بایـیـدار دۆزرایەوە کـە بووە هـۆی هیـوا و هومـێـدی یاران و، یارەکـان لە دەریای بێ بنـی خـواییـدا گـەوزان. پیـاوی خـوا دەبێ ئاگـای لە نیـشـانەکـانی خـوا بێ، بەڵام نابێ رازی ئاینەکـەی بدرکێنێ، بەندەکان و پەیرەوانی ئەم رێ و رچە بەهۆی ئەو پەیمانـەوە کە بەسـتوویانە دەبێ دڵ و دەروونیـان پاک و خـاوێن بکەنەوە. هیـچ کاتێ پـەڵەزەوییێکی دوو ڕەنگ شـێف مـەبڕن و، ئەگـەر لە هـەر تـۆمـێک هـەزار گـەوهـەر بێـتـەدی، ئەم کـار نـەکـەن و هـەروەهـا نابێ لەگـەڵ دوژمنانی ئاینەکـەتان هـاونشین بن و، ڕازی رێ و ڕچەکەتان مـەدرکێنن، نەکا لە ئـاینەکەتان بێ بەری و بێ بەهرە بن.

گـەوهـەر کـە لەم هـۆنراوانەدا دیاردی پـێ کـراوە، بریتـیـیـە لە بنیـادەمی خـواپەرست و پارێزگار کە لە دەریای خواییدا دێتەدی.

پیر فەتالی لەم بەنـدەدا دەڵێ: بنیادەم تەنیا لە تاقە رێگەیەکەوە دەگاتە پلەوپایەی بەرز کە ئەویش خـواناسـیـیـە. پیـاوی خـوا دەبێ لە ڕێی خـواوە بڕوا، بەڵام ڕازی ئـاینەکـەی نابێ لای هـەمـوو کـەسـێک بدرکـێنێ. هـەر کـەسـێک دەبێ پەیمانـیی ڕۆژی بەرین کە لە وەڵامی خـوادا بەڵێی وتووە دەبێ بپارێزێ و تـوخنـی گـوناه نـەکـەوێ. هـەروەهـا پیـاو نابێ لە زەوی دووڕەنگ شیف ببڕێ و تۆم بچێنێ و، ئەگەر لە هـەر تۆمێک هـەزار گەوهـەر بیتەدی نابێ ئەم کارە بکا. پیر فـەتالی لێرەدا دیاردی دەکاتە سەر ئـەم ئایەتە کە دەفـەرمووێ: «نِسائُکُم حَرثٌ لَکُم فَأتوا حَرثَکُم أنْی شِئتُم» واتە: ژنەکانی ئێوە وەکو کێڵگە وانە و ئێوەش دەبێ، لەگەڵیاندا تێکەڵ بن تاکو ڕەگەزتان نەپچڕێ. مەبەست ئەوەیە کە لە پاشەوە لەگەڵیاندا تێکەڵ مـەبن، چونکە ژن بۆ ئەوەیە کە منداڵی بێ و ڕەگەزی ئێوە نەپچڕێ و بمێنێتەوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر تامازی کرمانی

٧٣٧ - ٦٥٣

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ساڵی ٦٥٣ی کۆچی لە دێی فهرجی کرماندا لەدایک بووە و سەرەتا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و لە زمانی فارسی و عەرەبیدا باش رۆیشتووە و ئەوسا بەفەقێیەتی بەزۆربەی شوێنەکانی کرماندا گەڕاوە و لە پاشا لە شارەزوور خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەوێوە رۆیشتووەتە دێی شێخان و ماوەیەکی زۆر لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەدەرزوتنەوە و رێنموونی خەڵک بردووەتە سەر و گەلێ کەس لەسەر دەستی ئەودا تۆبە کردووەتە تا لە ساڵی ٧٣٧ی کۆچیدا بەدەستی هەندێک دەکوژراوە.

لە کورتەی پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر تاماز لە کرماندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە لە تافی جوانیدا چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و چووەتە ریزی حەفتا و دوو پیر، پاشماوەی ژیانی بەپەرەپێدانی رێ و رچەی یاری بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٣٧ی کۆچیدا بەدەستی هەندێ ناحەز کوژراوە و بەیاری ڕاستەقینەی گەیشتووە.

لە پیر تامازەوە هەندێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەجێ ماون کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراون. لەم هۆنراوانەدا سەبارەت بەچۆنییەتیی رێ و رچەی یاری دواوە و گەلێ شتی نهێنیی روون کردوونەتەوە. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

وست ئەوکوی بەهرام، وست ئەوکوی بەهرام بارگەی شام لوا وست ئەوکوی بەهرام
شام کەیخەسرەو بێ نە دوون ئەورام نامش دەرد زێڵ مەکەرۆ ئارام
بەهرام پەی تاج، ریو وێش وست نە دام رەوانش چون دوود بەرشی نە هەندام

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە خانووی بارامدا دابەزی، شام کەیخەسرەو لە وەچەی کەیانییەکان بوو، ناوی ئەو دڵ و دەروون ئەهوەن دەکاتەوە، بەهرام بۆ دۆزینەوەی تاجەکەی ریو خۆی خستە داو و ئەوسا گیانی وەکو دووکەڵ لە لەش دەرچوو.

دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی بەهرامی کوڕی گۆدەرز کە بەپێی شانامە، لە یەکێ لە شەڕەکاندا کە لە نێوان ئێران و توورانـدا ڕووی دا، تورانییەکان بەلەشکرێکی زۆر و زەبەندەوە هێرشیان بردە سەر لەشکری ئێران و، لەم شەڕەدا فەریبورز نەیتوانی خۆی بگرێ پشتی کردە دوژمن و پەنای بردە کێو، پاشان گۆدەرز فەرمانی دایە بێژەن کە بڕواتە

لای فەریبورز و بگەڕێتەوە و لەگەڵ دوژمندا شەڕ بکا و، یا ئاڵای کاویانی لێ وەرگرێ و لە مەیدانی شەڕدا هەڵیکدا. فەریبورز گوێی پێ نەدا و ئاڵاکەشی پێ نەدا، بێژەن ڕقی هەستا و درەوشی کاویانیی کردە دوو کەرتەوە و ئەو نیوەیە کە کەوتە دەستی لەگەڵ خۆیا بردی و لە گۆڕەپانی شەڕدا هەڵی کرد و، تۆرانییەکان بۆ بەدەسهێنانی درەوشی کاویانی هێرشیان بردە سەر لەشکری ئێران و شەڕێکی قورس لە دەوری ئاڵاکەدا قەوما و لەم شەڕەدا ریوی کوڕی کەیکاوس کوژرا و تاجەکەی لە گۆڕەپانی شەڕدا مایەوە و تۆرانییەکان ویستیان تاجەکە بڕفێنن بەڵام، بەهرام خۆی گەیاندە مەیدان و تاجەکەی بەنێزە هەڵگرت و گەڕایەوە، وەلێ لەبەرئەوەی قەمچییەکەی لەوێدا ون کردبوو، دیسان گەڕایەوە و بەدەستی تۆرانییەکان کوژرا.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر حاتەمی هەمەدانی

٦٥٤ - ٧٣٨

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٥٤ی کۆچی لە لە هەمەداندا هاتووەتە جیهانەوە. بنەماڵەی پیر حاتەم هەر لە مێژەوە هەموویان خاوەن زانست و زانیاری بوون و، هەر لەبەر ئەمە سەرەتا لە قوتابخانە خوێندوویەتی و لە پاشا خەریکی لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و ئەوسا ڕێزمان و وێژەی عەرەبیی خوێندووە و پاشان بۆ خوێندن کەوتووەتە گەڕان و ماوەیەکی زۆر لە عێراق و حیجاز خوێندوویەتی و لەگەڵ زانایانی ئەو وڵاتانەدا هەڵسوکەوتی بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێوە چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوە تا خەرقەی لێ گرتووە و ئەوسا بۆ ڕێنموونیی خەڵک و پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری کەوتووەتە گەڕان و لە ئاخروئۆخری تەمەنیشیدا لە هەمەدان خانەقایەکی بۆ دەروێشەکان دروست کردووە و ڕێنموونیی خەڵکی تیایا کردووە تا لە ساڵی ٧٣٨ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە نزیک خانەقاکەدا بەخاکیان سپاردووە.

له پیر حاتمەوە گەلێ هۆنراو بەجێ ماون کە هەندێ لەو هۆنراوانە سەبارەت بەچۆنیەتیی ڕێ و ڕچەی یارین و، هۆنراوەکانی ئەو زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

١

بارگەی شام وستەن، حوسن ئەو بادوستەن   پیر و پادشامم هەر دو پەیوەستەن
ها پیر بنیامین جلەو وە دەستەن   جیا نمەوان هەر دوو یەک شەستەن
بنیام ئەر بەیۆ، مەولاش سەرمەستەن   یار داوود ڕەهبەر گرد خاس و گستەن

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە جوانی و چاکی دایە و هەر کەسێک نەختێ چاکە بکا، خوا پێی خۆشە. پیر و پادشام هەردووکیان گەیشتنە یەک، ئەوا پیر بنیامین بووەتە ڕێبەری یاری و، لە پاشا جیا نابێتەوە و هەردووکیان قامکە گەورەی ئەم ڕێ و ڕچەنە. ئەگەر بنیامین بێت و خۆی دەرخا، پاشا ئەو سەرخۆش دەکا. یارم پیر داوودیش ڕێبەری هەموو چاکان و خراپانە. مەبەستی ئەوەیە کە ئەو پیاوخراپیش ڕێنموونی دەکا و دێنێتیە سەر ڕێی ڕاست.

٢

ئەو کۆی سپیجاو، ئەو کۆی سپیجاو   بارگەی شام وستەن ئەو کۆی سپیجاو
شام کەیکاوس بێ چێهرەش چون ئافتاو   وە فەرمان ئەو بی وە داوای داو
تەهەمتەن چەنی شای ئەفراسیاو   ستێزا نە کۆ و دەشت و هەردو زاو
ئەوسا فەرامەرز چون بەرق پەڕتاو   نگۆن کەرد سورخە و سپای ورازاو
هوونی هوونیان هوونشان چون ئاو   ڕەوان بی وێنەی ئاو کۆی پەڕاو
دوون سیاوەخش بێدار بی نە خاو   وە ڕەنگ مەولام شاد بی نە تۆی کاو

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە کۆی ئەسپیجاودا دابەزی. شام کەیکاوس ڕوومەتی وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە و بەفەرمانی ئەو بۆ تۆڵە سەندنەوەی خوێنی سیاوەخش بووە هەنگامە و شەڕ و، ئەوسا ڕۆستەمی تەهەمتەن لەگەڵ، ئەفراسیاو شای تۆرانی لە دەشت و کێودا شەڕی کرد و ئەوسا فلامەرزی کوڕی ڕۆستەم وەکو برووسکە لەشکری سورخە و ڕازاوی تۆرانی تارومار کرد و لە پاشا خوێنییەکانی سیاوەخش خوێنیان وەکو ئاوی کانی لە دەشت و ڕێدا کەوتە ڕێ. گیانی سیاوەخش لە خەو ڕاپەڕی و بەڕەوشتی خوای تاق و تەنیا شاد و خۆش بوو.

بەپێی شانامە، ڕۆستەم کاتێ هەواڵی مەرگی سیاوەخشی پێ گەیشت، لەشکرێکی پێک هێنا و لەگەڵ پاڵەوانان و شەڕکەرانی بەناوبانگی ئەو سەردەمە وەکو: شیدۆش و فەرهاد و گورگین و گیو و ڕەهام و شاپوور و فەریبورز و بارام ورازە و زەنگەی شارەوان چووە شەڕی دوژمن و ئەوسا گەیشتە شاری ئەسپیجاو کە یەکێ لە شارەکانی تۆران بوو و، کاتی ئەم هەواڵە گەیشتە ئەفراسیاو، لەشکرێکی بەسەرکردایەتیی سورخەی کوڕی ناردە شەڕی ئێرانییەکانەوە و، فلامەرز لەشکرەکەی ئەوی تێ شکان و سورخەیان بەدیل گرت و ئەوسا بەفەرمانی فلامەرز ئەویان کوشت و کاتێ ئەم هەواڵە گەیشتە ئەفراسیاو، خۆی بەلەشکرێکەوە هات و هێرشی بردە سەر ئێرانییەکان و شەڕێکی سەخت ڕووی داو و ئەفراسیاو لەم شەڕەدا هەڵات و ڕۆستەم وڵاتی توورانی گرت و هەر بەشێکی دایە دەستی پاڵەوانێک لەپاش حەوت ساڵ گەڕانەوە ئێران و ئەفراسیاویش گەڕایەوە تووران.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر خەلیل مووسڵی

٦٥٤ - ٧٤٢

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، ناوی خەلیل و کوڕی عەبدولقادرە و بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٥٤ی کۆچی لە مووسڵدا لەدایک بووە، هەر لەو شارەدا خراوەتە بەر خوێندن و قورئانی پیرۆز و ڕێزمان و وێژەی عەرەبی خوێندووە. لە پاشا بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەلای مەلا ئەلیاسی شارەزووری خەریکی خوێندنی فقهی شافعی و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و ودمی مەلایەتیی لێ وەرگرتووە و لەوێوە چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنموونیی خەڵک و پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری بووە، تا لە ساڵی ٧٤٢ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەرتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر خەلیلی مووسڵی یەکێ لە حەفتا و دوو پیر و یارانی سوڵتان ئیسحاقە و لە مووسڵدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا مردووە. لە پیر

خەلیلی مووسڵییەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە گەلێ بەرز و شیرینن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

ئەو شارەزوولی، ئەو شارەزوولی	بارگەی شام وستەن ئەو شارەزوولی
مێردان بتەنیۆن کەردەی قەویلی	بگندێ وەشـــــــوون پیر و دەلیلی
ها هەفتەوانەن شەمعَ و قەندیلی	سکەی قـــــــەدیمەن والاّ مەندیلی

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە شارەزوورا دابەزی. ئەی یاران یەکتر بەکردەوەی چاک هەڵسەنگێنن و بکەونە شوێنی پیر و دەلیل و گوێ بدەنە ڕێنموونییەکانی ئەوان تاکو سەرکەون. ئەوا حەوتەوانە وەکو شەم دەدرەوشنەوە وەکو دراو باون و برەویان هەیە.

پیر ئەو کەسەیە کە بەودمی پادشا ئەو کەسانەی کە بەهۆی دەلیلەوە ڕێنموونی دەکرێن، دەیگەینێتە پلەوپایەیەکی بەرز ودەیسپێرێتە پادشا، دەلیلیش ئەو کەسەیە کە بەودمی پادشا ئەو کەسانەی وا دێنە سەر ڕێ و ڕچەی یاری ڕێنموونی دەکا و دەیسپێرێتە دەستی پیر.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەورەی دامیار (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر حەیدەری لوڕستانی

٦٥٨ - ٧٣٣

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٥٨ی کۆچی لە دەوروبەری رووباری ماتیان (مادیان)دا کە لە نزیکی شاری خورەم ئاوایە لە دایک بووە، سەرەتای خوێندنی لەلای باوکی دەست پێ کردووە و ئەوسا بۆ خوێندن چووەتە حوجرەی فەقێیان و قورئانی پیرۆز و هەندێ پەڕاوی فارسی و عەرەبیی کە لەو سەردەمەدا باو بوون خوێندووە و لەپاشا ڕۆیشتووەتە شارەزوور و چەند ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێوە چووەتە شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنموونیی خەڵک و پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری بووە تا لە ساڵی ٧٣٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

له پەراوی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر حەیدەری لورستانی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سولتان ئیسحاق کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە دەوروبەری رووباری ماتیانا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا مردووە.

پیر حەیدەر گەرچی هۆنەر نەبووە و بەهۆنەر و بوێژ نەناسراوە، بەڵام جاروبار هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە هۆنراوەکانی زۆر شیرین و رەوانن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەو دێنین کە دەڵێ:

ئەو سازانەوە، ئەو سازانەوە بارگەی شام وستەن ئەو سازانەوە

پیر و پادشام ها دیمانەوە ڕاگەت تەی بکەر وە ئیمانەوە

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە دێی سازان دابەزی و، لەو شوێنەدا بوو کە پیر و پادشام یەکتریان چاوپێ کەوت و ئێمەش بەدیتنی ئەوان شادمان بووین. دەسا تۆش ڕێگاکەت بە بڕوای بتەوەوە ببڕە تا سەرکەوی. سازان گوندێکە لە پازدە کیلۆمەتریی هەڵەبجە کە ئێستاش گەلێ لە یارییەکانی تێدا ژیان دەبەنە سەر و، وەکو دەڵێن زۆربەی پیران و پیاوە ئاینییەکانی یار لەوێدا کۆ دەبوونەوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر میکائیلی دەودانی

٦٥٨ - ٧٣٦

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٥٨ی کۆچی لە دێی دەوداندا لەدایک بووە. وەکو دەڵێن خاوەن زەویوزارێکی زۆر بووە و ئەندامانی بنەماڵەکەی زۆربەیان زانا و خوێندەوار بوون و، پیر میکائیل هەر لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی خوێندووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لە پاشا بۆ خوێندن هەموویی هەورامان گەڕاوە و کاتێ سولتان ئیسحاق لە دێی شێخان سەری هەڵداوە و، ئەو بووەتە مێملی، بەڵام پاشان ڕێ و ڕچەکەی وەرگرتووە و ماوەیەکیش لەلای ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان بۆ پەرەپێدانی

ڕێ و ڕچەی یاری بەزۆربەی ناوچەکان و شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و سەرئەنجام لە ساڵی ٧٣٦ی کۆچی لە دێی قەرەدەرەی کوردستاندا کۆچی دواییی کردووە و لەسەر تەپۆڵکەیەکدا بەخاک سپێرراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر میکائیلی دەودانی کوڕی شێخ مووسای بەرزنجیی و ئامۆزای سان سەهاکە کە لە دێی دەوداندا لەدایک بووە. ئەو سەرەتا لەگەڵ سان سەهاکدا دوژمنیی کردووە و پاشان چووەتە سەر ڕێ و ڕچەکەی و دادە سارای کچی بەکەنیزی بەخشیوەتە ئەو کە بابە یادگاری لێ بووە، ئەو بەیەکێ لە حەفتا و دوو پیر دێتە ژمار. گەلێ ڕووداو و چیرۆک لە بارەی پیر میکائیلەوە دەگێڕنەوە کە وەکو ئەفسانە وایە.

لە پیر میکائیلەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و بەرزن و زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەو دێنینەوە کە دەڵێ:

ئەو کۆی عەرەبەتی، ئەو کۆی عەرەبەتی   بارگەی شام وستەن ئەو کۆی عەرەبەتی
حرس و نەفس بەردەن ئیمان قووەتی   ساعەت مەلۆنی وە بەر نۆبەتی
سەردییەن گەرمی کەرۆ نابووتی   وەشا پا کەسە ئەو یار بۆ جووتی

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە دێی عەرەبەتدا دابەزی، تەما و نەوس هێزی بڕوا دەبا و هەر دەمێک کە تێ دەپەڕێ، بڕوا کەم دەبێتەوە. ساردی گەرمی لەناو دەبا، خۆزگەم بەو کەسە کە یارێک دەبێتە هاودەمی.

٢

نۆزەر شای کەیان، نۆزەر شای کەیان   شام بی نە ئەو دەم نۆزەر شای کەیان
شام بنیامین بێ چەوگا نەو زەمان   وێنەی کورد گورد مەشی نە مەیدان
سام خاوەند نام و تەدبیر بێ و نیشان   وە پەندش پادشام دادش کەردعەیان

واتە: شام لەو سەردەمەدا نۆزەر شای کەیان بوو، پیر بنیامین لەو دەمەدا لە قاڵبی ساما بوو و، وەکو کوردێکی پاڵەوان چووە مەیدانی شەڕوشۆڕ، سام کە خاوەند ناوونیشان بوو، بەپەندی ئەو پادشایە خەریکی دادپەروەری بوو.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).
٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر مەحموودی بەغدادی

٦٦١ - ٧٣٥

ئەم هۆنەرەمـان کە لە سەدەی هەشتـەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە سـاڵی ٦٦١ی کـۆچی لـە بەغـدادا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانـەوە. هەر بەمنداڵی بـاوکی مـردووە و دایکی لە پاش ماوەیەک ئەوی ناوەتە خوێندن و لەلای زانایانی ئەو رۆژگارە فێری خوێندن و نووسـین و رێزمـانی عـەرەبی بووە و پاشـان قـورئانی پیـرۆزی لەبەر کـردووە، ئەوسـا بەفـەقێیەتی رۆیشـتووەتە شارەزوور و لەلای مەلا ئەلیـاسی شـارەزووری فـقهی ئیسـلامیی تەواو کردووە و هەر لە ئەو ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لە پاشا رۆیشتووەتە دێی شـێخان و مـاوەیەک لە لای سـان سـەهاک مـاوەتەوە تا خـەرقـەی لێ وەرگـرتووە ئەوسا گـەڕاوەتەوە شـارەزوور و پاشـمـاوەی ژیانی بەرێنوێنـیی خـەڵک و دەرزوتنەوە و پەرەپێدانی رێ و رچەی یاری بەسەر بردووە تا لە سـاڵی ٧٣٥ی کۆچیدا کۆچی دواییی کردووە.

لە پەرتووکی سەرئەنجامدا هـاتووە کە پیر مەحموودی بەغدادی یەکێ لە حـەفتا و دوو پیر و لە یارانی سـان سـەهـاکە کە لە شارەزووردا مـردووە. لە پیر مـەحـموودەوە گـەلێ هۆنراو بەیـادگـار مـاونـەتەوە کـە زۆر شـیـرین و سـادە و رەوانن. ئەمــەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەو رۆ ماهیری، ئەو رۆ مـاهیری	بارگەی شام وستـەن ئەو رۆ ماهیری
یاری مەکەردێ وە عەقڵ زاهیری	بەشـتان نییەن ئەو بەش رەزم وایری

هـا دین و کەلام مە بۆ دەستگیری

واتە: ئەو رۆژە، رۆژێکی گەورە بوو کە رێ و رچەی خواناسی هاتە دی، بارگای شام هەر بۆ هـونەری بەنـدکـان لـەم جـیـهـانـەدا دابـەزی، جـا ئێـوە رێ و رچەی یـاری بەپێی ئاوەز هەڵسـەنگێن و خـۆتان مەنوێنن، ئەگینا لەو بەشـەی کە لە رۆژی بـەرین پێتان دراوە بێ بەری دەبن و، بەخوێندنەوەی پەرتووکی سەرئەنجام لە رێ و رەوشتەکانی یاری بەهرەمەند دەبن.

پیـتـۆڵەکانی (مـشـاء) لایان وایە کە ئاوەز یەکەمین ئافـەریدەیە، بۆیـە بنیـادەم دەبێ بەپێی ئاوەز بروا بـەخوا بێنێ. هەروەها دەڵێن کـە ئاوەز تیـشکێکە لە دڵدا کـە خـراپ لـە چاک بۆ بنیادەم جیا دەکاتەوە.

جـا پیـر مـەحـمـوود لێـرەدا هەر ئەو باسـەمـان بۆ دەخـاتـە بەر لێکۆڵینەوە و دەڵێ: رێ و رچەی یاری دەبێ بـەپێی ئاوەز هەڵسـەنگێن و خـۆتان نەنوێنین، ئەگینـا لەو بەشـەی کـە لە رۆژی بەریندا پێـتـان دراوە بێ بەهرە دەبن. مـەبەسـتی ئەوەیە کە گیـانی بەندەکان لە رۆژی

بەریندا پەیمانیان لەگەڵ خوادا بەست کە لە جیهان بەچاکە و ڕەفتارکەن و خۆیان لە خراپە بپارێزن و خواش فەرمووی ئەگەر وا بکەن دەتانبەمە بەهەشت.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر (نالی)ی مۆردینی

٦٦٢ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی کوڕی شێخ عەتای شارەزوورییە و لە ساڵی ٦٦٢ی کۆچی لە دێی مۆردینا لەدایک بووە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمان و وێژەی عەرەبی لەلای باوکی خوێندووە و ئەوسا چووەتە فەقێیەتی و لەلای مەلا ئەلیاسی شارەزووری فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و ودمی مەلایەتی لێ وەرگرتووە. لە پاشا کەوتووەتە گەڕان و سەیرانی شارەکان تا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر (نالی)ی مۆردینی یەکێ لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سوڵتان ئیسحاقە کە لە دێی مۆردیندا کۆچی دوایی کردووە. لە پیر نالییەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و دڵگرن. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

١

سوار بارگایی، سوار بارگــایی
ئەز وە فیدات بام سوار بارگایی

چەوگا قووتت وەرد، چێگا زیایی
شام وە شارەزوور بارگەت ئامایی

ها وە دەستەوە ذولفەقار شایی
تێــــغت مەورۆ نە گاو تا مایی

وە کۆی غولامــــان تۆ بذەر ڕایی
یاران جفت یاری باران وە جایی

ئەو دڵ یەکتر بدان جــــەلایی
پادشام مەیۆ ئەو سەر سەلایی

واتە: ئەی شاسواری بارگەی خوایی من بەقوربانت بم، لەو کاتەدا خۆراکت خوارد و ئێستاکە ژیان دەبەیتە سەر. ئەی شام بارگەکەت لە شارەزووردا هەڵدرایەوە و ئەوا شمشێری زولفەقار لە دەستی تۆ دایە و تێغ و شمشێری تۆ هەموو شتێک دەبڕێ، دەسا بەبەرماڵی خولامەکاندا تێ پەڕە تاکو دڵیان شاد بێتەوە. ئەی یاران! یەک یەک ڕێ و ڕەوشتی یاری بەجی بێنن و دڵی یەکتر پاک و ڕوون بکەنەوە تا خوای مەزن بەزەیی بەهەمووتانا بێ.

٢

وست ئەوکۆی جەمهوور، وست ئەوکۆی جەمهوور　　بارگەی شام لواوست ئەو کۆی جەمهوور
شام نامش گۆ بێ نەهید کەرد زوهوور　　ساقی نمانا جام ئەنتەهوور
شەترەنج بەراوەرد ئەو پەرێ پەنجێ　　هەر پەنج ستێزان نە دەور گەنجێ
سەرجەم نە جەمدا ئی پەنجە سەنجێ　　نام خاوەندکار وانا وە خەنجێ

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە ماڵی جەمهووردا دابەزی. شام ناوی گۆ بوو و، لە هیندستاندا سەری هەڵدا و، وەکو مەیگێڕ بەخەڵکی ئەو شوێنە بادەی پاک و خاوێنی دەگێڕا، ئەو شەترەنجیشی بۆ خەڵک داهێنا و، شەڕوشۆڕی خۆی و براکانی لەوەدا پیشان دا و، هەمووی خەڵک بەوردبینییەوە ئەم شەڕەیان هەڵدەسەنگان و بەناوی خوای مەزن ئافەرینیان دەوت.

بەپێی شانامە، لە یەکێ لە شارەکانی هیندستاندا پیاوێک بەناوی سەندەڵ پادشایەتی دەکرد. لە بەست و کشمیرەوە تا سنووری چین هەمووی لەژێر فەرمانی ئەودا، ژنە وریا و هونەرمەندەکەی کوڕێکی بوو کە ناوی ناگۆ بوو، ئەوەندەی نەخایاند کە شا نەخۆش کەوت و بەژنەکەی ڕای سپارد کە لە پاش خۆی کوڕەکەی بخاتە سەر تەختی پادشایەتی. بەڵام لەپاش مردنی جەمهوور، براکەی مای خۆی کردە شا و براژنەکەشی خواست و پاشان کوڕێکی لێ بوو کە ناوی نا (تەڵهەند). لەپاش ماوەیەک (مای)ش مرد، گۆ و تەڵهەند لەو سەردەمەدا گەورە بووبوون و، لەبەرئەوەی هەر کام دەیانویست ببنە پادشا، ئەوە بوو کە بووە شەڕیان و هەر کام سپا و لەشکرێکیان بۆ خۆیان پێک هێنا و سەرئەنجام تەڵهەند لە شەڕدا کوژرا. دایکی زۆر پەشۆکا و شیوەنی کوڕەکەی کرد و هەرگیز ئەوی لەبیر نەئەبردەوە، ئەوە بوو کە گۆ، فەرمانی دا نەخشەیەک بکێشن و پیشانی دایکی بدەن و، زانایان تەختێکیان بەناوی شەترەنج دروست کرد و شەڕی گۆ و تەڵهەندیان تێدا پیشان دا و، دایکی هەر کاتێ سەرنجی یاریی شەترەنجی دەدا و لەشکری گۆ و تەڵهەندی چاو پێ دەکەوت، فرمێسک لە چاوانییەوە دەهاتە خوارەوە و داخ و موخابنی دەخوارد.

هەموو کارێکی ئەو هەر شەترەنج بوو بۆ تەڵهەند گیانی پڕ دەرد و ڕەنج بوو
هەمیشە ئەسری خوێنینی دەڕشت بەم چەشنە دێوی پەژارەی دەکوشت

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٤- شانامەی فیردەوسی چاپی تاران.

پیر کازمی کەنگاوەری

٦٨٦ - ٧٧٥

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، کوڕی ئیبراهیمی کەنگاوەرییە کە لە ساڵی ٦٨٦ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبی و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خوێندووە و لە تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا ڕێ و ڕچەی شێخانی گرتووەتە بەر و ماوەیەکی زۆر لەلای سان سەهاکدا ماوەتەوە تا خەرقەی لی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک و پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی یاری بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٧٥ لە تەمەنی هەشتا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر کازمی کەنگاوەری یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمدا ژیاوە و گۆڕەکەی لە کەنگاوەر دایە. لە پیر کازمەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

١

ئەو خاوەر زەمین، ئەو خــاوەر زەمین بارگەی شام وستەن ئەو خاوەر زەمین
حوکمش مەگێڵـۆ یسار و یەمین خــوەر ژ خوەرئاوا مارۆ وە پەسین
مەلەکان جە عەرش مارۆ وە زەمــین هەر کەس ناڕاستەن ئەوسا مەو غەمین

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە خۆرهەڵاتدا دابەزی و، فەرمانی بەچەپ و ڕاستدا دەگەڕێ و خۆر لە خۆرئاواوە دەشارێتەوە و فریشتەکان لە سەرەوە بۆ نواندن دێنێتە زەوی و هەر کەس کە نادروست و ناڕاستە سەرئەنجام زویر و خەفەتبار دەبێ.

٢

ئەو کۆی ئارەشان، ئەو کۆی ئارەشان   بارگەی شام وستەن ئەو کۆی ئارەشان
شام مەنهووچێهر بێ چاورو رەشان   مێرد کەمانگیر وە گرد دا نیشان
ئاما وە هەربورز سەرکۆی سەرکەشان   گرت وە دوو دەستش تیر و تەرکەشان
تیرێ وست نە زێ بی وە مەرزشان   گیانش پەی ئێران بەرشی وە خەشان
ئەوسا وە فەرمان خواجای خواجەکان   وراستن جەشنێ وە نام تیریگان
نوورئارەش شی وست نە تۆی جەهان   نەو دەم پێوار بی شی وە کۆی نەهان

واتە: بارگەی شام لە مالّی ئارەشدا هەلّدرا، شام مەنووچێهر سەرچاوەی داد و ئاشتی بوو، ئەو ئارەش کەوانداری پیشانی هەموو خەلّکی دا و ئارەش چووە سەر لووتکەی ئەلبورز و تیروکەوانی گرتە دەستەوە و تیرێکی بەهەمووی هێزی خۆی هاوێشت و تیرەکە تا سنووری ئێران و تووران ڕۆیشت و، بۆ ئێران، گیانی خۆی بەخت کرد و ئەوسا بەفەرمانی خواجەی خواجەکان، جەژنێکیان بەناوی تیرگان پێک هێنا و تیشکی ئارەش سەراسەری جیهانی داپۆشی و لەدوای تەواوبوونی جەژنەکە گیان و رۆحی ئارەش بەرەو جیهانی سەرەوە فڕی و ئاوێتەی کۆمەلّەی تیشکی خوایی بوو.

بەپێی پەڕاوی ئاڤێستا و پەڕتووکەکانی تری ئاینی زەردەشت، لە نێوان ئێران و توورانا چەندین سالّ شەڕ و هەرا بوو و، لە شەڕێکدا لەشکری ئێران تێ شکا و سەرئەنجام سەرۆکانی ئێران و تووران هاتنە سەر ئەوە ئاشت بنەوە بەمەرجێ کە تیرێک لە مازەندەرانەوە بەرەو خۆرهەلّات بخەن و تیرەکە گەیشتە هەر کوێ، ئەوێ بکەنە سنووری هەردوو ولّات، ئارەش کە یەکێ لە پالّەوانەکانی بەتەمەنی ئێرانی بوو، لەناو لەشکری ئێراندا بەتیرئەنداز ناسرا بوو، ئەوە بوو بەفەرمانی فریشتەی ئەسفەندارمەد تیروکەوانی هەلّگرت و چووە سەر لووتکەی کێوی ئەلبورز و بەتەواوی هێزییەوە تیرێکی هاوێشت و خوای مەزن فەرمانی دایە با کە تیرەکە بباتە کەناری ڕووباری جەیحوون بیخاتە سەر بنجی دارە گوێزێک، ئەوسا ئەو شوێنەیان کردە سنووری ئێران و تووران. دەلّێن هەر کە ئارەش تیرەکەی هاوێشت، گیانی سپاردە گیان ئافەرین و کەوتە زەوی و، جەژنی تیریگان لەم کاتەوە هاتە دی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).
٤- یسنا - تفسیر وتالیف: پورداود - تهران ١٣٥٤.

پیر سلێمانی ئەردەڵانی

٧٦٢ - ٦٧٦

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٧٦ی کۆچیدا لە دێی حەسەن ئاوای کورستاندا لەدایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمان و قورئانی پیرۆزی لەبەر کردووە و ئەوسا بەفەقێیەتی گەلێ شوێن گەڕاوە و پاشان ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەلای هەندێ لە مامۆستاکانی ئەو دەمە فەرموودەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و ڕێبازی شافعیی خوێندووە و لە پاشا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنی خەڵک بووە و لەپاش ماوەیەک چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە هەورامان و گۆشەگیر بووە و کەمتر لەگەڵ خەڵکدا دواوە، دەڵێن کە چەند ساڵێکی بەم چەشنە ڕابواردووە و پاشان خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر سلێمانی ئەردەڵانی یەکێ لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سوڵتان ئیسحاقە، کە بەدەستووری ئەو بۆ ڕێنوێنیی خەڵک ڕۆیشتووەتە هەورامان و گەلێ لایەنگری پەیدا کردووە. لە ساڵی ٧٦٢ی کۆچی لە تەپەسوودا کۆچی دوایی کردووە، وەکو دەڵێ:

وە سەنەی هەفت سەد چەنی شەست و دوو سلێمان لوا وە کۆی تەپەسوو

واتە لە ساڵی حەوت سەد و شەست و دووی کۆچیدا سلێمان بەرەو کێوی تەپەسوو یا جیهانی نادیار کەوتە ڕێ و لە دنیا دەرچوو.

لە پیر سلێمانەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

١

وست وە بەحر و بەر، وست وە بەحر و بەر بارگەی شام لوان وست وە بەحر و بەر

پەی ڕەواج دین سوڵتان سەفدەر ئەووەڵ نەریمان ئاوەرد وە نەزەر

هەفتا و دوو پیر شام ئاوەرد ئەو وەر پەرێ دەلیلی میردان وە خەوەر

بنگەی یاریش بەست شام نە ڕووی مەزهەر

واتە: بارگەی شام لە دەریا و وشکیدا دابەزی، سان سەهاک بۆ پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی خواناسی، سەرەتا نەریمانی لەبەرچاو گرت و ئەوی هەڵبژارد و، حەفتا و دوو پیری بۆ ڕێنوێنیی خەڵک دانا و ڕێ و ڕچەی یاری لە ڕووی چاکە و پاکییەوە داهێنا.

٢

نه ئەو کۆی ناهید، نه ئەو کۆی ناهید | بارگەی شام وستەن نه ئەو کۆی ناهید
شام وێش داراب بێ سەرچەشمەی ئومید | جه رووش مەوارا پرشنگ خورشید
شار داراب کورد ئەو کەردش پەدید | چەنی گومراهان ستێزا نه زید
خواجام وه ڕەنگ کارخانەی تەوحید | وراستش شار و کۆ و دەشت و بید

واتە: بارەگای شام له کۆی ناهیدا دابەزی، داراب شا سەرچاوەی هیوا و هومێد بوو و، له ڕوومەتی تیشک دەباری. ئەو شاری داراب کوردی دروست کرد و لەگەڵ گومڕێیان و پیاوانی خراپدا شەڕی کرد و خەڵکی بۆ یەکتاپەرستی بانگ کرد و شار و کێو و دەشتی وەکو بەهەشت ڕازاندەوە.

ناهید بەپێی ئاڤێستا فریشتەی ئاوە و، ئەم مەبەستەش دیاردییە بۆ پادشایەتیی دارابی کوڕی بەهمەن کە بەپێی شانامە، دایکی بۆ ئەوە ئەو بخاتە سەر تەخت، ئەوی لەگەڵ چەند گەوهەری باییدار نایە ناو سەندووقێک و خستیە ناو ئاوی ڕووبار. ئاو سەندووقەکەی برد و گازرێک سەندووقەکەی دی و گرتییەوە و بردییە ماڵەوە و ڕوانی کە منداڵێکی ساوایە و ناوی نا دارا و یا داراب. داراب کەم کەم گەورە بوو و، فێری سواری و ڕمبازی و جلیتان بوو، بەڵام دایک و باوکەکەی خۆش نەدەویست، ئەسپێک و چەکێکی کڕی و چووە خزمەتی مەرزەوان و لەناکاو ڕۆمییەکان هاتن و مەرزەوانەکەیان کوشت و شەڕیان دەست پێ کرد. هومای دایکی داراب، یەکێ لە سەردارەکانی بەناوی ڕەشنواد لەگەڵ لەشکرێکدا ناردە شەڕی ڕۆمییەکان و داراب لەو شەڕەدا زیرەکی و لێهاتوویی خۆی نواند و ڕەشنواد خۆشی لێ هات و کاتێ بۆی دەرکەوت کە ئەو شازادەیە، دارابی ناردە لای هومای دایکی و دایکی کاتێ ئەوی دی داوای لێبووردنی لێ کرد و پیاوە گەورەکانی وڵاتی کۆکردەوە و ئەوی نایە سەر تەختی پادشایەتی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).
٤- فرهنگ نامهای اوستا تالیف: هاشم رضی - تهران ١٣٤٦.

پیر موسا میانەیی

٦٨١ - ٧٧٢

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ساڵی ٦٨١ی کۆچی لە دێی میانەی مایدەشتدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. عەلائەدینی باوکی لە زانایانی ئەو سەردەمە بوو وَ، کورەکەی خۆی فێری رێزمان و وێژەی عەرەبی کرد و پاشان بەفەقێیەتی چووە کەنگاوەر لە نوورەدینی کەنگاوەرییەوە گەلێ لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەری بیست و ئەوسا لەلای چەند زانایەکی تر خەریکی خوێندنی فقهی شافعی و لێکدانەوەی قورئان بوو تا ودمی مەلایەتیی وەرگرت و لەوێوە رۆیشتە دێی شێخان و لەلای سوڵتان ئیسحاقدا ماوەیێک مایەوە تا خەرقەی لێ وەرگرت. ئەوسا بەفەرمانی سوڵتان بۆ پەرەپێدانی رێ و رچەی یاری چەند جارێک چووە قرمایسین و بەغدا و کەرکووک و پاشان گەڕاوەتە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەرێنموونیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٧٢ لە تەمەنی نەوەد و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەرتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر مووسا میانەیی لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاکە کە بەدەستووری ئەو بۆ پەرەپێدانی رێ و رچەی خواناسی گەلێ لە شارەکانی ئێران گەڕاوە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی تا لە ساڵی ٧٧٢ی کۆچیدا، کۆچی دوایی کردووە. لە پیر مووساوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر بەرز و شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی کە دەڵێ:

کابەی موقەددەم، کابەی موقـــەددەم بارگەی شام وستەن کابەی موقەددەم

یوورت موستەفام شا فەزلی نەودەم نیاش مەعریفەت پەی گردین عالەم

حەج ئەکبەرەن هەر کە دیش وە چـــەم یاران وە کەچ شەرت گێژ ناران وە هەم

واتە: بارگای خوای تاق و تەنیا لە کەعبەدا دابەزی پاشان شا فەزل سەری هەڵدا و ئەو پایەی زانیاری بۆ جیهانییان داهێنا و، هەر کەسێک کە ئەوی چاو پێ کەوت، حەجی گەورەی ئەنجام داوە. ئەی یاران لەگەڵ پەیمان شکێناندا هەرگیز رەفتار مەکەن.

شا فەزل یەکێ لە خواناسانی هەرە گەورەی سەدەی سێیەمی کۆچییە و، وەکو دەڵێن خەڵکی هیندستان بووە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر عیسا بساکانی

٧٤١ - ...

ئەم هۆنەرەمـان کە لە سـەدەی هەشـتـەمی کۆچیدا ژیـاوە، بەپێی پەڕتووکی سـەرئەنجـام لە ئاخروئۆخری سـەدەی حـەوتەمی کۆچی لە مـاهولبـەسـرە یا نەهاوەنددا لە دایک بووە و لە سـەردەمی منداڵیدا سـەرەتای خـوێندنی لەلای باوکی دەست پێ کـردووە، ئەوسـا چووەتە فەقێیەتی و خەریکی خوێندنی فقـهی شافعی بووە و پاشـان ڕۆیشـتووەتە شارەزوور و لەلای مەلا ئەلیـاسی شـارەزووری خـەریکی خـوێندنی لێکدانەوەی قـورئانی پیـرۆز بـووە و لە مـەلا نەسوور و مەلا غەفووری شارەزووری فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی بیستووە و ودمی مەلایەتیی لێیـان وەرگرتووە و ئـەوسا بـەرەو دێی شـێخـان کـەوتووەتە ڕێ و مـاوەیەک لەلای سان سـەهاک ماوەتەوە تا خەرقـەی لێ وەرگرتووە و گـەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکـەی خۆی و پاشماوەی ژیانـی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە سـاڵی ٧٤١ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)شدا هـاتووە کـە پیر عیسا بساکانی یەکێ لە حەفتـا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاکە و لە بنەڕەتا خـەڵکی هەورامان بووە، بەڵام خۆی لە مـاهولبـەسـرەدا لەدایک بووە و هەر لـەوێشـدا مـردووە. لە پیر عـیسـایەوە گـەلێ هۆنراو بەیادگار مـاوەتەوە کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمـەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو مێرد ئەمین، ئەو مـێرد ئەمین　　بارگەی شـام وستەن ئەو مێرد ئەمین
بناشـان بەسـتـەن یاران وە ئامین　　مـێــــردان وە کـەلام باوەران یەقین
عدلیش دی وە حەق ذات بنیامین

واتە: بارگـەی خـوای تاق و تەنیـا لە مـاڵی ئەو پیـاوە دروسـتکارەدا دابەزی. یارەکـان بڕیاریان داوە کە لە ژیاندا کـڕنۆش بۆ خـوا بەرن و لە ئەو بپـاڕێنەوە. پیـاوانی خـوا دەبێ بەنیشانەکانی خوا بڕوایان هـەبێ، جبرەئیل، عەلی بەهەق ناسی. پیاوی دروسـتکار بریتییە لە پێغـەمبـەری گـەورەی ئیسلام، درووەی خوای لـەسـەر بێ کە بەپێی هـەندێ بەڵگەی ئاینی جبرەئیل بەچەشنی جۆربەجۆر لە ماڵی ئەودا دەردەکەوت، هـەندێکیش دەڵێن پێغەمـبەر هـەر دەنگی ئەوی دەبیـــست، بـەڵام ئـەوی نـەدەبینـی و، ئەمـین و دروســـتکار بەپێی زاراوی سۆفییەکان بەکەسێک دەڵێن کە لە ڕازەکانی خوایی ئاگەدار بێ.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر ئەحمەدی بەرساهی

٧٥٣ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە شارەزوورا لەدایک بووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا چووە قوتابخانە و خەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا کەوتووەتە گەڕان و ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەلای زانایانی ئەو شارەی خوێندنی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە شارەزوور و لەوێدا خەریکی وانەوتنەوە بووە و لە پاشا چووەتە شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا ودمی پیریی لێی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٥٣ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر ئەحمەدی بەرساهی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لەم پیرەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی ماوەتەوە کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی کە دەڵێ:

ئەو نیشابووری، ئەو نیشابووری
بارگەی شام وستەن ئەو نیشابووری

یاران نەکەران یاری وە زووری
خاسە غولامان ڕژیا جە نووری

ڕژیان جە نووری غولامان سەبووح
شام وست وە بارگەی پا کەشتی فوتووح

بروزدا تۆفان وست وە یوورت نووح
شی وە یوورت نووح خواجای شەم ئەفرۆز

چەنی هەفت دەروێش غولام پاک هۆز
سازان پەی تۆفان کەشتی یی بەسۆز

کەنعان، بنیامین ها پیر دڵدۆز
سەعدان، پیر مووسا نوختەی حەق ئامۆز

قەتران، موستەفا سەرکەش نوقرەپۆز
قەمام، زەردەبام قەباڵەی ڕمۆز

سەهام ئێوەت بێ ڕەنگ نەقش ڕۆز

واتە: بارگەی شام لە نیشابووردا دابەزی، ئەی یاران ڕێ و ڕچەی خواناسی بەزۆر مەسەپێننە خەڵک، ئەو خولامانەی کە لە ڕێی خواوە دەڕۆن، بەتیشکی خوا ئاوێتە بوون. خوا بارەگای خۆی لەناو کەشتییەکەی نووحدا دابەزاند و ئەوسا لەبەرئەوەی بتپەرستەکان دەستیان لە بتپەرستی و ناخوایی هەڵنەگرت، خوا تۆفانێکی هەڵساند و، نۆح لەگەڵ لایەنگرانیدا نیشتە ناو کەشتییەکە و لە تۆفانەکە ڕزگاریان بوو، بتپەرستەکانیش خنکان.

بەپێی قورئانی پیرۆز، کاتێ کە خوای مەزن نۆحی بەپێغەمبەریەتی هەڵبژارد، لەپاش ماوەیەکی تەلاش و تێکۆشان، حەفتا کەس بڕوایان پێ هێنا، ئەوسا خوا فەرمانی پێ دا کە نەمامی ساج بنێژێ و کاتێ نەمامەکە گەورە بوو، لە دارەکەی کەشتیەکی گەورەی دروست کرد. دەڵێن کە ئەم کەشتییە سێ نهۆم بوو، یەکێکی بۆ وڵسات و یەکێکی بۆ بنیادەم و یەکێکی بۆ پەلەوەران. خوا تۆفانێکی نارد و نۆح لەگەڵ لایەنگرانیا نیشتە ناو کەشتییەکە و لەپاش تەواوبوونی تۆفانەکە، کەشتییەکەی لەسەر کێوی جوودی کە لە کوردستانی تورکیەدایە نیشتەوە و لەوێدا ژیانیان بردە سەر.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر قابیلی سەمەرقەندی

٧٥٦ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ئاخر و ئۆخری سەدەی هەشتەمی کۆچی لە سەمەرقەندا لە دایک بووە و، وەکو دەڵێن باوکی یەکێ لە خاوەن زەویوزارەکانی ئەو شارە بووە و هەر لەبەرئەوە قابیل سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی و ئەوسا کەوتووەتە گەڕان و لەهەر کوێدا مەلایەکی بینیوە، لەلای وانە و دەرزی خوێندووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەوێوە چووەتە شێخان لە لای سان سەهاک ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٥٦ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپاردووە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە: کە پیر قابیلی سەمەرقەندی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. شوێنی لەدایکبوون و مردنی شاری سەمەرقەندە، بەڵام لەبەرئەوەی ماوەیێکی زۆر لە کوردستاندا ماوەتەوە، زۆربەی هۆنراوەکانی بەکوردی هۆنیوەتەوە و لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەیە:

ئەو یانەی هۆشەنگ، ئەو یانەی هۆشەنگ   بارگەی شام لوا ئەو یانەی هۆشەنگ
شام وێش هۆشەنگ بێ، دارای فەڕ و هەنگ   ئاهر زەردەبام ئەو مەدا پەرەنگ
داوود ئەو مار بێ، شام ئاوەرد وە تەنگ   دوودش بەراما جە دلێ ئەو سەنگ
وە فەرمان شام مێردان یەکڕەنگ   پەی شادیی دەروون دان نەدەف و چەنگ
مەولام ڕەنگبازەن ئەو دارۆ سەد ڕەنگ   ڕەنگش مەوەرۆ نە زێڵ کین و ژەنگ

واتە: بارگای شام لە ماڵی هۆشەنگ شادا دابەزی، شام لە چاوی بڕۆنی وەکو هۆشەنگ شای بەفەڕ بوو، ئاگرێک کە لە نێوان دوو بەرددا داگیرسا، بریتی بوو لە تیشکی ڕوومەتی بابە یادگار، مارێک کە شامی بەتەنگ هێنابوو، بریتی بوو لە داوود، کە دووکەڵی دەروونی لە نێوان ئەو بەردانەدا هەڵسا و بووە هۆی پەیدابوونی ئاگر. بەفەرمانی شام هەمووی پیاوانی هاوڕاز و هاوڕەنگ، دەستیان کردە هەڵپەڕکێ و شایی و دەف و ساز و چەنگ لێدان. مەولام ڕەنگڕێژە و لە کارگەی ئەودا ڕەنگی زۆر دەست دەکەوێ و، ئەم ڕەنگانە قین و ڕقی دەروون پاک و خاوێن دەکەنەوە.

بەپێی شانامە، هۆشەنگ شا ڕۆژێکیان لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانیدا دەڕواتە کەژ و کێو و کوتوپڕ لە دوورەوە مارێکی ڕەش و گەورە دەبینێ و ئەویش ڕوو دەکاتە هاوڕێیەکانی پێیان دەڵێ: هەموو جرۆجانەوەرێک لەژێر فەرمانی ئێمە دایە، هەر ئەم جانەوەرە نەبێ کە دوژمنی مەیە و ئەوسا بەردێک لە زەوی هەڵدەگرێ و بۆ مارەکەی دەخا و بەردەکە دەدا لە بەردێکی تر و پریسکەی ئاگری لێ دەبێتەوە و گڕوگیای دەوروبەری بەردەکان ئاگر دەگرێ و مارەکە دەسووتێنێ و بەم چەشنە هۆشەنگ شا بۆ یەکەمین جار ئاگر دەدۆزێتەوە و پاشان هۆشەنگ شا ستایش و سپاسی خوا دەکا و ئەوسا بەفەرمانی ئەو، هەموو خەڵک ئاگر دەکەنەوە و جەژنێکی گەورە پێک دێنن و هەموو دەست دەکەنە شایی و هەڵپەڕکێ و ئەو جەژنە ناو دەنێن جەژنی سەدە، ئیتر خەڵک لەپاش ئەو ڕووداوە فێری ئاگر هەڵکردنەوە دەبن و لە ئاگر کەڵک وەردەگرن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- شانامەی فیردەوسی.

پیر ماملی مایدەشتی

٧٦٥ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە مایدەشتی کرماشاندا لەدایک بووە. لە سەردەمی منداڵیدا لەلای شەمسەدینی مایدەشتی خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەگەلێ شوێندا گەڕاوە و گەلێ حەزی لە پیتۆڵی و ئاینە کۆنەکان کردووە و زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی ئەو چەشنە پەڕاوانە خەریک کردووە پاشان خوێندنەکەی تەواو کردووە و ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و چەند ساڵێک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٦٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا هاتووە کە پیر ماملی مایدەشتی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە مایدەشتدا مردووە و نێژراوە. لە پیر مامڵەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە زۆربەی ئەو هۆنراوانە لە بارەی ڕێ و ڕچەی خواناسین. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان:

نە ئەو مەرەنوێ، نە ئەو مەرەنوی بارگەی شام وستەن نە ئەو مەرە نوی
پادشام یۆیۆن، بنیامینەن دوی پیر مووسا وەزیر، داوود هام لوی
هیجووی دیوان جە تان و جە پۆی

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لە ئەشکەوتی نوێدا دابەزی. پادشای هەر دوو جیهان بێ گومان یەکێکە و پیر بنیامین بەندەی تایبەتی ئەوە. پیر مووسی و پیر داوودیش هاوپەیمان و هاوبەڵێنن و، بۆ مەحکەم کردنی دیوانی ڕۆژی دوایی ئەوان وەکو تان و پۆن.

ئەشکەوتی نوێ کە کەوتووەتە نێوان سنووری ئێران و عێراقەوە، لە کێو شندر دایە. لە پەرتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کاتێ سان سەهاک لە بەرزنجەوە باری کردە شێخان، چەند سوارێک لە دوژمنەکانی کە لە عێلی چیچەک بوون کەوتنە شوێنی و ویستیان بیکوژن، سوڵتان لە ڕێدا گەیشتە کێوێک بەناوی شندر کە لەپاڵ کێوەکەدا ئەشکەوتێ هەبوو کە کەس تا ئەو کاتە ئاگای لێ نەبوو، ئەوەبوو کە سوڵتان و هاوەڵەکانی سێ شەو و ڕۆژ لەناو ئەو ئەشکەوتەدا خۆیان حەشاردا، ڕۆژی چوارەم لە خواییەوە هەوا گۆڕا و بووە

گێژەڵووکە و پاشان بایەکی زۆر توند هەڵی کرد و تەواوی دوژمنەکانی سان سەهاکی لەناو برد. لە پاشا سان سەهاک فەرمانی دا کە هەر کەسێک خۆی بەیاری و کاکەیی بزانێ، دەبێ هەموو ساڵێک سێ ڕۆژ ڕۆژوو بەیادی ئەو سێ ڕۆژە بگرێ.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر شالیاری سێیەم

٠٠٠ - ٧٦٨

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە هەوراماندا لەدایک بووە. هەر لە سەردەمی منداڵی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی بەزۆربەی مەڵبەندەکانی هەواماندا گەڕاوە و پاشان زۆر حەزی لە پیتۆڵی و فەلسەفە کردووە و بەجۆرێ کە دەڵێن لە تافی جوانیدا زۆربەی کاتی خۆی لە بارگەکەی باپیریا بەنوێژ و پاڕانەوە دەبردە سەر و چاوەڕوانی کەسێک بوو کە دەستی بگرێ و ڕێنوێنیی بکا و، هەر لەم کاتەدا بوو کە ناوبانگی سان سەهاکی بیست و ئەوسا بەرەو شێخان کەوتە ڕێ و لەپاش چەند ساڵێک خەرقەی لێ وەرگرت و گەڕایەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردە سەر تا لە ساڵی ٧٦٨ی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد و لە تەنیشت گڵکۆی باپیریەوە نێژرا.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر شالیاری سێیەم، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە نەوەکانی پیر شالیاری یەکەم و لە یارانی تایبەتی سان سەهاکە کە لە ساڵی ٧٦٨ی کۆچی لە هەوراماندا کۆچی دوایی کردووە. گەلێ هۆنراوی لە سەرئەنجامدا بەیادگار ماوەتەوە.

ئەمەش دووبەیتییەکی پیرشالیارە کە دەڵێ:

ئەو ئاهرخانە، ئەو ئاهرخانە بارگەی شام وستەن ئەو ئاهرخانە

زەردەشت کیاست پەرێ فەرمانە بەرگوزیدەش کەر دنە ڕووی زەمانە

واتە: لە ئاورگادا، بارگای خوام لە ئاگرگادا دانرا، ئەو زەردەشتی بۆ فەرمانی خۆی هەنارد، وە لە ڕووی زەمانە هەڵی بژارد.

زەردەشت بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی لە هۆز و ترۆمی ماد بووە پەڕاوەکەی کە ناوی ئاڤێستایە بەزمانی مادی نووسیوی و سەرەتا وێشتاسپی کەیانی هاتووەتە سەر ئاینەکەی و پاشان خەڵک ئاینەکەی وەردەگرن و سەرئەنجام زەردەشت لە هێرشێکدا بەدەستی تۆرانیەک دەکوژرێ. بەڵام ئاینەکەی لەناو خەڵکدا دەمێنێتەوە.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر سادقی مازندەرانی

٧٧٩ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ئاخر و ئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە مازندەراندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و لەلای عەبدولکەریمی مازندەرانی کە یەکێ لە زانایانی ئەو دەورە بووە قورئانی پیرۆز و هەندێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی فارسیی خوێندووە، پاشان بەقەقێیەتی چووەتە نیشابوور و خەریکی خوێندنی فقهی شافعی بووە و لەوێوە هاتووەتە شارەزوور و خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشان چووەتە هەورامان و ماوەیەک لەوێدا خەریکی وانەوتنەوە بووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و هەر لەو دێیە ماوەتەوە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٧٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە پیر سادقی مازەندەرانی کە خەڵکی مازندەرانە، لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە مازەندەراندا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و لە تافی جوانی و لاویەتیدا ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و لەپاش ماوەیەک خەرقەی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٧٩ی کۆچیدا هەر لەو دێیە کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

پیر سادق لەبەرئەوەی ماوەیێکی دوورودرێژ لەناو کوردەواریدا بووە، زمانی کوردی زۆر چاک زانیوە و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و

ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەو پشت پەردە، ئەو پشت پەردە | بارگەی شام وستەن ئەو پشت پەردە
دەست چەنی ڕەسووڵ نیعمەتش وەردە | ها مێردان نە سر شا ئیجاد کەردە
نە ژێر ساجنار سەرشان سپەردە | وە قەوڵ ڕاستی شەرتشان بەردە
ئێوەت پەی جفتش شا وێش ئاوەردە | جە شوون مەولام پا زیندە و مەردە

تا کە سێ سەد ساڵ حوکمی پەروەردە

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە پشتی پەردەی نهێنییەوە دابەزی، دەستێک لە پێوارەوە لەگەڵ پێغەمبەری گەورەی ئیسلامدا دروودی خوای لەسەر بێ، نانی خوارد و، خوا، پیاوانی لە جیهانی نادیاردا بەدی هێنا، ئەوان لەژێر هەتاوا سەری خۆیانیان سپارد و، پەیمانی بەرینیان لەگەڵ خوادا بەست کە لە جیهاندا بەچاکە و دروستی ڕەفتار بکەن هەر لەو ڕۆژەدا ئێوەتی کردە جێنشینی خۆی و فەرمانی ئەو دەبێ بەڕێوەببرێ و، لە پردیوەریشدا تا سێسەد ساڵ ئەم فەرمانە بەڕێوە برا.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

٤- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر تەیمووری هەورامانی

٧٨٢ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە هەورامانا لەدایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەڕاوە و لەلای زانایانی ئەو سەردەمە فێری لێکدانەوەی قورئان بووە و پاشان فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی بیستووە و ئەوسا چووەتە بەغدا و خوێندنەکەی لەوێدا تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەپاش ماوەیەک ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و چەند ساڵێک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە خەرقەی وەرگرتووە و لەوێوە بەرەو شاری مووسڵ کەوتووەتە ڕێ و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ٧٨٢ی کۆچیدا ماڵئاوایی لە جیهان کردووە و لەوێدا نێژراوە.

له پەراوی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە پیر تەیمووری هەورامانی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر یارانی تایبەتی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، شوێنی لەدایکبوون و مردنی هەورامانە. ئەم پیرە لەبەرئەوەی هەر لە منداڵییەوە خووی دابووە سەر هۆنراو و وێژە، لە پاشا گەلێ هۆنراوی دڵگر و شیرینی هۆنیوەتەوە کە هەندێکی بەیادگار ماوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەو شارەزووری، ئەو شـــــارەزووری بارگەی شام وستەن ئەو شارەزووری

مێردان جەم بوان گرد وە رووسووری بگندی وە شـــوون پیر وە سەبووری

ها هەفتەوانەن شەمع و قەندووری سکـــــەی قەدیمەن والآ مـــەندووری

واتە: بارەگای شام لە شارەزووردا دابەزی. ئەی یاران! هەمـــووتان بەڕووســـووری و خۆشییەوە کۆبنەوە و، بکەونە شوێن پیر. ئەوا حەوتەوانە وەکو شەم ڕووناکن و وەکو دراوی کۆن برەویان هەیە.

شارەزوور کە دیاردی پێ کراوە، بنکەی حەسنەوییەکان بوو کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا فەرمانرەواییان تێدا دەکرد و لە ساڵی ٦١٣دا بوومەلەرزەیەکی توند شارەکەی شەکاندەوە و گەلێ لە خەڵکەکەی کوژرا و گەلێکیش لە خانووەکان وێران بوو و، لە کاتی هێرشی هۆلاکۆشدا زۆربەی خەڵکەکەی باریان کردە شارەکانی بەغدا و میسر و شام و، ئەمیر تەیمووری گورەکانیش لە ساڵی ٨٠٣ی کۆچیدا ئەو شارەی ئاگر دا و ئیتر شارەکە بەجارێ لەناوچوو.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر ئیسماعیلی کۆڵانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە دێی کۆڵاندا لەدایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵی لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و لە پاشا چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە: کە پیر ئیسماعیلی کۆڵانی کە خەڵکی کۆڵانە، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و هەر لە دێی کۆڵانیشدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕتووکی بارگە بارگەدا نووسراوە: کە پیر ئیسماعیلی خەڵکی کۆڵانە و یەکێ لە حەفتا و دوو پیرە و گەلێ هۆنراویشی لە شوێن بەجێ ماون.

لە پیر ئیسماعیلەوە گەلێ هۆنراو سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسی ماوەتەوە کە گەلێ شیرین و دڵگر و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەو بەگتاشیان، ئەو بەگتاشیان بارگەی شام وستەن ئەو بەگتاشیان
نە پردیوەردا شام وستەن سرخان نە حاجی بەگتاش برووزدا نیشان
نیاش تەریقەت عیلمش کەرد بەیان هەفتەنان چەوگا یوورتشان زیان

واتە: بارەگای شام لەناو بەگتاشییەکاندا هەڵدرا. شام لە پردیوەردا پێوار بوو و، لە قاڵبی حاجی بەگتاشدا خۆی نواند و، ڕێ و ڕچەی بەگتاشییەی پێک هێنا و زانستی خۆی دەرخست و لەو سەردەمەدا هەفتەن لە قاڵب و لەشی پیاوانی حاجی بەگتاشدا خۆیان نواند.

حاجی بەگتاش کە ناوی وەلییە، کوڕی سەی ئیبراهیمی نیشابوورییە و لە ساڵی ٦٠٥ی کۆچیدا لەدایک بووە و لە ساڵی ٧٤٠دا کۆچی دوایی کردووە. ئەو ڕێ و ڕەوشتی (بەگتاش)ی بەدی هێنا و ئەوەندەی نەخایاند کە ئەم ڕێ و ڕچە لە ئەنەدۆڵی خۆرئاوایی لە نێوانی لەشکرەکانی ڕۆمدا پەرەی سەند و بەهۆی عوسمانییەکانیش تا دوورگەی بالکان و توونا و ئالبانی برەوی پەیدا کرد، پاشان گەلێ خانەقا لەو وڵاتانەدا بەهۆی پەیرەوانی ئەم

ڕێ و ڕچەوە دروست کرا و، لە سەدەی دەهەمی کۆچیدا لەناو (یەنی چەری)یەکاندا بووە ئاینێکی میری.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر حەمزەی بیری شایی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ئاخروئۆخری سەدەی هەشتەم لە دەوروبەری کێوی شاهۆدا لەدایک بووە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبی و هەندێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی خوێندووە و پاشان بەفەقێیەتی گەڕاوە ئەوسا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و چەند ساڵێک سان سەهاک داماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە لە پاشا چووەتە هەورامان و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە: پیر حەمزەی بیری شایی کە لە هۆزی گۆرانە، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و زۆربەی ژیانی لە هەوراماندا بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە بردووەتە سەر و هەر لەوێشدا کۆچی دوایی کردووە. لە پیر حەمزەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر جوان و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی کە دەڵێ:

ئەو کۆی ئەورامان، ئەو کۆی ئەورامان	بارگــای شام وستەن ئەوکۆی ئەورامان
زات و خــالقی خــوانی غولامان	سێ سەد ساڵ سرِ بێ کەس پێش نەزانان
مێردان گرد بەسۆز پەرێش مەگێلان	وە عەشق خواجە شان ئاوەرد وە مەیلان

واتە: بارگەی شام لە هەوراماندا دابەزی. خوای مەزن بۆ خەڵک توێشووە و هیوای بەندەکانە. شام سێ سەد ساڵ لە نهێنیدا ژیا و کەسێک پێی نەزانی، ئەوسا یاران هەموویان بێ ئارام بوون و بەشوێنیدا گەڕان تا پەیدایان کرد.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر حوسێنی ئەستەمووڵی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە ئەستەمبووڵدا لەدایک بووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە شارەزوور و لەوێوە ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و لەلای سان سەهاک چەند ساڵێک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا بۆ پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی خواناسی بەزۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستاندا گەڕاوە و پاشان گەڕاوەتەوە شێخان و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دواییی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر حوسێنی ئەستەمووڵی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە دێی شێخاندا بەخاک سپێرراوە. پیر حوسێن لەبەرئەوەی ماوەیەکی دووردرێژ لە کوردستاندا ژیاوە، چاک کوردیی زانیوە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنیوەتەوە کە زۆر بەرز و جوان و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەوکۆی کەلامان، ئەو کۆی کەلامان   بارگەی شام وستەن ئەوکۆی کەلامان
کەلام مەدۆ ئەو درەخت غـــــولامان   شام سوڵتان سەهاک نە کۆی سرِ ئامان
مووسای کەلیمش چرِی نە دامان   سۆچیای یەهوودی ناپوختە خامان

واتە: بارەگای خوای تاق و تەنیا لەناو قسەکاندا دابەزی. قسە وەکو دارێکە و خولامەکان چڵی ئەو دارەن. خوام لە کێوی نهێنیدا دیاریی دا و مووسای لە داوێنی کێوی توور بانگ کرد و گەرچی مووسا خۆی سووتان، بەلام جوولەکەکان تێ نەگەیشتن و هەروا بەنەفامی مانەوە. لێرەدا دیاردی دەکاتە سەر ڕووداوی مووسا کە بەپێی قورئانی پیرۆز، مووسا لەپاش ئەوەی لەگەڵ فیرعەوندا کەوتە بەربەرەکانێ و لە پاشا لەگەڵ جوولەکەکاندا لە ئاوی دەریاوە تێ پەڕی، ڕێی وڵاتی کەنعانی گرتەبەر و ئەوسا لەوێدا مانەوە و خۆراکی ئەوان گەزۆ و شێلاقە بوو و، هەر کاتێ تینوویان بووایە، مووسا گاڵۆکەکەی دەدایە سەر

ئەرزا و ئاوی لێ دەهاتە دەرەوە، جوولەکەکان هەموو دەم بەهانەیان دەگرت و سیر و نیسک و پیاز و کەوەریان لە مووسا دەویست و ناسپاسییان دەکرد. پاشان مووسا ڕۆیشتە کێوی توور و لەگەڵ خوادا قسەی کرد و دە فەرمانی لێی وەرگرت و گەڕایەوە ناو جوولەکەکان، بەڵام لە نەبوونی ئەوا جوولەکەکان ڕێیان لێ ون بووبوو و، مووسا ڕوانیی کە گەلەکەی گومڕێ بووە. جوولەکەکان داوایان لە مووسا کرد کە خوایان پێ پیشان بدا تا بڕوای پێ بهێنن، ئەوسا لەگەڵ هەندێ لە یارانیدا چووە داوێنی کێوی توور و داوای لە خوا کرد کە خۆی پێیان پیشان بدا کە لە پڕ بووە هەورەتریشقە و هەموو لە هۆش خۆیان چوون. مووسا دیسانەوە داوای لە خوا کرد کە خۆی پێ پیشان بدا، خوا فەرمووی: «لَنْ تَرانیْ» واتە: ناتوانی بمبینی، بەڵام مووسا پێی داگرت و ئەوسا خوا فەرمووی: بڕوانە کێوەکە و لە پڕ هەورە برووسکەیەک دای لە کێوەکە و بەشێ لە کێوەکە سووتا و مووساش لە هۆش خۆی چوو کاتێ هاتەوە سەر خۆی تۆبەی کرد و خوا پێی فەرموو: تۆم هەڵبژارد کە خەڵک ڕێنوێنی بکەی و ئایەتەکانی ئێمە بگەیەنیتە ئەوان و ئەوان بۆ خواپەرستی بانگ بکەی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).
٤- اعلام قرآن. تالیف دکتر محمد خزائلی - تهران ١٣٤١.

پیر فەیرۆزی هیندی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی، یەکێکە لە پیرانی زانا و تێگەیشتووە و، ئیتر ئاگاییەکمان لە چۆنییەتیی ژیانییەوە نییە. ئەوەندە هەیە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و یەکێکە لە یارانی سان سەهاک و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی لێ بەجێ ماوە کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراون.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر فەیرۆزی هیندی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە بنەڕەتا خەڵکی هیندوستان بووە و لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و لەلای سان سەهاک ماوەیەکی زۆر ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانیشی هەر لەو دێیەدا بردووەتە سەر تا لەوێدا کۆچی دوایی کردووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە:

١

ئەو شار میلات، ئەو شار میـــــــلات
بارگەی شام وستەن ئەو شار میلات

شام ئەسکەندەر بێ کیدەش کەرد وە یات
ئاوش وەرد نەجام چوارتەن وە نیشات

دومـــای ئەو یـــــــاوا وە ئاو حـــەیات
نەشکەنا یاســای یاری تا مـــەمــات

واتە: بارەگای شام لە شاری میلاددا دابەزی. شام ئەسکەندەر، کیدی هیندی خستەوە بیر و بەشایی و خۆشییەوە پیاڵەیەک ئاوی لە جام و پیاڵەی سەرسوورمانی ئەو خواردەوە. بەم چەشنە ئاوی ژیانی کەوتە دەست و تا گیانەلا ڕێوڕەوشتی دینداریی لەدەست نەدا.

بەپێی شانامە، ئەسکەندەری کوڕی دارا و لەپاش ئەوەی نیشتە سەرتەخت، لەشکری کێشایە هیندستان و یەکێ لە شارەکانی ئەو وڵاتەی بەناوی میلاد داگیر کرد. ئەسکەندەر لەوێدا نامەیەکی بۆ کیدی هیندی نووسی و داوای لێ کرد کە خۆی بداتە دەستەوە. کید کاتێ نامەکەی ئەسکەندەری پێ گەیشت زۆر پەشۆکا، شەو خەوێکی دی و بەیانی خەوەکەی بۆ خەولێکدەران گێڕایەوە. مێهران کە یەکێ لە خەولێکدەرەکان بوو بەکیدی وت: ئەگەر ئابڕووی خۆتت ئەوێ لەگەڵ ئەسکەندەرا شەڕ مەکە، چونکە تێک ئەشکێی. تۆ خاوەنی چوار شتی کە لە جیهاندا بێ وێنەن و، ئەگەر ئەو چوار شتە بدەیتە ئەسکەندەر کارێکی بەتۆوە نییە. کید نامەیەکی بۆ ئەسکەندەر نووسی و پێی وت: من چوار شتم هەیە و پێت دەدەم. یەکەم کچێکم هەیە کە لە جوانی و شۆخی و شەنگیدا بێ وێنەیە، دووەم پیاڵەیەکم هەیە کە ئەگەر ئاوی تێ کەی، هەرچێکی لێ بخۆیتەوە شتێکی لێ کەم نابێتەوە. سێیەم بژیشکێکی زانایە و چوارەم پیتۆڵێکی فرەزانە کە شتی نهێنی بەچاوی دڵ دەبینێ و ئەوەی کە ڕوو بدا دەیڵێ: پاشان ئەسکەندەر ئەو چوار شتەی لە کید ویست و کیدیش ئەوانەی بۆ نارد و ئەسکەندەر کچەکەی کیدی بەپێی ئایینی فەلە مارەبڕی و بووە زاوای کید و ئەوسا خەڵاتێکی زۆری بۆ خەزوورەکەی نارد و، لە پیاڵە و بژیشک و پیتۆڵەکە زۆر کەڵکی وەرگرت و سپاسی خوایشی بەجێ هێنا.

٢

ئەو دڵێ ســـــپەند، ئەو دڵێ ســـــــــپەند
بارگەی شام وستەن ئەو دڵێ سپەند

وە فەرمان شام ساحێب دام و فـــــــەند
ڕوستەم سپەندش کەرد وە یانەی دەند

نۆزەر شاش نەتەخت شاهی وێش وەرکەند
کەی قوبـــاد کەی ئاوەرد وە ئەروەند

چەنی ڕەخش ڕام تێغ وێش مەشـــــــەند
ڕیشەی دوشمنش جە ئێران وەرکەند

ئەفـراسـیـاب و زەمــــــندش دا وە زەند　　چەنی گـومـڕاهان سـتـێـزا وە ئەند

مەولام ڕەنگبازەن وە بێ چــــوون و چەند　　ڕەنگش سۆ مەدۆ چون سۆمای پەڕەند

واتە: شـام بارەگـا و خـێـوەتەکـەی لە سـپـەنددژدا هەڵدایەوە و، بەفـەرمـانی ئەو خـاوەن داووفـەندە، ڕۆسـتـەم قـەڵای سـپـەندی وێران کـرد و کردیە خـانووی دەروێش، نۆزەر شـای لەسـەر تەخت لابرد و کەیقوبادی نایە سـەر تەخت و بەسـواریی ڕەخشـەکەیەوە شـمشـیری ئەوەشـاند و ڕیشـەی دوژمنەکانی ئێرانی لە بنـەوە هەڵکەند و ئەفراسـیـاو و زەندی تووران لەناوبرد و لەگـەڵ گـومـڕێیـان و پیـاوخـراپاندا بەربەرەکـانێی دەکـرد. سـەرۆک و ڕێبـەرم ڕەنگرێژە و ڕەنگەکانی وەکو ئەستێرەی پیرۆز دڵ و دەروونی بەندەکان روون دەکاتەوە.

بەپێی شانامە، لە کێوی سپەنددا قەڵایەکی زۆر مـەحکەم هـەبووە و، بۆ ئەم قەڵایەش تەنیا ڕێگەیەک هـەبوو. لە دەوری فـەرەیدووندا نەریمانی کـوڕی سام لەو قـەڵایەدا لەلایەن دوژمنەوە گـەمـارۆ درا و، پتـر لە یەکسـاڵ شـەڕی کـرد، سـەرئەنجـام لەسـەر شـوورەی قـەڵاکـەوە گـاشـەبەردێکیـان بۆی خـست و کـوشـتـیـان. سـام بۆ ئەوەی تۆڵەی بـاوکی بسـەنێـتـەوە بەلەشکرێکەوە هێرشێکی بردە سەر دانیشتووانی قەڵاکە، بەڵام بەتێکشکانەوە گەڕایەوە. ئەوسا ڕۆستـەم لەگەڵ چەند پاڵەوانێکدا بەناوی کاروانی چەند بار خوێیان بەسواریی چەند وشـتر بردە قـەڵاکە تا بیفرۆشن، چونکە خوێ لەوێدا کەم بوو، کاتێ گەیشتنە ناو قەڵاکە، بەشـەوا تەواوی پاسـەوانەکانی قەڵاکەیان کوشت و ئەوسا قـەڵاکەیان سـووتان و گەڕانەوە سیستان.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- شاهنامەء فردوسی - باهتمام ژول مول - تهران ١٣٥٣.

پیر قانوونی شامی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە کوردەکانی شام بووە و هەر لەوێدا لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لەدایک بووە و بەمنداڵیش لەوێدا بووە و لە تافی جوانی و لاویەتیدا ڕۆیشتووەتە شارەزوور و خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە دێی شێخان و ماوەیەکی زۆر لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە. ئیتر لە چۆنیەتیی ژیانیەوە ئاگەداریەکمان نییە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر قانوونی شامی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی تایبەتی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پیر قانوونەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو ڕاگەی ڕاسان، ئەو ڕاگەی ڕاسان بارگەی شام وستەن ئەو ڕاگەی ڕاسان
جە بەرەی دیوان گردین خاسان ها بەیان یوورت خواجا بناسان
یاران وە کەلام مایەشان ماسان یەرێ ڕۆژ جە عەشق هەفت قەوەڵتاسان
ئی ڕاگەی یاری نەیران وە ئاسان

واتە: بارەگا و خێوەتی خوای تاق و تەنیا لە ڕێی ڕاستان و پیاوچاکان دایە هەمووتان لە کۆڕی پیاوچاکاندا وەرن خوای تاق و تەنیا بناسن. ئەی یاران، بەهۆی خوێندنەوەی (کەلامەوە) هەوێن و مایەی خۆتان بهێننە دەست و سێ ڕۆژ ڕۆژوو بەیادی یارانی حەوت قەوەڵتاس بگرن و ئەم ڕێ و ڕەوشتە بەسووک مەزانن و بایەخی پێ بدەن.

یارانی قەوەڵتاس یایارانی قۆرتاس کە حەوت کەس بوون، بڕیار دەدەن کەسێ ڕۆژ ڕۆژووی مەڕنۆی لە کێوی شندردا بگرن، ئەو دەمەش زستان بووە و داوا دەکەن کە سان سەهاک بێت ئەوان بباتە شێخان، کە کوتوپڕ بەفرێکی زۆر قورس دەبارێ و ڕێگەیان دەگیرێ و سێ شەو و ڕۆژ لەناو بەفرەکەدا دەمێننەوە و سەرئەنجام سوڵتان ئیسحاق دەگاتە فریایان و لەو تەڵەکە ڕزگاریان دەبێ و بەفەرمانی ئەو هەقەکان هەموو ساڵێک سێ ڕۆژ ڕۆژوو لە چلەی زستاندا دەگرن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر نازدار خاتوونی شیرازی

٧٦٤ - ...

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە شیراز[١]دا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خوێندوویەتی و لە فەلسەفەی وێنانیدا دەستێکی باڵای هەبووە و هەر لە دەوری کچیەتیدا لەگەڵ زانایان و شێخان و پیراندا کۆبووەتەوە و خەریکی نوێژ و ڕۆژوو بووە و پاشان سەرێکی داوە لە شارەزوور و لەوێوە چووەتە دێی شێخان و وازی لە دنیا هێناوە و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی ژنان و وانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لەساڵی ٧٦٤ی کۆچی ماڵئاوایی لە جیهان کردووە و لەوێدا بەخاک سپێرراوە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر نازدار خاتوونی شیرازی یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لەم ئافرەتە زانایەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر بەرز و جوان و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە پایەبەرزەیە کە دەڵێ:

یاران یاوەران ڕای حەق ڕاسییەن پاکی و دروستی و ڕدا و خاسییەن
هەر کەس وێش ناسا محەمەد ئاسا بێ شک ئەو کەسە مەولایچ شناسا

واتە: ئەی یاران، ئەی هاوەڵان! ڕێگەی خوا ڕاستییە، پاکی و دروستی و بەخشش و

---

(١) بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی، کوردەکان هەر لە مێژەوە لە شیراز و مەڵبەندەکانی تری فارسدا بوون. ئیبنی بەلخی لە پەڕاوی (فارسنامە)دا دەڵێ: کوردەکانی فارس لە ڕۆژگاری کۆندا پێنج ڕەم بوون و هەر ڕەمێک سەد هەزار پۆل بووە کە دەتوانین لەنا ئەوانەدا: ڕەمی جیلویە وَ ڕەمی زیوان و ڕەمی لوالجان و ڕەمی کاریان و ڕەمی بازنجان ناو ببەین. سترابۆن مێژوونووسی وێنانی دەڵێ: ئەو هۆزانەی کە نیشتەجێی وڵاتی فارسن بریتین لە: پاتیشخوارییەکان و هەخامەنشییەکان و مەجووسەکان و کوردەکان و مەردەکان. هەندێ لەو هۆزانە خەریکی جەردەیی و چەتەیین و تاقمێکیشیان خەریکی وەرزێری و کشتوکاڵن. ئێستاش گەلێ لە هۆزەکانی کورد لە شیرازدا ژیان دەبەنەسەر.

چاکییە. هەر کەسێک وەکو هافی محەمەد دروودی خوای لەسەر بێ خۆی ناسی، بێ شک ئەو کەسەش خوا دەناسێ. دیاردییە بۆ فەرمایشتێکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە دەفەرموێ: «مَنْ عَرَفَ نَفسهُ فَقَد عَرَفَ رَبَّه». واتە: هەر کەسێک خۆی ناسی خواش دەناسێ.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

٤- فارسنامە. تالیف ابن البلخی باهتمام لسترنج - لندن ١٩٢١.

پیر بابا غەیبی هاواری

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی یادداشتی قرندی لە ئاخروئۆخری سەدەی حەوتەمی کۆچی لە دێی هاواردا لەدایک بووە و لە سەرەتای سەدەی هەشتەمدا کۆچی دوایی کردووە. پیرێکی گەورە و یەکێ لە یارانی سان سەهاک بووە و ئیتر ئاگاداریەکمان لێوە نییە.

لە پەڕاوی سەرئەنجامدا نووسراوە کە پیر بابە غەیبی هاواری یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمدا ژیاوە و گەلێ هۆنراویشی لە سەرئەنجامدا بەیادگار ماوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو فەرەنگ شاری، ئەو فەرەنگ شاری	بارگەی شام وستەن ئەو فەرەنگ شاری
کەمان و کۆسش پۆشا تەیاری	گێلا هەفتا و دوو جامەی عەیاری
نە هەر جا رەنگێ کەردەن ئیزهاری	دین یارانش نەکەرد ئاشکاری
نە هیچ جامەیێ ئی شەرت نەو جاری	هەفتا و دوو دینش سازا دەرکاری
شەرت و ساجنار ئەو رداباری	تا ژ پردیوەر زیا وە یاری
چێگا دین یار کەردەی پەرکاری	شەرت پردیوەر ئاوەرد وە باری

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە شاری فەرەنگدا هەڵدرا. شام کەوان و کۆسی هەڵگرت و جلوبەرگی شەڕی کردەبەر و لە قاڵب و لەشی هەفتا و دوو کەسدا سەری هەڵدا و لە هەر جێ و شوێنێکدا یاساو دەستوورێکی دانا، بەڵام ڕێ و ڕەوشتی (یاری)ی دەرنەخست و، لە هیچ قاڵبێکدا ئەم ڕێ و ڕچەیە ئاشکرا نەکرد. لە پاشا هەفتا و دوو دینی بۆ خۆی بەدیهێنا

و پەیمانی بەرینی لەگەڵ یاران لەژێر هەتاودا بەست و لە پردیوەردا ئەم پەیمانەی ئاشکرا کرد و ئێستا کە ڕێ و ڕچەی (یاری)ی بەدی هێناوە و دیسانەوە لەگەڵ یارانا پەیمانی بەستووە کە دەبێ هەموو سەری پێ بسپێرن و لە قسەی دەرنەچن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یادداشتی قرندی (دەستنووس).

پیر روکن دینی هەورامی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، خەڵکی هەورامان بووە و لە پارێزگاری و خواناسیدا لەناو خەڵکدا ناوبانگی دەرکردووە و یەکێکە لە هەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و دەڵێن کە لە هەورامانداندا کۆچی دوایی کردووە. لەم پیرەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو دلێ دوڕێ، ئەو دلـــێ دوڕی بارگەی شام وستەن ئەو دلێ دوڕی

ها بنیامینەن شەریک و سڕی قاف تا قاف جەهان بنیامین چڕی

بنیامین کالای هەفتەوان خڕی

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە نێوان دوڕێکدا نیشتەوە. بنیامین شەریکی ڕازی ئەو بوو و، سەرتاسەری خەڵکی جیهان ئەویان بانگ کرد و ئەوسا بنیامین کالای حەوتەوانەی کڕی.

بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، خاوەندکار یا خوا لەپاش خوڵقاندنی فرێشتەکان، لەگەڵ بنیامیندا ڕۆیشتە ناو دوڕێک و لەپاش هەزاران ساڵ لەناو دوڕەکە دەرچوو و، فەرمانی دا دوڕەکە تەقی و لە تەقینەوەکەی دووکەڵێک هەڵسا و ئاسمان و زەوی و ئەستێرەکان و مانگ و زەوی و خۆر و شەو و ڕۆژی لێ هاتەدی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر تایەری ئەسپەهانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام لە بنەڕەتا خەڵکی ئەسپەهان بووە و لە شارەزووردا نیشتەجێ بووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە. لە پەڕتووکی (بارگە بارگە)دا دەردەکەوێ کە ئەو یەکێ لە هەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک بووە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە.

پیر تایەر گەرچی کورد نەبووە، بەڵام لەبەرئەوەی ماوەیەکی دووروودرێژ لەناو کوردەواریدا ژیاوە، کوردیی چاک زانیوە، بەتایبەت لە زاراوەی گۆرانیدا شارەزایەکی زۆری هەبووە و گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە و کە زۆر جوان و شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

وەی برینەوە، وەی برینەوە — برینداریەنان وەی برینەوە
غولامان بیان دەست وە سینەوە — چۆگام ولانان چێگام دینەوە
یاران نەوان هیچ دڵ وە کینەوە — بنیشان نە جەم وە ئامینەوە
بوانان کەلام وە فامینەوە — سوحبەت یاری وە کامینەوە
گۆشدەران وە کۆچ وە سامینەوە — دەم وەلاڵە و چەم وە ئەسرینەوە
شا مەدۆ موراد گرد وە دینەوە

واتە: هەموو بەم برینەوە برینداریین. ئەی خولامەکان دەست بەسینەوە هەمووتان وەرن، لەو دەمەدا ئاوارە بووین و ئێستا یارمان پەیدا کرد. ئەی یاران! هیچ کاتێ ڕقتان لەیەکتر نەبێ و ڕقەبەرێ مەکەن و لە جەمخانەدا بەیەکەوە دانیشن و پەڕاوی سەرئەنجام بخوێننەوە و قسەکانی بەئاوەزی خۆتان هەڵسەنگێنن و چاک گوێی لێ بگرن و زمانتان بەلاڵە و پاڕانەوە و چاوتان بەفرمێسک بێ، چونکە خوا هەموو نیاز و مرازێکتان دێنێتە دی.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر شەمسی عەلەمەدار

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، پیرێکی ناسراو و بەناوبانگ بووە و گەلێ باسیان لێ گێڕاوەتەوە. جێی لە دایکبوون و مردنی دێی تەلەسمە کە لە بیست کیلۆمەتریی ئیسلام ئاوا دایە. لە پەڕاوی بارگە بارگە وا دەردەکەوێ کە ئەو یەکێ لە هەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاکە کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە.

لە پیر شەمسەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

برینم مەیشۆ، برینم مەیشۆ	بریندارەنان برینم مەیشۆ
نە ئینا مەیشۆ بێ حەد و بێ شۆ	شاه شابازان وە خێرش کێشۆ
ها سەردیی ساعەت تۆفان مەخرۆشۆ	یاران دیدەشان زوڵمات مەپۆشۆ
یارم گەرەکەن ئەو ژار بنۆشۆ	جە سەردی ساعەت کوورەش بجۆشۆ

دایم کاڵای پاک یاری بفرۆشۆ

واتە: بریندارم و برینەکانم ئێشێ، بەجۆرێ ئێشن و ژان دەکەن کە ئەندازەی نییە، مەگەر شای شابازان بەخێری بنووسێ. هاناکە ساردیی ڕۆژگار تۆفانێک دێنێتە دی و، تاریکیی چاوی یاران دادەپۆشێ و یارێکم دەوێ کە لە ڕێی خوادا ئەو ژارە بنۆشێ و لە ساردیی ڕۆژگاردا کوورەی دەروونی بجۆشێ و، هەموو دەم کاڵای پاکی یاری بەخەڵک بفرۆشێ.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر کەماڵی ماموٚڵانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، لە بنەڕەتا باوکی خەڵکی دێی ماموٚڵان بووە کە لە چەند کیلۆمەتریی ڕەزاو دایە، بەڵام خۆی لە شارەزووردا لەدایک بووە و بەیەکێ لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک دێتە ئەژمار کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و بەپارێزگاری و خواناسی لەناو خەڵکدا ناسراوە و گەلێ وەمی بەفەقێ و دەروێشەکانی ئەو سەردەمە داوە.

لە پیر کەماڵەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

برینم قـــایم، برینم قـــایم	برینـــدارەنان برینم قـــایم
چەنی مـــەناڵی دەرهـــەم و دایم	خـــودا قـــادرەن، شـــەرتش برایم
یاران وە کـــەلام بوان مـــــلایم	دەرس دەران وە یەک ئینەم پا ئانیم

نە سەردیی ساعەت مەوان تەڵا و سیم

واتە: بریندارم و برینەکانم قایم بووەتەوە و، بۆ ئەوەیە هەر دەناڵم. خوا بەسەر هەموو کەسێک و هەموو شتێکدا دەسەڵاتی هەیە و توانایە. ئەی یاران! بەهۆی خوێندنەوەی پەڕاوی سەرئەنجام ئارام بگرن و بەیەکتر دەرزی یاری فێرکەن، چونکە لە ناهەمواری و ئاژاوەی ڕۆژگاردا، زێڕ وەکو زێوی لێ دێ و بایی و نرخی دێتە خوارەوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

پیر راستگۆی قەرەداغی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و پیرێکی زانا و رۆشنبیر و ئاگا بووە و لە هەموو زانستێکدا شارەزا بووە و لە قەرەداغی نزیکی شاری سلێمانیی ئێستاکە لە دایک بووە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر راستگۆییەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

مێردان خواجام، مێردان خواجام	پەرێ ئازمایی مێردان خواجام
زەردەشت پەیدا بی وە فەرمان شام	ئاڤێستاش ئاوەرد پەرێ خاس و عام
چەنی گومراهان ستێزا وە کۆچ	مەکۆشا پەرێ یاری شەو و رۆچ

واتە: ئەی پیاوانی خوا! بەفەرمانی خوام زەردەشت بۆ تاقی کردنەوە و، هەڵسەنگاندنی پیاوان سەری هەڵدا و، پرتووکی ئاوێستای بۆ هەمووی خەڵک هێنا و، وە ئەو بەهۆی قسەکانی خۆیەوە لەگەڵ گومرێیاندا بەشەرهات و شەو و رۆژ بۆ پەرەپێدانی ئاینەکەی تێ دەکۆشا و خەڵکی بۆ یەکتاپەرستی و خواناسی بانگ دەکرد.

ئاڤێستا ناوی پەڕاوەکەی زەردەشتە و لە پێشا بیست و یەک بەش بووە، بەڵام ئاڤێستایەک کە ئێستا لە دەست دایە بریتییە لە: یەسناد و یسپەرەد و وەندیداد و یەشتەکان و خوردە ئاڤێستا و زۆربەی زانایان لەسەر ئەو بیروڕایەن کە ئاڤێستا بەزمانی مادی یا کوردی نووسراوە و ئێستاش کوردێکی هەورامی باشتر لە ئاوێستا تێ دەگا تا مووبەدیکی زەردەشتی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر تەقیی شاهۆیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمـان کە لە سـەدەی هەشـتـەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕتووکی سـەرئەنجام لە دەوروبەری کێوی شـاهۆدا لە دایک بووە و لە شـارەزووردا کۆچی دوایی کردووە. ئەم پیرە بەیەکێ لە لە حەفتا و دوو پیر و یارانی سان سەهاک دێتە ئەژمار کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی بارگە بارگە وا دەردەکەوێ کە ئەو لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار و پارێزگـار بووە و لە ڕێی خـواناسـان و پـارێزگـارانەوە ڕۆیشـتـووە و کـاتێ خـۆی ناسـیـوە، چووەتە لای سـان سـەهـاک و مـاوەیەک لەلای مـاوەتەوە تا خـەرقـەی لێ وەرگرتووە و ئەوسـا خـەریکی ڕێنوێنیی خـەڵک بووە و گـەلێ هـۆنراوی سـەبارەت بەڕێ و ڕچەی خـواناسـی هۆنیوەتەوە کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمانن کە دەڵێ:

ئەو مەوجوود وێش، ئەو مەوجـوود وێش	بارگەی شـام وستەن ئەو مەوجوود وێش
وەر ژ گـرد پیـران هـا بنیـامین وێش	ڕجـاچی یـاران نە جـورم و ئەندێش
پێغـەمـبـەر دیەن چەنی قـەوم و خـوێش	یاران سـەنجـەنان گـرد بین داروکـێش
پادشـام قـودرەتەن سـرێوەن نە چێش	هەر وێش مـەزانۆ خـودایش نە چێش

مێردان ئێوەڵڵا باوەران و ڕێش

واتە: بارگـەی خـوای تاق و تەنیـا لە خـۆیدا نیشـتـەوە، پتر لە هەمـووی پیران، ئەوا پیر بنیـامین تکاکاری یاران و بەزەکارانە. ئەو ڕێبەری غولامانە. خوام بەدەسـەڵاتە و ڕازی ئەو نادیارە، هەر تەنیا خۆی دەزانێ کە خوایەتی بۆ چییە. ئەی یاران! لە ڕێی خواوە بڕۆن و لە ڕێگەی ئەودا سەر بسپێرن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر نەڕە بالامۆی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاون، باوکی خەڵکی هەورامان بووە، بەڵام لە شارەزوور لە دایک بووە و لە لوڕستاندا کۆچی دوایی کردووە. وەکو نووسراوە بەپارێزگاری و خواناسی ناسراوە و گەلێ ودمی بەفەقێیان داوە و گەلێ هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی لێ بەجێ ماون کە لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

ئەو مۆردینەوە، ئـــەو مۆردینەوە   بارگەی شام وستەن ئەو مۆردینەوە

سـڕ ها وە سـینەی بنیـامـینەوە   پیـر و پیـرعـالی یەک یەک دینەوە

واتە: بارەگای شام لە مۆردیندا هەڵدرا و ڕازی ڕێ و ڕچەی یاری لە سینگی پیر بنیامیندا شاردراوەتەوە، پیر بنیامین و پیر عالی یەکتریان لەو دێیەدا چاو پێ کەوت.

پیر عالی و پیر بنیامین لە پیران و یارانی سان سەهاک و هەردووکیان لە ڕواڵەتدا لەسەر پیریەتی زۆرانیان گرت و سەرئەنجام پیر بنیامین بەسەر پیر عالیدا سەرکەوت.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر تاجدینی فارس

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و ئیتر لە بارەی چۆنییەتیی ژیانییەوە ئاگەداریەکمان نییە، ئەوەی کە بۆمان ڕوون بووەتەوە ئەوەیە کە ئەو پیرێکی زانا و تێگەیشتوو بووە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی گۆرانی لێ بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە:

نە ئەو پەڕتووکی، نە ئەو پەڕتووکی   بارگەی شام وستەن نە ئەو پەڕتووکی

مـەولام سـەیرشـەن خـەلقـان تـالووکی   تانه مـەدەران خـوار و مـەخـلـووکی
ها نـامـەوەران بـوونی سلووکی   نەفـرۆشـان وە فـەخـر بوغـز و ملووکی

واتە: بارگەی خوام لەناو پەڕاوەکاندا هەڵدرا، ئەو خەڵکی تۆڵاز و تۆسن دەبینێ، کەچی پەستەکان تانە لە پیاوانی خوا دەدەن، ئەوا پیاوچاکان دەبنە خاوەن ڕەوشت و کردار، کەوابوو هەرگیز بەخۆتان مەنازن و ڕق و کینە بەیەک مەفرۆشن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر حوسێنی کاشانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و، بەجۆرێ کە لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا دەردەکەوێ، لە بنەڕەتدا باوکی خەڵکی کاشان بووە، بەڵام خۆی لە شارەزووردا لەدایک بووە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر حوسێنەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

هاوار ئەو سەرە، هاوار ئەو سـەرە   بارگـەی شام وستـەن هاوار ئەو سەرە
دەست و دڵەی وێت بکەرە شـەرە   هـەر کـارێ بەدە ئانە مـەکـەرە
نان نامـەردان هـەرگـیـز مـەوەرە   چەنی ناکـەسـان ئیـقـرار مـەنیـەرە
تۆ وەکەچ شەرتان دەست بار مەدەرە

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە دێی هاواردا هەڵدرا، بەهۆی دەست و دڵی خۆت داوەری بکە و هەر کارێ کە خراپە مەیکە و نانی نامەردان هەرگیز مەخۆ و لەگەڵ ناکەساندا پەیمان مەبەستە و، لەگەڵ ئەو کەسانەی وا بەڵێنیان نییە و پەیمان شکێنن، ڕەفتار مەکە.

هەندێ لە پیتۆڵان لایان وایە کە بنیادەم گەلێ لە ئەو کارە خراپانەی کە دەیکا خۆی دێنێتیە دی، واتە خۆی بەدیهێنەری ئەو خراپانەیە کە پاشان دەبیتە هاودەمی، بەجۆرێ کە دڕندەکان و جانەوەرەکانی زیانەخرۆ کە بۆ بنیادەم زیانیان هەیە، سوودێکیان لێ نابین و هەبوونیان خێرێکی تێدا نییە. کەوابوو مرۆ دەبێ لە خراپە خۆی بپارێزێ و ئەو کارەی کە

خراپە نەیکا و لەگەڵ پیاوانی خراپدا نەبێتە هاوەڵ و خۆی پاک و خاوێن بکاتەوە. چونکە بنیادەم جێنشینی خوا لە زەوی دایە و دەبێ ئەم چوار شتە بکاتە درۆشمی خۆی تا بەگەورەیی بگا: قسەی چاک، کردەوەی چاک، هەڵسوکەوتی چاک، فەرهەنگی چاک.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر عەبدولعەزیزی بەسرایی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە باوکی لە بنەڕەتا خەڵکی شاری بەسرا بووە، بەڵام خۆی لە ماهولکووفە یا دەینەوەردا لەدایک بووە و لە شارەزووردا کۆچی دوایی کردووە. هۆنراوی جوانی هۆنیوەتەوە و گەلێ هۆنراوی تەڕ و پاراوی بەیادگار لێ بەجێ ماون کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو کە دەڵێ:

ئەو شەت سیروان، ئەو شەط سیروان — بارگەی شام وستەن ئەو شەت سیروان
ها چێگا خێزان بانگ سەرحەدان — جە پردیوەردا شام گرتەن دیوان
خاسە غولامان گرد مێرد نەڕان — هەر یەک وە یەک شەرت بیان و بلان
ئەو ذات و شاتان بنیشۆ وە شان — یاران وە دینار دینی نەفرۆشان
ئەرکان چەفتی نەبۆ نە دینشان — مێردان وە کەلام حەیا بکەران
ژ پردیوەر زیا و شەرتێ نەنیەران — وە شەرت قەدیم سەرشان بسپاران
وە پیر کەچ شەرت سوجدە نەوەران — پیر ناکامڵ گرد بەرمەکەران
دایرەش وە رای دۆزەخ مەوەران — یاران بشنەوان ئی نوختە و ئەرکان
نەراگەی غەڵەت نەوان سەرگەردان — وە کۆچ و کەلام باوەران ئیمان

وە تەکبیر جەم خواجام سەلاش دان

واتە: بارەگای شام لە کەناری ڕووباری سیرواندا هەڵدرا، لەوکاتەدا لە سنوورەکانەوە دەنگێ هەڵسا و شام لە پردیوەردا دیوانی (یاری)ی پێک هێنا، خولامە تایبەتییەکانی دەرگا واتە پیاوانی ڕاستەقینەی ڕازاندەوە تا هەر کام بەپەیمانێکەوە بێن و بڕۆن. ئەی یاران! ئەگەر تیشک ببارێتە لەشتان هیچ کاتێ ڕێ و ڕچە و دینەکەتان بەپووڵ و دراو نەفرۆشن و،

لاری و چەوتی لە دینەکەتاندا نەبێ. لە پەرتووکی سەرئەنجام شەرم بکەن و فەرمانبەری بن و لە پردیوەردا پەیمان و دەستوورێکی تر دامەنن و، بەپەیمانی کۆن سەرتان بسپێرن و بەپیری لاڕێ و پەیمانشکێن کرنۆش مەبەن، چونکە پیرێک ڕاست نەبێ، هەمووی لایەنگرانی لە ڕێی ڕاست لا دەدا و بەرەو دۆزەخ دەیانبا. ئەی یاران! دەبێ ئەوە بزانن. ڕێگایێ کە هەڵە و نادروست بێ، سەرگەردان و ئاوارە دەبن. دەبێ گوێڕایەڵی بەفەرمانەکانی ئاین بن و بڕوایان پێ بهێنن و خواجەم بۆ تەکبیردان لە جەمخانەدا ودمی داوە و ڕێ و ڕەوشتی ئاینەکەتان بەچاکی بەجێ بێنن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر خاڵقی ئەردەوێڵی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەراوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر خاڵقی ئەردەوێڵی لە شاری ئەردەوێڵدا[1] لەدایک بووە و لە شارەزوورا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر خاڵقەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەراوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

وست ئەو کۆی سیمان، وست ئەوکۆی سیمان بارگەی شام لوا وست ئەو کۆی سیمان

دەرمان دەردم دارووی حەکیمان ڕاگەی (یاری)یەن وە دیدەو وە گیان

ئی دین بەرحەقەن باوەرمی ئیمان

---

(١) ئەردەوێڵ هەر لە مێژەوە مەڵبەندی کوردەکان بووە. لە سەرەتای دەوری ئیسلامەتیدا مەرزەوانی ئازەربایجان کە لە ئەردەوێڵدا بوو، گرفتاری هێرشی حوزەیفەی کوڕی یەمان بوو کە لەلایەن هافی عومەری خەتابەوە بووبووە فەرمانڕەوای ئەم ناوچەیە شەڕێکی زۆر قورس ڕووی دا و، مەرزەوان هەشت سەد هەزار درهەمی بەموسڵمانان دا بەمەرجێک ئاگرگاکان وێران نەکەن و کوردەکان نەکوژن و، ئەم کوردانە بەپێی پەرتووکی (فتوح البلدان) بریتی بوون لە دانیشتووانی بلاسجان و سەبەلان و ساترووان. کوردەکانی شەدادیش کە لە ساڵی ٣٤٠ی کۆچیدا لە بەرامبەری عەباسییەکانەوە ڕاوەستان لە ئەردەوێڵدا دەژیان.

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە دێی سیمان[٢]دا هەڵدرا. چارەی دەردم دەوای حەکیمان و ڕێ و ڕچەی یارییە و، ئێمە بەدڵ و گیان قبووڵمانە، چونکە ئەم ڕێ و ڕچەیە دروستە و دەبێ بڕوای پێ بهێنین.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- فتوح البلدان. تالیف ابوبکر احمد بلاذری - مصر ١٣١٩ هجری.

پیر سلێمانی سیستانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و لە سیستاندا لەدایک بووە و لە شارەزوورا کۆچی دواییی کردووە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر سلێمانی سیستانی لە سیستاندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و پاشان ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێوە چووەتە شارەزوور و لە شاری ماهولکووفەدا نیشتەجێ بووە و لەپاش ماوەیەک ڕۆیشتووەتە لای سان سەهاک و چەند ساڵێک لە لای ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە شارەزوور و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک و وانەوتنەوە بردووەتە سەر تا کۆچی دواییی کردووە.

پیر سلێمان لەبەرئەوەی زۆربەی ژیانی لەناو کوردەواریدا بردووەتە سەر، کوردییە باشی زانیوە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەنەتەوە کە هەندێکیان لە پەرتووکی سەرئەنجامدا نووسراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو کابەی ئەقدەم، ئەو کابەی ئەقدەم	بارگەی شام وستەن ئەو کابەی ئەقدەم
یاران نە جەمدا دڵ باران وە هەم	هەرگیز نەستانان بەش زیاد و کەم
سوڵتان سەرجەم حازرەن نە جەم	حەیا بکەردی گەردن کەران خەم

واتە: بارەگا و خێوەتی خوام لە کەعبەی پیرۆزدا هەڵدرا. ئەی یاران! دڵتان ل جەمدا ئاوێتە و تێکەڵاوی یەکتر بکەن و هەرگیز بەشی زیاد و کەم وەرنەگرن. چونکە خوا بەهەموو شتێک ئاگەدارە و لە هەموو جێگایەکدا هەیە. کەوا بوو شەرمێک لە ئەو بکەن و کڕنۆشی بۆ بەرن.

(٢) سیمان دێیێکە لە ناوچەی گۆراندا.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر عیسا شقاقی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و ئیتر لە مەڕ چۆنییەتیی ژیانیەوە ئاگەدارییەکمان نییە.

لە پیر عیسایەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەوکۆی سەنایی، ئەوکۆی سـەنایی بارگەی شام وستەن ئەو کۆی سەنایی
وەرگەرۆ تۆفان نەکۆی فـەنایی مێردان بنیشان گرد وە حەیایی
بکێشان تانە نە ڕووی دونیایی تاکـە باقی بۆ دەور بەقـایی
تانەکێش مەلۆ ئەو وەر دەرگایی

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە کێوی سەناییدا هەڵدرا. خوا تۆفان دەگەڕێنێتەوە تا پیاوانی خوا بەشەرمەوە دانیشن. جا ئێوە دەبێ تانە بدەن ئەوانەی وا لە دووی خۆشییەکانی جیهاندان و سەرکۆنەیان بکەن تا ببێتە پەند بۆیان و بەڵکو بێنە سەر ڕێ و ڕەوشتی خوای تاق و تەنیا. ئەوانەی وا لە ڕێی خوادا پەندی خەڵک دادەدەن، نزیکی دەرگای خوایی دەبنەوە.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر حەیدەری کەل مەیدانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە باوکی پیر حەیدەر لە بنەڕەتا خەڵکی قرمیسین بووە، بەڵام خۆی لە ماهولکووفەدا لەدایک بووە و لە دێی هاواردا کۆچی دوایی کردووە.

پیر حەیدەر هۆنراوی باشی هۆنیوەتەوە و گەلێ لە هۆنراوەکانی لە پەرتووکی سەرئەنجامدا بەیادگار ماوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو دووچکایان، ئەو دووچکایان بارگەی شام وستەن ئەو دوچکایان

ها سوڵتان وێشەن پادشای شاهان هەم یار داوودەن ڕەهنمای ڕاهان

ماوەرۆ وە ڕای یار پاک جامان نارۆ وە ڕاگەی گومڕا و خەتاوان

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە دێی دووچقا هەڵدرا. ئەوا سان سەهاک شای شایانە و داوود ڕێنمای ڕێکانە. ئەو ئێمە بەڕێی خوای تاق و تەنیا ڕێنوێنیی دەکا و ناهێڵێ کە بەڕێی نادروستدا بڕۆین و تووشی هەڵە بین.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر ناسری بەختیاری

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاون و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی گۆرانی لێ بەجێ ماون لە پەرتووکی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر ناسر خواناسێکی گەورە بووە و گەلێ دەنگ و باسیان لەَ بارەیەوە نووسیوە. شوێنی لەدایک بوون و مردنی شارەزوورە و وەکو دەڵێن لە زۆربەی زانستەکاندا شارەزا بووە و، زۆربەی هۆنەران و زانایان و پیتۆڵان هاتوونەتە لای و بەهرەیان لە زانستی وەرگرتووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی کە دەڵێ:

ئەو ساجــناری ئەو ساجــناری بـارگەی شام وستەن ئەو ساجناری
مێردان سەجەنان وە وەزن یاری مـارۆ وە نەظـــــەر قەدیم داغداری
تازە داغــداران نمەوان رسگاری نمەلان نەســەف مــێــرد قـــەتاری

واتە: بارەگـای شـام لە سـاجنـاردا هەڵدرا و، یارانـی بەسـەنگی خـۆی هەڵســەنگاند و گوناهکارانی کۆنی هێنایە بەرچاو و گوناهکارانی ئێستا رزگار نابن و لە ڕیزی پیاوانی خودا نایێنە ژمار.

ساجنار کـە لە زاراوی (یاری)دا بەواتەی خـۆر و هـەتاوە؛ بەپێی پەڕاوی سـەرئەنجام، لە ژێری ئەوەدا لەگـەڵ رۆحی یاراندا پەیمانـی بەرین بەسـتـراوە کـە لە دوای سـرشت بوون بەچاکـە لەگەڵ یەکـدا رەفتـار دەکەن. سوهـرورەردی لە پەڕاوی (هیاکل النور)دا دەڵێ: وە لەبەرئەوەی خـۆر باشـتـرین و گـەورەترین دەسـتکردی خـوایە، تـیشکـی بەهەمـوو جێ و شوێنێکدا بڵاو دەبێتەوە و دڵ و دەروونی یارانی پێ ڕوون دەبێتەوە و بەوە دەگاتە بەرزترین پلەوپایەی خواناسی.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- حکمە الاشراق. تالیف شیخ شهاب الدین - سهروردی - تهران ١٣٣١ هجری.

پیر جەعفەری کوردستانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە: کە پیر جافری کوردستانی[1] بەپارێزگاری و خواناسی لەناو خەڵکدا ناسراوە و زانایان لە دەوریدا کۆبوونەتەوە و کەڵکیان لە زانستی وەرگرتووە.

لە پیر جافرەوە گەلێ هۆنراو سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسی بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

---

(١) ناوی کوردستان بەر لە پەیدابوونی ئیسلام بەناوی کوردوئن بووە و ستـرابوون لە نووسراوەکەی خۆیدا نووسیویە. لە سەرەتای ئیسلامەتیدا مەڵبەندەکانی کوردنشین لە مێژوودا بەناوی: (الجبـال) و (بلاد البهلویون) هاتووە و، لە زەمانی سەلجووقییەکاندا مەڵبەندە کوردنشینەکان ناونراوە کوردستان.

ئەو تاش هـۆرین، ئەو تاش هـــۆرین   بارگەی شام وستـەن ئەو تاش هۆرین
قـــەواڵەش نیـــان نە کـــاو ســـەرین   پـــەرێ ئازمـــــایش یاران مـــوبـــین
هەر کەس بەر ئاوەرد ئەوەن شاخوشین

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە کێوی هۆریندا هەڵدرا. شا قەواڵەی ڕازی یاری خستە ناو ئەو کێوە و شاردییەوە بۆ ئەوە یارەکانی تاقی بکاتەوە تا دۆزەرەوەکەی بەسەر ئەوانی تردا سەرکەوێ.

بەپێی پەڕاوی سـەرئەنجام، بابە سـەرهەنگ بەیارەکانی فەرمووی قـەباڵە و تاپۆی ڕازی یاریم بۆ تاقیکردنەوەی پیاوانی خوا لەناو کێوی هۆریندا شاردووەتەوە لەدوای من پیاوێک بەناوی شـاخـوەشین سـەرهەڵ دەدا و ئەو قـەباڵە دەردێنێ و ڕازی یاری بەخـەڵک دەڵێ کـە دەبێ هەموو سەری پێ بسپێرن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر ئەلیاسی مۆریاسی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سـەدەی هەشـتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕتووکی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر ئەلیاسی مۆریاسی پیرێکی ئاگا و شـارەزا و پارێزگار بووە و هەمـوودەم لەگەڵ زانایان و خوانـاسان و پارێزگاراندا هەڵسوکەوتی بووە و گەلێ سـان سـەهاکی خۆش ویسـتـووە و قسـەی لێ بیـسـتـووە و سـەرئەنجام خـەرقـەی لێ وەرگرتووە.

لە پیر ئەلیاسەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە گەلێ جوان و شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەوکۆی خونکارەن، ئەوکۆی شندروێ   بارەگای شام وستـەن ئەوکۆی شندروێ
ســـەهاک شندروێ بێ شکەن یەوی   جـــە مـــاهیـــەوە نەقـــدش وەش بوێ
یاران بنیشان گرد وە بۆسوێ

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە کێوی شندرۆێدا هەڵدرا. سان سەهاک لە خواناسیدا

وەکو خونکارێکی بەدەسەڵاتە و، هەر لە ڕۆژی بەرینەوە هەوێنی بۆن خۆش بوو. ئەی یاران هەمووتان بەرەوشتێکی چاک و پەسەند بەیەکەوە دانیشن و خوا بپەرستن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر هەیاسی مەغربی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر هەیاسی مەغربی گەلێ سان سەهاکی خۆش ویستووە و هەر لە تافی جوانی لەلای ئەو بووە و لە پاش ماوەیەک خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و گەلێک لایەنگری پەیدا کردووە.

لە پیر هەیاسەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە دەڵێ:

بارگەی شام لوا وست وە مەدینە غولامـــان ئامان جە هەزار وینە
بێ حەد بێ وەندان غولامان هینە زوهـــوور بۆ بنیام پادشا موعینە
چلتەن چەنیشان مەکـــەرۆ چینە هەفتەوان نە سرِ نوورشان سەنگینە
باقیی غولامان وە خدمەت شینە

واتە: بارەگا و خێوەتی خوای تاق و تەنیا لە مەدینەدا هەڵدرا. پیاوانی خوا بەهەزار وێنە لە هەر شوێنێکەوە هاتنە ئەو شارە و ئەوسا بەرە بەرە خەڵک لە دەوری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کۆبوونەوە و، خوا لە هەموو بارێکەوە یارمەتیی دا. چل تەن لەو کاتەدا لەلای بوون و هەفتەوانە لە جیهانی ڕاز تیشکیان زۆرتر و قورسترە. خولامەکانی تر ڕۆیشتنە لای و ئاینەکەیان قەبووڵ کرد و لە خزمەتیدا بوون.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر نیگادارتانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر نیگادارتانی لە شارەزووردا خوێندنەکەی تەواو کردووە و بەیەکێ لە زانایان و پارێزگارانی دەوری خۆی دەژمێررێ و سەرئەنجام چووەتە لای سان سەهاک و ماوەیەک لەلای ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر نیگادارتانییەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماوەتەوە کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمانن کە دەڵێ:

ئەو یانەی عیسا، ئەو یانەی عیسا بارگەی شام وستەن ئەو یانەی عیسا
بنیامین، داوود چەند پیر مووسا شێخ عیسا عەلەم مەدا جلووسا
ها زیا وە یوورت حاجی باوەیسا جۆق هەفتەوان حاجی باوەیسا

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە ماڵی شێخ عیسادا هەڵدا. پیر بنیامین و پیرداوود پیرمووسا لەگەڵ شێخ عیسای بەرزنجیدا ئاڵای یارییەکانیان شەکانەوە، ئەو ئێستاکە چووەتە قاڵبی حاجی باوەیسی و یەکێکە لە حەوتەوانە.

لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا هاتووە: کە پیربنیامین و پیرداوود و پیرمووسا هەر کام بەرەو شوێنێک کەوتنە ڕێ و سەرئەنجام لە دێی بەرزنجەدا گەیشتنە یەک و لەوێدا ڕۆیشتنە ماڵی شێخ عیسا. ڕۆژێکیان شێخ چووە خوازبێنیی کچەکەی حوسێن بەگی جەڵد و دەروێشەکانیشی لەگەڵ خۆیا برد. حوسێن بەگ وتی: کچەکەم بەکەسێک دەدەمە شوو کە داوای هەرچی بکەم بۆم بێنێ و ئەوانیش قەبووڵی دەکەن و حوسێن بەگ داوای هەرچی دەکا خێرا بۆی دێنن و حوسێن بەگ بۆی دەردەکەوێ کە ئەمە کارێکی خواییە و هەر کەسێک ناتوانێ ئەم کارە بکا، ئەوەبوو کە کچەکەی بۆ مارەبڕی ماوەیەک تێ دەپەڕێ و پەڵەتیشکێک لە ئاسماندا دەکەوێ و پاشان ژنە تازەکەی شێخ عیسا دووگیان دەبێ و لەپاش ماوەیەک کوڕێکی دەبێ کە ناوی دەنێن سان سەهاک و سان سەهاک کەم کەم گەورە دەبێ و لە پاشدا لەگەڵ باوکیا دەڕواتە مەکە و لە گەڕانەوەدا باوکی دەمرێ و ئەویش لەگەڵ دەروێشەکاندا بەرەو دێی شێخان دەکەوێتە ڕێ و لەوێدا ڕێ و ڕچەی یاری دێنێتە دی.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر قەمەر سەراوقوماشی

سەدەی هەشتەم

ئەو هۆنەرەمان بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر قەمەر پیرێکی ئاگا و شارەزا و زانا بووە و هەمیشە لەگەڵ زانایان و پارێزگارانی دەوری خۆیدا کۆبووەتەوە و لە سان سەهاک خەرقەی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر قەمەرەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی، ئەم هۆنەرەمانن کە دەڵێ:

غار مەدینە، غار مـــــەدینە	بارگەی شام وستەن غار مەدینە
پەسپەسەکۆڵێ تارش تەنینە	بەیوەر بەیوەران وە خزمەت شینە

واتە: بارگەی خوای تاق و تەنیا لە مەدینەدا هەڵدرا، لەو کاتەدا جاڵجاڵۆکە جاوی تەنییەوە و ئەوسا هەزاران داماو هاتنە خزمەتی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بڕوایان پێ هێنا. پیر قەمەر لەم دوو هۆنراوەدا دیاردی دەکاتە سەر کۆچکردنی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە مەکەوە بۆ مەدینە و، ئەوەش بەم جۆرە بوو کە کاتێ بتپەرستەکانی مەککە دییان ئاینی پیرۆزی ئیسلام ڕۆژ بەڕۆژ پتر پەرەدەستێنێ، هاتنە سەر ئەوە کە پێغەمبەر بکوژن و دین و ڕێ و ڕەوشتی باووباپیریان بپارێزن. ئەوسا پێغەمبەر عەلیی ئامۆزای لە ماڵ دانا و بەشەوا لەگەڵ ئەبووبەکر بەرەو مەدینە کۆچی کرد و کاتێ بت پەرستەکان کەوتنە دووی ئەو، پێغەمبەر پەنای بردە ئەشکەوتی حەرا و خوای مەزن ئەوانی لە ئەشکەوتەکەدا پێوار کرد و لەبەر دەرگای ئەشکەوتەکەدا جاڵجاڵۆکە جاوی تەنییەوە و جووتێ کۆتر هاتن و هێلکەیان کرد و خێرا هەڵیان هێنان و کاتێ بتپەرستەکان گەیشتنە بەر دەرکی غارەکە، ئەمەیان دی گەڕانەوە و پاشان پێغەمبەر بەرەو مەدینە کەوتە ڕێ.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- قصص الانبياء. تألیف ابو اسحاق نیشابوری - به اهتمام حبیب یغمائی تهران ١٣٤٥.

پیر ڕەحمەتی بەمبەیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر ڕەحمەتی بەمبەیی کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، لە بنەڕەتا باوکی خەڵکی بەمبەیی بووە، بەڵام خۆی لە شارەزووردا لەدایک بووە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە و پیرێکی شارەزا و زانا و پارێزکار بووە و لە پیتۆڵی و فەلسەفەی ئاینەکانی کۆن و باستانیدا دەستێکی باڵای هەبووە و زۆربەی ژیانی لە پارێزکاری و خواناسیدا بردووەتە سەر و هەموو دەم ڕێنوێنیی خەڵکی کردووە.

لە پیر ڕەحمەتەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەمان کە دەڵێ:

ئەو شار غەزنەین، ئەو شار غەزنەین   بارگەی شام وستەن ئەو شار غەزنەین
ئەز وە فیدات بام سوڵتان کەونەین   هیچ کەس نەشناسان زاتت وە یەمەین
غولامان هەرگیز نەلان وە ژێر دەین   ئیقرار و شەرتشان باران وە قابەین
باران وە مابەین ئیقرار وە جای وێش   سوڵتان مەحموود بێ خواجای بی ئەندێش
نە شارغەزنە رەنگێ دا نە ژێش   هەفتەنش چەوگا ئەو ئاوەرد وە پێش
هەیاس خاس بێ بنیام رای خوێش   حەسەن مەیمەندی، مووسی نوختەکێش
حەبیب، داوودەن غولام رای تەفتێش   فەخرەدین، رەمزبار فرشتەی بێ تەشوێش
زەردش زەردەبام قەواڵەن نە چێش   ئێوەت، ناسرەدین، شاشەن ڕاکەو ڕێش
ڕاگە و ڕێشەن حەق پادشای سەروەر   تا شاخەی ئێوەت نەیۆنی نە سەر
گرد دیدەداران نمەبۆ خەبەر

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە شاری غەزنەیندا هەڵدرا. من بەقوربانت بم ئەی پادشای هەردوو جیهان، هیچ کەس گەوهەری تۆی بەچاو نەدیوە و نەیناسیوە، خولامان هەرگیز لە ژێری قەرزی تۆ دەرنایێن تاکو پەیمانەکەی خۆیان بەجێ نەهێنن. سان مەحموود خواجەیەکی نەترس و بێ پەروا بوو و، لە شاری غەزنەیدا فەرمانڕەوایی دەکرد و حەوت

تەنیشی لەلای خۆی کۆکردبووەوە، هەیاس بریتی بوو لە بنیامین و، حەسەن مەیمەندی نوێنگەی پیر مووسا بوو و، حەبیب نوێنگەی داوود و فەخرەدین بریتی بوو لە ڕەمزبار و زەردەش نوێنگەی بابەیادگار و ناسرەدین بریتی بوو لە شا ئیبراهیم کە ئەمانە ڕێگای دروستی خوای مەزنیان گرتەبەر و، تا چلّی ئێوەت نەڕوێ، هەمووی دیدەدارەکان لەم ڕێگە ئاگەدار نابن. پیر ڕەحمەت لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی کردووەتە فەرمانڕەوایەتیی سان مەحموودی غەزنەوی (٣٨٨ - ٤٢١ی کۆچی) و پیاوەکانی کە هێز و پلەوپایەی هەر کام لە ناودارانی دەورەی ئەو بەهێزی بزۆنی یەکێ لە پیرانی سەردەمی سان سەهاک دەچوێنی بۆ وێنە: سان مەحموود بەسان سەهاک و سەردارەکانی سان مەحموود بەپیرەکانی و یارەکانی سان سەهاک دەچوێنێ و لە پاشا دەڵێ: هەموو ڕێی دروستی خوایان گرتەبەر، بەڵام تا نەمامەکەی شا ئیبراهیمی ئێوەت کە سان سەهاک نێژایە نەڕوێ، دیدەدارەکان ئاگەدار نابن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر دانیالی دالاهویی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان، بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی تایبەتی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە: کە پیر دانیالی دالاهویی یەکێکە لە پیرانی شارەزا و زانا و پارێزگار و ژیانی خۆی پتر بەپارێزگاری و خواناسی بردووەتە سەر و ماوەیەک لەلای سان سەهاک بووە و خەرقەی لێ وەرگرتووە و سەرئەنجام خۆی ڕێنوێنیی خەڵکی کردووە.

لە پیر دانیالەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرن:

عالەم ساچنا، عالەم ساچنا	مەولام جە نووریێ عالەم ساچنا
عالەم و ئادەم پەی وێش ڕاچنا	ئەو نوورەش جە پشت بنیام داچنا

واتە: خوام جیهانی بەدی هێنا و جیهان و بنیادەمی بۆ خۆی ڕازاندەوە و، ئەو تیشکەی سەرەتا لە پشتی ئادەم دانابوو.

پیر دانیال لەم هەڵبەستانەدا دیاردی دەکاتە بەدیهێنانی جیهان و ئادەم و، بەپێی بیروڕای موسڵمانان، خوای مەزن سەرەتای تیشکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی بەدی هێنا و پاشان ئادەم و بەرەی ئەوی سرشت کرد و لە پاشا ئەو تیشکە لە پشت ئادەما دانا و پشت بەپشت گەڕا تا گەیشتە عەبدوڵڵای باوکی پێغەمبەر. خوای گەورە کاتێ تیشکی پێغەمبەری خولقاند هەزار ساڵ ئەو تیشکەی لەلای خۆی دانا تا خەریکی پەسن و ستایشی خوا بوو، ئەوسا ئەو تیشکەی ڕوون کردەوە و هەزاران ساڵ تێ پەڕی تا لە تیشکی بیست دەریای داهێنا و هەر دەریایەک چەندین زانست بوو کە جگە لە خوا کەسێک ئاگای لێ نەبوو و، ئەو تیشکەی ژەندە ناو ئەو دەریایانەدا و پاشان پێی فەرموو: تۆ دوایین پێغەمبەر و تکاکاری ڕۆژی پەسڵانی، ئەوسا ئەو تیشکە خۆی خستە زەوی و کڕنۆشی لە خوا کرد و کاتێ سەری لە زەوی هەڵگرت، سەد و بیست و چوار هەزار دڵۆپی لێ ڕژا و خوای مەزن لە هەر دڵۆپێکی پێغەمبەرێکی بەدی هێنا.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر سەفەری قەڵاجەیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر سەفەری قەڵاجەیی لە پیران و خواناسانی بەناوبانگی سەدەی هەشتەمی کۆچییەو لە لای سان سەهاک ماوەیەک خوێندوویەتی و خەرقەی لێ وەرگرتووە و لە شارەزوور و دەوروبەری ئەو مەڵبەندەدا ژیاوە و هەر لەوێشدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر سەفەرەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەڕتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند نموونەیەک لەم هۆنراوانە:

ئەوکۆی سەمەنگان، ئەوکۆی سەمەنگان — بارگەی شام لوا ئەوکۆی سەمەنگان
وە فەرمان شام خواجای یەکرەنگان — ڕوستەم نە یوورت پیر سەرهەنگان
چەنی تەهمینە بانۆی چەڵـــەنگان — جام یەکرەنگی نۆشا ڕۆچەنگان
هەر ئەو جامە بێ پاک کەردش ژەنگان — روستەم نە یوورت بنیامین سەنگان

واته: بارەگا و خێوەتی شام لە کۆی سەمەنگاندا هەڵدرا، بەفەرمانی شام، بنیامین لە قاڵبی ڕۆستەمدا بوو و، لەگەڵ تامینە ئەو خانمە شۆخوشەنگە، پەیوەندیی ژن و مێردیی بەست و جامێ بادەی خواردەوە و ئەم بادە ژەنگی دەروونی پاک و خاوێن کردەوە و، ڕۆستەمی لە لەشی پیرمدا هەڵسەنگاند.

پیر سەفەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە چیرۆکی ڕۆستەم و تامینە کە بەپێی شانامە، تامینە کچی فەرمانڕەوای سەمەنگان بوو کە دڵی لە ڕۆستەم چوو، شووی پێ کرد و پاشان کوڕێکی لێ بوو کە ناوی نا زۆراب و زۆراب کەم کەم گەورە بوو و پاشان بۆ پەیداکردنی باوکی لە سەمەنگانەوە بەرەو ئێران کەوتە ڕێ و دایکی بازووبەندێکی پێ دا کە بیکاتە باڵی، تا بتوانێ بەهۆی ئەو بازووبەندەوە خۆی بەباوکی بناسێنێ، بەڵام زۆراب باوکی نەناسی و بەدەستی ڕۆستەمی باوکی کوژرا.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- شانامەی فیردەوسی.

پیر سوورەی هندلەیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر سوورەی هندلەیی سەرەتا لە شارەزووردا خەریکی خوێندن بووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا نیوەی سەدەی هەشتەم کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر سوورەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو گردین دڵان، ئەو گردین دڵان — بارگەی شام وستەن ئەو گردین دڵان

نوختەش حازرەن حەل موشکڵان — ها یار داوودەن شەمع و مەشعەڵان

دادڕەس یاران نە ڕاگەی چۆڵان — ڕاهنمای یاران نە گشت مەنزڵان

یاران بیاوە نە ڕاگەی چۆڵان — وە کەلام و شوون وە پاکی زێڵان

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە تەواوی دڵەکاندا هەڵدرا، ئەو لە هەموو شوێنێکدا

ئامادەیە و گرێ کوێرەی خەڵک دەکاتەوە، ئەوا داوودیش بووە شەم و مەشخەڵی خەڵک، وە ئەو لە ڕێی چۆڵ و سەخت و هەڵەتدا دەگاتە فریای یاران و لە هەموو قۆناخێکدا ڕێنمای خەڵکە و، لە دەشت و چۆڵدا یاران پەیدا دەکا، کەوابوو هەموو بەپاکی و خاوێنییەوە دانیشن و ژیان بەرنەسەر.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

پیر نیعمەتی تەوەردار

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر نیعمەت یەکێکە لە پیران و یارانی سان سەهاک کە لە تافی جوانیدا چووە لای ئەو و لە پاش چەندین ساڵ کە لە لای ماوەتەوە، خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و سەرئەنجام ڕۆیشتووەتە شارەزوور و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر نیعمەتەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە پەرتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو کفر و کینە، ئەو کفر و کینە	بارگەی شام وستەن ئەو کفر و کینە
کفری کفرشان نە دەم بەرشینە	پیر و پیرعالی داواشان هینە
شا دا جەلاشان جە قەهرو قینە	یاران پۆشاشان جامەی کەمینە

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە شاری کفر و کینەدا هەڵدرا، خەڵکی کفری کفریان لە دەم دەردێ، وەکو پیر بنیامین و پیر عالی کە لەسەر پیری بووە شەڕیان تا شا قار و قینی لە ناویان هەڵگرت و یاران لە بەرامبەری خاوەندکاردا کڕنۆشیان کرد و سەریان دانەواند.

کفری یەکێ لە شارەکانی کوردستانی عێراقە و دەڵێن کە ئەم شارە خەسرەو پەروێزی ساسانی (٥٩٠ - ٦٢٨ی زایین) ئاوای کردووەتەوە. ناوی شارەکە لە ناوی دارێکەوە وەرگیراوە کە لە ڕابردوودا لێرێکی کفری لەم شارەدا هەبووە و بەهۆی بوومەلەرزەیەکی زۆر سەختەوە شارەکە و لێرەکە لەناو چوون و پاشان شارەکەیان سەرلەنوێ ئاوا کردووەتەوە.

ریچ لە گەشتنامەکەیدا نووسیویەتی: لە کفریدا شوێنەواری کۆن کە پەیوەندیی بەساسانییەکانەوەیە بەزۆری دەبینرێ و گەلێ دێزە و گۆزەی قورینی ئەو دەورەش کەوتووەتە دەست. جەماوەری شارەکە نزیکەی حەوت هەزار کەسن و خەڵکەکەی کوردن و زۆربەیان خەریکی کاری کشتوکاڵ و کاری بازرگانین. بەرهەمی شارەکە بریتییە لە گەنم و جۆ و کونجی و چەوەندەر و ترێ و سێو و هەرمێ. لەم شارەدا خەڵووز و نەوتیش بەزۆری دەست دەکەوێ و گۆڕێکیشی تێدایە بەناوی (بابە شاسوار) کە خەڵک دەچنە دیتنی و ڕازونیازی لەسەر دەکەن.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- رحلە ریچ فی العراق ترجمە بهاالدین نوری - بغداد ١٩٥١.

پیر دلاوەری دەرەشیشی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر دلاوەر زانا و پیرێکی زۆر بەرز بووە و لە هەموو زانستێکدا شارەزا بووە و ماوەیەکی زۆر لە شارەزوور و هەورامانددا ژیاوە و سان سەهاک زۆر خۆشی ویستووە و خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر دلاوەرەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە لە پەرتووکی سەرئەنجامدا تۆمار کراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وست و بەڕبەڕی، وست و بەڕبەڕی   بارگەی شام وستەن وست و بەڕبەڕی
پادشام ئاگا بی نە گشت هەوەڕی   یار پاک باوەر ئەو دەرگا و فەڕی
یاران نەکەران وە لەفز تەڕی   ها یوورت فیرعەون مەرد قەرقەڕی
وێش کەرد وە خودا شاه و شەهپەڕی   نام وێش مەنیۆ هەیاس و شەڕی
بفرۆشۆ یاری وە جیفە و زەڕی   یاران ماوەرۆ وە ڕاگە و شەڕی
فەردا خجاڵەت لاڵ مەوۆ کەڕی

واتە: بارەگا و خێوەتی خوام لە نێوان دەشتەکییەکاندا هەڵدرا. خوام لە گشت هەواڵێک ئاگەدارە، یارێک کە بڕوای پاک و خاوێن بێ، بەدەرگای خواوە نزیکە. ئەی یاران! ڕێ و ڕچەی خواناسی بەبێهوودە دامەنن و بایەخی پێ بدەن، فیرعەون ئەو دژمرۆیە، خۆی کردە خوا و شای پەرییەکان، بۆ ئەوەی ئەم ڕێ و ڕچەیە بەزێڕ و زیو بفرۆشێ و یاران بخاتە ڕێی خراپ و ئەهریمەنی و لە ڕێی ڕاست لایان دا. ئەو لە ڕۆژی پەسڵان لەلای خوادا شەرمەندە و لاڵ و کەڕ دەبێ.

پیر دلاوەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر ڕووداوی فیرعەون کە بەخەڵک دەڵێ: «أناربُّکم الأعلی» واتە من خوای هەرە بەرزی ئێوەم. مووسا لە ماڵی ئەودا پێ گەیشت، ئەوەش بەو جۆرە بوو کاتێ دایکی زانیی کە نەسەقچیانی فیرعەون منداڵە ساواکەی دەکوژن، ئەوی خستە ناو سەندووقێکەوە و خستیە ناو ئاوی ڕووباری نیلەوە، ئاوەکە سەندووقەکەی برد و ئەوسا پیاوانی فیرعەون سەندووقەکەیان گرتەوە و دایانە ژنەکەی فیرعەون و ئەویش لەبەرئەوەی منداڵی نەبوو بۆ خۆی گەورەی کرد و مووسا سەرئەنجام بەسەر فیرعەوندا زاڵ بوو و جوولەکەکانی لە ستەمی ئەو ستەمکارە ڕزگار کرد.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر حەیاتی ماچینی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر حەیاتی ماچینی پیرێکی زانا و شارەزا و ڕۆشنبیر و تێگەیشتوو بووە و لە دەوری لاویەتیدا چووەتە لای سان سەهاک و چەندین ساڵ لەلای ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا لەوێوە ڕۆیشتووەتە شارەزوور و پاشماوەی ژیانی بەڕینوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر حەیاتەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن، ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران هامــــرا، یاران هامــــرا | رای راست بگێــــرن یاران هامــــرا
یاری نەکـەرن وە جـەنگ و هەرا | وێنەی سـامـری خـەلق کـەرن گومـرا

واتە: ئەی یارانی هاوڕێ! ڕێی ڕاستی خوایی بگرن و لەناو خۆتاندا مەکەنە شەڕ و هەرا و وەکو سامری خەڵک گومڕێ مەکەن.

پیر حـەیات لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سـەر ڕووداوی سامری لە نەبوونی مـووسـادا کە چل ڕۆژ بۆ هێنانی تەورات ڕۆیشـتبووە کێوی توور، خـەڵکی لە ڕێ دەرکرد و ئەوانی هـان دا کە گوێرەکە زێڕینەکەی بپەرستن.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

پیر ناریی هەورامی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بـەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یـەکێکە لە حـەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سـەهاک کە لە سـەدەی هـەشـتـەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (سـەرئەنجـام)دا نووسراوە کە پیر ناریی هەورامی لە هـەوراماندا لەدایک بووە و هـەر لەوێشـدا پێ گەیشـتووە و لە دەوری لاویەتیـدا لەلای زانایان خـەریکی خـوێندن بووە و پاشـان ڕۆیشـتـووەتە دێی شـێـخـان و ماوەیەکی زۆر لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر نارییـەوە گـەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتـەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوان و شـیرین. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران مـزگـانی شـام نە کـۆی مـێـرن | مـیـرم نۆشـزادەن سـەرمـایەی خـێـرەن
شـاهم شـاپوورەن پوور ئەردەشـێـرەن | پەرێ دوشـمـنان چون وەچکە شـێـرەن
مـیـرش سـەنجنی وە چەشـمـەی یاری | نە بەرەش ئۆرمــــــزد وێش دا دیاری
چاقــــــا وارمـــا وە ئاشـــــکاری | مـێـردانش جـەم بین پـەی ڕەسـتگاری
مەولام ڕەنگبازەن ڕەنگ مەدۆ وە کۆچ | کۆچـــــش تاریی شەو مـەکەرۆ وە ڕۆچ

واتە: ئەی یاران! مزگێنی بدەن کە شـام هـاتە ماڵی مێرەک، مێرەکی نۆشـزاد سەرچاوەی

خێر و خۆشییە. شام شاپووری کوڕی ئەردەشێرە و لە بەرامبەری دوژمناندا وەکو بەچکەشێر ڕادەوەستێ، ئەو مێرەکی بەسەرچاوەی یاری هەڵسەنگاند و کچەکەی ئەوی خواست و لە پەیوەندیی ئەوان ئۆرمزد پەیدا بوو. ئەوسا شا فەرمووی کە بەئاشکرا هەمووی خەڵک کۆبنەوە و جەژنێک بەدی بێنن. خوام ڕەنگبازە و بەکۆچ و باری گیانەکان ڕەنگ دەبەخشێ و کۆچی ئەوان تاریکی شەو دەکاتەوە ڕۆژ.

پیر ناری لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە چیرۆکی کچی مێرەکی نۆشزاد و شاپووری ساسانی کە بەپێی شانامە، شاپووری هەوەڵ کوڕی ئەردەشێری ساسانی ڕۆژێکیان چووە ڕاو، کچێکی لە باخێکدا دی کە لەسەر بیرێکدا دۆڵێ قورسی هەڵدەکێشا کە چەند پیاو نەیدەتوانی ئەو کارە بکا کەچی ئەو بەئاسانی دۆڵەکەی دەکێشایە سەر. شاپوور کاتێ چاوی پێ کەوت بۆی دەرکەوت کە ئەو کچی مێرەکی نۆشزادە و لە دوژمنانی بابیەتی کە لە شەڕدا زۆربەی پیاوانی بنەماڵەکەی کوژرا بوون. شاپوور دڵی لێ چوو و خواستی و پاشان کوڕێکی لێ بوو بەناوی هۆرمز.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- شانامەی فیردەوسی.

پیر نەریمانی شاهۆیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی بارگە بارگەدا نووسراوە کە پیر نەریمانی شاهۆیی پیرێکی ئاگا و شارەزا و زانا بووە و لە خواناسی و پیتۆڵیدا بەهرەیەکی زۆری بووە و ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕینوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دواییی کردووە.

لە پیر نەریمانەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یوورت موختار، ئەو یوورت موختار
بارگەی شام وستەن ئەو یوورت موختار

جـه یانەی بن جـان شـا کـەردش گـوزار
عـــالەم ئەرواح شـــەو رۆ بێـــدار
بێ خـورد و بێ خـاو دایم بین وشـیـار
واردەنیـــشـــان بێ جـــه نوور رۆزگـــار
ئەحـــمـــەد مـوخـتـار ناگـا بی پەروار
زات و خـــواجـــام بێ نوور کـــەرەمـــدار
دێوە قـــووتش کـــەرد رۆح ســـەد هەزار
پەوکـه سـەرش شـی وە قـوللەی سـەییـار
نـه شـــوون بـاوەش بـی وە شـــەهریار
یەک زینـدانش کـــەنـد یەمین و یســـار
ســەد هەزار مـێـرد بی تێـدا گـرفـتـار
باوەش تەیموور شـا خـەریک مـەند ناچار
سـەرانسـەر مـەخلووق مـەکـەردش نەزار
تـا زیـاوە ڕەحم زات شـــای ســـوار
کـیـانـا وەلاش ئەو مـەرد ئیـخـتـیـار
کـەردش نەسـیـحـەت وە حـەرف پندار
تا کـه ئەحـمـەد شـای با حـشـمـەت ویقـار
ئـاوەردش دێـوە بەســـتـش نـه رووی دار
چوارتەن، هەفـتەنش چەوگـا کـەرد ئاشکار
مـــیـــرزا زەریر بێ بنیـــامین یار
پیـر مـووسی وەزیر مـیـرزا زەڕەقـەتار
مـــیـــرزا زەڕنەورۆز داوود نـازار
مـیـرزا زەڕهـادی جـه یوورت رەمـزبار
مـسـتـەفـا نامش قـەبیل خـوونخـوار
زەردەبـام بـام زەڕبـافـت زەنـگـار
تەیموور شـا ئێـوەت جـه ذات طەیار
سـاقی کـەوسـەرەن سـاحـێب زولفەقـار
نـه رۆژ عـــوقـــبـــا ئاو مـــەدۆ وە یار

مــەولام ڕەنگبــازەن ڕەنگش عــەجــەب کــار
مــەنمانۆ ڕەنگ ڕەنگ پەی مــێــردان ئیــقــرار
مــێـــردم گـــەرەکـــەن نەگـــێـــڵـــۆ و تـار
ژەی ڕەنـگـا ڕەنـگـە ئـەو نـۆش کـــــــەرۆ ژار

واتە: بارەگای شام چووە قاڵبی ئەحمەدی موختار و لە ماڵی جان کوڕی جان تێ پەڕی و گیـانەکـان لە جیـهـانی خـۆیاندا شـەو و ڕۆژ وریا بـوون، بەبێ خـورد و بێ خـەو هـەمـوو دەم وشیار بوون و خـورد و خـۆراکیـان لە تیشکی ڕۆژگار بوو کە لەناو ئەواندا لە پڕ ئەحمـەدی موختار پەیدا بوو و، ئەو لە تیشکی خوایی کەڵکی وەرگرت و لەم کاتەدا دێو گیانی سـەد هەزار کەسی قووت دا و ئەوەبوو کە خۆی گەیاندە لووتکە چەرخی گەڕۆک و لەوێدا بزر بوو، وە لە دوای باوکی بووە شـالیـار و بەندیخـانـەیەکی گەورەی لە چەپ و ڕاسـتـەوە هـەڵکەند و سـەد هـەزار کـەسی تێدا بەند کـرد و باوکی تەیمووڕشـا لە کـارەکـانی سـەری سـووڕمـا و تەواوی خـەڵک چاوەڕوان بوون تـاکـو خـوای تاق و تەنیـا بەزەیی بەخـەڵکدا هات و ئەوسـا باوکی پیرەمێردێکی ناردە لای ئەحمـەدی موختار کـە پەندی کوڕەکەی دابدا، ئەحمـەد شای ژێر دێوەکـەی هـێنا و دای لە سـێـدارە و ئەوسـا چوارتەن و حـەوت تەنی ئاشکرا کـرد کـە بریتی بـوون لە مـیـرزا زەریر و مـیـرزا قـەتار و مـیـرزا نەورۆز و مـیـرزا زەڕهـادی و قـەبیلی خـوێنـخـۆر و زەڕبافت و زەڕنیگار. خـاوەنی زولفـەقـار مـەیگێڕی کەوسـەرە و، ئەو لە ڕۆژی دوایـیـدا بەیاران ئاوی کـەوسـەر دەدا. خـوا ڕەنگبـازە و هـەمـوودەم ڕەنگ دەبڕێنـێ و یارێکم دەوێ کە لە پەیمانی خۆی پەشیـمان نەبێتەوە و دڵی لێڵ و تاریک نەبێ و ژاری ئەم ڕەنگانە بخواتەوە و نۆشی گیانی بکا.

ئەحمـەدیی موختـار یەکێکە لە پارێزگاران و فـەرمانڕەوایانی دەوری کۆن کە یارەکـانی بریتین لە: مـیـرزا نەورۆز و مـیـرزا قـەتار و مـیـرزا زەڕهـادی و زەڕبافت و زەڕنیگار، قـەبیلی خـوێنخـۆر کـە هـۆنەر هـەر کـام لەمـانە بەنوێنگەی یـەکێ لە پیـرانی هـەرە گـەورەی سـەدەی هـەشتەمی کۆچی دادەنێ.

بەپێی پەڕتووکی سـەرئەنجام، جـان کـوڕی جـان بەر لە سـرشت بونی ئادەم هـەبووە و پاشان ئادەم بەدی هاتووە و جان لە ئاگر و ئادەم لە خاک دروست بووە و، جان لە قورئانی پیـرۆزدا بەواتـای جنۆکـەیە و لە ئایەتی ٢٧ی سـورەی (حـُجـر)دا دەفـەرمـوێ: «وَلَقَد خَلَقْنَا الانسـانَ مِنْ صلصـالٍ من حَمـاءٍ مَسنوُنٍ وَ الجـان خَلَقناهُ مِنْ قَبلُ مِنْ نـار السَّمـوُم». واتە: مرۆمـان لە قـوڕی وشک و ڕش و بـۆندار و کـۆنە بەدی هێنا و جنۆکـەمـان لە ئاگر سـرووشت کرد.

هۆنەر هەروەها دیاردیی کردووەتە کەوسەر کە ناوی حەوزێکە لە بەهەشت و دەڵێن هەر کەسێک لە ئاوی ئەم حەوزە بخواتەوە ڕزگار دەبێ و، بەپێی سەرئەنجام، مەیگێڕی ئەم حەوزە، عەلی کوڕی ئەبووتالبە.

سەرچاوەکان:
١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر تەیاری خوراسانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرە بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر تەییاری خوراسانی لە پیتۆڵی و فەلسەفەدا دەستێکی باڵای هەبووە و لە تافی جوانیدا چووەتە لای سان سەهاک و ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر تەیارەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو یانەی دارا، ئەو یانەی دارا	بارگەی شام وستەن ئەو یانەی دارا
زیا و ئەسکەندەر جامش جان ئارا	خەرجش سەن نە قاف کەش و کۆی خارا
نە کوورەی ئافتاو چوار قەرنەی سارا	جە گشت بەڕووبار حوکمش و یارا
چەوگا جامەشان وە سرو نارا	بنیام، ئەفلاتوون حەکیم یارا
داوود، ئەرەستو مەعریفەت کارا	لوقمان، پیر مووسی ئەشیا پێش وارا
نوورش وە درەخت سەوز مەوۆ جارا	مستەفا وە دوون ئەرزەق زیارا
ئێوەت موحەممەد شێرزاد زارا	کیسیا بانۆ یووورت ڕەمزبارا
هەفتەنان چەوگا شین نە پێوارا	بابا یوورت میر تەمام مەشمارا
جۆق هەفتەوان مێرد تۆمارا	مەولام عەیارەن نە جای عەیارا
نە هەر جامەیێ ڕەنگش نیارا	یارم گەرەکەن مێرد هۆشیارا
مەتای بێ داغمش نەبۆ نەیارا	یاران وە کەلام مەوان ڕستگارا

واتە: بارەگای شام لە کۆشکی دارادا هەڵدرا و ئەسکەندەر لەگەڵ جامی گیان ئارادا ژیا و، لە کێوی قاف و دەشت باجی وەرگرت و لە کوورەی خۆر و چوار لای دەشت و بیاوان و سەراسەری بەژ و دەریادا فەرمانڕەواییی دەکرد، یارەکانی هەر کام نوێنگەی یەکێ لە پیرانی یاری بوون ناویان بەم چەشنەیە: ئەفلاتوون، ئەرەستوو، لوقمان، کیسیا، محەمەد شێرزاد، بابا، کە ئەمانە ئاوێنەی: پیربنیامین، پیرداوود، پیرمووسا، مستەفا دەودان، ڕەمزبار و میرسوور و بوون. لەو کاتەدا حەوت تەنان لە پەردەی نهێنی هاتنە دەرەوە، لە هەر کوێدا عەیارەکان هەبن، سەرۆکمیش هەیە، ئەو لە هەر قاڵبێکدا ڕەنگی دەنوێنێ و یارێکم دەوێ کە هەموودەم لەم ڕازانە وشیار بێ و کاڵاکەی بێ خەوش بێ. ئەی یاران! بەهۆی خوێندنەوەی پەڕتووکی سەرئەنجامەوە ڕزگار دەبن.

ئەسکەندەر کە دیاردی پێ کراوە، هەر ئەسکەندەری مەقدۆنی کوڕی فیلیپە کە لە ساڵی ٣٥٦ی بەر لە زاین لە دایک بووە و پیاوێکی وشیار و زیرەک و زانا و نەبەز بووە، باوکی نایە لای ئەرەستوو کە فێری خوێندن و زانستی بکا و لە تەمەنی بیست ساڵاندا نیشتە سەر تەخت. لە بەهاری ساڵی ٣٣٤ی بەر لە زاین لەگەڵ چل هەزار سەربازدا هێرشی بردە سەر ئێران و ئاسیای بچووک و ئەو وڵاتانەی گرت. هەروەها سەیدا و سوور و میسر و لیبیی داگیر کرد و لە شاری هەولێردا لەگەڵ دارای پادشای ئێراندا بەشەڕ هات و لەشکرەکەی تارومار کرد و لە پاش ئەو ڕووداوە دارا پێشنیاری ئاشتیی دا، بەڵام ئەسکەندەر قەبووڵی نەکرد و دیسانەوە لەگەڵیدا بەشەڕ هات و دارا لەشەڕدا کوژرا و ئێران کەوتە دەست ئەسکەندەر و تەختی جەمشیدی ئاگر تێ بەردا و پاشان هیندستانی گرت و ئەوسا گەڕایەوە بابل و خەریکی ڕابواردن بوو تا لە ساڵی ٣٢٣دا کۆچی دوایی کرد.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- تاریخ یونان قدیم. تالیف: دکتر احمد بهمنش - تهران ١٣٢٨.

٤- تاریخ ملل شرق و یونان. تالیف آلبرماله - ترجمه عبدالحسین هژیر - تهران ١٣٣٢.

پیر عنوانی کەعبەیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر عنوانی کەعبەیی لە پێشەوایان و ڕابەرانی پارێزگاری یارییە کە ماوەیەک لەلای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و پاشان خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر عنوانەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوان و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

نە ئەو کۆی جەمشید، نە ئەو کۆی جەمشید
بارگەی شام وستەن نە ئەو کۆی جەمشید
وێش بی مەنووچێهر چاو روو ئومێد
جەمشێر، زەردەبام بی جە وەر زید
حاجات جەهان ئەو کەردش پەدید
تەعلیم حەیوان پا دەستش وەرزید
چوارتەن هەفتەنان شوونشان پەرزید
قوباد ها بنیام وەزیر شاهید
داوود بێ کاوە ئوستاد حەدید
فەرەیدوون رۆچیار دەفتەرش تەمجید
شیدە، مستەفا ڕوخسارش چون شید
رەمزبار، زەڕین گوڵ، والی ئیرەج وید
ئیرەج، زەردەبام چەنی حەق مورید
سەلم و توور سپاش وێنەی وەڵگ بید
مەولام رەنگبازەن رەنگشەن تەوحێد
گایێ جە باتن، گایێ جە زاهید
یاران جە ڕەنگش نەوان نائومێد

واته: بارەگا و خێوەتی لە کۆی جەمشیدا هەڵدرا. شام نوێنگەی مەنووچێر و سەرچاوەی هیوا بوو، جەمشیدیش نوێنگەی بابە یادگار بوو و، پێویستییەکانی جیهانی بەدی هێنا و وڵسات بەدەستی ئەو راهاتن و چوار تەن و حەوت تەن بەو جۆرە سەریان هەڵدا. قوباد، کاوە، فەرەدیوون، شیدە، زەڕین گوڵ، ئیرەج، سەلم و توور کە ئەمانە بریتی بوون لە: بنیامین و داوود، رۆچیار، بابە یادگار، رەمزبار، خوام ڕەنگرێژە و ڕەنگەکەی ڕەنگی یەکتاپەرستییە و هەندێ جار لە دەروون و برێ جار لە ڕواڵەتەوە سەر هەڵدەدا. ئەی یاران: لە ڕەنگی ئەو نائومێد مەبن.

پیر عنوان لەم بەندەدا دیاردی دەکاتە جەمشیدی پێشدادی کە لە پاش تەهمورس بووە پادشا و شارەکان و دێکانی ئاوا کردەوە. بەپێی پەڕاوی (ئاڤێستا)، جەمشید جلوبەرگی داهێنا و کەشتیی دروست کرد و بژیشکیەتی فێری خەڵک کرد و وڵسات بەدەستی ئەو ڕام بوون و گەوهەری دەرهێنا و، لە زەمانی ئەودا نەسەرما بوو و، نە گەرما و، نە پیری بوو و، نە مەرگ و نە ڕژدی دێوەکان. لە پاش ئەم کارانە لە خۆی بایی بوو و خلێلە کەوتە دڵی و ئەهریمەن بەسەریا زاڵ بوو و لە ڕێی خوای تاق و تەنیا دەرچوو و، داوای لە خەڵک کرد کڕنۆشی بۆ بەرن. ئەوەبوو کە ئەژیدەهاک بەسەریا زاڵ بوو و بەهەرە دایان هێنا.

کاوەش کە دیاردی پێ کراوە، ئاسنگەرێکی کورد بووە و هەژدە کوڕی هەبوون کە پیاوکوژانی ئەژیدەهاک حەڤدەیان کوشت و مێشکەکەیان دایە دەرخواردی مارەکانی سەر شانی ئەو پاشا ملهوڕە و سەرئەنجام کاوە دڵی هاتە جۆش و کەوڵەکەی کردە ئاڵا و خەڵکی وڵاتی کۆ کردەوە و ئەوسا بەڕێبەرایەتیی کاوە هەموو هێرشیان بردە سەر ئەژیدەهاک و لەناویان برد و پاشان خەڵک ئاڵاکەیان بەزێو و زێڕ و گەوهەری جۆر بەجۆر ڕازاندەوە و ئەو ئاڵایە سەرئەنجام لە هێرشی موسڵمانان کەوتە دەست زرای کوڕی خەتات و ئەویش فرۆشتیە پیاوێک و ئیتر لەو ئاڵا ئاگەداریەکمان نییە و نازانین چیی لێ هاتووە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- یسنا - تفسیر وتالیف پورداود - تهران ١٣٥٥.

٤- یشت ها - تالیف و تفسیر پورداود - بمبئی ١٣٠٧.

پیر ئەحمەدی گەنجەیی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر ئەحمەدی گەنجەیی چەندین ساڵ خەریکی خوێندنی زانست بووە و گەلێ سان سەهاکی خۆش ویستووە و ماوەیەکیش لەلای ئەو ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیر ئەحمەدەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ڕەوان و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

بەوێنەی بلال تۆیچ ئەحەد واچە　　　یا هەر نە جەمدا ڕووکەر وە ناچە
وەگەر مەواچی ساتێ بساچە　　　وەرنە ناهـــالان مەبۆن دووهاچە

واتە: تۆش وەکو بلال (اَحَد اَحَد) بڵێ و، یا لە جەمخانەدا بەبەڵێن و پەیمانەکەی خۆت ڕەفتار بکە و، ئەگەر ئەمە ناکەی، لەگەڵ خۆتدا بسازە و ڕازت مەدرکێنە، چونکە گێلەکان لە ڕازی تۆ بەهرە دەبەن. هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە بلالی کوڕی ڕباح کە بانگوێژی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بوو، کاتێ کە بووە موسڵمان، بتپەرستەکان دەستیان کردە ئازاردانی، چونکە ئەو خوڵام بوو نە ئازاد. یەکێ لەو کەسانەی کە زۆر ئازاری ئەوی دا، ئومەییەی کوڕی خەلەف بوو کە ڕۆژێکیان ئەوی لەناو زەرد و ڕەوەزەکانی مەکەدا خەواند و شەلاقی لێ دا و داوای لەو کرد کە لە ئاینی ئیسلام هەڵگەڕێتەوە و ڕوو بکاتە لات و عوزا، گەرچی کەوتبووە ناو سەخڵەتی، بەڵام هەموو دەم دەیوت (اَحَد اَحَد)، تاکو هافی ئەبووبەکر خوای لێ ڕازی بێ لەوێوە تێ پەڕی و قیژاندییە سەر بتپەرستەکان و وتی: لەبەرچی ئازاری دەدەن؟ ئومەییە وتی: ئەمەمان لێ بکڕە. ئەبووبەکر ئەوی کڕی و هێنایەوە ماڵ و ڕووداوەکەی بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام گێڕایەوە و پێغەمبەر فەرمووی: لەم ماڵەدا لەگەڵ تۆدا هاوبەشم. ئەبووبەکریش وتی: من لەبەر پێغەمبەری خوا ئەم کارەم کردووە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).
٢- بارگە بارگە (دەستنووس).
٣- تاریخ اسلام تألیف دکتر علی اکبر فیاض - مشهد ١٣٣٩.
٤- تاریخ تمدن اسلام تالیف جرجی زیدان ترجمەء علی جواهر کلام - تهران.

پیر نادری قەرەپاپاقی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی تایبەتی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر نادری قەرەپاپاقی پیرێکی ئاگا و زانا و ڕۆشنبیر بووە و خەرقەی لە سان سەهاک وەرگرتووە و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە دێی شێخاندا کۆچی دوایی کردووە.

پیر نادر هەندێ جار هۆنراوی هۆنیوەتەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەبەر بەوێنەی ئیشووع تایی	بت و بتخانەش چەوگا نیایی
هەر کە عاقڵەن مێرد دەرگایی	چا وەختە گێڵۆ عەقڵش پەیمایی
هەر نە ڕۆی ئەزەڵ هەتا وەیگایی	چەند کەس کەمینە گومرا ڕووسیایی
بێ تەماکاری جیفەی دونیایی	وێش نیا خودا نە جای خواجایی
بەڵێ جە ئاخر نیشان سەدایی	خجڵەت بیەنی، وە بێ بەهایی

واتە: وەکو ئیشووع مەبە کە بت و بتخانەی دانا. هەر کەسێک وشیار و نزیک بەدەرگای خوابێ و، ئاوەزی خۆی بخاتە کار، ڕێی ڕوون و ئاشکرا دەبڕێ. لە ڕۆژی بەرینەوە تا ئێستا، چەندین کەس گومڕێ و ڕووڕەش بووە و، لە رووی ئازوەری و تەماکاری، خۆیان دەکەنە خاوەندکار و هاوبەش بۆ خوا پەیدا دەکەن. بەڵێ لە ڕۆژی دواییدا دەنگی ئەم چەشنە کەسانە بەگوێی کەسێکدا ناگا و ئەوان لە بارەگای خواییدا شەرمەزار و بێ بەهرە دەبن.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر ڕووداوی ئیشووعی جوولەکە کە لە جێی عیسادا ئەویان لە دار دا. بەپێی پەڕاوەکانی ئاینی، عیسا جوولەکەکانی بانگ کردە سەر ئاینەکەی خۆی و ئەوان قبووڵیان نەکرد و داوای پەرجۆیان لێ کرد، ئەو مردوویەکی بەناوی خوا زیندوو کردەوە تا بەپێغەمبەریەتیی ئەو بڕوا بهێنێ. سەرئەنجام جوولەکەکان هاتنە سەر ئەوە بیکوژن و ئەویش لە دەستیان هەڵات، بەڵام یەکێ لە حەوارییەکان کە ناوی یەهوودا بوو، لە بەرامبەری سێ درهەم بەرتیلدا عیسای بەوان پیشان دا و جوولەکەکان ویستیان عیسا بگرن، خوا ئەوی لەبەر چاویان شاردەوە و ئیشووع سەرگەورەی جوولەکەکانی بەچەشنی عیسا دەرهێنا و ئەویان گرت و هەرچی هاواری کرد و وتی کە من

ئیشووعم سوودێکی نەبوو و، ئیشووعیان لە دار دا و عیساش بەفەرمانی خوا ڕۆیشتە ئاسمان. ئیشووع حەوت شەو و ڕۆژ لەسەر خاچەکەدا مایەوە، مریەم هەموو شەوێک دەهاتە بەر خاچەکە و دەگریا. شەوی حەوتەم عیسا لە ئاسمانەوە هاتە زەوی تا مریەم ئارام کاتەوە، حەوت کەس لە حەوارییەکانیش ئەو شەوە عیسایان دی تا بەرەبەیان لەگەڵ ئەودا بوون و پاشان عیسا ڕۆیشتەوە ئاسمان.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- تاریخ قرآن. تالیف صدر بلاغی - تهران ١٣٤١.

٤- قاموس کتاب مقدس ترجمه وتالیف مسترهاکس - بیروت ١٩٢٨.

پیر مەحموودی لوڕستانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر مەحموودی لوڕستانی لە لوڕستاندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی گەلێ شوێن گەڕاوە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە دێی شێخان و لە لای سان سەهاک بۆ ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا کۆچی دواییی کردووە.

لە پیر مەحموودەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە هەندێکیان لە پەڕاوی سەرئەنجامدا تۆمار کراون. ئەمەش هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو یانەی خونکار، ئەو یانەی خونکار	بارگەی شام وستەن ئەو یانەی خونکار
چارەکێ یەویش نویسـنا کردار	عوسمانە جووڵاش کەرد وە زەڕەدار
کەردش وە پادشا تەخت حوکم ئاسار	نە چلەی زمسان ئەنگوور کەرد تەیار
مۆعجزەی ناوس دووەم کەرد ئیزهار	پەرێ زەعیفەی خەستەی ئەزیەت بار
دووەم مەیلش کەرد ئازیز سالار	چەوگا مەنیەران نەعلەین پەی ئیقرار
ئاوەردش وە جا شەرت نامەی پەی یار	ئاما پردیوەر خواجای ساحێبکار
یاران بەیدیوە دەورن بکەری حەسار	شەرت پردیوەر باوەری و گوفتار

بی بوغض و مەنی نەبۆتان ئازار   داوود مۆعجزەش چەوگا کەرد ئیظهار
هەر رۆ زرێ یی مەکەردش تەیار   ئەوسا ئاوەردش شەرت نامە پەی یار
هەتا مەیلش کەرد ئازیز سالار

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە ماڵی خونکاردا هەڵدرا، لە چوار فریشتەکان هەر یەکێکیان کردەوەی خەڵک دەنووسێ، خوا عوسمانە جووڵای کردە خاوەن پلەوپایەی بەرز و ئەوی کردە پاشا و تەخت و فەرمانی دا پێ و لە چلەی زستاندا ترێی ئامادە کرد و بابە ناووس دیسان پەرجۆی خۆی دەرخست و بۆ دایە خەزان کە ئافرەتێکی پەشۆکاو بوو ئەم پەرجۆ و مۆجزەیە نواند. سالاری خۆشەویستم دیسان بەزەیی پێماندا هاتەوە و، بۆ یارانی خۆی پەیمانی خۆی بەجێ هێنا و خواجەی خاوەن کار هاتە پردیوەر. ئەی یاران! وەکو پەپوولە لە دەوری ئەودا حەڵقە بدەن و پەیمانی پردیوەر بەجێ بێنن، ئەگەر کین و رق لە دڵتان دەرکەن ئازارێک نابینن. داوود لەو سەردەمەدا پەرجۆی خۆی نواند و هەموو رۆژێک زرێیەکی دروست دەکرد و پاشان پەیمانی خۆی بۆ یار بەجێ هێنا و سالاری خۆشەویستم دیسان رەندی بەزەیی پێماندا هاتەوە.

خونکار و عوسمانە جووڵا لە ناودارانی سەدەی چوارەمی کۆچی یارین کە لە دەوری بابە سەرهەنگ (٣٢٤ی کۆچی)دا ژیاون کە هۆنەرە دیاردیانی پێ کردووە.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە داوود پێغەمبەر و زرێگەری ئەو کە هەموو رۆژێ زرێیەکی دروست دەکرد و دەیفرۆشت و دەیدایە دوو سەد دەرهەم و بەدەروێشەکان و هەژارەکانی دەبەخشی و پەیمانی خۆی بەجێ دەهێنا و لە رێی خوا هەنگاوی هەڵدەگرت.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری پردیوەر (دەستنووس).

پیر نەجمەدینی پارسی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمـان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام کە یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک، لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیر نەجمەدین گەلێ سان سەهاکی خۆش ویستووە و هەر لەو خەرقەی وەرگرتووە و پاشان خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و هەر لەوێشدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

لەم پیرەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر بەرز و تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو ئەردەوێـــــلی، ئەردەوێـــــلی　　بارگـەی شـام وسـتـەن ئەو ئەردەوێلی
مـــێــردان بەیەوە ئەو وەر و پێـــلی　　وە وێڵ مـــەمـــاندی جـــە فـــام زێلی
حیشمەت مەولام وە ڕەحمەت گێلی　　ساحـــێب تەدبیر ئاو و جـۆ و بێلی
ها هەفـتـەوانەن سکە و سـەرخـێلی　　مـەکـەران حاسل بەرز و گرد کێـلی
جەورشان وە دەستەن سەرچەشمەی نێلی　　یاری نەکـــەران وە فـــەند و فێلی
نکە جـــە ئاخـــر وێڵ بان جـــە ئێــــلی

واتە: بارگـە و خـێـوەتی شـام لە شـاری ئەردەوێلـدا هەڵدرا. ئەی یاران! هەمـووتـان لە دواڕۆژدا لەسـەر پردەکـە تێ دەپەڕن و ئەگـەر ئاوەزی خـۆتان نەخـەنە کـار، ئاوارە و سـەرگەردان دەبن. فەڕ و شکۆی خوام دەبێتە بەزەیی، ئەو خوای تەگبیر و ئاو و جۆگە و بێڵە، ئەوا حەوتەوانە دراو و ڕێبەری عێلاتی یارییە، ئەوان مایەی بەرهەمی ئێوە لە دەشت و کێو و بیاوان دان، گوێزی یاری کە سەرچاوەی نیازەکانە هانە بەدەستی ئەوانەوە. کەوابوو ڕێ و ڕەوشتەکانی یاری بەفڕوفێڵ ئەنجام مەدەن، نەکا لە ڕۆژی پەسلاندا لە عێل و دەستە و گـرۆی خـۆتان بەجێ بمێنن و ئاوارە و سـەرگـەردان بن. هـۆنەر لەم هۆنـراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر پردی سیرات کە وەکو دەڵێن باریکتر لە مووە و بەسەر دۆزەخەوەیە و لە ڕۆژی دواییدا مرۆ بەسەر ئەو پردا دەڕوا و ئەگەر چاک بێ لەسەری تێ دەپەڕێ و ئەگەر خراپ بێ دەکەوێتە خـوارەوە دەچێتە دۆزەخ، جـا هـۆنەر دەڵێ: ئەی یاران! هـەمـووتان لە ڕۆژی پەسلاندا لەسەر ئەو پردە تێ دەپەڕن و ئەگەر ئاوەزی خۆتان نەخەنە کار و خەریکی چاکە نەبن لەو ڕۆژەدا سەرگەردان و ئاوارە دەبن و، خوا بەبەزەییە و ئەو خاوەن ڕا و تەگبیر و ئاو و جۆگە و بێڵە و بیروڕای داوە پێتان کە ڕێی خۆتانی پێ ببەنە سەر و ئاو و جۆگە و بێڵیشی داوە پێتان کە بتوانن ژیانی خۆتانی پێ بەرێوە بەرن.

گـوێز یا جـەوز کـە لەم هـۆنراوانەدا دیاردی پـێ کـراوە، بریتـیـیـە لە کـڕنۆش کـردن لە بەرامـبـەری خـوای تاق و تەنیـا و شکاندنی بەندی هـەوا و هـەوەس و بۆیە یارییـەکـان هـەر لە دەوری منداڵیـیـەتیدا هـەر کـام دەبێ گـوێزێکی هیندی بشکێنن و سـەری خـۆیان بسـپـێرن، نیـازیش بریتـیـیـە لە بەخشـینەوەی خـواردەمـەنی و نوقڵ و نەوات و ئەم جـۆرە شـتـانـە کـە ئەوەش بەپـێی ڕێ و ڕەوشـتـێکی تـایبـەت ئەنجـام دەدرێ و ئـەمـانەش پەیوەندییـان بەڕێ و ڕەوشتی یارییەوە هەیە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەفتەری ساوا (دەستنووس).

پیر نەقی تووکانی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بـەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سـەهاک کە لە سـەدەی هەشتـەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگـە بارگـە)دا هاتووە کـە پیر نەقیی تووکانی پیرێکی ئاگا و شارەزا بووە و لە پیتۆڵی و فەلسەفەدا دەستێکی باڵای هەبووە. جێی لەدایکبوون و مردنـی دێی تووکانە. لە پیر نەقییەوە گەلێ هۆنـراو بەیادگار ماونـەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وست و سرخانە، وست و سرخانە   یـــاری یادگـــار دوڕ یەکـــدانە

وەشش نمەیۆ چەنی بێـــــگانـە   وە هەدەر نیشـۆ یار نە جەمـخـانە

واتە: بارەگـا و خـێـوەتی شـام لە جـیـهـانـی ڕاز و نهـێنیـدا هەڵدرا. ڕێ و ڕچەی یاری یادگـارێکە وەکـو مـرواری سـپـی، شـام خـۆشـی نـایە لەو کـەسـە کـە لەگـەڵ بێگانەکـاندا لە جەمخـانەدا دانیشـێ و کاتی خـۆی بەبێهوودە بباتە سـەر. مەبەستی هۆنەر ئەوەیە کە کەسێک کـە ڕێ و ڕچەی یاری وەرنەگـرتبێ و سـەری نەسـپـاردبێ، نـابێ لەگـەڵ ئەو لەجـەمـخـانەدا دانیشن، چونکە کەسێک بڕوای بەو ڕێ و ڕچەیە نەبێ، بەنامۆ و بێگانە دەژمێررێ.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

پیر هاشمی ڕۆژی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە پیر هاشمی ڕۆژی پیرێکی ڕۆشنبیر و زانا و شارەزا بووە و هەموو دەم لەگەڵ زانایان و شێخاندا دواوە و خەڵک ڕێزی ئەویان گرتووە و خۆشیان ویستووە. لە تافی جوانیدا چووەتە دێی شێخان و ماوەیەک لە لای سان سەهاک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە.

لە پیر هاشمەوە هەندێ هۆنراو بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو مازەندەران، ئەو مازنــدەران   بارگەی شام وستەن ئەو مازەندەران
یاران مەکەردی جەنگ و قەوەران   کەیکاوس وێش بێ پادشای شاهان
سوڵتان یەکڕەنگ خواجای غولامان   برووزدا بەیـان یوورت حەفتەنان:
ڕوستەم بێ بنیام پیر شەفاهان   هاگیو بێ داوود چەرخچیی جەهان
گۆدەرز پیرمووسی نوکتەی تیرنیشان   ڕوستەم یەکدەست مستەفا دەودان
بەهرام بێ ڕەمزبار مێهر ڕەزم خوان   زەوارە وێـش بێ یار زەردەبـان
جیهانبەخش ئێوەت هام بەقای خواجان   چوارتـەن هەفتەنان چەوگا بی عەیان
باقیی مێردان بێ ڕەزم پەهـلەوان   مەولام ڕەنگبازەن ڕەنگ مەدۆ جەولان
هەر وەختێ ڕەنگش ئەو کەردەن بەیان   مێـردم گەرەکەن وێڵ نەبۆ وەی ڕان
جەی عەیار بازییە نەبۆ سەرگەردان   نە ڕاگـەی چەفتی بەیۆ وە ڕاسان
وە کۆچ و کەلام بزیۆ نە مـەیدان   بی شک مەزانۆ ڕاگەی دین حەقان

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە مازەندەراندا هەڵدرا. ئەی یاران! لەگەڵ یەک شەڕ و هەرا مەکەن، کەیکاوس کە شای شایان بوو، جلوبەرگی حەوتەنانی بەو جۆرە نواند و دەریخست: ڕۆستەم و گیو و گۆدەرز و ڕۆستەمی یەکدەست و بارام و زەوارە و جیهانبەخش لە قاڵبی: بنیامین و داوود و پیرمووسا و مستەفا دەودان و ڕەزبار و بابەیادگار و ئێوەتدا سەریان هەڵدا. چوارتەنیش لەو کاتەدا خۆیان دەرخست و، پیاوەکانی تر هەر کام لە لەشی یەکێ لە پاڵەوانان و قارەماناندا سەریان هەڵدا. خوام ڕەنگرێژە و هەر دەم ڕەنگێک دەنوێنێ و

ڕەنگێک دەردەخا. پیاوێکم دەوێ کە لەم ڕەوە و ڕانە جیا نەبێتەوە و ئاوارە و سەرگەردان نەبێ و لە ڕێی نادروستەوە لادا و بێتە سەر ڕێی ڕاست. هەر کەسێک ئەگەر بەپێی فەرمانی خوا بجووڵێتەوە، بێ شک ڕێی ڕاست دەبڕێ و بەئاینی ڕاستەقینە دەگا.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا هێزی پاڵەوانان و قارەمانانی ئێرانی لەگەڵ هێزی بژۆنی پیرانی سەدەی هەشتەمی یاری پێک گرتووە و ئەوان بەنوێنگەی پیران دادەنێ و، ئەم بیروبڕوایە لە شوێنەواری هۆنەرانی کۆنی پارسیشدا دەبینرێ.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دامیار دامیار (دەستنووس).

پیرەمێردی هۆردینی

سەدەی هەشتەم

ئەم هۆنەرەمان بەپێی پەڕتووکی سەرئەنجام، یەکێکە لە حەفتا و دوو پیر و لە یارانی سان سەهاک کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە. لە پەڕاوی (بارگە بارگە)دا نووسراوە کە پیرەمێردی هۆردینی لە پیتۆڵی و فەلسەفە و زانستی دەرووندا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە لای سان سەهاک ماوەیەک ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە پیرەمێردەوە گەلێ هۆنراو لەسەر ئەنجامدا بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و دڵگرن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئەو دلێ چلتەن، ئەو دلێ چلتەن	بارگەی شام وستەن ئەو دلێ چلتەن
ئەز وە فیدات بام ساحێب مەکر و فەن	چەنی مێردانت توون. کەردەن تەوەن
تۆ بەرزت کەردەن بێ حەد و بێوەن	کەمینە وێش نیان نە جای خوداوەن
ئاخر پەشیمان خەجلانی بەردەن	چەندین ڕووسیات بێ بەری کەردەن
ئامانەن ئامان ساحێب چوون و چەن	مێردان نەداران تاو زمافتەن
یاران پارێزبان چەی ڕەنگ و ڕەوغەن	یاران بەی دەستگا زێڵ کەران ڕەوشەن
ئەر سەرشان دادەن نەشکەنان سەوگەن	شەرت و پردیوەر قەدیمەن جەوشەن
چەنە زیاتەر نەکەران پەیوەن	خاسە غولامان مێردان پاک تەن

واتە: بارەگا و خێوەتی شام لە نێوان چلتەندا هەڵدرا. من بەسەرگەردت بم ئەی خاوەن شکۆ، لەگەڵ یارانتدا توونت کردە بەرد و تەوەن. تۆ خۆت بەندەت بێ ئەندازە دەبەیتە سەرەوە و بەندەش لەبەر نەزانی خۆی گوم دەکا و خۆی بەخوا دادەنێ، سەرئەنجام پەشیمان و شەرمەزار دەبێ. ئەوەیە کە چەندین گومڕای ڕووڕەش لە مێهر و بەزەیی خۆت بێ بەهرە دەکەی. هانایە ئەی خوای بێ وێنە و بێ هاوتا! پیاوان و مێردان تاو و تاوشتی تاقی کردنەوەی تۆیان نییە، یاران لەم ڕەنگ و ڕۆنەی جیهان بپارێزە و دڵیان ڕوون و خاوێن بکەرەوە. ئەی یاران! ئەگەر لەم ڕێگەدا سەریشتان لە دەست بدەن سوێندی خۆتان مەشکێنن، چونکە ئەو پەیمانەی وا لە ڕۆژی بەریندا بەستووتانە وەکو زرێ مەحکەمە و، لەمە زیاتر خۆتان پەیوەند مەدەن و، خولامان و پیاوانی پاک دەبێ وابن لە ڕێی خواوە بڕۆن.

چلتەن کە لەم هۆنراوانەدا دیاردیی پێ کراوە بەپێی پەڕاوی سەرئەنجام بریتییە لە چل کەس و، یا چل فریشتە کە خوا ئەوانی لە ڕۆژی بەریندا بۆ ڕازداری بەدی هێناوە و گیانی ئەمانە لە سەدەی هەشتەمدا چووەتە لەشی چل کەسی خواناس بۆ ئەوەی ڕێنوێنیی خەڵک بکەن و خەڵک بخەنە ڕێی خواپەرستی و ئەمانە مایەی ئاوەدانی جیهان و هێمنیی جیهانیانن.

توون کە بەواتای ئاگرگای گەرما و یا حەمامە، لە زاراوەی خواناسیدا بەواتای لەش و زیندانی گیانە، هەروەها بریتییە لە جیهان و ئاپوورەکانی جیهان بەردیش بریتییە لە بەزەیی خوا کە هەر کەسێ بەوە بگات لە مەترسی و پەتەری جیهان دوور دەکەوێتەوە.

سەرچاوەکان:

١- سەرئەنجام (دەستنووس).

٢- بارگە بارگە (دەستنووس).

٣- دەورەی چلتەن (دەستنووس).